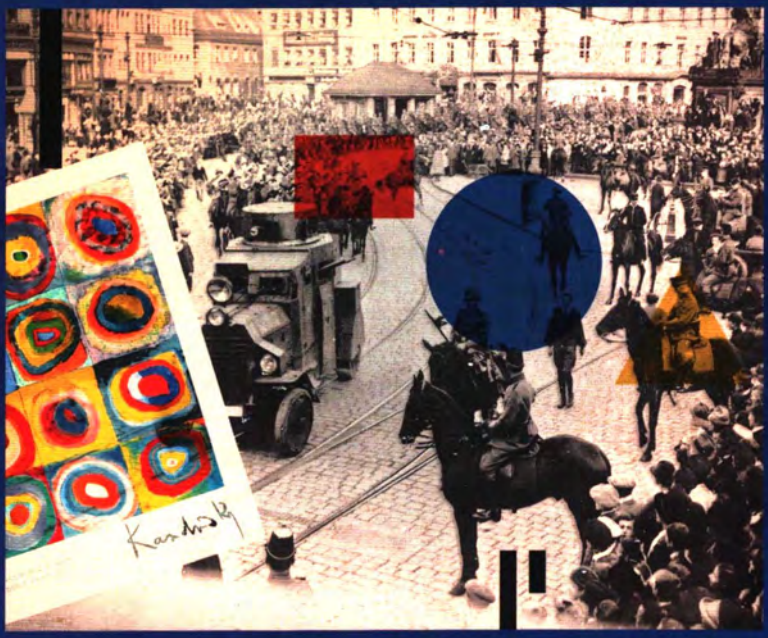
PETER GAY

WEIMAR KÜLTÜRÜ

iletişim

PETER GAY 1923'te Berlin'de doğdu. Yale Üniversitesi'nde dersler vermiş tarihçi profesör, genellikle kültür incelemeleriyle bilinir. Yirmiden fazla kitabının içinde en bilinenlerinden biri *The Enlightenment: An Interpretation*'dır (Knopf, 1966-1969). Bir diğeriyse, Türkçeye de çevrilmiş *Modernizm: Saplantılığın Cazibesi*'dir (Everest, 2017, çev. Sibel Erduman). 2015 yılında hayatını kaybetti.

Weimar Culture. The Outsider as Insider
© 2001, 1968 Peter Gay
Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
W.W. Norton & Company, Inc'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 3246 • Tarih Dizisi 169
ISBN-13: 978-975-05-3423-2
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Dresden, 1923
(New York Halk Kütüphanesi Resim Koleksiyonu)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Şirin Gürkan
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PETER GAY

Weimar Kültürü

Weimar Culture
The Outsider as Insider

ÇEVİREN *Eren Buğlalılar*

iletişim

Alman'ı yabancı memleketlerde
dana-filozof* diye bilirler umumiyetle.

– OTTO REUTER, "Titiz Duvarcı"

(*) Philosoph'un (filozof) ilk hecesindeki "Phi" yerine burada geçen ve aynı şekilde okunan/kulağa aynı gelen "Vieh", "sığır" demektir.

İÇİNDEKİLER

NORTON'DA YAYIMLANAN EDİSYON İÇİN GİRİŞ 9

ÖNSÖZ 15

1 DOĞUM TRAVMASI: WEIMAR'DAN WEIMAR'A 19

2 AKIL CEMAATİ: ARABULUCULAR VE ELEŞTİRMENLER 43

3 GİZLİ ALMANYA: BİR İKTİDAR OLARAK ŞİİR 67

4 BÜTÜNLÜĞE DUYULAN AÇLIK: MODERNİTE DENEMELERİ 95

5 BAŞKALDIRAN OĞUL: DIŞAVURUMCU YILLAR 135

6 BABANIN İNTİKAMI: NESNELLİĞİN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ 157

EK: **Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Siyasi Tarihi** 189

KAYNAKÇA 211

DİZİN 239

NORTON'DA YAYIMLANAN EDİSYON İÇİN GİRİŞ

Weimar Cumhuriyeti'nin kısa, ateşli, harika bir hayatı oldu. 9 Kasım 1918 tarihinde, dört yıllık bir savaşın ardından Alman İmparatorluğu'nun çöktüğü, İmparator II. Wilhelm'in Hollanda'da sürgüne kaçmaya hazırlandığı bir zamanda doğdu; 30 Ocak 1933 tarihinde, artık güçten düşmüş olan Başkan Paul von Hindenburg'un, Nasyonal Sosyalist partinin karizmatik lideri Adolf Hitler'i ülkenin şansölyesi tayin ettiği gün katledildi. Bu metnin sonuna ekli kısa Cumhuriyet tarihinin de gösterdiği üzere (s. 189-210), bu dönem siyasal çalkantıların neredeyse kesintisiz sürdüğü, istikrara kavuşmak için harcanan cesur çabaların iktisadi iniş-çıkışlar (çoğunlukla inişler) tarafından sürekli baltalandığı, sağda anti-demokratik güçler, solda Moskova'nın talimatlarını izleyen komünistlerce sabote edildiği bir dönemdi. Weimar Cumhuriyeti aynı zamanda tüm dünyanın dikkatini Alman dansına, Alman tiyatrosuna, Alman sinemasına, Alman kurgusuna, Alman tiyatrosuna, Alman sanatı ve müziğine çeken nefes kesici bir kültürel çiçeklenme çağıydı. Cumhuriyet kısa (on dört yıl) ömrüyle orantısız bir heyecan dalgası getirmişti.

Siyasi mücadeleler ile kültürel yaratıcılık arasındaki bu zıtlık (güzel sanatlar ve edebiyat alanındaki yeniliklerin boyutu-

na hiç girmiyorum bile) tarihçinin karşısına neredeyse aşılmaz engeller çıkarır. Bu kitap için derlediğim kaynakça, gerek birincil gerekse de ikincil kaynaklar açısından Weimar Cumhuriyeti'nin talebeliğini yapacak kişinin önünde bolca malzeme bulunduğunun kanıtıdır. Ancak Cumhuriyet üzerine çalışmaya başladığım dönemde onun kültürel hayatına ilişkin kapsamlı hiçbir çalışmanın bulunmayışı manidardır. O dönemdeki mevcut genel tarih çalışmaları (en iyileri liberal Erich Eyck ve radikal Arthur Rosenberg'e aittir) siyaset odaklıydı ve belirgin, yazarlarının sıkı sıkıya sahip çıktığı bakış açılarını savunuyordu. Elimde çalışmamı üzerine inşa edebileceğim ya da karşı çıkabileceğim kapsamlı bir model yoktu. Weimar kültürüne değinen tarihsel çalışmaların tümü de haddinden fazla coşkulu olma eğilimindeydi ve "altın '20'ler"den söz edip duruyordu. Baştan başlamam, olabildiğince çok kaynağı keşfetmem, abartıyı ya da kinizmi aşmam gerektiğini çabucak kavradım.

Memnuniyetle söylüyorum ki 1968 yılında yayımlanan kitap başarılı oldu. Norton'un seçkin karton kapaklı kitaplar listesine dahil olup bir kez daha yayımlanmasını büyük bir memnuniyetle karşıladım. Eski metnimi tekrar ele almam için bir fırsat doğdu, ben de biraz düşündükten sonra onu olduğu gibi bırakmayı seçtim. Kitabın altbaşlığında belirttiğim, kitap boyunca da devam ettirdiğim temel argümanı hâlâ savunuyorum: Çemberin dışındakiler (demokratlar, Yahudiler, avangart sanatçılar vb.) Weimar Cumhuriyeti'nde çemberin içine gelmiş, müzelerde, orkestralarda, özel araştırma merkezlerinde karar alıcılara dönüşmüştü. Hâlâ altını çizmek istediğim bu durumun böyle olduğunu söylemek, çemberin dışındakilerin İmparatorluğun son döneminde halihazırda aktif olduğunu ima etmek anlamına geliyordu. Birinci bölümün ilk sayfalarında Weimar kültürünün öncesiz, yalnızca kaybedilen bir savaşın ürünü olmadığına dair kimi kanıtlar sunuyorum. Kısacası, Cumhuriyet'i tarihte (elbette Alman tarihinde) gerçekten eşsiz kılan yetenekler ile enerjiler yoktan var olmadı, bakir ya da bilinmez değildi. Ancak tam potansiyellerine ulaşmaları İmparatorluğun feci sonuyla birlikte mümkün oldu.

Her bölümün kendi odağı bulunmakla birlikte, *Weimar Kültürü*'nü kronolojik bir biçimde kurguladım ki okur her noktada kültür ve siyaset arasındaki yakın bağları kolayca fark edebilsin. Metinde kimi sorunlar da bulunuyor. Ancak onun yeniden yayımlanması eleştirmenlerin ortaya attığı kimi meseleleri ele almak için iyi bir fırsat da sunuyor. Weimar Cumhuriyeti Yahudilere geniş bir kapsamda, o zamana dek eşi görülmedik bir önem kazandırmışsa da, düşmanlarının sık sık iddia ettiği gibi bir "Yahudi" cumhuriyeti değildi. Öyle olsaydı daha kötü olmazdı ancak Alman kültüründe önemli bir rol oynayan Yahudiler tümüyle asimile olmuştu. Birer Almandılar. Ernst Cassirer'in Kant çalışması "Yahudi Kant"ı anlatmıyordu; Bruno Walter'in Beethoven'ı bir "Yahudi Beethoven" değildi. Weimar Cumhuriyeti'ni bu kadar kayda değer bir görüngü haline getiren şey, ortak modernizm arayışlarında Yahudiler ile Yahudi olmayanların büyük ölçüde sorunsuz bir biçimde işbirliği yapmasıydı. Simgeleşmiş bazı isimleri anmak bile konuyu açıklığa kavuşturacaktır. Weimar Anayasası'nın taslağını hazırlayan Hugo Preuss bir Yahudi'ydi ama mimar Walter Gropius, oyun yazarı Bertolt Brecht, ilahiyatçı Paul Tillich, ressam Ernst Ludwig Kirchner, aktris Marlene Dietrich değildi.

Makul okurlar uzun uzadıya üstünde durmayacaktır gerçi ama kitabın çeşitli bölümlerine verdiğim psikanalitik başlıklar daha zorlu bir soruyu gündeme getirdi. Bu başlıklar ne üstünkörü seçilmişti ne de bir gösterişten ibaretti. *Weimar Kültürü*'nü yazarken New Haven'da psikanaliz eğitimi almama daha uzun yıllar vardı ama tarihçilerin Freud'un fikirlerinden yararlanabileceğine çoktan ikna olmuştum. Doğum travmasından, oğulların başkaldırısından, babaların intikamından söz ederken, tarihsel bir dönemi sanki bu dönem kelimenin gerçek anlamıyla doğan, yaşayan ve ölen bir bireymiş gibi ele alma niyetinde değildim. Bu betimlemeler birer analojiydi ancak yalnızca lafta kalmayan türde analojilerdi. Almanya'da 1918 ile 1933 yılları arasındaki yaygın psikolojik duruma dikkat çekiyorlardı. İster Birleşik Devletler isterse de birleşik bir İtalya ya da Bismarck İmparatorluğu (ve Weimar Cumhuriyeti) olsun, mo-

dern devletlerin oluşumu onların ortaya çıkışını aynı zamanda hem mümkün kılan hem de zorlaştıran altüst oluşları izlemiştir. Ancak burada adını andığım devletlerin tümü zaferin bir meyvesi iken, Weimar Cumhuriyeti küçük düşürücü bir yenilginin evladıydı ve bununla baş etmek zorunda kaldı. Cumhuriyet'in sona ermesinin önemli nedenlerinden biri de kesinlikle bu denli travmatik bir başlangıca sahip olup en başından beri ondan kurtulmaktan başka bir şey istemeyen düşmanlarla sarılı olmasıydı. Oğulların başkaldırısıyla babaların intikamından söz etmek benim altbaşlığımın yaptığı tespiti tekrarlamak demek oluyor: Çemberin dışındakiler, nesillerdir el üstünde tutulan fikirlerle kurumları ıskartaya çıkarmaya yönelik gençliğe özgü bir istekle dolu insanlardan oluşuyordu genel olarak. İsyankâr yavrularından intikam alan babalarsa kayıp geleneklerin, kayıp bir imparatorluğun yasını tutan ideologlardı. Yeni ve eski kurumlara karşı hissedilen duygusal bağlılıkların (bu bağlılıklar ister akılcı olsun isterse de fanatikçe), yalnızca iktisadi çıkarların maskeleri değil, derinden hissedilmiş idealler ve pişmanlıklar olduğu tespitini yapmak istemiştim. Weimar Cumhuriyeti'nin son devlet başkanının Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma yaşlı bir general olması bu psikolojik savaşın simgesiydi.

"Bütünlüğe Duyulan Açlık" başlıklı bölüm Cumhuriyet siyasetinin duygusal köklerine inmeye yönelik bir başka girişimdi. Modern insanlığın işbölümü ve uzmanlaşma yüzünden parçalandığı, bunun Antik Yunanların bütünlüğünden üzücü bir sapma olduğu fikri, Weimar'ın kültürel kötümserleri onu devralmadan çok önce de biliniyordu. Friedrich Schiller, Johann Wolfgang Goethe gibi Alman romantikleri ve Karl Marx yaşadıkları toplumları tanımlamak için çözülme, yabancılaşma gibi dokunaklı genellemeleri ve başka bazı korkunç terimleri işe koşmuştu. Çok sayıda hünere sahip Rönesans insanının çağı kapanmıştı. Schiller "Bütünün tek bir ufak parçasına sonsuza dek zincirlenmiş olan insanın," diye yazdı (burada çağdaşlarını kastediyordu), "kendisi de ancak bir parça olarak şekillenir." Metinde ayrıntılı bir şekilde işaret ettiğim üzere, bu parçalanmanın üstesinden gelmeye duyulan duygusal ihtiyaç, ister

gençliğin idealist bir mensubu olsunlar isterse de kabuğuna çekilmiş bir filozof, Almanların kültürlerini anlama ve onun ardından yazıklanma tarzlarının önemli bir unsuruydu. Makullüğün nadide olduğu bir dönemde irrasyonalistler akılcı düşünürlere sürekli saldırmış, çoğu da daha sonra Nazi hareketini yurt bellemiş ya da bellemeye çalışmıştı. Son yirmi yıldır Martin Heidegger etrafında dönen tartışmalara baktığımda, onun 1927 tarihli ünlü *Varlık ve Zaman* incelemesinin Weimar Cumhuriyeti'nin türbesinin yapıldığı taşlardan biri olduğuna dikkat çeken ilk insanlardan olduğum için de biraz gururlanıyorum.

1990'larda iki büyük Weimar Cumhuriyeti tarihinin yayımlandığını okura hatırlatmak kalıyor geriye. Bunlar her biri de kendi meşrebince aydınlatıcı olan, bütünüyle siyasi tarih hakkında çalışmalar: Heinrich August Winkler, *Weimar: 1918-1933: Die Geshichte der ersten deutschen Demokratie* (1993) ve Hans Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (1998).

PETER GAY
Hamden, Connecticut, Mart 2001

ÖNSÖZ

Weimar Cumhuriyeti ömrünü bundan yalnızca otuz beş yıl önce, 1933 yılında tamamlamışsa da çoktan efsaneleşti. Kısa ve acılı yaşamına sığdırdığı unutulmaz eserleri ile kısmen cinayet, kısmen eriten hastalık, kısmen de bir intihar olan trajik ölümünün insanların zihnine bıraktığı iz çoğu kez muğlaktır belki, fakat daima şatafatlıdır. Weimar deyince akla sanatta, edebiyatta, düşüncede modernite gelir; oğulların babalara, Dadacıların sanata, Berlinlilerin kaba saba kültürsüzlüğe, ahlâk-dışı olanların eski moda ahlâkçılara karşı isyanı gelir; *Üç Kuruşluk Opera*, *Dr. Caligari'nin Muayenehanesi*, *Büyülü Dağ*, *Bauhaus*, Marlene Dietrich gelir. Hepsinden önemlisi akla Weimar kültürünü bütün dünyaya ihraç eden sürgünler gelir.

Batı medeniyeti tarihinde sürgünün onurlu bir yeri var. Dante, Grotius, Bayle, Rousseau, Heine ve Marx en büyük eserlerini ikamet etmeye zorlandıkları yabancı topraklarda, onları reddeden ülkeye, kendi ülkelerine tiksintiyle ve hasretle bakarken vermişti. 15. yüzyılın başlarında İtalyan şehir devletlerini dolduran Bizanslı Yunan âlimleri ile 17. yüzyılın sonlarında Fransa'dan Batı Avrupa'ya yayılan Huguenot burjuvaları beraberlerinde enerji, ilim, nadir bulunan, memnuniyetle karşılanan beceriler getirmiş; New England, vahşi yaşamı uygarlığa dönüş-

türen mülteciler tarafından kurulmuştu. Ancak ne kadar etkileyici olsalar da, bu göçler Nazilerin Almanya'nın kontrolünü ele geçirdiği 1933 yılının başlarında harekete geçen büyük göçle kıyas kabul etmez; Hitler'in sebep olduğu sürgünler dünyanın gördüğü en büyük akıl, yetenek ve bilim nakli toplamıydı.

Bu sürgünlerin Albert Einstein'dan Thomas Mann, Erwin Panofsky, Bertolt Brecht, Walter Gropius, George Grosz, Wassily Kandinsky, Max Reinhardt, Bruno Walter, Max Beckmann, Werner Jaeger, Wolfgang Köhler, Paul Tillich, Ernst Cassirer'e uzanan baş döndüren yelpazesi, Weimar'ı emsalsiz, sınırı ve kimseye minnet borcu olmayan, hakiki bir altın çağ olarak idealleştirmeyi bizler için cazip hale getirir. Weimar efsanesi "altın '20'li yıllar" efsanesiyle başlar.[1] Ancak böyle kusursuz bir ideal inşa etmek, Weimar Rönesansı'nın başarılarını önemsizleştirmek, Weimar'ın bunlar için ödediği bedeli hafife almak demek olur. Weimar kültürüne karakterini veren heyecan, kısmen coşkun yaratıcılık ile deneylemeden ileri geliyordu; ancak ekseriyeti endişeden, korkudan, yaklaşan kıyamet hissindendi. Weimar dönemini yaşamış kişilerden biri olan Karl Mannheim'ın, Cumhuriyet'in son bulmasından kısa bir süre sonra, gelecekte Weimar yeni bir Perikles Dönemi olarak anılacak demesinde haklılık payı vardır.[2] Ne var ki, bu riskli bir zaferdi, yanardağ kıyısında edilmiş bir raks. Weimar kültürü, çemberin dışındakilerin elinde çıkmıştı; kısa, baş döndürücü, uçucu bir an için tarih onları çemberin içine doğru ittirmişti.

Bu denemede Weimar kültürünü duygusallaştırmadan yahut sansasyonelleştirmeden, bir bütün olarak tasvir etmeye çalıştım. Bunun bir deneme olduğunu biliyorum; siyasi olaylar, iktisadi gelişmeler silsilesi, popüler kültür, kiliseler, aile, üniver-

1 Diğer pek çokları gibi Theodor Heuss da daha sonra "altın '20'li yıllar" [*von den 'goldenen zwanziger jahres'*] efsanesinden şikâyet edecektir. *Erinnerungen, 1905-1933* (1963), s. 348.

2 Hannah Arendt ile bir sohbet sırasında yazara Hannah Arendt tarafından söylenmiştir. Bruno Walter aynı terimi nüfuzlu tiyatro eleştirmeni Berlinli Alfred Kerr'e atfeder. Walter, *Theme and Variations: An Autobiography* (çev. James A. Galston, 1946), s. 268. Bundan sonra metinde geçen ve dipnotlarda özellikle açıklanmamış olan alıntılar yazarın yaptığı görüşmelerden ya da ona yazılan mektuplardan alınmıştır.

siteler, basın gibi kurumlar ile Alman toplumunun yapısı hakkında söylenebileceklerin tümünü söylemedim. Bilimden hiç söz etmedim. Diğer bir deyişle, tam bir Weimar Rönesansı tarihi yazmadım ama bir gün yazmayı planlıyorum. Ben burada Cumhuriyet'in hareketli yaşamına hâkim olan temaları bir araya getirip, Weimar ruhunu şimdiye kadar yapılandan daha net, daha kapsamlı bir şekilde tanımlamamıza izin vereceğini umduğum bir şekilde yan yana koyuyorum.

Modern Alman tarihine aşina olmayanlar için, Weimar Cumhuriyeti'ne ilişkin, özgünlük iddiası taşımayan bir kısa siyasi tarih ekledim. Kaynakçam dipnotlarda alıntıladığım tüm eserler ile başvurduğum diğer çalışmaları kısa yorumlarla birlikte listeliyor; umuyorum bunlar fikirlerimi kime borçlu olduğuma dair tam bir manzara sunacaktır. Weimar yorumunu kendime en yakın ve en öğretici bulduğum Karl Dietrich Bracher'ın okuduğum tarihçiler arasındaki yeri ayrıdır.

Weimar döneminin canlı tanığı ve talebesi olan birkaç kişinin cömert işbirliği bu kitabın yazılmasını çok kolaylaştırdı. Özellikle olaylara getirdiğimiz yorumlarda her zaman anlaşamadığımızı bildiğimden, kendilerinin benimle konuşmaya hazır oluşlarına, yorumlarını ve anılarını yayımlamaya verdikleri izne müteşekkirim. En büyük borcum, etkisi bu denemenin tümüne sinen, kitabı da minnetle kendisine adadığım Felix Gilbert'edir. Yaşamının son döneminde Erwin Panofsky ile kısa bir sohbet etme ayrıcalığına kavuştum. Hannah Arendt, Kurt R. Eissler, James Marston Fitch, George F. Kennan, Walter Gropius, Heinz Hartmann, Hajo Holborn, Paul Lazarsfeld, Rudolph M. Loewenstein, Adolf Placzek, Rudolf Wittkower'a da yararlı yorumları için teşekkür etmek istiyorum. Joseph P. Bauke, Istvan Deak ve Theodore Reff bana değerli bilgiler verdi. David Segal, John A. Garraty ve hepsinden önemlisi eşim Ruth bazı zor anlarımda yanımdaydı; ne şanslıyım ki eşim her zamanki gibi bu taslağın her nüshasını halden anlayan bir özenle okudu. Bernard Bailyn ile Donald Fleming bana bir davet göndererek, Charles Warren Amerikan Tarihi Merkezi tarafından Harvard Üniversitesi'nde basılan kitapları *Perspectives in American*

History'nin [*Amerikan Tarihi'nde Bakış Açıları*] ikinci cildinde Weimar kültürüne dair bir makaleyle giriş yapmamı istediler. Memnuniyetle karşıladığım ve müteşekkir olarak kabul ettiğim bu davet kitabın temelini attı. Makaleyi bir kitap haline getirmemi teşvik ettiği için George L. Mosse'ye teşekkür ederim.

Bu kitabın çok daha kısa bir halini Columbia Üniversitesi, Öğretmenler Koleji, Eğitim Felsefesi ve Politikaları Enstitüsü'nde dört ders olarak verdim. Bana fikirlerimi sınayabileceğim bu kadar heyecan verici bir fırsat sağladığı için kurumun müdürü, arkadaşım Lawrence A. Cremin'e minnettarım.

1

DOĞUM TRAVMASI: WEIMAR'DAN WEIMAR'A

I

Weimar Cumhuriyeti gerçeğe dönüşmeye çabalayan bir fikirdi. Kurucu meclisin Weimar'da toplanmasına ilişkin karar esasen ihtiyati nedenlerden dolayı alındı – Cumhuriyet'in ilk başbakanı Philipp Scheidemann'ın daha sonra teslim ettiği üzere Berlin güvenli değildi.[1] Ancak Weimar, yeni bir başlangıç yapılacağı öngörüsünü veya en azından umudunu da simgeler oldu; İtilaf devletlerinde savaş sırasında yaygın olarak yapılan, Almanya'da ise öfkeyle reddedilen, aslında iki Almanya olduğu suçlamasının zımnen kabulüydü kendisi: Biri subay değneğinin, otoriteye pespayece biat edişin, saldırgan dış politika macerasının, biçime gösterilen takıntılı alakanın Almanya'sı, diğeri lirik şiirin, Hümanist felsefenin, barışçıl kozmopolitizmin Almanya'sı. Bismarck ile Schlieffen'in tarzını denemiş olan Almanya, Goethe ile Humboldt'un tarzını denemeye hazırdı artık.

Kullanışlı bir geçmişin peşindeki bu vakur arayışı alaya almak kolaydır, hem de çok. Seçkin tarihçi Arthur Rosenberg, kurucu meclisi on beş yıl sonra, İngiltere'de sürgündeyken buruk bir şekilde anıyordu. "Tarih gelişigüzel seçilen sembolleri

1 *Memoiren eines Sozialdemokraten*, 2 cilt (1928), cilt II, s. 352.

itibarsızlaştırmayı sever,"[2] diye yazdı. Bu gözlemde haklılık payı vardır; Weimar'ın seçilmesi kısmen bir hüsnükuruntu belirtisiydi. Bir ülkenin Goethe'nin şehrinde kurulması, o ülkenin Goethe'nin suretinde olmasını sağlamadı. Hayatta kalmasını bile sağlamadı. Cumhuriyet yenilgi sonucu doğdu, çalkantılarla yaşadı, felaket sonucu öldü ve onun doğum sancılarını müthiş bir kayıtsızlıkla veya başkalarının acıları karşısında hissedilen kötü niyetli memnuniyetle (Almanlar bu duyguyu güçlü çağrışımları olan *Schadenfreude* terimiyle niteliyordu) izleyenler başından beri pek çoktu. Yine de Weimar'ın seçilmesi ne hayalperestlikten ne de gelişigüzeldi; çünkü Cumhuriyet kısa bir süreliğine gerçek bir şansa sahip olmuştu. Bazı alaycı tarihçiler ne demiş olursa olsun, Cumhuriyet'in sonu başından belli idiyse de kaçınılmaz değildi. Weimar'ı yaşamış, onun algıları açık bir gözlemcisi olan Toni Stolper'ın da belirttiği gibi, Cumhuriyet'e damgasını vuran şeyler ıstırabın bağrındaki yaratıcılık, yinelenen hayal kırıklıklarının bağrındaki çalışkanlık, acımasız ve güçlü rakipler karşısındaki umut olmuştu.[3] Diyebilirim ki, o sıralarda (ve hâlâ) Cumhuriyet'i daha baştan yıkılmaya mahkûm sayan işte bu kolaycı karamsarlık, kendi kehanetlerinin gerçekleşmesine de yardımcı olmuştu. Weimar'ın sonu kaçınılmaz değildi çünkü Weimar simgesini ciddiye alan, bu ideale ısrarla ve cesaretle gerçek bir içerik kazandırmaya çalışan cumhuriyetçiler vardı.

Weimar ideali hem eskiydi hem de yeni. Kinizm ile güven duygusunun '20'lere has çarpıcı harmanı, yenilik ve kök arayışı (vakur hürmetsizlik) savaşın, devrimin ve demokrasinin çocuğuydu ancak onu oluşturan unsurlar hem uzak hem de yakın geçmişten gelmiş, yeni nesil onları hatırlayıp canlandırmış-

---

2 *A History of the German Republic* (çev. Ian F. D. Morrow ve L. Marie Sieveking, 1936), s. 101.

3 *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1988-1947* (1960), s. 211-213. Sonun hiç de kaçınılmaz olmadığı argümanı yakın zamanda Karl Dietrich Bracher tarafından özellikle de şu kaynakta ikna edici bir şekilde yeniden ifade edilmiştir: Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulze, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland, 1933-1934* (1960), s. 17-18.

tı. Goethe ile Schopenhauer, 1848 ile 1871 gibi tarihî yıllar, yeni Weimar için yaşayan gerçekliklerdi. Weimar üslubunun hâlâ tutkuyla tartışılan yakın atası ise yüzyılın başına, 1890'lara tarihleniyordu. "Alman sanatında, burjuva sanatından halkçı sanata (yani izlenimci sanattan dışavurumcu sanata) geçiş, Devrim'den çok önce gerçekleşmişti." Kendini yetiştirmiş bir heveskârlar grubunun 1919 yılının başlarında, devrimin orta yerinde yaptıkları bir sohbette dillendirilen bu görüş oldukça doğruydu.[4] Ne de olsa Frank Wedekind kendisinin ilk ve hâlâ en önemli oyunu olan *Frühlings Erwachen*'i [*İlkbahar Uyanışı*] 1891 yılında, II. William'ın Bismarck'ı görevden almasından bir yıl sonra, imparatorun felakete yol açmak konusundaki özgün becerisinin tam olarak tecrübe edilmesinden çok önce tamamlamıştı.

İmparatorluk Almanya'sının modern harekete hesaplı kitaplı bir düşmanlığı vardı. Gidişatı belirleyenler imparator ve imparatoriçesi Auguste Victoria oldu; şatafatlı geçit törenlerinin, ışıltılı madalyaların, duygusal kahramanlık portrelerinin hitap ettiği bir damak zevkleri vardı: Hatırlamaya değmeyecek olanları abideleştiren iddialı iki sıra mermer heykelleriyle Berlin'deki Siegesallee Wilhelm dönemi damak zevkinin ifadesi ve alametiydi. Almanların o kadar böbürlendiği üniversiteler, kafası allak bullak olmuş militarist bir idealizmin huzurevleri, sanatta ya da sosyal bilimlerde yeni olana direncin merkezleriydi; Yahudiler, demokratlar, sosyalistler, yani tek kelimeyle çemberin dışındakiler yüksek öğrenimin mukaddes bölgelerinden uzak tutuluyordu. İmparatoriçe, Strauss'un *Salome*'sinin sahnelenmesini engellemiş, bestecinin *Rosenkavalier*'sinin Berlin'deki açılışına mani olmuş, büyüleyici ve yetenekli bir dekadansı müsaade edilemez bir ahlâksızlık olarak görmüştü. Hükümet Käthe Kollwitz'i proleter afişlerinden dolayı taciz ederken, imparator Berlin'deki Ulusal Galeri'nin yöneticisi olan Hugo von Tschudi'yi yıkıcı sanat zevkleri nedeniyle 1908 yılında görevden aldı. Kandinsky ve Marc dört yıl sonra deneme, re-

4 Buna ilişkin bilgi Harry Graf Kessler'in 4 Ocak 1919 tarihli günlük yazısındadır. *Tagebücher, 1918-1937* (1961), s. 91.

sim ve müzikal örneklerden oluşan ortak eserleri *Der blaue Reiter*'i [*Mavi Süvari*] yayımladıklarında, yerinde bir hareketle eseri Tschudi'nin anısına adamışlardı. Yeni sanat, egemen çevreleri kelimenin tam anlamıyla hasta ediyordu: Bavyeralı devlet adamı Prens Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst 1893 yılında Gerhart Hauptmann'ın *Hanneles Himmelfahrt* [*Hanne-le'nin Göğe Yükselişi*] oyununu izlemeye gitmişti. Günlüğüne "Ucube rezil bir eser, sosyal-demokrat-gerçekçi, aynı zamanda hastalıklı, duygusal bir mistisizmle dolu, sinir bozucu, genel olarak mide bulandırıcı," diye yazdı. "Daha sonra şampanya ve havyarla insan gibi bir ruh haline tekrar girebilmek için Borchard'ın mekânına gittik."[5]

Ancak kültür sanata hasım ve baskıcı olsa da Wilhelm dönemi Almanya'sı bir diktatörlük değildi, modern hareket de muhalefetten beslendi. Weimar kültürünün gelişim yıllarına egemen olacak Dışavurumculuk, tam olgunluğuna İmparatorluk'ta erişmişti. Dışavurumcu ressamlar ile şairler kışkırtıcı açıklamalar yapıyor, şoke edici fotoğraflar sergiliyor, küçük *avangard* dergiler yayımlıyor, işbirliği yapmak ve avunmak için *Die Brücke* [*Köprü*], *Der blaue Reiter* gibi gayri resmî gruplarda bir araya geliyorlardı. Bu saflar Devrim'den önce dağıtıldı. Eksantrik renkleri, egzotik manzaraları '20'lerde kol gezen Franz Marc ile August Macke savaşta öldürüldü; hayatta kalan Emil Nolde ve Ernst Ludwig Kirchner gibileri, kendi nihai tarzını (agresif renkler, ilkel konular, yabani, ısrarcı bir öznellik) 20. yüzyılın ilk on yılında buldu. Kandinsky'nin tümüyle nesneden bağımsız ilk tablosunun kesin tarihi hâlâ bir tartışma konusu olmakla birlikte, teşhire savaştan önce çıkarılmış olduğu kesindir. Ne olursa olsun, Kandinsky devrimci manifestosu *Über das geistige in der Kunst*'u [*Sanatta Tinsellik Üzerine*] 1910'da yazdı

5 Prensin huysuz feveranını tercüme etmek gerçekten mümkün olmadığından onun Almancası da kayda geçirilmeyi hak ediyor: "Heute abend in 'Hannele.' Ein grässliches Machwerk, sozialdemokratisch-realistisch, dabei von krankhafter, sentimentaler Mystik, nervenangreifend, überhaupt scheusslich. Wir gingen nachher zu Borchard, um uns durch Champagner und Kaviar wieder in eine menschliche Stimmung zu versetzen." 14 Aralık 1893 tarihli günlük yazısı. Akt. Paul Kampffmeyer, *Fritz Ebert* (1923), s. 31.

ve 1912'de yayımladı. Walter Hasenclever, Weimar üslubunun kâhinliğini yapmakta Marc'ın mavi atlarıyla yarışan ilk dışavurumcu oyunu *Der Sohn*'u [*Oğul*] tamamladığında ise yıllardan 1914'tü. Genç sanatçılar her yerde akademik sanatın gösterişinden koparak iç dünyalarını beslemek, dinsel özlemlerini dile getirmek, insani ve kültürel yenilenmeye duydukları arzuyu doyurmak için kendilerini saran tantanayı aşmaya uğraşıyordu. Popüler dergilerinkine kıyasla Herwarth Walden'in *Sturm* [*Fırtına*] ile Franz Pfemfert'in *Aktion* [*Eylem*] dergilerinin tirajı göz ardı edilebilir sayıdaydı; büyük yayınevlerine kıyasla Ernst Rowohlt ile Kurt Wolff birer amatörden ibaretti: Kurt Wolff'ün de daha sonra söylediği gibi, Rowohlt ile tek sahip oldukları şey kitaplara duydukları saplantı, heyecan ve düzgün bir beğeniydi.[6] Dışavurumcular çemberin dışındakilerden oluşan bir takımdı. Ancak kararlı ve aktiftiler. Cumhuriyet yaşamlarına başarıdan başka bir şey katmayacaktı.

Resim, şiir ve deneysel kısa düzyazı için geçerli olan, kültürün diğer alanları için de geçerliydi: Thomas Mann'ın tümü de 1911'den önce yayımlanmış olan *Buddenbrooks* [*Buddenbrooklar*], *Tonio Kröger* ve *Tod in Venedig* [*Venedik'te Ölüm*] eserleri, yazarın '20'lerdeki çalışmalarını sivriltecek ancak kısmen de zedeleyecek olan derin ironiyi, amansız sembolizmi ve fikirlere dramatik bir saygınlık kazandırmak için girişilen hararetli çabayı zaten taşıyordu. Cumhuriyet yıllarında Kabarett der Komiker'in ziyaretçileriyle *Weltbühne*'nin okurlarını eğlendirip dehşete düşüren pervasız politik hicvin tarzı ve muhtevasının izi, Heinrich Mann'ın *Der Untertan*'ında [*Tebaa*], Walter Mehring'in ilk dönem politik şarkılarında, Frank Wedekind'in eksantrik dramalarında (ki Wedekind 1918 yılında ölmüştü), Carl Sternheim'ın hasmane bir tavırla "burjuvazinin destansı yaşamı –*bürgerliches Heldenleben*–" diye adlandırdığı, onun gözünde emsalsiz bir görgüsüzlük, galiz bir mevki kavgası ve gözleri dönmüşçesine girişilen büyük bir savaştan ibaret olan o yaşama ilişkin kısa, üsluplu tahlillerinde bulunuyordu. "Bizden

6 *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers* (1965), s. 13.

sonra çöküş!" diye haykırır Sternheim'ın barışın son yıllarında yazdığı bir oyunun kişileri. "Kıvama geldik."[7]

Modern hareket sözcüğün daha hayırlı anlamıyla da kıvama gelmişti. Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin Berlin şubesinin 1910 yılında kurulmasıyla psikanaliz Almanya'ya giriş yapmış oldu. Diğer ülkelerdeki tarihçilerin gözünü 1920'lerde Berlin'e çevirmesine vesile olan Friedrich Meinecke ile Otto Hintze, savaştan önce önemli çalışmalar yapmıştı. Meinecke'nin bazı öğrencilerinin daha sonra kendisinin en iyi kitabı diye yâd edeceği *Dünya Vatandaşlığı ve Ulus-devlet* [*Weltbürgertum und Nationalstaat*] 1907 yılında yayımlandı. Weimar tiyatrosunun sihirbazı Max Reinhardt, 1914 yılına gelindiğinde şapkasını numaralarla çoktan doldurmuştu. On iki ton sistemini 1924'te tamamlayan Arnold Schönberg'in atonaliteye geçişi 1912'den önceydi. Dessau'daki Bauhaus binaları Weimar tarzının arketipsel bir ifadesi olan Walter Gropius bile, kısmen Peter Behrens'in talebesi olarak kısmen de Fagus Ayakkabı Kalıbı Fabrikası'nı 1911 yılında, Köln'deki ünlü Werkbund Fuarı binalarını da 1914 yılında birlikte inşa ettiği Adolf Meyer'in katkılarıyla kendine özgü mimari üslubuna savaştan önce kavuşmuştu. Gropius'un da sonrasında ifade ettiği üzere, bu binalarla "mimaride kendi zeminini" bulmuştu.[8] Hiç şüphe yok ki, Weimar üslubu Weimar Cumhuriyeti'nden önce doğmuştu. Savaş ona siyasi bir kalıpla keskin bir ton kazandırdı, amansız bir kavganın yükünü de omuzlarına yıktı; devrimse ona eşi görülmedik fırsatlar sundu. Ancak Cumhuriyet'in kendi başına yarattıkları azdı; o zaten var olanları özgürleştirdi.

Weimar tarzı Weimar Cumhuriyeti'nden eski olduğu gibi, Almanya'dan da büyüktü. Hem İmparatorluk'ta hem de Cumhuriyet'te Alman ressamlar, şairler, oyun yazarları, psikologlar, filozoflar, besteciler, mimarlar, hatta mizahçılar serbest bir uluslararası fikir alışverişiyle iç içeydi; kâh beslendikleri kâh besledikleri bir Batılı zümrenin parçasıydılar; şovenizm Wei-

7 Bu çok alıntılanan diyalog *1913*, III. Perde, 2. Sahne'dedir. Carl Sternheim, *Gesamtwerk*, 8 cilt, ed. Wilhelm Emrich (1963-1968), cilt 1, s. 285.

8 *Scope of Total Architecture* (1962 ed.), s. 19.

mar üslubunu yalnızca yaralamakla kalmadı, öldürürdü de. Kandinsky bu kozmopolitizmin vücut bulmuş haliydi: Rusya'da doğmuş, Fransız Fovistlerinden çok şey öğrenmiş, kendi tarzını Münih'te bulmuştu. Lyonel Feininger'in başka bir tarz kozmopolitliği vardı: Alman göçmeni anne-babasının Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan çocuğu olarak 1887'de Almanya'ya gitti, iki yıl Paris'te yaşadı ve ilham kaynakları ne kadar uluslararası ise, ifadesi de o kadar bireyci olan hayli kişisel bir üslup geliştirdi. Kirchner, Heckel, Nolde, Pechstein, Marc ve Klee gibi diğer "Alman" ressamların her biri kendi bildiğince Norveçli Munch'ın, Fransız Gauguin'in ve Hollandalı Van Gogh'un okuluna yazıldı. Max Ernst Almanya'da doğup eğitim görmesine rağmen, 1913 yazında Paris'e yaptığı kısa ziyaretten sonra şehri kendi sanat yuvası olarak benimsedi. İtalyan Fütürist hareketi 1912'den itibaren ileri Alman çevrelerinde geniş ilgi gördü; hareketin baş ideoloğu Marinetti 1913'te Berlin'e geldiğinde kendini evinde hissetti. Rudolf Leonhard, "kendisi her yerde diyalog içindeydi, çok konuştu, Berlin'i çok sevdi; sanki özel bir Berlin varmış, onun Berlin'i, onun mekânıymış, sanki Berlin onun için hazırlanmış, birden onunla dolmuş gibiydi," diye hatırlıyor.[9]

Yine de Berlin her yolun kendisine çıktığı o merkez haline gelmemişti henüz. İmparatorluk zamanında ressamların başkenti olan Münih, Fransız yeni-izlenimcilerin eserlerinden oluşan etkili sergiler açarken, Marc ve Klee doğrudan Paris'e gitmiş, sonradan kendi sanatsal gelişimlerinde belirleyici olduğunu ifade edecekleri ziyaretlerde bulunmuşlardı. Sanata karşı bir sanatçı isyanı olan Dada, savaş sırasında Zürih'te doğdu, savaştan sonra Paris'te serpildi, Weimar'ın ilk yıllarında Berlin'i kendi karargâhı haline getirdi. Strindberg'in deneylerinin olmadığı bir dışavurumcu Alman tiyatrosunu düşünmek mümkün değildir. Aynı şekilde Alman toplumsal gerçekçiliği de oyunları Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Almancaya çevrilen Ibsen'in gerçekçi döneminden yararlanmıştı. Brecht'in şiirsel ifa-

9 Paul Raabe (ed.), *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen* (1965), s. 122.

de tarzında saf ve muhteşem bir Almanca olsa da, kendisinin yararlandığı yabancı kaynakların bir listesi Villon ile Rimbaud'dan, Kipling gibi akla gelmeyecek etkilere, Çin liriklerinden Augustan hicvine dek uzanır ve ne kadar uzunsa, o kadar anlamlı olur. Franz Werfel ile Ernst Ludwig Kirchner gibi birbirinden çok farklı figürler Walt Whitman'dan etkilendiklerini kabul etmiştir. Aşırı soldan aşırı sağa, modernitenin kalıbına artık sığamayan, Wilhelm dönemi kültürüne de tiksintiyle bakan hassas ruhlar, Bergson'un felsefi irrasyonalizmiyle Dostoyevski'nin karanlık şiirsel irrasyonalizmini cazip bulmuşlardı. Mimarlık alanında Alman isyancıların cephanesinin çoğu Amerikalı Frank Lloyd Wright, İspanyol Antonio Gaudi ve Belçikalı Henry van de Velde'den geldi. Mallarmé ve Debussy'nin çalışkan Alman talebeleri vardı. Yine tüm alanlarda Avusturyalılar (şairler, romancılar, psikologlar, kültür eleştirmenleri) Alman izleyicilerine kendi dekadans takıntılarını, erosla uzlaşma çabalarını aktardı; Sigmund Freud, Hugo von Hofmannsthal, Karl Kraus ve Arthur Schnitzler'in, Berlin, Münih ve Frankfurt'ta, Viyana'daki kadar, belki de daha fazla okuru vardı.

Daha sonra Cumhuriyet'in çemberin içine aldığı kişilerde olduğu gibi, İmparatorluğun çemberin dışında bıraktığı kişiler için de en sık sorulan sorular, insanın kendini yenileme ihtiyacı üzerineydi. Tanrı'nın kayboluşuyla, makinenin yarattığı tehditle, üst sınıfların devası olmayan aptallığıyla, burjuvazinin umarsız kültür sanat ilgisizliğiyle daha da aciliyet kazanan ve çözülmesi pratikte imkânsız sorunlardı bunlar. Sorularına yanıt arayan isyancılar nerede ne yardım bulabildiyse ona yöneldi. Bunda olağandışı bir şey de yoktu; insanın sefaleti ya da sevinci dile geldiğinde hudutları hep ihlal etmiştir. Zaten daha sonra Weimar üslubunu bunca dayanıklı kılacak olan şey, kozmopolitizmin İmparatorluk'ta böylesine olağanlaşmasıydı; onun yapmacıksız enternasyonalizminde, Avrupa tarihinin diğer kültürel hareketlerinin canlılığı vardı.

Savaş, en kararlı kozmopolitler dışındaki hemen herkes için Alman kültürünün kullanışlı geçmişiyle ve iyi anlaştığı dış çevresiyle kurduğu bağları kopardı. İletişim kanallarını açık tutan

insan sayısı azdı; 1915'te, savaşın ortasında, Fabian Sosyalisti, seçkin psikolog Graham Wallas, arkadaşı Alman revizyonist sosyalist Eduard Bernstein'e şöyle yazdı: "İnsanlar günlük yaşıyor bu sıralar, geleceği düşünecek cesaretleri yok. Ancak bazen, barış geldiğinde seninle buluşup el sıkışabileceğimizi, birbirimiz hakkında tek bir kötü şey düşünmediğimizi söyleyebileceğimizi, sonra da oturup uygarlığın yaralarını sarmak için elimizden bir şey gelip gelmeyeceğini değerlendirebileceğimizi ümit ediyorum."[10] Böylesi soylu duygulardan istifade etmek, kopan bağları yeniden kurmak Weimar Cumhuriyeti'nin kültürel görevi olmuştu.

II

Weimar Cumhuriyeti'nin trajedisi, bu görevde başarılı olmasına karşın (Hitler'den kaçan mültecilerin parlaklığı, bu başarının bir ölçütüdür) kendi doğum travmasının şiddeti nedeniyle ondan faydalananların tümünün, hatta çoğunun bile içten bağlılığını kazanamamış olmasında yatar. Devrim, başlangıçta yaygın bir destek gördü. Walter Gropius, "mimar olarak" sahip olduğu sosyal sorumluluk hakkında, "tam olarak bilincine varmam Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucudur" diye yazıyordu. Gropius 1918'in sonlarında, İtalyan cephesinden memleket izniyle Almanya'ya gelmişken Berlin'e gitmeye karar vermiş, gezisi sırasında devrim başlamıştı. Kalabalıkların subayları aşağılamasına tanık olurken, birden bir düşünce benliğini ele geçirdi: "Bu kaybedilen bir savaştan da öte bir şey. Bir dünyanın sonu geldi. Sorunlarımıza radikal bir çözüm bulmalıyız."[11]

Gropius yalnız değildi. Kendisinin entelektüel kariyerinin gelişimi, Weimar ruhunun pek çok temsilcisinde ortaktı: Fikirleri imparatorluk döneminde geliştirilmiş, savaşla siyasi bir yön kazanmış ve devrimle birlikte açık ifadesini bulmuştu. Devrim yıl-

10 Peter Gay, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx* ([1952], 1967 baskısı), s. 280.

11 *Scope of Total Architecture*, 19. Gropius'tan James Marston Fitch'e.

larca süren kıyıma isyan eden birçok genç erkek gibi Bertolt Brecht'i de coşkulandırdı. Rilke kendi şairane tarzıyla ifade ettiği üzere, devrimi fevri bir neşeyle, insanlığın bir kereliğine olsun yeni bir sayfa açacağına duyduğu müşkül umutla karşılamıştı.[12] Başkaları da farklı bakış açılarından benzer umutlar keşfetti. Muhafazakâr ideologlar, gerçek muhafazakârlığı ete kemiğe büründürebilecek denli idealist olmayan bir rejimin çöküşünü gördüklerine memnun oldu. Friedrich Meinecke gibi burjuva aydınları, İtilaf devletlerine karşı öfke dolu olsalar da devrime destek verdiler. Askerlerle aileleri, demokratlar, sosyalistler, pasifistler ve ütopyacılar devrimde yeni bir yaşam vaadini görüyorlardı.

Ne var ki 1918-1919 kışındaki olaylar, kurucu yılların bunu izleyen kargaşası, çöküş ve umut günlerinde birikmiş olan o iyi niyet sermayesini çarçur etti. Devrim çok sayıda insanı çeşitli nedenlerden dolayı nasıl memnun ettiyse, onun gidişatı ve sonuçları da öyle hayal kırıklığına uğrattı. Yeni muhafazakârlar Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerden bilhassa nefret etmiş; radikallerse İmparatorluk'tan kalan bakiyeye karşı çıkmıştı. Görünüşe bakılırsa, Weimar Cumhuriyeti'nin başarıları eleştirmenlerini, başarısızlıkları da onun iyiliğini isteyenleri memnun etmiyordu. Aralık 1918 gibi erken bir tarihte Rilke tüm umudunu yitirmişti. "Büyük bir altüst oluş bahanesinin ardında eski karaktersizlik devam ediyor." Rilke'ye göre devrim acımasız bir azınlığın eline geçmiş, çoğunluk da "siyasete heves etmişti".[13] Aynı ay, ilerici yayıncı Paul Cassirer devrimi "büyük bir dalavereden (*Schiebung*) ibaret" diye tanımladı; Kont Kessler'e, önemli bir şey değişmedi, "sadece birkaç yeğen" kârlı, nüfuzlu makamlara yerleştiriliverdi diyecekti.[14] Brecht gibi hevesli gençlerin çoğunun siyasete girmesiyle sırt çevirmesi bir oldu; Wieland Herzfelde ve George Grosz gibi yazarlar, sanatçılar hızla Spartakistlere katıldı. Genç Cumhuriyet'in düşmanları düşmanlıkla-

12 Rilke'den Ledebour Barones'i Dorothea'ya, 19 Aralık 1918. Ruth Sieber-Rilke ve Carl Sieber (ed.), *Briefe aus den Jahren 1914 bis 1921*, (1937), s. 213-215.

13 Rilke'den aynı kişiye, belirtilen yerde; Rilke'den Anni Mewes'e, 19 Aralık 1918. Karl Altheim (ed.), *Briefe*, 2 cilt, (1950), cilt II, s. 113.

14 Kessler, *Tagebücher*, s. 78.

rında sebat ederken, onu coşkuyla karşılayanlar bocalayıp desteğini geri çekti. Gazeteci Simon Guttmann Şubat 1919'da hayal kırıklığına uğramış bir âşığın zalim gücenikliğiyle konuşuyordu bu ikinci grup adına: Kessler'e, entelektüeller şu anda hükümete neredeyse hiç istisnasız karşılar diye yazdı ve ekledi: Sorumluluktan kaçan, hiçbir şey yapmayan ama iş yurttaşları çekip vurmaya geldiğinde harekete geçen mevcut rejime entelektüellerin duyduğu öfkenin haddi hesabı yoktu. Üzülerek devrimin hiçbir şeyi değiştirmediğini, her şeyin eskiden nasılsa öyle devam ettiğini söylüyordu.[15] Kessner ulusal bir bayram olan 1 Mayıs 1919'daki kutlamaların sanki "hedefini ıskalamış bir devrim için tutulan ulusal bir yas" izlenimini verdiğini yazdı.[16] Bu küçümseyişi tek bir deyişe sığdırmak kısa süre içinde yaygın bir uygulama haline geldi: 1918 Devrimi "sözde devrim" idi.[17]

Bu yaygın hayal kırıklığının nedenleri çoktu ve tanıdıktı. Weimar Meclisi'nde birçok yaşlı hayalet vardı, kimisi son yolculuğuna uğurlanırken, ortaya yenileri çıktı. Cumhuriyet'in ilk dört yılı neredeyse kesintisiz bir krizle geçti, sahiden bir karışıklık dönemiydi bu. Kanlı iç savaş, ordunun siyasette bir etken olarak yeniden ortaya çıkması, İmparatorluğa egemen olmuş aristokrasi-sanayi ittifakının itibarının sarsılamaması, siyasi suikastların sıklığına karşın siyasi suikastçıların cezasız kalması, Versay Antlaşması'nın dayatılması, Kapp Darbesi ile iç yıkıma yönelik diğer girişimler, Fransızların Ruhr'u işgali, astronomik enflasyon: Bunların tümü monarşistlere, fanatik militaristlere, antisemitler ile her türden yabancı düşmanlarına, önce kamulaştırma hayaletinden korkan, sonra da kamulaştırma yapmayan sosyalistleri hakir gören sanayicilere yeni bir umut verdiği gibi, Cumhuriyet'in bir

15 *A.g.e.*, s. 123.

16 *A.g.e.*, s. 182. İfadenin Almancası "verfhelte Revolution".

17 Bunun üç örneği için bkz. Lion Feuchtwanger'in 1928 yılı *Weltbühne* yazıları (akt. Martin Esslin, *Brecht: The Man and his Work* [1961 baskısı], s. 10), Franz Neumann, "The Social Sciences", Neumann vd., *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), s. 14 ve *Weltbühne*'nin editörü Siegfried Jacobsohn'ın 27 Mart 1919 tarihli günlük yazısı: "İkinci bir devrime ihtiyacımız var. Hayır: Bir devrime ihtiyacımız var", Wolfgang Weyrauch (ed.), *Ausnahmezustand* (bir *Weltbühne* ve *Tagebuch* antolojisi), (1966), s. 24.

düzmece yahut bir fars gibi görünmesine hizmet etti. Cumhuriyet'in doğuşunun kendisi farsı andıran unsurlar taşıyordu: Cumhuriyet 9 Kasım 1918 tarihinde öğleden sonra, sosyalist Philipp Scheidemann tarafından, fakat saf bir cumhuriyet coşkusundan dolayı değil, Karl Liebknecht'in bir Sovyet Cumhuriyeti ilan etmesini önlemeye yönelik endişeli bir arzudan dolayı ilan edilmişti. Scheidemann'ın ne yaptığını birkaç dakika sonra öğrenen Friedrich Ebert, işlemlerin usulsüzlüğü nedeniyle çileden çıkmıştı. Herkes Cumhuriyet'in dünyaya neredeyse kazara geldiğini, mazeretlerle ayakta tutulduğunu görmüştü.

Bütün bunların ötesinde, insanları kinizme ve mesafeli davranmaya iten tarifi zor bir başka sebep de vardı. 1914 Ağustos'unda Batı dünyası bir savaş psikozu yaşamıştı: Savaş can sıkıntısından bir kurtuluş, kahramanlığa davet, dekadansın çaresi gibi görünmüştü. Ancak bu psikozun saçmalığın zirvesine ulaştığı yer Almanya'ydı. Yaşını başını iyice almış insanlar, yeniyetmeler, çürüğe çıkanlar pürneşe gönüllü olmuşlar, vazife aşkıyla dolu olarak ölüme gitmişlerdi. Savaş "arınma, kurtuluş ve muazzam bir umut" sunuyordu; "insanı bıktıran, fena halde bıktıran" bir dünyanın, "barışçıl bir dünyanın çökmüş oluşu" karşısında duyulan bir ferahlama hissiyle "alevlendirmişti şairlerin yüreklerini". Sadece "her ne pahasına olursa olsun zafer" hayata anlam verebilirdi; Almanlar nihayet bir *Volk* [halk, millet] olarak birleşmişti, yalnızca Almanlar "doğru, sahici, mert, nesnel" idi, bir kahramanlar diyarı "korkaklık, yalancılık ve bayağılık" batağındaki düşmanlarıyla yüzleşiyordu; o büyük *Kultur* [kültür] cihadıydı ki *Volk*, *Reich* [imparatorluk] ve *Geist* [tin] gibi büyük kadim kavramlara şimdi yeni bir anlam veriyordu. Hayal mahsulü gibi görünseler de, bu coşkulu sözler gerçekti; Thomas Mann'ın, Friedrich Gundolf'ün sözleriydi bunlar ve genci yaşlısıyla tamamen onlar gibi konuşan binlercesi vardı.[18] Ancak sevinçleri bunalıma, çoğu zaman

18 Bkz. Thomas Mann'ın 1914 Eylül ayında yazdığı ve 1915 yılında basılan "Gedanken im Krieg" başlıklı denemesi ve Gundolf'un 14 ve 30 Ağustos 1914 tarihlerinde Stefan George'a gönderdiği kartpostallar. Robert Boehringer (ed.), *Stefan George-Friedrich Gundolf Briefwechsel*, (1962), s. 256-257, 258-259.

da ruhsal çöküntüye dönüştü; bu azgın, kendini kandıran şovenizm orjisini, suçluluk duygusu ve utanç, kimi durumlarda da zaten başından beri haklı olunduğuna yönelik boş bir ısrar takip etti. Böyle bir gelgit silsilesinden siyasal realizm çıkmayacağı belliydi. Heveslilerin çoğu hevesini yitirse de ütopyacılıkları baki kaldı. Aralarında Thomas Mann'ın da bulunduğu kimileri savaşla devrimden öğrendi; eğitilmeye istekli az sayıdaki kişiye siyasi eğitmenlik yapmak gibi bir tali faydası da olmuştu savaşın ve devrimin. Ancak siyasetten bihaber kalan çok sayıda insan da vardı; destekleyemediklerini hakir görmeye hazır, sevinçle karşıladıkları savaştan daha da mide bulandırıcı kocakarı ilaçlarını satanlara kapıları açıktı.

Tüm bunlar yeterince kötüydü ama Weimar Cumhuriyeti'nin en büyük, en etkili düşmanı hiç şüphesiz cumhuriyetçi solda yaşanan iç savaştı. Eduard Bernstein'ın "Sosyalistlerin sosyalistlere karşı"[19] mücadelesi dediği gelişme, Cumhuriyet ilan edilir edilmez başlamıştı zira bu ilan yalnızca monarşiye karşı değil, Spartakistlere karşı da girişilmiş bir eylemdi.

Mücadele kaçınılmazdı. Sosyalist birlik savaş sırasında, savaş meselesi yüzünden parçalanmıştı; Rus Devrimi ile Almanya'da yaşanan çöküşün biçimi sosyalistleri suni olarak ve geçici bir süre için öne çıkarmışsa da bu birliği yeniden sağlayacak gibi değildi. 1918 Kasım'ında İmparatorluğun kesin olarak tasfiyesiyle birlikte, iki rakip sosyalist grubun karşılaşma ânı gelip çatmıştı; iktidar mücadelesinin getirisi de götürüsü de yüksekti çünkü iktidarı alanlar Almanya'nın geleceğini belirleyecekti: Spartakistler Almanya'yı bir Sovyet cumhuriyetine, sosyalistlerin çoğunluğuysa parlamenter bir demokrasiye dönüştürmek istiyordu. Alman tarihinin en üzücü ironilerinden biri, 1918'de başka hiçbir alternatifin mümkün görünmediği sırada mevcut iki alternatif için verilen ölümcül mücadelenin, gözünü bir başka alternatife (askerî diktatörlüğe) diken güçlere alan açmasıdır. Her yerde sosyalistle sosyalist karşı karşıya geliyordu; eski kurumları süpürüp atan Devrim, pek çok yeni sürtüşme alanı sunmuştu. Spartakistler ile ılımlı sosyalistler Berlin'de, di-

19 *Die deutsche Revolution* (1921), sekizinci bölümün başlığıdır.

ğer vilayetlerde, politikacıların mitinglerinde, sokaklarda, işçi konseylerinde ve sağcı haydutların kurbanlarının cenazelerinde kavgalar etti. Çok sert sözler edildi, asla unutulmayan ya da affedilmeyen sözlerdi bunlar, her şey sözde de kalmadı. Herkes silahlı, herkes asabiydi ve kimse hüsrana uğradığını kabul etmiyordu. Çoğu öldürmeye talimli ve hazırdı, her yere sirayet eden kargaşa irrasyonel kitle hareketlerini teşvik ediyor, siyasi maceracılara koruyucu bir kalkan sunuyordu. Neredeyse iki ay boyunca rejim sol güçler arasındaki aldatıcı birlik halini korumayı başardı: 10 Kasım'da kurulan altı kişilik geçici hükümette çoğunluk sosyalistlerinden ve Bağımsızlar'dan üçer temsilci vardı. Ancak bu devam edemedi; 27 Aralık'ta Bağımsızlar ayrıldı, bölünme genişleyip derinleşti. Sağ kanattaki düşmanın tek yapması gereken şey beklemekti.

Aslında, beklemekten daha fazlasını yaptı: öldürdü, hiç umursamadan ve ceza almadan. Spartakist hareketin liderleri Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht, 15 Ocak 1919'da öldürüldü; Bavyera Başbakanı Kurt Eisner, 21 Şubat'ta aristokrat bir öğrenci tarafından öldürüldü, suikastın tetiklediği Bavyera Sovyet Cumhuriyeti nisan ayının sonuna, mayıs ayının başına doğru düzenli birlikler ve *Freikorps* birliklerince vahşice devrildi. Bu olayların tek sonucu, kardeşler arası düşmanlığın daha da alevlenmesi olabilirdi ancak: Spartakistler iktidardaki Sosyalistleri omurgasız, yükselme hırsına kapılmış kasaplar diye kınadı; iktidardaki Sosyalistlerse Spartakistleri Rus ajanı olmakla suçladı. Her şey, Marx'ın dünya işçilerine yaptığı birleşme çağrısına düşülmüş alaycı bir şerh gibi görünüyordu.

III

Tarihçiler, genç Cumhuriyet'i yöneten siyasetçilerin başarısızlıklarını abartırlar. Tamamen başarısız olsalardı, o zaman bu tavır anlaşılabilir olurdu; Ebert ile arkadaşları en soğukkanlı ve tecrübeli devlet adamının dahi gözünü korkutacak zorluklarla karşı karşıya kaldı. Ülkede kargaşa hâkimdi, korkunç bir aç-

lık vardı, entelektüeller arasında moral bozukluğu vardı, yurda getirilip terhis edilecek bir ordu vardı, sarılacak acı yaralar vardı ama onları saracak zaman yoktu, yazılacak ve yürürlüğe konacak bir anayasa vardı. Bunun da ötesinde, Weimar tarihinde özel bir yer tutan bir etken vardı: Versay Barış Antlaşması'ydı bu, çünkü onun etrafını saran efsaneler Cumhuriyet'e gerçeklikten daha fazla zarar veriyordu.

Elbette Versay'da Almanya'ya dayatılan uzlaşma birçok yönden acımasız ve intikamcı bir antlaşmaydı. İtilaf Devletleri'nin önde gelen müzakerecilerinden bazıları uzlaşma değil, intikam istiyordu; travmanın tek kaynağı yenilgi de değildi. Yıllar süren hayal kırıklıklarının, kıyımın ve sonu gelmeyen sefaletin ardından, pek çoğu zaferi de kaldıramadı. Anlaşmanın yapılması, Almanlar için sürekli ve kasıtlı bir utanç kaynağı oldu. İtilaf Devletleri kendi aralarındaki farklılıkları bir dizi tavizle çözdükten sonra, 1919 Nisan ayının ortalarında Almanları, "barış koşullarının kendilerine sunulması" için Versay'a bir heyet göndermeye davet ettiler. Görevleri pazarlık yapmak değil, imza atmak olacaktı. Alman heyetine yapılan muamele ince ince hesaplanmış bir aşağılamaydı ve Alman basınında geniş yer bulmuştu: Heyeti Paris'e götüren tren, kuzey Fransa'daki savaş alanlarından geçerken manzarayı dayanılmaz kılacak denli yavaşlamıştı; Versay'a ulaşan Almanlar etraflarının tel örgüyle sarıldığını gördü; görünüşte düşmanca gösterilere karşı korunuyorlardı ama gerçekte İtilaf Devletleri'nin müzakerecilerinden tecrit edilmişlerdi. Alman heyetindeki liberal iktisatçı M.J. Bonn, Almanlar "çok aşağılandılar" diye yazacaktı. Yenilginin ıstırabı ve bazı propagandacıların onlarda yaratmaya çalıştığı suçluluk duygusu, delegasyon üyelerinin çoğunun hissettiği bir tür aşağılık kompleksi meydana getirmişti.[20] Clemenceau'nun antlaşmaya ilişkin yaptığı resmî sunum da Almanların kendilerini daha iyi hissetmesini sağlamıyordu. Yorumlarını ve itirazlarını bir araya getirmeleri için heyete verilen kısa süre de (başta iki hafta, sonra bir hafta daha) heyeti çaresiz ve çılgınca bir çalışmanın içine soktu. Sonuç oldukça kaçınılmazdı: Şiddetli pro-

20 *Wandering Scholar* (1949), s. 227.

testolar, makul argümanlar, Lloyd George ile General Smuts'un durumu yeniden değerlendirmesi ile birlikte bazı ufak değişiklikler yapıldı ama antlaşmanın özü değişmeden kaldı. Almanya, eski topraklarının yaklaşık %13'üne, altı milyonluk bir nüfusa karşılık gelen Alsas-Loren'i, Polonya Koridoru'nu, kuzey Schleswig-Holstein'ı, değerli kaynakları ve tüm sömürgelerini kaybedecekti. Almanya silahsızlanacak, tazminat ödeyecek, 231 sayılı maddesi uyarınca Almanya ile müttefiklerini savaşın "başlatıcısı" ve "saldırgan tarafları" olarak kabul eden bir anlaşmayı imzalayacaktı. "Savaş suçluluğu maddesi" olarak anılagelmiş bu bednam paragraf belki de diğer tüm hükümlerden daha çok tartışma yaratmıştı.

Almanlar ne yapabilirdi? İmzalamayı reddettiler ama imzaladılar. Başbakan Scheidemann 12 Mayıs'ta antlaşmayı kabul edilemez olarak nitelendirdiği retorik bir soru sordu: "Bu prangaları kendine ve bize takan hangi el kurumaz?" Scheidemann'ın eli kurumadan kaldı; 20 Haziran'da, Katolik Merkez Partisi ve kendi Sosyal Demokrat Partisi'nin çoğunluğu 231. madde ve savaş suçlularının asılmasını talep eden madde hariç, anlaşmanın kabulü için oy kullanınca başbakan istifa etti. *Diktat*'ı, *Schandfrieden*'i, *Schmachfrieden*'i (utanç verici, küçük düşürücü barış) imzalamanın yükü, diğer Sosyal Demokratların omuzlarına ve Merkez Parti'de barışın en önde gelen savunucusu olan Erzberger'e düştü. Bunlar cesur adamlardı, asla tamamen üzerlerinden atamayacakları bir siyasi sorumluluğu sineye çekmişlerdi.

Antlaşmadan herkes nefret ediyordu; onun kabul edilmesini savunanlar, argümanlarını gerçekçilikle, yani barış ihtiyacı, Alman halkının açlığı, İtilaf Devletleri'nin uzlaşmazlığıyla temellendiriyordu. Her zaman aklın sesi olan *Frankfurter Zeitung* gazetesi, en iyi görüşü savunması bakımından şaşırtmadı: Anlaşmayı protesto etti ama sonra imzalanmasında ısrarcı oldu. Henüz Cumhuriyet'e bir bağlılık hissetmeyen Thomas Mann, şu "zehirli yaşlı adam" dediği Clemenceau'nun Batı kültürünü gömmekte olduğunu ya da tersine, Anglo-Amerikan hâkimiyetinin "Batı'nın uygarlaştırıcı, rasyonelleştirici, yararcılaştırı-

cı yönünü" beraberinde getireceğini düşünüyordu. Her iki durumda da barış bir felaketti.[21] Mann hâlâ savaş öncesi ve savaş sırasındaki aynı apolitik kültürel aristokrattı ama liberal devlet adamı, inanılmaz bir günlükçü, fazlasıyla bilgili ve kendi sınıfının önyargılarından alışılmadık denli kurtulmuş olan Kont Kessler de Versay'ı son derece iç karartıcı bulmuştu: Ümidini öyle kaybetmişti ki, barış koşullarının Almanlara iletildiği 7 Mayıs 1919'dan 12 Haziran'a kadar günlüğüne hiçbir şey yazmadı. Scheidemann kabinesinin istifasından sonra, 22 Haziran'da genel duygu durumunu "tarif edilemez bir moral bozukluğu; sanki can ruhtan çekilmiş gibi" diye kaydetmişti.[22] Vatanseverlerin, ordu subaylarının, muhafazakârların yorumları tahmin edilebilir. Friedrich Meinecke 1921 yılında tüm devletler ve tüm milletler kendisine "biz günahkârız" demeli, diye yazmıştı. Ancak "İtilaf Devletleri'nin 1918'den beri işlediği günahların neredeyse bir eşi benzeri daha yoktur".[23]

Antlaşmanın hükümleri kötüydü ama Weimar Cumhuriyeti'ne zarar verecek pek çok efsaneden birini kambur gibi onun sırtına yükleyen daha ziyade işte bu tavırdı. Zorla silahsızlandırmanın etkilemediği, sömürgelerde ya da kayıp topraklarda da herhangi bir çıkarı olmayan milyonlarca kişi, Versay'ı Almanya'nın ruhuna yapılmış tipik bir Fransız saldırısı olarak görüp kınayan, antlaşmayı imzalayanlara korkak ya da hain diye iftira atan demagoglara yakınlık gösterirken, antlaşmayı madde madde düzeltmek için sessizce çalışan devlet adamlarına yalnızca nefret duyuyordu. "Zorla kabul ettirilen barışın" feshedilmesi, onu kabul eden "Kasım suçlularının" cezalandırılması talebi sağcı söylemin başlıca unsuru haline gelirken, antisemitizm ile birlikte Nazi propagandasının da en belirgin noktası oldu. Versay, Weimar'ın sırtında bir yük idiyse, bu yük ithal olduğu kadar yerli malıydı da.

---

21 Mann'dan Philipp Witkop'a, 12 Mayıs 1919. Erika Mann (ed.), *Briefe, 1889-1936*, (1962), s. 162. Mann'dan Gustav Blume'e, 5 Temmuz 1919. *A.g.e.*, s. 165.

22 *Tagebücher*, s. 183, 184.

23 Meinecke'den A. Friis'e, 23 Mayıs 1921. Ludwig Dehio ve Peter Classen (ed.), *Ausgewählter Briefwechsel*, (1962), s. 101-102.

Tüm bunların ışığında, devrim ve sonrasındaki süreç çok şey başarmıştı. Savaşı bitirdi. Prusyalı yönetici hanedanlığı ile irili ufaklı diğer Alman monarşilerini sonsuza dek ortadan kaldırdı. En azından bazı Almanları pratik siyasetin yöntemleri konusunda eğitti. Demokratik bir devlet kurdu. İmparatorluk'ta yükselmeye imkân bulamayan yeteneklere yeni fırsatlar sundu, ilerici profesörlere, modern oyun yazarlarına, prodüktörlere, demokratik siyaset düşünürlerine prestij ve güç kazandıran merkezler açtı. Weimar Anayasası'nın mimarı Hugo Preuss, devrimin bir simgesiydi; Yahudi ve solcu bir demokrat olarak, bütün liyakatine rağmen üniversite kurumundan uzak tutulmuşken, şimdi çemberin dışından gelen biri olarak yeni Cumhuriyet'e, *kendi* Cumhuriyet'ine şekil vermişti.

Yine de haklarını ne kadar teslim edersek edelim, Weimar'ın adamlarının ağır hatalar yaptığı, onlara yönelik suçlamaların havayı erkenden zehirleyerek başka hataların önünü açtığı doğrudur. Parlak bir politik gazeteci olan Carl von Ossietzky, bu durumu daha Haziran 1919 gibi erken bir tarihte şöyle özetliyordu: "Eski yöntemlerden mutlak bir kopuş ve yeniden yapılanma bekleme hakkımızın olduğu üç alan vardı: salt politik, iktisadi ve ruhsal-etik alan." Fakat "devrim neyi başardı? Verilecek cevap gerçekten üzücüdür. On yıllar önce emanet sandığına kaldırılmış olması gereken şöhretler iç ve dış siyasette kasılarak ortalıkta dolanıyor. İktisadi yeniden yapılanma durmadan ertelenirken, anarşi, bencillik, vurgunculuk galebe çalıyor. Direnen yok, yumuşak başlılıkla kabul var. Düşünceler sefil; cesaret ve inanç namevcut".[24] Acımasız bir itham ancak tümüyle haksız değil. Cumhuriyetçilerin düzen arayışı, Bolşevizm korkusu, liderlerin ürkekliği başlı başına eski toplumun bir ürünüydü ve iktidardan çok muhalefete yaraşıyordu. Şunu da eklemek gerekir ki, Spartakist solun kafa karışıklığı, sorumsuzluğu, kana susamış dili ve diktatörce istekleri de sonuç alıcı faaliyetlerin yürütülmesini sürekli olarak engelledi. Prusya hegemonyasından büyük endişe duyan Preuss, eski federal devletler topluluğunu ortadan kaldırmak, Prusya'yı birkaç *Länder*'e [eyaletler] bölüp

24 Akt. Raimund Koplin, *Carl von Ossietzky als politischer Publizist* (1964), s. 28.

bir dizi küçük devleti daha büyük birimlerde bir araya getirmek istiyordu. Planı kabul edilmedi, bu planın en etkili muhalifleri arasında sosyal demokratlar vardı: Daha yeni kazandıkları şeyi geri vermeye isteksizlerdi ya da (Bavyera'da Eisner'ın yaptığı gibi) merkezî rejime şüpheyle bakıyorlardı. Bir uzlaşma sayesinde eski devletler yerinde kaldı, Prusya hâkimiyeti korundu ve *Reich* ile *Länder* arasındaki sorunlu ilişkiler çözülmeden kaldı. Sosyalist editör ve politikacı Friedrich Stampfer, durumu geç de olsa tam manasıyla kavramış, "Fırtınalı ilerici gelişmelerin gerçekleştiği bir zamanda üniter devlete doğru bir sıçramanın yapılmamış oluşu, tarihî bir ihmal günahı olarak kalmaya devam ediyor," diye itiraf etmişti. "Her ne kadar Platonik ulusal birlik idealine saygı duysalar da, bazı sosyal demokrat iktidar sahipleri özel çıkarları savunmaya öyle heveslıler ki, bu konuda eski hükümdarlardan geri kalmıyorlar."[25] Bu yakın ilişki sosyal demokratların pozisyonunu kıskanan sosyalistlere acı bir ders verecekti. Kısa vadeli, dar görüşlü bir kazanımın uzun vadede bir kamu felaketi getirdiği anlaşıldı.

Büyük sanayilerin kamulaştırılmasında da aynısı olmuş, iddialı planlar ve iyi niyet hiçbir zaman politikaya dönüştürülmemişti. İktisatçı Rudolph Wissell planlama yoluyla sosyalizme giden yola işaret etti. Yol yeterince açıktı ama kimse oradan yürümedi. Büyük sanayi ekonomiyi kendi bildiğince, yani kartelleşme yoluyla "millileştirmeye" başladı. Nitekim, 1926'da dört büyük çelik şirketinin birleşmesi ve ondan bir yıl önce "alandaki en büyük altı şirketin" birleşerek kimya tröstü I.G. Farben'i oluşturması da dahil, "Alman tarihinin en büyük tröstleri Weimar Cumhuriyeti döneminde kuruldu".[26] Sosyalistler buna seyirci kaldı; ya harekete geçemeyecek kadar çekingendiler ya da kartelleşmenin kapitalizmin kaçınılmaz bir aşaması olduğu, sosyalizme giden yolda ona uğramak gerektiği gibi doktriner, gerçekçi olmayan inançları vardı. Tarihe bel bağlayan Alman Sosyalistleri onun kurbanına dönüştü.

---

25 *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik* (3. baskı, 1953), s. 134.

26 Franz L. Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944* (2. baskı, 1944), s. 15-16.

Bunlar vahim stratejik hatalardı ancak Weimar'ın adamları, eski düzenin mekanizmalarını (orduyu, devlet memurlarını ve mahkemeleri) ehlileştirmeyi ya da dönüştürmeyi başaramayarak çok daha vahim bir hata yapmıştı. Askerî kast savaştan morali bozulmuş, saygınlığını yitirmiş, panik içinde her türlü tavize hazır halde çıktı. Generaller Almanya'yı felakete sürüklemiş, dünyayı olduğu kadar kendilerini de kandırmış, sayısız canı heba etmişti. Friedrich Meinecke, 1918 yılının sonlarında "pan-Alman-militarist-muhafazakâr uzlaşısınca ileri sürülen hesapsız iddiaların" onları tümüyle gözden düşürdüğünü kabul ediyordu.[27] Yine de birkaç yıl içinde bu uzlaşı geniş halk çevrelerinin gözündeki karizmasını yeniden kazanmış, Yahudilerin ve komünistlerin kendi evinde sırtından hançerlediği (şu meşhur *Dolchstosslegende*) yenilmez Alman Ordusu efsanesini Cumhuriyet'e musallat etmişti.

Bu dirilişin sorumlusu eski orduyu vazgeçilmez kılan Weimar liderleriydi büyük ölçüde. Ebert Cumhuriyet'in ilanının ertesi günü, 10 Kasım'da General Groener ile kapsamlı bir anlaşma yaparak ordunun düzeni sağlama yardımını kabul etti. Alelacele oluşturulan *Freikorps*'un desteğini alan düzenli birlikler çok sayıda militan Spartakisti vurup öldürdü; Cumhuriyet'in "kan tazısı" Sosyal Demokrat Noske, sağcı birliklere geniş bir faaliyet, yani organize suikast alanı sağladı. Tüm tarafların aşırılıkları oldu (aklı başında bir gözlemci olan Arnold Brecht "bunlar korkunç aylardı" diye hatırlıyor) ve şüphesiz Ebert ile Noske iyi niyetliydi. Ancak ulaştıkları yargı apayrı bir konudur.[28] Noske'nin birliklerine elinde silah tespit edilen herkesin görüldüğü yerde vurulmasını emrettiği uğursuz tebliğinin üzerinden geçen bir ayı aşkın sürenin sonrasında, beyaz terörün ele geçirdiği Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni öfkeyle kasıp kavurmasından da üç ay önce, Kont Kessler bu rejimin ayakta

27 Meinecke'den L. Aschoff'a, 21 Ekim 1918. *Briefwechsel*, s. 97.

28 Brecht, *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen, 1884-1927* (1966), s. 247. Noske konusundaki tartışma hâlâ devam ediyor. Ben Brecht'e hak verme eğiliminde yim (*a.g.e.*, s. 231-247); Noske'nin cesareti vardı ve "kan tazısı" olma işini bir sorumluluk duygusuyla kabul etmişti fakat yerine göre davranmayı bilmiyordu ve ileri görüşlülükten yoksundu.

kalamayacağı kehanetinde bulunmuştu: "Cumhuriyetçi sosyal demokrat bir hükümetin kendisini ve kapitalistlerin kasalarını korusun diye kiralık işsizlerle kralcı subayları tutmasındaki çelişki akıl alır gibi değildir."[29]

Aynı gerçeğe aykırılık duygusu, imparatorluk memurlarının istihdamına devam edilmesinde de hissedilir. Alman toplumunun geleneksel otoriter yapısı düşünüldüğünde (devrim bu yapıyı sarsmak için pek bir şey yapmamıştı) bu politikanın yaratacağı sonuçları öngörmek mümkündü. Alman demokrasisi rejime düşmanlık besleyen memurların getirdiği yük olmadan da fazlasıyla kırılgandı. Etkinliği ve tarafsızlığı dünyaca ün kazanmış Alman memurları, iyi bir eğitimden geçerek edindikleri yetkileri Cumhuriyet döneminde idari sabotaj amaçlı kullandı; üstlerine duydukları dillere destan bağlılık belli ki sosyal demokrat ve liberal bakanlara dek uzanmıyordu. Ancak bağımsızlıktan ve nesnellikten böyle sofistçe medet umulmasının (ki ondan faydalanan sağcılar kadar onun mağduru olan solcular arasında da kinizmin serpilmesine neden olan verimli bir topraktı bu) en hayret verici örneği Cumhuriyet'in hâkimlerinin, savcılarının, jürilerinin tutumunda bulunuyordu. İmparatorluk bakiyesi olan hâkimler devrimden sonra hizmete alındı; kendilerini azletmek mümkün değildi. Davranışları gösterdi ki, fikirlerini değiştirmek de öyle: Neredeyse tümü imtiyazlı sınıflardan geliyordu; aristokratlar, subaylar, muhafazakâr politikacılarla kurdukları sıkı bağlar nedeniyle komünist sanıklara karşı çok acımasızken eski subaylara karşı güler yüzlü bir müsamaha içindeydiler.

Bunun yarattığı sonuçlar iyi biliniyor ancak vurguyu hak ediyor: 1918 ve 1922 yılları arasında izi solcu unsurlara dek sürülen suikastların sayısı yirmi ikiydi; bunlardan on yedisi sert biçimde cezalandırıldı, içlerindeki on kişi idam edildi. Öte yandan sağcı aşırılıkçılar mahkemelerin kendilerine anlayışla yaklaştığını gördü: Kendileri tarafından işlenen 354 cinayetten yalnızca biri sert bir şekilde cezalandırıldı, onda da idam lafı edilmedi. Bu siyasi suikastçılara verilen ortalama hapis cezaları da

29 *Tagebücher*, s. 117.

aynı önyargının izini taşır: sola on beş yıl, sağa dört ay. Kapp gibi Cumhuriyet'i cebren ve şiddet yoluyla devirmeye çalışmış, yandaşları birçok iğrenç cinayet işlemiş sağcı darbeciler beraat ettirildi, usulüne uydurulup serbest bırakıldı ya da yurtdışına kaçmalarına izin verildi. 1923 Kasım'ındaki başarısız Hitler-Ludendorff Darbesi'nden sonra darbecilerin yargılanması siyasi bir farsa döndü; mahkeme, sanık ve avukatlarının hükümete en saldırgan, en tahrik eder dille hakaret etmesine izin verip sonunda Hitler'i rahat bir tutukluluk biçimi olan beş yıllık bir *Festungshaft*'a [kalebendlik cezası] mahkûm etti. Hitler bir yıl dolmadan çıktı. Yasadışı "savunma örgütlerinin", paramiliter infazcı gruplarının üyeleri tarafından işlenen *Feme* cinayetleri gaddarlıkla dolu bir yüzyılın en gaddar suçları arasındadır: İşsiz fanatikler ve orduya alınmayan eski subaylar sadece "vatansever olmayan faaliyetler" gerçekleştirdikleri şüphesiyle erkekleri sopalarla ölümüne dövüyor, kadınları boğuyordu. Katillerden yalnızca birkaçı yargılandı, bunların da yalnızca birkaçı mahkûm edildi. Hüküm giyenlerin hiçbiri uzun süre tutuklu kalmadı ya da daha sonra suç işlemeleri engellenmedi. Nitekim, bu *Feme* katillerinden biri ve Röhm'ün arkadaşı olan Edmund Hemes hapiste bir buçuk yıl kadar yattı. Şiirsel adalet tecelli etti ve Naziler 30 Haziran 1934 tarihinde gerçekleştirdikleri tasfiyede Hemes'in de işini nihayet bitirdiler. Erzberger'in iki katilinin kaçmasına izin verildi, kim olduklarını herkesin bildiği komploculara dokunulmadı, baş komplocu ise beraat ettirildi. Yargıçlar, gericilik adına hukuki kılıfa sokulabilecek ne varsa soktu: Bir Avusturyalı olan Hitler'in darbeden sonra sınır dışı edilmiş olması gerekirdi ama Almanya'da kalmasına izin verildi çünkü Hitler kendini bir Alman *sayıyordu*. Öte yandan, Spartakistlere, komünistlere veya dürüst gazetecilere karşı mahkemeler son derece katıydı. Bavyera Sovyet Cumhuriyeti ile en ufak bir bağı olduğu tespit edilen herkes sert bir şekilde cezalandırıldı; yazarlar ifşa ettikleri şeylerin doğruluğu kanıtlanmış bile olsa Reichswehr'e "hakaretten" hüküm giydi.

Olan bitenin farkında olan tarihçiler bu istatistikler karşısında şaşkınlık ve çaresizlik yaşamış olmalıdır. Sosyalist, komü-

nist gazeteler ve politikacılar konuşmalar yaptı, uyardı ve teşhir etti; *Weltbühne* veya *Tagebuch* gibi bağımsız, radikal dergiler suikastçılara karşı olguları ve kinayeyi kuşanıp dövüştü. Nafile. İstatistikçi E.J. Gumbel büyük bir cesaret ve kusursuz bir araştırmacılık örneği göstererek bu suçlar hakkındaki tüm olası detayları toplayıp belgelendirmiş ancak raporlarının herhangi bir etki yaratmadığını görmüştü. 1924 yılında *Tagebuch*'ta bir başka suç listesini ve bunun yarattığı sonuçları bir araya getirip şu sonuca varmıştı: "İnsan belgelerin birikip dağ kadar olduğunu görüyor. Mahkemeler hararetli bir şekilde çalışıyor. Kovuşturmalar birbiri ardına başlıyor. Her birinin kendine has bir yapısı var. Ancak sonuç *hep aynı*: Asıl katiller cezasız kalıyor."[30]

Sosyal Demokrat Parti trajik bir hata yaptığını 1934 yılında sürgündeyken, biraz da pişmanlıkla teslim etti: "Savaş sırasında yolunu kaybeden Alman işçi sınıfı hareketinin eski devlet aygıtını hemen hemen hiç değişmeden devralması, onun ciddi tarihî yanılgısıydı."[31] Sahiden de öyle. Weimarlılar Truva atını şehre davet etmekle yetinmemiş, bir de at yapılırken nezaret edip atın tasarımcılarına özenle sahip çıkmıştı.

30 *Ausnahmezustand*, s. 119. Gumbel'in istatistikleri için *Zwei Jahre Mord* (1921), *Vier Jahre politischer Mord* (1922), *Verräter verfallen der Feme* (1929), *Lasst Köpfe rollen* (1932) başlıklı çalışmalarına bakınız. Tarihçiler onun çalışmalarını güvenilir bulmuştur. Bkz. Neumann, *Behemoth*, s. 20-33, 478-479; H. ve E. Hannover, *Politische Justiz, 1918-1933* (1966), çeşitli kısımlar.

31 Akt. Hannover, *Politische Justiz*, s. 34.

2

AKIL CEMAATİ: ARABULUCULAR VE ELEŞTİRMENLER

I

Weimar'da Nazilerden nefret eden ancak Cumhuriyet'i de sevmeyen binlerce profesör, sanayici, politikacı vardı. Bu kişiler iyi eğitimliydi, akıllıydı ve İmparatorluk değerlerini verip yerine demokrasiyle gelen ne idüğü belirsiz müsaadeler almaya gönülsüzdü. Kendi anlaşmazlıkları yüzünden hareket edemez hale gelmiş böyle pek çok insan, Weimar yılları boyunca onurlu bir acziyet demek olan, faaliyetin ikide bir kesintiye uğratıldığı bir memurluk kariyerinin peşine düşmüştü. Cumhuriyet'le yaşamayı öğrendiler, onun gelişinin bir tarihsel gereklilik olduğuna hükmettiler, bazı liderlerine saygı duydular ancak onu sevmeyi hiç öğrenemediler, bir geleceği olduğuna da hiç inanmadılar. Bunlara "rasyonel cumhuriyetçiler – *Vernunftrepublikaner*" denildi, yani tutkulu bir inanç nedeniyle değil, entelektüel tercihleri nedeniyle cumhuriyetçi olanlar. 7 Mayıs 1933 tarihinde, Nazilerin iktidara gelmesinin üzerinden üç aydan biraz fazla bir zaman geçmişken Friedrich Meinecke tarihçi dostu Walter Lenel'e içini dökmüştü: "Alman halkı parlamenter demokrasiye hiç hazır değildi, özellikle de Versay Barışı'nın baskısı altındayken."[1] İşte gerçek bir *Vernunftrepublikaner* sözü.

1 *Briefwechsel*, s. 138.

Meinecke de diğer rasyonel cumhuriyetçiler gibi imparator daha tahttan çekilmemişken kendini buna hazırlamıştı. Tarihçi 1918 yılının sonbaharında Almanya'nın hayatta kalabilmek için tek şansının "demokratikleşmek", "muhafazakâr fikirler safrasını denize dökmek", [İmparatorluğun] restorasyonuna yönelik tüm girişimlere karşı mücadele etmek, rasyonel ve cesurca bir karar verip kendini ilerlemeye teslim etmek olduğunu düşünüyordu. 1919 yılının başında kararlıydı: "Devlet adamına yakışır bir akıl yürütme ile miras alınan idealler arasındaki çatışmada, ki şu anda hepimiz bunu tecrübe etmek zorunda bırakılıyoruz, kanımca ben kararlı adımlarla aklın taleplerini takip etmeliyim."[2]

Görünüşte aklın talebi, güçlü bir devlet başkanına sahip bir cumhuriyet, büyük bir geçmişin değerli kalıntılarını muhafaza etmeye hazır, deney yaparken de ihtiyatlı bir rejim ve her şeyden evvel tüm sınıfları birbiriyle uzlaştıracak bir devletti. Bu makul cumhuriyetçilerin çıkarımına göre eski günlerde Bismarck'ın izlediği kin dolu sosyalizm karşıtı politikalar nedeniyle engellenen sınıf uzlaşması, bugün de sosyal demokratların radikal retoriği yüzünden tehlikeye giriyordu. İktidarın biçiminden çok, sınıflar arasında bir işbirliği oluşturup politikada radikal bir kutuplaşmayı engellemekte etkili olması önemliydi. Monarşiyi sevmiş olan Meinecke, ona karşı kayıtsız kalan liberal mühendis ve sanayici Robert Bosch ile bu hususta aynı fikirdeydi. Bosch 1923 yılında "Belirleyici olan şey kendi başına Cumhuriyet değildir," diye yazdı. Bosch öncesinde kendisinin "Cumhuriyetin bizler için en iyi şey olduğuna ikna olmadığını" itiraf etmişti. Ancak "Artık bir Cumhuriyet'imiz olduğuna göre onunla devam etmemiz gerektiği görüşündeyim," diye altını çizecekti.[3] Bu ruh hali '20'li yıllar boyunca devam etti; *Vernunftrepublikaner*'e göre Cumhuriyet bir bakıma Almanların, aristokratların ve burjuvazinin hak ettiği bir cezaydı; sağın barbarlığına, solun sorumsuzluğuna kıyasla son derece ter-

2 Meinecke'den eşine, 5 Ekim 1918. *A.g.e.*, s. 95. Meinecke'den Siegfried A. Kaehler'e, Ocak (sonu) 1919. *A.g.e.*, s. 335.

3 Bkz. Theodor Heuss, *Robert Bosch: Leben und Leistung* (1946), s. 371.

cih edilebilirdi; heyecan uyandıramasa bile işbirliğine teşvik etmeliydi.

Bu soğukkanlı rasyonalizmin de kendine özgü erdemleri ve kusurları vardı: Hataları başarılardan daha iyi ortaya çıkarıyordu; yeni olanaklara tutkulu bir bağlılık duyulmasından çok, geçmişte yapılan hataların mesafeli bir tavırla analiz edilmesini sağlıyordu. Tuhaf, sınırlanmış bir Makyavelciliği teşvik ediyordu: *Vernunftrepublikaner* ordu ile işbirliği yapmayı anlaşılabilir bulur (içinden Groener gibi düzeyli, ılımlı generaller çıkarmamış mıdır?);[4] 1930'da Nazilerin kazandığı seçim zaferinde ders çıkarmaya değer bir şeyler görürdü (Sosyal Demokratları biraz daha "devlet adamı gibi" davranarak Brüning ile çalışmaya zorlayamaz mı?).[5] Makul insanlar olan *Vernunftrepublikaner*ler modernitenin ilk dersini öğrenmeye istekliydi, ikincisini değil. İmparatorluğa duyulan nostaljinin gülünç olduğunu kabul ediyor ancak Cumhuriyet'in yürekten bir desteği hak edebileceğini ya da daha doğrusu yeteri kadar desteğe şayan insan onu desteklerse onun da desteği hak eder hale gelebileceğini göremiyorlardı.

Sahip oldukları hayli entelektüel tarz, rasyonel cumhuriyetçileri bir parti kurmaktan ya da bir program ileri sürmekten alıkoydu. İşin aslı, bazıları Cumhuriyet'in kısa yaşamı boyunca dikkat çekici oranda değişti. Üstelik tümü de etkisiz değildi; *Vernunftrepublikaner* kavramına ilham vermiş olabilecek politikacı Gustav Stresemann Alman politikasının etkin arabulucu güçlerinden biri haline geldi.[6] Stresemann'ın lobicilikten politikacılığa, politikacılıktan devlet adamlığına uzanan gelişimi istikrarlı bir büyüme, yönetilip terbiye edilen hırsların, inat-

---

4 "Groener Weimar Cumhuriyeti'nin en abartılan adamıydı." Benimle sohbeti sırasında Felix Gilbert böyle dedi. Böyle bir fikrin nihayet kayda geçirilmesinin artık zamanıdır.

5 Meinecke 1930'lardaki Alman politikasına ilişkin bu akıl almaz kestirimi kızı Sabine ve damadı Carl Rabl'a yazdığı bir mektupta ifade etmişti. 30 Ekim 1930. *Briefwechsel*, s. 128.

6 Bu isimlendirme Profesör Wilhelm Kahl tarafından türetilmiş gibi görünüyor. Streseman gibi o da Alman Halk Partisi'nin bir üyesiydi. Henry Ashby Turner, Jr., *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic* (1963), s. 112.

çı gerçekliğin baskısı altında genişleyen fikirlerin bir tarihiydi. Sıradan bir Alman olarak başlayan Streseman sıradışı bir Alman haline geldi ama kendisi gibi olanları bu keşif yolculuğunda ona eşlik etmeye ikna edememesi onun (çoğu ölümünden sonra sahneye konulan) trajedisi oldu.

Ne Stresemann'ın kökeninde ne de ilk dönem kariyerinde böyle bir potansiyele işaret eden bir şey vardı. Berlin burjuvazisinin içine doğan Stresemann, orta sınıf kökenli insanların Alman klasiklerini okuyarak büyük şeylere heveslendikleri ancak pratik konular üzerine eğitim aldıkları bu çevreyle kurduğu yakın bağı uzun süre korudu. 1900 yılında yazdığı doktora tezi bir nostalji girişimiydi; babasının zanaatı olan şişe bira endüstrisi hakkındaki tez, dev kartellerin tehdidi altındaki küçük ölçekli işletmeleri bir yaşam tarzı olarak betimliyordu. Stresemann ilk siyasete atılma girişimlerinde de babasının yolundan gitti: İmparatorluğu tümüyle benimsiyor, Alman militarizmini coşkuyla karşılıyor, 1848 devrimcilerine izini bırakan (biraz meşrutiyetçi, bir hayli emperyalist) özgün bir liberalizme ucundan dokunuyordu. Savaş başladığında Reichstag'da [Meclis] olan Stresemann etkili belagatini hükümetin savaş amaçlarının hizmetine sundu. Eleştirellikten yoksun, katıksız bir ilhak yanlısı olarak Afrika'da büyük bir sömürgeci imparatorluk kurulmasını, Belçika'nın büyük bir kısmını, Doğu Avrupa'nın Rusya'dan koparılıp Alman etkisine sokulmasını talep ediyordu. Stresemann'ı iyi tanıyan Kont Kessler kendisinin o yıllardaki halini Sternheim'ın merak uyandırmayan oyun kişilerinden birine benzetmişti: Siyasi hırsları olan, sektörün ve kullandığı eski Almanca jargonun yozlaştırdığı geleneksel bir tip.[7] Almanya'nın çöküşü ve Alman Devrimi Stresemann'ı bunaltmış ve düzenini bozmuştu; yeni partisi *Deutsche Volkspartei*'nin kurulmasına yardım ederken o ve çalışma arkadaşları bağlılıklarının devam ettiğini açıklığa kavuşturdu. Stresemann 6 Ocak 1919'da "Ben bir monarşi yanlısıydım," diye yazdı, "hâlâ monarşi yanlısıyım, monarşi yanlısı olarak da kalacağım."[8] Kendisinin siyasi çizgisi (ki yal-

7 *Tagebücher*, s. 396.

8 Akt. Turner, *Stresemann*, s. 30.

nızca bir çizgi olmanın ötesine geçemedi) talihsiz bir devrimle iktidara gelip, utanç verici bir barış anlaşmasını imzalamış istenmeyen bir rejimle işbirliği yapma gerekliliğinden söz ediyordu artık. Bu işbirliği ülkeyi iç savaştan ve parçalanmaktan koruyacak, olası bir restorasyonun kapısını açık tutacaktı. Stresemann 1920'deki Kapp Darbesi sırasında sağcıların yıkıcılığından dolayı özür dilemiş, bir tür monarşi formu üzerinde çalışan politikacılar ve subaylarla yakın temasta kalmaya devam etmişti.

Derken Stresemann'ın başına bir şey geldi: tarih. Dramatik bir dönüşüm değildi bu; hatta belki bilinçli bir dönüşüm de değildi. Eski bağlılıkların farkında olunmaksızın solduğunu, yeni bağlantıların filizlendiğini gizleyen partisi uğruna yavaş yavaş siyasi ayarlamalar yapmaya yönelik bilinçli bir politika izliyordu daha ziyade. Kessler 1919 gibi erken bir tarihte Stresemann'ı gizliden gizliye "sorunlu bir vaka" olarak görmüştü.[9] Şüphesiz Stresemann 1923 Ağustos'unda Cumhuriyet Şansölyesi olduğu güne dek ve ondan sonra da restorasyona yönelik inatçı bir umudunun olduğunu ima ediyordu. Ancak Weimar'ı savunmak için ilk zamanlarda verdiği beyanatlar nasıl siyasi bir samimiyetsizlik kokuyorduysa, sonraki yıllarda verdiği kralcı beyanatlarda da üstünkörü bir hava vardı; aşırı sağın ahlâksızlıkları Stresemann'a Weimar'ın erdemlerini öğretmiş, dış ve iç politikanın zorunlulukları onu sorumlu bir devlet adamına dönüştürmüştü.

Arnold Brecht 1923 yılının ocak ayında Stresemann ile konuştu; 1848 Devrimi'nin yetmiş beşinci yılının kutlanması için yaptığı plana onu da dahil etmeye uğraşıyordu. Frankfurt'ta Aziz Paul Kilisesi'nde gerçekleşen bu liberal devrim, Weimar bayrağı olan bayrağın da yaratıcısıydı. "Kendisi tereddüt edince (çünkü böyle bir kutlamanın siyah, kırmızı ve sarı rengi yeniden merkeze koyacağını elbette hemen anlamıştı), öğrenciyken onun da Mart kurbanları için yapılan bir kutlamada siyah-kırmızı-sarıyı taşıdığını hatırlattık. Bir gazete kupürünü ona gösterdik. Sonra gülümseyerek candan bir şekilde razı oldu; belli ki plandan çok etkilenmiş, onun Weimar koalisyonu ile etkin işbirliği politikasına getireceğinden emin olduğu tarihsel des-

9 *Tagebücher*, s. 138.

tek kendisini bilhassa heyecanlandırmıştı. Weimar Cumhuriyeti Stresemann'ı işte orada, o anda duygusal olarak kazanmıştı. Bundan önceki iki yıl boyunca, gerek bir yandan Sosyal Demokratların hâkimiyetinin bitişi, gerekse de bakanlara yapılan suikastlar ve diktatörlük arzusu onu bir *Vernunftrepublikaner*'e dönüştürmüştü. Ancak şimdi yüreğine dokunulmuştu. Artık taktik oportünizmden, salt akıldan fazlası söz konusuydu. Aziz Paul Kilisesi üzerine sohbet etmek için beraber oturmuşken bir kez daha Mart günlerinde düşenlerin anısına siyah-kırmızı-sarı bayrağı taşıyan o öğrenci oluvermişti. Cumhuriyet'le kurduğu gizli bağ gözlerinden okunuyordu. Wilhelmci genişleme politikasını savunan Stresemann, Kapp Darbesi'ni hâlâ destekleyen, tabiri caizse, Birinci Stresemann zaten ölüyordu. İkinci Stresemann doğuyordu. Artık bir *Vernunftrepublikaner*'den ibaret değildi o, kendi partisinin azalarına bunu açıktan söyleyemese bile tüm kalbiyle oyuna girmişti artık."[10] Brecht'in bu sahneyi tasviri kulağa biraz duygusal geliyor ancak insan bu rasyonel cumhuriyetçilerden hiçbir zaman emin olamıyor. Kendi akıllarına bile gelmeyen nedenlerden ötürü cumhuriyetçi olabiliyorlardı.

II

Vernunftrepublikaner aklını uzlaşının hizmetine vermişti: Sınıfları birbiriyle, partileri devletle, Almanya'yı dünyanın geri kalanıyla, kendilerini de cumhuriyetçilikle uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Öte yandan Weimar'da akıllı başka insanlar da vardı; bunlar entelektüel cumhuriyetçi değil, cumhuriyetçi entelektüeller olup akıllarını eleştirinin hizmetine vermişti: Devletin gizemlerini, bilinçdışının sırlarını, tarihin efsanelerini meydana çıkarmaya uğraşıyorlardı. Hiçbir şey, Bismarck bile onların elinden kurtulamazdı.

İmparator II. William rejimini eleştirmenin ne yenilikçi ne de cesaret gerektiren bir tarafı vardı; aslında İmparator'u günah keçisi yapmak moda olmuştu. Öte yandan Cumhuriyet

10 Brecht, *Aus nächster Nähe*, s. 399-400.

döneminde Bismarck da saldırıya uğradı: Yahudi ya da sosyalist olmayan bir üniversite profesörü, Johannes Ziekursch 1925-1930 yılları arasında İmparatorluğun 1871 ile 1918 yılları arasındaki siyasi tarihini yayımlayarak Bismarck'ı otoriterlikle eleştirdi ve eserinin üzerine çöken felaketlerden onu sorumlu tuttu.[11] Bundan sonra artık her şey mümkündü: Weimar Cumhuriyeti hâlâ Bismarck'ın gölgesinde yaşamıyor muydu? Ziekursch'un kitabının üçüncü cildinin yayımlandığı ve Brüning'in iktidara geldiği 1930 yılında, o sıralar ortodoks bir Freudcu olan Erich Fromm İsa dogmasının yükselişine dair psikanalitik bir çözümleme sundu ve laf arasında Troeltsch'in erken Hıristiyanlığın sınıfsal temelini "baştan savma bir şekilde açıklama" girişimine karşı çıktı.[12] Yine aynı yıl parlak genç tarihçi Eckart Kehr kışkırtıcı doktora tezi *Schlachtflottenbau und Parteipolitik*'i [*Savaş Gemisi Yapımı ve Parti Politikası*] yayımlayarak 1894'ten 1901'e uzanan kritik yıllar boyunca Almanya'nın bahriye politikasının yerli iktisadi kaynaklarını acımasız ve su götürmez bir ayrıntıcılıkla ortaya koydu.

1933 yılında otuz yaşındayken ölen Eckart Kehr'in kariyerinin trajik denecek kadar kısa sürmesi Cumhuriyet'te bile olsa genel kabullere aykırı davranan birinin ödemesi gereken ağır bedeli gösterir. Ailesi İmparatorluğun son dönemindeki entelektüel kadronun siyasi figürleriyle dolu olsa da, savaş ve yenilgiyle sarsılan Kehr yakın çevresindeki Prusya muhafazakârlığına başkaldırmıştı. Kehr devraldığı miras itibarıyla çemberin içindeydi ancak deneyimleri ve mizacı yüzünden kendini üniversite dünyasına kabul ettirmeye kararlı, çemberin dışındaki birine dönüşmüştü. İş dünyasının liderleri, sanayiciler ve İmparatorluğun dış politikasını belirleyenler arasındaki samimi ilişkilere dair çalışmaları, onu Alman emperyalizmini asıl teşvik edenin Almanya'nın misyonuna ilişkin büyük fikirlerden ziyade, kâr olduğu sonucuna götürmüştü. Bu tezi yazmak onun üzerinde "devrimcileştiren bir etki" yapmıştı; neti-

11 *Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches*, 3 cilt (1925-1930).

12 İngilizcesine artık erişebilir: Fromm, *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology and Culture* (1966 baskısı), s. 1-95.

cede "siyasi tarih ve felsefe" ile işe başlamış ama toplumsal yapıyla iktisadi çıkarların siyasi kararlar üzerinde, sofu tarihçilerin reddettiği ya da daha ziyade hiç görmediği şekillerde etki yaptığını keşfetmişti. 1920'lerde birbiri ardına hızla gelen ve kitabı kadar şoke edici olan makaleleri iğneli bir dil ve kusursuz bir araştırmacı tavrıyla Prusya bürokrasisi, erken İmparatorluk dönemi sınıf mücadeleleri, dış politikanın toplumsal ve mali kaynakları, İmparatorluk Ordusu'nun sosyolojisi gibi hassas konuları ele alıyordu.

Tahmin edilebileceği üzere Kehr'in meslektaşı olan tarihçiler onunla ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Makaleleri dikkati çekti, kitabı düzeyli ve saygın eleştiriler de aldı ancak Kehr'in gerçek değerini takdir edenler çoğunlukla bir avuç genç Alman öğrenci ile Charles Beard gibi ilerici Amerikan tarihçileri oldu. Gerisi vatanseverlerce getirilen suçlamalardan, kaygılı kınamalardan ibaretti; Hermann Oncken Kehr'i mesleğin "baş belası çocuğu" diye nitelemiş; Kehr'in öğretmenlerinden ve en güçlü, en objektif destekçilerinden biri olan Friedrich Meinecke, ciddi bir reddedişten ziyade dostane bir uyarı tonuyla, onu "her şeyi anlamanın her şeyi eleştirmek" olduğuna inanan "tam bir Nihilist" diye adlandırmıştı.[13] Elbette mesele tam olarak buydu.

III

Kehr Alman tarihçiliğinin yalnız makinisti, *Bozkırkurdu*'ydu. Kehr'in eleştirmenleri her şeyi anlamak her şeyi eleştirmektir önermesine onun kadar bağlı olsalar da, genellikle okullarda

13 Eckart Kehr'in eserine (*Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* [1965], s. 3-4) Hans Ulrich Wehler'in yazdığı "Giriş" bölümü. Kehr'in çalışmalarının Amerika'ya getirilmesi Weimar'daki araştırmaların Amerikan entelektüel hayatı üzerindeki etkisinin ilginç bir örneğidir. Beard'ın dikkatini Kehr'e çeken Alman damadı Alfred Vagts'tı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Franz Neumann Columbia Üniversitesi'ndeki öğrencilerine Kehr'i okumalarını tavsiye etmiş (tabii ki öğrencileri de bu tavsiyeyi dinlemişti) ve *Behemoth* kitabında Kehr'in makalelerine verdiği övgü dolu referanslar bu tavsiyeyi güçlendirmişti (bkz. *Behemoth*, s. 203, 206, 477, 488-489).

ya da enstitülerde bir araya gelmişler, sıcaklık, karşılıklı destek ve bilinçli bir özeleştiri bulabilmek için birbirlerine sokulmuşlardı. Kuşkusuz enstitülerin kuruluşunda özellikle Almanlara ya da Weimar Cumhuriyeti'ne has bir şey yoktur. Amaçlarını belirginleştirmeye çalışan, kadrosunu kendi tarzında yetiştirip bulgularını duyurmaya çalışan yeni disiplinler, çoğunlukla eski yüksek öğretim merkezlerinden ayrı ya da onlarla gevşek bağlara sahip kurumlar yaratmıştır. Weimar Cumhuriyeti'nin enstitülerini özel kılan şey, her şeyden evvel buralarda yapılan işin niteliğiydi.

İlk bakışta, çok sayıda Yahudi'ye ev sahipliği yapmaları dışında bu enstitülerin pek fazla ortak özelliği yok gibi görünüyordu. Hamburg'daki Warburg Kültür Tarihi Kütüphanesi huzurlu bir bilinmezlik içinde çalışmalarını sürdürüyordu; Berlin'deki Psikanaliz Enstitüsü en az Warburg Enstitüsü kadar apolitik olsa da psikoloji loncasının üyeleri arasında çok fazla muhalefete neden olmuştu; Alman Siyaset Yüksek Okulu tüm partilerden gelen iyi niyetli insanlar arasında bir fikir birliği yaratmaya uğraşmış, yalnızca Komünistler ile Nazileri kabul etmemişti; Frankfurt'taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ise Weimar'ın sosyalizme giden yolda yalnızca bir ara durak olduğuna kani olmuş sol Hegelcilerin merkeziydi. Ancak tüm farklılıklarına karşın bu enstitüler kendilerini radikal bir soruşturmaya adamış, işini geleneksel biçimde yapanların imkânsız ya da şok edici bulacağı fikirlere açık, gerçek bir akıl cemaatinin üyeleriydi. Bunların tümü de, kimseye hürmet etmezliklerinin bir sonucu olarak Weimar kurumlarına değil, kendi acımasız modernliklerine, bilim yoluyla gerçeğin peşine düşmeye, Weimar ruhuna adamıştı kendini.

Geriye dönüp bakıldığında Warburg Enstitüsü Weimar ruhunun en büyük başarılarından ve ayırt edici ifadelerinden biri olarak görünmekle birlikte, kurucusu sadık bir monarşi yanlısıydı; enstitünün kendisi de büyük oranda tek bir adamın kişisel yaratımı, onun takıntılı isteğinin hayata geçirilmesiydi. Zengin, bilgili, fevkalade duyarlı ve zaman zaman psikozlu biri olan Aby Warburg klasik antikitenin Batı uygarlığında ya-

şamaya devam ettiği fikrini aklından çıkaramıyordu. Bu konu uzun süredir araştırmacıların dikkatini çekiyordu fakat Warburg konuya bir aciliyet kazandırmış, konturlarını belirginleştirmişti. Klasisizmin tam olarak ne olduğu, Rönesans'a nasıl bir etki yaptığı ona göre kuru akademik meseleler değil, ölüm kalım meseleleriydi. Onun içerisinde "rasyonel olan ile irrasyonel olan arasında muazzam bir gerilim bulunuyor" diye yazmıştı Panofsky, bu da kendisinde "romantik bir bölünmeye değil, parlak bir nüktedanlık ile karanlık bir melankolinin, en delici rasyonel eleştiri ile en anlayışlı yardımseverliğin etkileyici bir karışımına" yol açıyordu.[14] Klasik mirasın her türünü tanıyabilmesi (burada "yeniden deneyimleyebilmesi" diyesim geliyor) Warburg'un özel başarısıydı. Ona göre klasik miras dingin tapınakların, Latince şiirlerin ötesinde bir şeydi; aydınlık olduğu kadar karanlıktı, ondan geriye heykellerle şiir sanatı kadar batıl inançlar ve efsunculuk da kalmıştı. Warburg'un model aldığı kişiler (Burckhardt, Nietzsche ve Usener) sorunu ortaya koymuş ve bir çözüm önermişti: Klasik mirasın devam eden yaşamına ilişkin yapılacak bir çalışma geniş bir kültürel tarih bakışına, yaşamın Dionysosçu yanlarının takdir edilmesine, insanın dinsel deneyimine yakından bakılmasına ihtiyaç duyuyordu.

Warburg otuz yıl boyunca seyahat etti, Rönesans ve Reformasyon sanatına, düşüncesine ilişkin epey orijinal denemeler kaleme aldı, etkileyici bir çeşitliliğe sahip bir kütüphane oluşturdu. Yenilgiyle birlikte 1918 yılında hasta oldu, iki yıl sonra ruhen çöktü ve bir İsveç sanatoryumuna gitti. Ancak geriye bıraktığı kütüphanesi Fritz Saxl'ın sorumluluğu altında yeni Hamburg Üniversitesi'ne geçmişti. Saxl ve Erwin Panofsky üniversitede görevli olmalarına rağmen, çoğunlukla Warburg Kütüphanesi'nde yazıyor ve ders veriyorlardı. Kütüphane her ay verilen, daha sonra da basılıp dağıtılan dersler ile diğer yayınları sayesinde kısa süre içerisinde hayli ün kazandı.

Ernst Cassirer'in enstitüyle olan ortaklığı Warburg tarzını iş başındayken görmemize olanak verir. Zaten iyi bilinen bir fi-

14 "A. Warburg", *Repertorium für Kunstwissenschaft*, LI (1930), s. 3.

lozof olan Cassirer Hamburg'daki felsefe kürsüsünün başı olarak atanınca 1919 Ekim'inde buraya taşınmış, sonraki yıl da bir ara Warburg Kütüphanesi'ni görmeye gitmişti. Her yerde olduğu gibi Hamburg'da da hayret verici bir dönem yaşanıyordu. Fritz Saxl daha sonra bu dönemi "Almanya savaşı kaybetmiş olsa da hava umutla doluydu," diye hatırlayacaktı. "Maddi iktidarın çöküşü entelektüel alanda güçlü ve olumlu bir tepki yaratmıştı." Belli ki Hamburg Üniversitesi'nin kurulması ve Cassirer'in atanması bu tepkinin bir parçasıydı; Cassirer "yeni sanat fakültesine özgün bir itibar kazandırmış, savaş yıllarının kandırmacalarının ardından, giderek daha fazla öğrenci hakikate aç ve öğrenmeye istekli olarak onun derslerine girmeye başlamıştı". İşte Cassirer Warburg Kütüphanesi'ni bu ortamda ziyaret etti. "Kütüphanenin sorumlusu olarak Cassirer'e etrafı gösterdim," diye hatırlıyor Saxl. "Cana yakın bir ziyaretçiydi, ben ona Warburg'ın felsefe kitaplarını astroloji, büyü ve folklor kitaplarının yanına koymaktaki, sanat raflarını edebiyat, din ve felsefe kısımlarıyla ilişkilendirmekteki amacını anlatırken dikkatle dinledi. Warburg'a göre felsefe üzerine yapılacak bir çalışma ne ilkel denilen zihin üzerine yapılacak bir çalışmadan ayrılabilirdi ne de din, edebiyat ve sanattaki tasvirlerden bağımsız düşünülebilirdi. Bu fikirler ifadesini raflardaki kitapların alışılmışın dışında bir biçimde düzenlenmesinde buluyordu. Cassirer derhal anladı. Yine de ayrılmaya hazırlanırken o çok kendine özgü nazik ve açık tarzıyla şöyle dedi: 'Bu kütüphane tehlikeli. Ya kapısından bile girmeyeceğim ya da kendimi yıllarca buraya hapsetmem gerekecek. Buradaki felsefi sorunlar benimkilere yakın ancak Warburg'un toplamış olduğu somut tarihsel malzeme insanı bunaltıyor.'"[15] Ancak bu isteksiz tavır kütüphanenin reddi anlamına gelmiyordu. Cassirer raflarda var olduğunu bildiği muazzam kanıtların kendi çalışmasını hiçleştirmesini engellemeye çalışıyordu kendince; o sıralar Warburg'un felsefi fikirlerinden tümüyle bağımsız olarak ancak onlarla ör-

15 Fritz Saxl, "Ernst Cassirer", Paul Arthur Schilpp (ed), *The Philosophy of Ernst Cassirer* (1944), s. 47-48. Teyit için bkz. Toni Cassirer, *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer* (1950), s. 106 ve sonrası.

tüşen bir şekilde kurgulanmış olan *Die Philosophie der symbolischen Formen*'in [*Sembolik Formlar Felsefesi*] ilk cildi üzerinde çalışıyordu.

Cassirer'in direnişi uzun sürmedi; enstitüye döndü ve onun en üretken yazarı olarak kaldı. Buna yaraşır biçimde Warburg Enstitüsü'nün 1922 yılında yayımladığı ilk bütünlüklü "çalışma" Cassirer'in *Die Begriffsform im mythischen Denken* [*Mitik Düşünmede Kavram Formu*] çalışması oldu; gerçekten de filozofun '20'li yıllardaki en iyi çalışmaları (sembolik formlar felsefesinin üç cildi, dil ve mitos üzerine yazdığı denemesi ile Rönesans felsefesi üzerine yazıp Warburg'a adadığı harika kitabı) enstitünün himayesinde yapılmıştı. Cassirer yalnız çalışmadı; etrafı üretken sanat tarihçileri, filozoflar ve filologlarla sarılıydı: Tümü de kendi alanında artık klasikleşmiş olan Eduard Norden'in *Die Geburt des Kindes* [*Çocuğun Doğuşu*], Percy Schramm'ın *Kaiser, Rom und Renovatio* [*Kaiser, Roma ve Diriliş*], Paul Lehmann'ın *Pseudo-antike Literatur des Mittelalters* [*Sözde Antik Ortaçağ Edebiyatı*], Erwin Panofsky'nin *Idea, Dürers "Melancolia I," Hercules am Scheidewege* [*İdea, Dürer'in "Melankoli I" Eseri, Yol Ayrımında Herkül*] çalışmalarının hepsi Warburg'da yapılmıştı.

Warburg üslubunun yalın ampirizmi ve bilimsel tahayyülü, 1920'lerde Alman kültürünü barbarlaştırmakla tehdit eden azılı entelektüel düşmanlığı ile kaba mistisizmin tam bir antitezi, Weimar'ın en iyi haliydi. Warburg'un İskenderiye'nin ellerinden Atina'yı tekrar tekrar kurtarmak gerektiğini söyleyen meşhur formülü, bir sanat tarihçisinin Rönesans'ı simya ve astrolojiye karşı verdiği çetin mücadelelerle birlikte anlamayı buyuran talimatı olmanın ötesinde, bir *philosophe*'un* akıldışılığın tehdidi altındaki bir dünyada yaşama dair sunduğu reçeteydi. Onu çok yakından tanıyan biri "Warburg aklın gücüne inanıyordu; bilhassa şeytani antikitenin mirasını çok iyi bilmesi nedeniyle bir *Aufklärer*'di [Aydınlanmacı] o. Gençliğinde Lessing'in *Laocoön*'ünden çok etkilenmişti, 18. yüzyıl Alman Ay-

(*) 18. yüzyıl Fransız aydınlanma filozoflarına verilen isim. *Philosophe*'lar felsefenin iç sorunları kadar, onun toplumları dönüştüren, insanı özgürleştiren yönüyle de ilgilenirdi – ç.n.

dınlanması'na karşı bir minnet borcu olduğunu derinden hissediyordu," diyor.[16]

Warburg Enstitüsü'nün etkisi derin olmuşsa da, dar kalmıştı; enstitünün tüm canlı tanıkları onun huzurlu bir yalnızlığa çekildiğini teslim ediyorlar. Kültürel Bolşevizm izlerinin peşine düşmüş olan Alman sağcıları Warburg Enstitüsü'nün Aziz Augustine'in dünya görüşü, Ortaçağ ansiklopedilerinin içeriği ya da bir Dürer gravürünün ikonografisi üzerine yaptığı yayınlarda şüpheli bir unsura rastlamadı.

Diğer mitos talebeleri, yani psikanalistler için durum farklıydı çünkü üzerinde çalıştıkları mitoslar (çoğunlukla kabul etmeseler de) herkesin ruhuna işlemişti. 1910 yılında Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin bir kolu olarak başlayan, 1920 yılında klinikleri ve eğitim tesisleriyle dört başı mamur bağımsız bir kurum haline gelen Berlin Psikanaliz Enstitüsü, Freud'un da teslim ettiği üzere iyi eğitimli analistlerden oluşan bir topluluk yaratmaya doğru atılmış kararlı bir adımdı.[17] Berlin'de eğitim alan ve eğitim veren isimlere (Sandor Rado, Franz Alexander, Karen Horney, Otto Fenichel, Melanie Klein, Wilhelm Reich) bakılacak olursa, Weimar kültürüne has o heyecan duygusunu enstitü de paylaşıyordu. Enstitünün kurucusu Max Eitingon, baş eğitim psikanalisti Hanns Sachs, yaratıcı teorisyeni Karl Abraham eğittikleri psikanalistler kadar dikkat çekiciydiler. Okul katı ve çetindi; Berlin'de Hanns Sachs'ın psikanaliz yaptığı Rudolph Loewenstein onu "soğuk, çok Alman" bulmuştu. Öte yandan tüm çekincelerine rağmen Loewenstein bile Sachs'ın müthiş ("gerçek bir ampirist"), Rado'nun da parlak zekalı ("harika bir hoca", "olağanüstü zeki bir adam") olduğunu düşünmüştü. Yerli yeteneklerin yarattığı heyecana ek olarak, Kurucu'nun bizzat kendisinin gerçekleştirdiği unutulmaz bir baskın da yaşanmıştı: Freud katıldığı son kongre olan 1922'de-

16 Gertrud Bing, *Aby M. Warburg* (1958), s. 29. Warburg'un formülü için bkz. "Heidnisch-antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten" (1920), *Gesammelte Schriften*, 2 cilt (1932), cilt II, s. 491-492, 534.

17 Sigmund Freud, "The Resistances to Psycho-Analysis" (1925), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, XIX (1961), s. 213-224.

ki Berlin Kongresi'nde orada bulunanların asla unutmadığı "Bilindışı Üzerine Bazı Notlar" başlıklı makalesini okumuştu. Loewenstein, Freud "psikanalizde devrim demek olan yepyeni bir yaklaşım", "süperego, ego ve id" üzerine "yapısal bir teori... getirdi" diyor. Loewenstein'a göre ders, hayatındaki "en büyük estetik, bilimsel-estetik tecrübelerden biriydi".[18]

Ne kadar harika olurlarsa olsunlar, böyle tecrübelerin seyircisi sınırlıydı; Almanlar da herkes gibi, hatta belki herkesten de fazla, psikanalize hayli şüpheyle yaklaşıyordu. Psikanalizi ona düşman olan bir mesleğin dikkatine sunan şeyin savaş olması çok ironiktir; psikiyatristler savaş travması yaşayan askerleri tekrar savaşmaya hazır hale getirecek hızlı tedaviler uygulasınlar diye Alman psikanalistlerine ulaştı. Bu pragmatik çıkar yaklaşımından hoşlanmayan Abraham, Freud'a "Psikanalizin sırf pratik sebeplerden moda haline gelivermesi fikri hoşuma gitmedi," diye yazdı. "Ortaya birden sözde destekler görünen, sonra da kendine psikanalist diyen birtakım meslektaşlarımız çıkardı. Şu an için çemberin dışındakiler olmaya devam edeceğiz," diyordu açık bir rahatlama duygusuyla.[19]

Değişim alametleri çok azdı ancak Abraham her birini iyimserlikle karşılıyordu; bir seferinde kendisinden psikiyatristlerin toplantılarında konuşma yapması istenmişti, hatta 1920 yılında Fischer Verlag'ın saygın aylık yayını *Die neue Rundschau*'ya psikanalizin genel prensiplerini açıklayan uzun bir yazı yazmıştı. Abraham Freud'a 1919 Ekim'inde "Berlin psikanaliz diye haykırıyor," yazdı.[20] Ancak haykırış susturuldu. Abraham'ın Berlin Üniversitesi'ne psikanaliz *außerordentlicher professor*'ü [doçent] olarak atanacağına dair söylentiler bir süre devam etti ancak Freud'un öngördüğü gibi oldu ve bir şey çıkmadı. Lowenstein

18 "The Reminiscences of Rudolph M. Loewenstein", Oral History Collection, Columbia Üniversitesi (1965), s. 19-25.

19 Abraham'dan Freud'a, 27 Ekim 1918. Hilda C. Abraham ve Ernst L. Freud (ed.), *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907-1926*, çev. Bernard Marsh ve Hilda C. Abraham (1965), s. 279-280.

20 Abraham'dan Freud'a, 19 Ekim 1919. *A.g.e.*, s. 292 ve bkz. *a.g.e.*, s. 299-300, 305. Abraham'ın makalesi: "Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften", *Neue Rundschau*, XXXI, 2. Bölüm (1920), s. 1154-1174.

"entelektüeller" ve "liberal ilerici insanlar" çok onaylamasalar da psikanalize "biraz ilgiyle" baktılar diye yazıyor. Düşmanlık genel tutum olarak kaldı; psikanaliz üzerine çalışan ya da kendisi psikanaliz sürecinden geçen tıp öğrencileri ya da genç doktorlar istenen konumlara gelemeyecekleri ya da bunları kaybedecekleri korkusuyla sesini çıkarmadı.[21] Siyaset yelpazesinin her kesiminden entelektüel şüpheyle yaklaşmaya devam etti: Tarihçi, denemeci, düzgün ve akıllı bir muhafazakâr olan Ricarda Huch o kadar karşıydı ki, Freud'un Goethe Ödülü'ne aday gösterildiği toplantıda hazır bulunmasına karşın o bunu "tamamen unutmuştu". Freudyen bir mekanizmanın Freud'u bastırmak için kullanılmasının eğlenceli bir örneğiydi. Bir psikiyatrist kendisine "Freud hakkında ve Freud'a karşı" bir kitap gönderdiğinde kitabı "çok güzel" diye nitelemiş ama yeterince keskin bulmamıştı.[22] Solda ise Eckart Kehr yerleşik düzene uyum sağlamayı teşvik eden, toplumsal sorunlardan kaçmaya davet eden bir burjuva ideolojisi olarak psikanalize ateş açtı.[23]

Ancak Loewenstein'a göre zaman geçtikçe giderek daha çok sayıda liberal ve entelektüel anlamda ilerici insan kendini Freudyen düşünceye açtı. Felix Gilbert, Kleist'in oyunlarının bilinçdışını, baba figürünü ve Freud'dan alınma diğer nosyonları vurgulayan prodüksiyonlarını hatırlıyor. Çevresindekilerle birlikte Freud'u ve Jung'u ciddiye alarak okuyordu; "Freud 'gündelik sohbetimizdi'," diye yazıyor. "Almanya'daki pratisyen analistlerin sayısı az" olsa da "Freud başlı başına bir entelektüel olay olarak tüm entelektüel ortama kesinkes nüfuz etmişti". Paul Tillich 1929 yılında "Freud'un başlattığı bilinçdışı felsefesinin" etkisinin "her geçen gün" çoğaldığını doğrulamıştı;[24] sonraki yıl Berlin Enstitüsü çalışmalarının ilk on yılını ayrıntısıyla anlatan, eğitmenlerini listeleyen, programını çözümleyen ve

21 "Reminiscences of Loewenstein", s. 32.

22 Marie Baum, *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs* (1950), s. 329-330, 335-336.

23 "Neuere deutsche Geschichtsschreibung" (1932 yılında Chicago'da verdiği bir ders), *Der Primat der Innenpolitik*, s. 254-268.

24 "The Protestant Message and the Man of Today", James Luther Adams (ed. ve çev.), The *Protestant Era* (1951), s. 190.

bulduğu tedavilerin yüzdesine ilişkin istatistiksel bir incelemeyi biraz da naifçe sunan bir broşürü gururla yayımladı. Broşürün Freud tarafından yazılan özgün önsözü, kısa, net ve sevecen bir dille Berlin Enstitüsü'nün üç işlevini açıklıyordu: "Birincisi, terapimizi nevrozlarından zenginler kadar mustarip olan ancak tedavilerinin maliyetini karşılayamayacak durumdaki kalabalık insan grupları için de erişilebilir kılmak; ikincisi, psikanalizin teorik olarak öğretilebileceği, yaşça büyük analistlerin deneyimlerinin öğrenmeye istekli öğrencilere aktarıldığı bir yer kurmak; son olarak da yeni koşullar altında yapılacak uygulamalar ve deneyler yoluyla nevrotik hastalıklar ile bizim tedavi tekniklerimize ilişkin bilgimizi mükemmelleştirmek."[25]

Tüm bunlar umut vericiydi ancak konuya dair genişleyen mutabakat, bir duraklama dönemine girmişti; ağız dalaşları ve halkın bilgisizliği meseleye damgasını vurmuştu. Eğitimliler (özellikle onlar) arasında bile durum buydu; Freud, Adler ve Jung'u birbirinden ayırmakta zorlanıyor, spiritüel olduğu farz edilen Jung'u dini reddeden Freud'a yeğliyorlardı. Ernst Robert Curtius'a göre bu reddediş Freud'un natüralizminin bir bakiyesiydi ve ancak Aydınlanma düşüncesinin bu son versiyonu da aşılınca ortadan kalkacaktı.[26] Curtius parlak ve algıları açık bir araştırmacıydı; bu yorumdan da anlaşılacağı üzere, dar bir seçkin kesim hariç, çemberin dışındakiler yine dışarıda kalmaya devam etmişti, en azından derin psikoloji alanında.

IV

Siyaset bilimiyle uğraşan cumhuriyetçi entelektüeller, sanat tarihçileriyle psikanalistlerden farklı olarak, Cumhuriyet'in siyasi hayatına doğrudan, bile isteye (ve "inadına" diyesim geliyor) müdahil olup onun seyrini etkilemeye ya da daha ziyade onun seyrini belirleyenleri etkilemeye çalışıyorlardı.

---

25 Alman Psikanaliz Birliği (der.), *Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Poliklinik und Lehranstalt)* (1930), s. 5.

26 *Deutscher Geist in Gefahr* (1932), s. 24-25.

Siyaset bilimi Alman İmparatorluğu'nun kurbanlarından biri olagelmişti. 1850'ler ve 1860'lardaki Alman *Staatswissenschaft*'ı [devlet/siyaset bilimi] karşılaştırmalı iktidar ve kamu idaresi çalışmalarında öncü araştırmalar gerçekleştirmişti. Ancak Bismarck'ın İkinci *Reich*'ıyla birlikte, siyaset bilimciler de diğer liberaller gibi siyaset biliminin görece zararsız bir koluna, özgür entelektüellerden ziyade itaatkâr memurlar yetiştiren kamu hukukuna eğilmeye başlamışlardı. Franz Neumann daha sonra Amerika'daki hâkim konumundan "toplumsal ve siyasal gerçekliğin" araştırılmasının "Alman üniversite yaşamında neredeyse hiçbir yeri yoktu" diye yazacaktı: "Akademisyenlik özünde iki anlama geliyordu: Spekülasyon ve kitaptan öğrenme. Dolayısıyla sosyal ve siyasal bilim dediğimiz şeyler büyük oranda üniversitelerin dışında gerçekleştiriliyordu." Neumann elbette bunun bir istisnası vardı diyerek devam ediyor: "Bir teorik çerçeve" ile "muazzam sayıdaki veriye hâkimiyetin ve akademisyenin sahip olduğu siyasal sorumluluğa ilişkin tam bir farkındalığın özgün birleşimine" sahip olan Max Weber. Yine de Weber'in kendi sahasındaki etkisi küçüktü. "Sadece Weber'in metodolojisini tartışmaya yoğunlaşarak onu neredeyse tamamen hiçe saymak Alman sosyal bilimine özgüdür. Ne ampirik çalışmalar yapılmasına ilişkin talebi ne de akademisyenin sorumluluğuna ilişkin vurgusuna kulak asıldı." Franz Neumann'ın "Weber asıl olarak Birleşik Devletler'de can buldu," demesi anlamlıdır.[27]

Reform arayışı çaresizliğin yol açtığı pratik bir ihtiyaçtan doğdu. Devlet adamlarının ve halkın siyasi cehaleti karşısında dehşete düşen birkaç Alman yayıncı, tarihçi ve kamu görevlisi 1914 öncesine giden ancak savaş sırasında daha da kabaran bir aciliyet duygusuyla yüzünü Paris'teki *École Libre des Sciences Politiques*'e dönmüştü; onlara göre okul Fransa'nın 1871 yılındaki yenilgisinin ardından ülkenin "entelektüel ve ulusal yeniden inşasının" merkezi olmuştu.[28] Friedrich Meinecke, Friedrich Naumann, sonradan Cumhuriyet'in kültür bakanı olacak Carl Becker, dışişlerinde çalışan kıdemli ve kültürlü bir memur

27 Neumann, "The Social Sciences", s. 21-22.

28 Ernst Jäckh, *Weltstaat: Erlebtes und Erstrebtes* (1960), s. 82.

olan Richard von Kühlmann, enerjik, ikna kabiliyeti yüksek bir gazeteci olan Ernst Jäckh siyasetle ilgilenmeyen Almanları siyasi meselelerde eğitmenin yollarını bulabilmek için bir araya gelmişti. Kendi yanlarına çektikleri Robert Bosch ilerici inançlarını cömert bir hayırseverliklerle destekleyerek, başkanlığına Naumann'ın geldiği *Staatsbürgerschule*'yi* 1918 yılının başında kurmuştu. Naumann ikna edici argümanları sundu: Almanların "siyaset eğitimine" ihtiyacı vardı, kamu yaşamının içinden çıkan erkek ve kadınlar tarafından verilecek, endoktrinasyon ya da sloganlar değil, feraset sunacak bir eğitimdi bu. Ona göre "halk siyasi ve toplumsal-siyasal hakikat ile açıklığa susamıştı" ve bu susuzluğu giderecek olan da özgür (devlet ve özel bağışçıların baskısından azade) bir okul olmalıydı.[29]

Naumann 1919 Ağustos'unda öldü, yerine Ernst Jäckh geçti. Tek oğlu savaşın son günlerinde, cephede geçirdiği tek günde, birliğindeki tek kurban olarak öldürülen Jäckh'ın bu büyük acıdan doğan iddialı planları vardı ve Naumann'ın "siyaset okulunu" Deutsche Hochschule für Politik'e dönüştürmüştü. 1920 Ekim'inde açılan okul 120 öğrenciyle mütevazı bir başlangıç yapmıştı; Cumhuriyet'in son yılı olan 1932'de 500'ü düzenli olarak kayıt yaptıran 2.000'den fazla öğrencisi vardı. Çalışmalar deneyim kazanıldıkça yavaş yavaş geliştirildi. Dışarıdan gelenlerce verilen dersler, seminerler yanında düzenli bir programı da vardı. Hem tam zamanlı hem de yarı-zamanlı çalışan öğretim üyeleri heyecanlı, birinci sınıf insanlardı. Aralarında filozof Max Scheler bulunuyordu; Hochschule'nin ilk beş yılında çalışmalardan sorumlu müdür Theodor Heuss'tu; Arnold Wolfers ve Hans Simons siyaset bilimi, Albert Salomon sosyoloji öğretiyordu; Sigmund Neumann gazete arşivlerinden sorumluydu; o sıralar Berlin'de genç bir sendika avukatı olan Franz Neumann ara sıra ders verenlerden biriydi. Hochschule başından itibaren yurtdışındaki akademisyenler ve vakıflarla bağlar kurdu; '20'li yıllar boyunca Charles Beard, Nich-

(*) Liberal bir anlayışla eğitim yapan yetişkin okulu – e.n.

29 Theodor Heuss, *Friedrich Naumann: Der Mann, das Werk, die Zeit* (1937), s. 538-542.

olas Murray Butler, G.P. Gooch ve André Siegfried sunum yapmak için geldiler; 1931 yılında Hajo Holborn Heidelberg'den Hochschule'ye gelmiş, Carnegie Vakfı tarafından açılan bir Tarih ve Uluslararası İlişkiler pozisyonuna yerleşmişti.

Program en geniş anlamıyla siyaset bilimine yoğunlaşmıştı: Siyaset tarihi, siyaset sosyolojisi, dış ve iç politika, basın üzerine dersler içeren "kültürel politikalar", politikanın hukuki ve iktisadi temelleri kuramı. Hochschule zamanına ve yerine göre radikal bir çıkış yapmıştı. Bir akşam okulu olarak başlamış, daha önceden yüksek eğitimden hiç yararlanmamış bir erkek ve kadın grubunu durmadan kendine çekmişti: Sendika memurları, beyaz yakalı işçiler, gazeteciler yanında pek çok ülkeden gelen diplomatlar ve yabancı öğrenciler de vardı. Geleneksel olarak yüksek öğretim okulları yalnızca çok imrenilen *Abitur* diplomasına sahip *Gymnasium* mezunlarını kabul ederdi. Ancak 1930 yılında (ki bu da bir devrim niteliğindeydi) Hochschule für Politik'teki öğrencilerin sadece üçte biri *Gymnasium* mezunlarından, bir başka üçte birlik kesim *Gymnasium*'u iki sene erken bırakıp *Sekundareife* denilen okullara geçenlerden, son üçte birlik kesim ise ücretsiz ortaöğretim kurumları olan, normalde akademik eğitime erişimi tümüyle engelleyen bir tür düşük seviye eğitim veren *Volksschulen*'e gitmiş olanlardan oluşuyordu. Hochschule bağımsızlığı konusunda da oldukça radikaldi; okulun mütevelli heyeti Alman hükümetinden toplam bütçesinin sadece %20'sini, Prusya hükümetinden ise sadece binasını kabul etmişti. Zengin işadamı Alfred Hugenberg öncülüğünde bir grup sanayici okulun programını kontrol etme ve başına yönetici olarak muhafazakâr devrimci tarihçi Martin Spahn'ı geçirme koşuluyla okula cömert bir destek sağlamayı teklif edince mütevelli heyeti bunu reddetmişti. Joseph Goebbels'in 1933 yılında Hochschule'yi şahsen gözetim altına almasından doğal bir şey olamazdı.[30]

Devlet erkânıyla bilerek yakın bağlar kurmasıyla (okulun özerkliğinden taviz vermeyen ancak politikanın şekillendirilmesinde rol oynamaya hazır olduğunu gösteren bağlardı bun-

30 Jäckh, *Weltsaat*, s. 88.

lar), deyim yerindeyse partiler üstü kalmak için gösterdiği gayretle (okulun düzenli olarak ders veren profesörlerinden biri Max Hildebert Boehm'di ve kendisinin uzmanlık alanı *Deutschtumspolitik*, yani Versay'da çizilen sınırlardaki ve bu sınırların ötesindeki Almanlar, kısacası *irredantizm*'di) Deutsche Hochschule für Politik burjuva liberalizmi zemininde duruyordu. Bu pek çok Alman için fazlasıyla radikaldi. Ancak Institut für Sozialforschung'daki siyaset bilimciler ile siyaset kuramcıları onu yeteri kadar radikal bulmuyordu çünkü bu enstitü de tamamen Marksistlerin elindeydi.

1930'lu yılların ortalarında Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün (sürgündeyken bu ismi almıştı) Amerikalı okurlar için yazılmış yavan tarihleri vardı. "Marx", "diyalektik", "sınıf mücadelesi", hatta "burjuva" gibi nahoş kelimelerin geçmediği bu tarihleri okuyacak olursak, enstitünün profesörlerini Bertolt Brecht'in düzyazılarındaki karakterlerle, hatta Brecht'in kendisiyle kıyaslamaya yönelir, enstitünün dinleyicisine duymak istediğini, onun alabileceğini düşündüğü kadarıyla sunduğunu düşünürüz. Frankfurt Enstitüsü'nün sapına kadar sol Hegelci olduğuna şüphe yoktur. Çok sayıda özel bağışla 1923 yılında kurulan ve Frankfurt Üniversitesi'ne bağlı olan enstitü, deneyimli sosyalist Carl Grünberg'in yöneticiliğine geçtiği 1924 yılına kadar gerçekten faal değildi. Grünberg Institut für Sozialforschung'un açılış kutlamalarında yaptığı konuşmada kurumun araştırma enstitüsü olma işlevine vurgu yapmıştı. Kendisinin kurduğu içten mantığa göre bu devrimci bir işlevdi. Ona göre çoğu enstitü "devlet memuru", sosyal hizmetli yetiştirirdi. Bu anlaşılabilir ve yerindeydi; devletin sadık hizmetkârlara ihtiyacı vardı. Öte yandan Frankfurt Enstitüsü'nün işlevi devlete hizmetkâr değil, öğrenci yetiştirmek olacak diye vurguluyordu Grünberg araştırmanın rolünü vurgulayarak, öğretimin ve teknik eğitimin rolünü en aza indirerek enstitü öğrencilerin eleştiri kapasitesini köreltmeyecek, kesinleştirecekti; onlara dünyanın nasıl anlaşılacağını ve anlayarak nasıl değiştirilebileceğini öğretecekti. Grünberg Batı'nın çöküşü hakkında gevezelik edip duran kötümserlerin var oldu-

ğunu söylüyordu; ancak yeni bir toplumsal düzenin geleceğine yalnızca "inanmanın, bunu istemenin ve ummanın" ötesinde, bu düzenin "sosyalizm" olacağına, "kapitalizmden sosyalizme geçmenin" zamanının geldiğine "bilimsel olarak ikna olmuş" pek çok insan bulunuyordu ve "sayıları, nüfuzları istikrarlı bir şekilde çoğalıyordu". Grünberg "Benim de bu görüşte olduğumun iyi bilindiğini farz ediyorum. Ben de tarihsel olarak vadesini doldurmuş iktisadi, toplumsal ve hukuki düzenin muhaliflerinden, Marksizm'in partizanlarından biriyim," diye de ekledi. Grünberg dinleyicilerine kendi Marksizm'inin bir parti çizgisine ya da dogmatizme bağlılık anlamına gelmediği konusunda güvence veriyordu; öğrenciler özgür olacaktı. Ancak şu konuda bir soru işareti bulunmamalıydı: Enstitünün acil toplumsal sorunlara önerdiği çözüm Marksist olacaktı.[31] Bu apaçıktı.

Grünberg her ne kadar radikal olduğunu beyan etse de ya da belki buna rağmen onun dönemi devamcısı olan Max Horkheimer'ın dönemi kadar etkili olmamıştı. Horkheimer, Grünberg'in uzun süren bir hastalığın ardından emekliye ayrıldığı 1931 yılında enstitünün müdürü olmuştu. Grünberg'in yöneticiliği sırasında bile enstitünün bünyesinde iki önemli eser yayımlanmıştı: 1929 yılında Henryk Grossmann'ın *Das Akkumulations-und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* (*Kapitalist Sistemin Birikim ve Çöküş Yasası*, ki enstitünün Amerikan bibliyografyasında başlık *Kapitalist Sistemde Birikim Yasası* biçiminde biraz yumuşatılmıştır) ve aynı yıl Friedrich Pollock'un *Die planwirtschaftlichen Versuche in der Soviet Union, 1917-1927* [*Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Planlama Deneyleri*] yayımlandı. Horkheimer ile birlikte tempo hızlandı. Onun göreve gelirken yaptığı konuşma selefine göre Ezop dilini daha fazla kullansa da dikkatli bir dinleyici için yeterli ipuçlarını veriyordu. Grünberg esas olarak "işçi hareketinin tarihini" geliştirdi ve görkemli bir kütüphane ortaya çıkardı, diyordu Horkheimer; ancak bekleyen yeni görevler vardı: Toplumsal felsefe salt entelektüel bir tartışma olmaktan çıkıp gerçek bir etki yapma-

31 Carl Grünberg, *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung ... Juni 22, 1924*, Frankfurt Üniversitesi, XX (1924).

lıydı. Bu da ancak "filozofların, sosyologların, iktisatçıların, tarihçilerin ve psikologların daimi bir işbirliğine girişebildiği" bir ampirik soruşturmaya yönelmekle başarılabilirdi.[32] Horkheimer bunun pasif bir ampirizm, şeylerin olduğu haliyle kabulü anlamına gelmeyeceğini ima ediyordu; onun metafizik dogmatizmi, felsefi mazeretleri reddedişi, toplumun iktisadi yaşantısı, bireyin psikolojik gelişimi ve kültürel hayattaki değişimleri anlamaya yönelik isteği ve Hegel'e yaptığı serbest atıflar bir arada düşünüldüğünde, Frankfurt Enstitüsü'nün Grünberg'in ilan ettiği Marksizm'e teslim olmayacağı belli olmuştu.

Horkheimer'ın tam ne demek istediği bir yana, 1931 yılında kurulan ve Almanya'daki kısa yaşamında (1933 yılının baharında aniden sonlandırılmıştı) bazı önemli makaleler yayımlayan bir dergi olan *Zeitschrift für Sozialforschung* [*Toplumsal Araştırmalar Dergisi*] onun yapmak istediği şeyi harika bir şekilde gerçeğe dönüştürdü: Horkheimer'ın kendisi çeşitli felsefi konularda yazdı; Erich Fromm Freudyen temelde bir sosyal psikoloji geliştirmeye çalıştı; Henryk Grossmann Marx üzerine, Leo Loewenthal edebiyat sosyolojisi üzerine, Theodor Adorno müzik sosyolojisi üzerine kalem oynattı; Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Franz Neumann, Paul Lazarsfeld ve Otto Kirchheimer gibi diğerleriyse enstitüde dersler verdi, incelemeler ya da araştırmalar yaptı, enstitünün felsefi tarzına yakın dergilerde yayın yaptı. İdrak kabiliyeti güçlü insanlardan oluşan bir gruptu bu.

V

Güçlü entelektüellerden oluşan bir grup muydu peki? Bu bambaşka bir sorudur. Onların yaptığı etkiyi reddetmek mümkün değildir ancak bu etki kendi ülkelerinden ziyade ülke dışında, Weimar Cumhuriyeti döneminde değil, daha ziyade sonrasında daha yaygın biçimde meydana gelmiştir. Bu insanlar bir süreliğine Weimar ruhunun kalbinde yer almış olabilirse de, ka-

32 Max Horkheimer, *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung*, Frankfurt Üniversitesi, XXXVII (1931).

mu işlerinin kalbinde değildi; çemberin içinde kalanlarla tanıştılar, onları bilgilendirdiler ve bazen etkilediler ancak kendileri çemberin içine gerçekten hiç geçmedi.

Dönemin akademik yaşantısına bir bakmak çemberin içindeki durumu tüm çarpıcılığıyla ortaya koyar. Franz Neumann anlatıyor: "1918 yılı baharında Breslau Üniversitesi'ne geldiğimde, üniversitenin tanınmış iktisat profesörü ilk dersinde 1917 Barış Antlaşması'nı (ilhaksız ve tazminatsız barışı) kınamış, Longwy ve Brie'nin ülke topraklarına katılmasını, Belçika'nın Alman mandasına sokulmasını, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünün ve denizaşırı sömürgelerin Almanya tarafından sömürgeleştirilmesini talep etmişti. Ondan da tanınmış olan edebiyat profesörü Kantçı idealizme saygılarını sunduktan sonra, bu felsefeden Almanya'nın zaferinin, Alman monarşisinin ve özünde [öncekiyle] aynı barış koşullarının bir kategorik zorunluluk olduğu sonucunu çıkarmıştı. 1918 yılı sonbaharında Leipzig'e geldiğimde iktisat profesörü (Ekim 1918'de) Pan-Cermen Birliği ve Genelkurmay'ın savunduğu barış şartlarının arkasında durmak gerektiğini söylerken tarihçi, demokrasinin özünde Almanlara yabancı bir siyasal örgütlenme biçimi olduğunu, materyalist Anglo-Saksonlara uygun olsa da, Cermen ırkının idealizmiyle uyuşmadığını kesin bir şekilde ispat ediyordu. 1919 yazında Rostock'a gönderildiğimde, profesörlerce açıktan vaaz edilen antisemitizme karşı mücadele etmeleri için öğrencileri örgütlemem gerekti. Nihayet Frankfurt'a yerleştiğimde karşılaştığım ilk görev yeni atanmış bir sosyalist üniversite profesörünü, hatırı sayılır sayıda profesörün gizlice desteklediği öğrencilerin (siyasi ve fiziksel) saldırılarından korumak oldu."[33]

Bu salgından Berlin de aynı şekilde etkilenmişti. Kont Kessler 15 Kasım 1922 tarihinde Berlin Üniversitesi'nde Gerhart Hauptmann'ın altmışıncı yaş günü onuruna düzenlenen bir kutlamaya katılmıştı. Günlüğüne şunları yazmıştı: "Yeni konferans salonu Arthur Kampf'ın çirkin bir duvar resminin bulunduğu, ağırbaşlı, neredeyse mikelanjelesk bir salondu. Hauptmann konuşmacıların masasına, Ebert ile Löbe'nin arasına oturdu. Bir

33 Neumann, "The Social Sciences", s. 15-16.

edebiyat profesörü, herhalde adı Petersen idi, renksiz, bezdirici bir konuşma yaptı, ardından da profesörlerce yazılmış birkaç makale. ... Konuşmacılar içinde yalnızca bir öğrencinin ve Löbe'nin söyleyecek bir şeyi vardı. Öğrenci öyle ateşli ve gençliğin diriliğiyle öyle dolu bir şekilde konuştu ki dinleyiciler etkilendi. Yalnızca benim yanımda duran, altın kaplama gözlükleri olan ve *Boche* prototipine* karşılık gelen, bütün tören boyunca da öfkesine zar zor hâkim olabilmiş bir profesör bir şeyler mırıldanarak hoşnutsuzluğunu belli etti. Hauptmann kısa, derinlikli olmayan ama ne mutlu ki kararlı bir şekilde insanlıktan ve uzlaşmadan söz eden bir konuşma okudu. Kutlamalardaki en dikkat çekici şey, öğrencilerin ve profesörlerin groteske varan dar görüşlü davranışlarıydı. Berlin öğrenci birliği konseyi vakur bir şekilde Hauptmann'ın kutlamasına katılmamaya (bence ikiye bir çoğunlukla) karar vermişti çünkü Gerhart Hauptmann cumhuriyetçi olduğunu ilan ettikten sonra artık güvenilir bir Alman olarak görülemezdi! Yine Sam Fischer'den duyduğuma göre yukarıda adını andığım, resmî konuşmayı yapan Petersen iki gün önce ona gelip Ebert'e gönderdiği daveti geri çekmesini istemişti çünkü cumhuriyetçi bir devlet başkanının gelip boy göstermesini üniversite kabul etmezdi. Fischer karşı çıkınca Petersen en azından Löbe'ye gönderilen davetin geri çekilmesini istemişti ondan, ne de olsa bir kerede iki sosyal demokrat biraz fazla olurdu! Kutlama sonunda d'Albert Appasionata'yı çaldı, güzeldi. Bunun üzerine yanımda oturan profesörlerden biri bir kez daha kendini belli edip memnuniyetsizce yanındakine fısıldadı: 'Piyanistin kendi bestesiydi tabii bu, değil mi?' Ebert Berlin Üniversitesi'nde evinden ne kadar uzaktaysa, Beethoven da o kadar uzaktaydı anlaşılan."[34]

İster uzlaştıran isterse de eleştirel haliyle olsun, Almanların en çok açlığını çektiği şey belli ki akıl değildi.

(*) Boche, Fr. Fransızlar tarafından Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Alman askerlerini aşağılamak amacıyla kullanılan ifade. Kalın kafalı, mankafalı anlamında kullanılan Fransızca "caboche" sözcüğünden türetilmiştir – ç.n.

34 *Tagebücher*, s. 347-348.

3

GİZLİ ALMANYA: BİR İKTİDAR OLARAK ŞİİR

I

1913 yılı baharının sıcak bir öğle vaktinde genç bir öğrenci Heidelberg şehrinin ana caddesinde yürüyordu. Brunngässlein'ı az evvel geçmiş ve gözü o bilindik yaya seline takılmıştı; genellikle gürültülü muhabbetlerle ve düzensiz gruplar halinde, kâh kaldırımdan kâh yoldan Üniversite'ye doğru gezintiye çıkıp Ludwigplatz'dan geri dönen insanlar şimdi alışılmadık sıcaktan bunalmış, kızgın sıcak kaldırımlarda tembel tembel ilerliyorlardı. Esnek duruşu, hafif adımlarıyla yalnız bir adam yürüyerek çıkagelince bu yorgun insanlar sanki birdenbire toparlandı – ona ayak bağı olmamak için hepsi kenara çekildi ve o da süzülür gibi, kanatlıymış gibi köşeyi dönüp Wredeplatz'a yöneldi.

Seyirci kıpırdamadan bekledi, olduğu yere çakılıp kalmıştı. Daha yüce bir âlemin esintisi onu yalayıp geçmişti. Neler olduğunu, nerede olduğunu bilmiyordu artık. Bir adam mıydı kalabalığı yarıp geçen? Fakat bilinçsiz azameti ve elde ediverdiği nüfuzuyla yanında yürüdüğü tüm adamlardan ayrılıyordu, öyle ki onun yanında tüm yayalar solgun böcek larvaları, can-

sız çöp adamlar gibi kalıyordu. Aceleci kalabalığı bölerek zahmetsiz adımlarla yeni kıyılara seğirten bir tanrı mıydı? Ancak her ne kadar alışılmadık türden olsa da erkek kıyafetleri giymişti: Zarif gövdesinin etrafında dalgalanan ince, sarı bir ipek ceket; başında tuhaf açık renkli yabancı büyük bir şapka, altından görünen koyu kahverengi saçlar. Elinde salladığı ufak, ince bir baston – Hermes'in değneği miydi bu, yoksa insana özgü bir çubuk mu? Ya çehresi? Tek tek ayrıntılar seyircinin belleğinde belli belirsizdi; hatları keskindi, yanaklardaki solgunluk onun yabancı, heykelsi, tanrısal olduğu izleniminin uyanmasına yardımcı oluyordu. Peki ya gözler? Seyirci birden anladı: Onu büyüleyen o gözlerdeki ışıktı; bir ok gibi yıldırım hızıyla ona doğru fırlayıp ta içine işlemiş, hafif, süzülüp giden bir gülümsemeyle yoluna devam etmişti. Artık belliydi: Eğer bu bir insandıysa, o zaman Stefan George'tu.[1]

O kişi gerçekten de Stefan George'tu: Şair ve kâhin; gergin, espri anlayışı olmayan, kendini beğenmiş bir delikanlılar grubunun lideri; talebelerini hem erotik hem de ruhani bir hayranlıkla etrafında tutan bir modern Sokrates'ti o. Gerçi Alkibiadislerini* kısmen görünüşlerine göre seçen bu Sokrates antik dönemdeki modelinden daha yakışıklıydı. Stefan George gizli kalmış bir Almanya'nın kralı, kahramanlara yakışmayan bir zamanda kahramanlar aramaya çıkmış bir kahramandı. 1913 yılında Edgar Salin üzerinde bıraktığı ve genç adamın o gün kayda geçirdiği izlenim hiç de alışılmadık değildi; George'u karşı konulamaz bulan belirli bir Alman tipi vardı.

Stefan George 1933 yılında, gönüllü olarak gittiği İsviçre sürgününde yaşamını yitirdi. Kendi dile gelmez idealinin iğrenç karikatürleri olarak görüp nefret ettiği muzaffer Nazileri itibarından faydalandırmak istemedi. George'un en iyi bilinen talebesi Friedrich Gundolf, yanındaki delikanlıların en yakışıklısı,

---

1 Edgar Salin, *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis* (2. baskı, 1954), s. 11-12. Salin bu portrenin sonradan üzerinde düşünülmüş bir değerlendirme olmayıp o gün yazılmış bir mektuba dayandırıldığında ısrarcıdır. *A.g.e.*, s. 303.

(*) Alkibiadis, Sokrates'in öğrencisi ve Yunan tarihçi Plutarkhos'a göre, onun âşığı olan Yunan komutanı – ç.n.

en üretkeniydi ve 1931 yılında, ondan önce öldü. Ancak bazısı Nazi, bazısı da Nazilerin kurbanı olan diğerleri kâh kasvetli bir sessizlik içinde, kâh sürgünde ondan uzun yaşadı. Sihirbaz'ın çırakları, çağırmasına yardım ettikleri ruhları kovamamışlardı.

Weimar ruhunu oluşturan unsurların çoğu gibi, George çevresi de Cumhuriyet öncesine dayanıyor, hem Alman hem de yabancı kaynaklardan besleniyordu. 1868 yılında doğan George nefret ettiği bir kültüre sırt çevirip kendi çağına lanet okuyan lanetli şair Baudelaire'e, deneyci, sözcüklerin müzisyeni, peygamber Mallarmé'a ve çemberin dışındaki Almanlara, klasiğe meyilli Hölderlin'e, yeni pagan aristokrasisinin ateşli savunucusu Nietzsche'ye dönmüştü. Stefan George 1892 yılında kurulan şiir ve polemik dergisi *Blätter für die Kunst* [*Sanat Yaprakları*] ile delikanlılarıyla yaptığı özenle tertiplenen sohbetlerinde kendi programını geliştirmiş, incelikle yontulmuş şiiri için bir okur kitlesi oluşturmaya çalışmıştı. Ona göre görevi kültürel değerleri devam ettirmek (Goethe tefsirlerine, Shakespeare ile Dante çevirilerine bir hayli çaba harcıyordu George çevresi) ve aristokrat yaşam anlayışını yenilemekti. Bu Nietzsche'nin göreviydi: İyi bir Avrupalı olup değerlerin yeni bir teraziye vurulmasına başkanlık etmek. Ancak Nietzsche'den farklı olarak George yalnız kalmamayı seçti; ileride kurulacak yeni *Reich*'ın hatırına gizli bir imparatorluk meydana getirmek, sıcak dostluklarda, geçmişin güzide ruhları arasında güç, belki de ilham bulmak onun yönteminin kalbiydi.

Elitizmin sınırlarını zorlayan elitist bir programdı bu; gizli Almanya, yeni üyelerinin seçildiği, teker teker eğitildiği bir kulüptü. Çağrılan çok, seçilen azdı; kimisi, mesela Hofmannsthal gibi grupta kısa süre kalıp sonra ayrılıyordu. Dışarıdan bakanların yüzünü kızartacak sıcaklıkta duygusal dizelerle sevgili takipçilerini ödüllendiren ustasının hizmetine adanmış ayrıcalıklı, vakur küçük bir tabur insandı söz konusu olan. Tek tek her bir tipin seçkin bir mizaca sahip olmasına, kaliteye çılgınca düşkün olmasına, tüm kültist yaklaşımına rağmen, Stefan George ırkçı değildi. Gundolf'un savaş sırasındaki harareti onun ilgisini çekmedi. Dolayısıyla Walter Mehring'in çizdiği acıma-

1923 yılında birlikler Dresden şehrinde asayişi sağlıyor
1918 ile 1923, 1929 ile 1932 yılları arasında pek çok şehirde böyle manzaralar vardı (New York Halk Kütüphanesi Resim Koleksiyonu).

sız George portresi isabetsizdir: Mehring onu Cermen Olimposu'nda arp çalarken gösterir, o sırada da onun "*geliebten Siegfried-Lustknaben*"i (yaşlı adamların hazlarının hizmetine koşulu o hoş delikanlılar) savaşa gider.[2] Aslında George özellikle de delikanlılarını öldürdüğü için savaştan korkar, tiksinirdi. Bu Alman peygamberleri (bilerek ya da bilmeyerek olsun, tümü de Cumhuriyet'in mezarını kazmıştı) iş rakiplerinin aptallığına gelince dikkat çekecek denli akıllı kesilirdi: George vatanseverlere gelince, başka her konuda bir aptal olan Oswald Spengler da George'a gelince. Spengler 1917 yılında "George'un başlıca zaafı (kendi 'çevresinin' onu mübarek bir aptala döndürmüş olduğu gerçeği bir yana) akıldan yoksun oluşudur," diye yazıyordu.[3]

Bu yoksunluk ne kadar esef verici olsa da, George çevresi oldukça yoğundu. Çeviriler yapıyor, dizeleri parlatıyor, edebiyat eleştirisi üzerine ezoterik denemeler ve polemikler yayım-

2 Mehring, *Die verlorene Bibliothek* (1964 baskısı), s. 151.

3 Spengler'den Hans Klöres'e, 6 Ocak 1917. Anton M. Koktanek (ed.), *Briefe, 1913-1936* (1963), s. 63.

lıyor, giyimde ve tipografide anlamlı eksantriklikler ortaya çıkarıyor ve belki de en önemlisi dikkate değer şahsiyetler, Stefan George'un zamanında yaşamış olsalar kesin onun çevresine dahil olacak ruhlar için tarihi tarıyorlardı. Gundolf Sezar'ı, Goethe'yi, Shakespeare'i övmüş, Ernst Bertram Nietzsche'de yeni bir anlam bulmuş, Max Kommerell Goethe ve Herder'i kültür önderi mertebesine çıkarmıştı. Bu biyografi yazarları ayin yapıyordu; ele alınan şahsiyetleri çözümlemektense yüceltiyor, onlardan tüm hayatları boyunca 20. yüzyıl Almanya'sını, bu yeni demir çağını gölgede bırakan, etrafı mitlerle sarılı kurucular, yargıçlar, üstün insanlar olarak söz ediyordu. Eckart Kehr 1930 yılında "Plutarkhos Rönesansı'ndan" duyduğu üzüntüyü ifade ederek, Gundolf'un Sezar'ı ele aldığı coşkun biyografisini bu "tarihsel *belles-letrism*'in"* öncü bir örneği olarak gösterir. Plutarkhos'un George çevresinde ve aslında daha geniş bir kitle içerisinde popüler hale gelişi Kehr'e göre bir yönelim bozukluğunun belirtisiydi; Plutarkhos tanrılar, kahramanlar ve devasa şahsiyetler hakkında, çoğu kez de doğru olmayan şeyler yazmıştı. Şimdi de tıpkı onun gibi doğruluktan hiç hazzetmeyen modern Plutarkhoslar aç bir halka tapınacak yeni devler sunuyordu. Emil Ludwig ile Ullstein** dünyasının diğer çoksatan biyografi yazarları bu şablona birebir oturuyordu; Ludwig işin uzmanından gelen duygu yoksunu doğruluktansa incelikli, güvenilir olmayan hikâye anlatıcılığını yeğlediğini sakince beyan ediyordu. George çevresindeki biyografi yazarları da uzmandı ama iş konu seçmeye gelince diğer uzmanları değil, adam gibi adamları seçiyorlardı.[4]

George çevresinin yazdığı en dikkate değer biyografi, Ernst Kantorowicz'in büyük 13. yüzyıl Hohenstaufen İmparatoru

---

(*) Fr. *Belles-lettrism*. Edebiyatın tümüyle estetik bir işleve sahip bir güzel sanat olduğunu, güzel yazmanın gerçeği yazmaktan daha önemli olduğunu düşünen görüş – ç.n.

(**) Ullstein Yayınevi, Leopold Ullstein tarafından 1877 yılında Berlin'de kurulan yayınevi – ç.n.

4 "Der neue Plutarch: Die 'historische Belletrisk', die Universität und die Demokratie", *Die Gesselschaft*, VII, 2. Bölüm (1930), s. 180-188; Ludwig alıntıları 185, 187. sayfalarda (bkz. *Der Primat der Innenpolitik*, s. 269-278).

Frederick üzerine yazdığı *Kaiser Friedrich der II* kitabıydı. Ana metnin bulunduğu cilt 1927 yılında, kaynakları detaylandıran ve teknik sorunları çözümleyen ikinci cilt 1931 yılında çıktı. Biyografi çıkar çıkmaz ihtilaf yarattı ve ciddi derecede geniş bir okur kitlesine, tümüyle hak ettiği bir kitleye ulaştı. Felix Gilbert'in de yazdığı gibi, kitap "Ortaçağ tarihinin rutubetinde esen temiz bir hava" idi; "tüm siyasi görüşlerden genç insanlar (Kehr bile!)" onu "Ortaçağ düzenine karşı muhalif bir eser" diye selamlamıştı. Tanınmış Ortaçağ araştırmacısı Karl Hampe, Kantorowicz ile derin bir fikir ayrılığına sahip olsa da, onun "emsal teşkil edecek" malzeme "ustalığını", ayrıntılarda gösterdiği sabrı, sunulan kavrayışın yalnızca bilgi sahibi araştırmacının fark edeceği türden olduğunu teslim etmişti.[5]

O halde Kantorowicz kaba bir propagandacı değildi; aslında hiç propagandacı değildi. Ancak tüm deneyimini ve tüm beklentilerini biyografisine dökmüştü. Kökeni itibarıyla bir Yahudi, mesleği itibarıyla da Prusyalı bir subay olan Kantorowicz savaştan sonra *Freikorps*'a katılmış ve sola karşı silahlanmıştı; ona göre Cumhuriyet sıradanlığın zaferi, öndersiz bir çağdı. Kendini ispatlamış bir araştırmacı olmasına karşın, George çevresinin bir üyesi olarak modern bilimsel araştırmacılığın soğuk pozitivizminden nefret ettiğini söylüyor, büyük insanları, tarihsel anları çözümleme yoluyla değil, canlı sezgilerle tarihsel olarak anlamaya çalışıyordu. Böyle bir tarihçinin tüm otoriteye kafa tutan, büyük bir iştahla hayatın tadına bakmış ve kendi döneminde efsane haline gelmiş bir üstün insan olan İmparator Frederick'i konu edineceği besbelliydi.

En düşmanca yaklaşan eleştirmenler bile Kantorowicz'in sahip olduğu *Weltanschauung*'un [dünya görüşü, ideoloji] onun işine yaradığını teslim etti: Rasyonalist tarihçiler II. Frederick'i kuşatan mitleri hafife almışken, Kantorowicz bunları fark edecek, 13. yüzyıl siyasetindeki rollerini anlayabilecek ideal donanıma sahipti. Ancak mitleri tespit edip içlerine nüfuz etmek ona yetmiyordu. Kantorowicz kısa ve özlü önsöz notunda ar-

5 "Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II.", *Historische Zeitschrift*, CXXXXVI (1932), s. 441-475.

tık imparatorların olmadığı bir çağda "gizli Almanya... imparatorlarının ve kahramanlarının" özlemini çekiyor, diye yazdı. Kitabının ana gövdesi bu gizli Almanya'ya çok lezzetli bir gıda sunuyordu: Kantorowicz'in II. Frederick'i Rönesans'ın babası, Büyük İskender'in itibarına rakip bir hükümdardır. Klasikleri diriltmiş, insan ruhunun baş döndüren zirvelerine ulaşmış, kadim güçleri bünyesinde toplamış, kuvvetli, tetikte, tüm zekâsına karşın yine de zinde, sahip olduğu nitelikler Sezar ile Napolyon'dan bile üstün, sapına kadar Alman'dır. Hem ölü hem diridir, Alman halkını kurtarmayı bekler ancak yine de kendi hakiki yarı-tanrısal büyüklüğünü kavrayamaz. Kantorowicz Ortaçağ efsanelerini kayıt altına almanın ötesine geçmişti; kullandığı dil, onun mübalağası, pırıltılı muğlaklığı, kendinden geçen methiyesi, konuyla kurulan hayli angaje ("erotik" diyesim geliyor) bağı yansıtır ve bu efsanelerin ıstırap içindeki Almanya için anlamlı derin hakikatler olduğuna yönelik bir inanca işaret eder. Kantorowicz biyografisine çokça güvenilir tarih katmıştır ancak bu onun mitini eğitimliler için çok daha ikna edici, Cumhuriyet için çok daha tehlikeli kılmıştır. Eser tarihin politik şiir halidir.

Bu tür kitapların ya da bir bütün olarak George *çevresi*nin ne kadar takip edildiğini ölçmek imkânsızdır; George'un talebeleri sahip oldukları etkiyi abartmıştı. Ancak bunu baştan çıkarıcı bulan çok insan vardı; üniversitelerin boğucu atmosferinde esen serin bir rüzgâr, politikacıların rutin yalanları yerine heyecan veren bir alternatifti. Theodor Heuss "Stefan George çevresinden çıkan büyük tarihsel düzyazı eserleri benim için çok önemli hale gelmişti," diye hatırlıyor. Ustanın kendisi Heuss'te hiç gerçek bir heyecan uyandırmamıştı; çevrenin ezoterik, ne dediği bilinmez dili (*Drum und Dran*), şiirinin tüm "içine kapanık sözel inşaları" onu rahatsız etmişti. Ancak "Shakespeare üzerine yazdığı muhteşem kitabından başlayarak Friedrich Gundolf'un eserleri" ile Wolters, Kommerell ve diğerlerinin tarihsel metinlerinin onun için yine de çok şey ifade ettiğini itiraf ediyordu: "Tahminimce burada belirleyici olan insanın George'tan öğrenebileceği şeylerden ziyade, ki bu da göz ardı

edilemez, çevresinin dayattığı yüksek standartlardı."[6] Heuss bile bunun içine çekildiyse (bu biyografilerin histerik abartısına bugün tahammül etmek neredeyse imkânsızdır) George'un üslubunun baştan çıkarıcılığı dayanılmaz olsa gerekti.

II

Stefan George'un ölülerle girdiği rekabet oldukça çetinken, yaşayan rakipleri arasında onun sahip olduğu etkiyle aşık atabilecek yalnızca bir şair vardı: Rainer Maria Rilke. George'tan farkı, Rilke'nin resmî bir grubun yükünü çekmeyişiydi; yalnızca Rilke okuyarak da onun kültüne katılabilirdiniz. Herkes okurdu onu. Genç askerler dudaklarında onun dizeleriyle ölüme yürüdü; Almanların Weimar'dan önceki ve Weimar dönemindeki hayatında çok önemli roller oynamış tüm gençlik hareketleri, Rilke'yi en sevdikleri şairlerden biri haline getirmiş; kamp ateşinin başında onu ezberden okumuş, dergilerine onu basmışlardı. Sanatçı arkadaşlarını da çok etkilemişti; Thomas Mann onu "hiç şüphesiz... en üst mertebede bir lirik fenomen" olarak kabul ediyordu.[7] Ender ve itibarlı istisnaları olmakla birlikte Alman edebiyat eleştirisi, övgüsü eleştirisinin önüne geçen, yöntemi sezgisel, retoriği şişirilmiş, büyük büyük iddialar öne sürüp bahse tutuşan, duyarlılık ile sözde felsefi gizemlere bulanmış bir yazım türüydü; Rilke de son yıllarında ve 1926 yılındaki ölümünün ardından Alman eleştirisinden hayli su götürür biçimde faydalandı. Walter Muschg'un acıtıcı ama hakkaniyetli bir şekilde söylediği üzere, Rilke "adamların olmadığı bir neslin idolüydü". Onun "çoğu hanımefendiler için ve mor renkle yazılmış" mektuplarının yayımlanması ona "erkekli kadınlı bir hayran sürüsü –*Schwärmer und Schwärmerinnen*–" kazandırmış, nihayet bu "Rilke yangını büyüyüp dünya çapında bir fanatik mezhebe dönüşmüştü". Ancak yabancıların tepkisi ne olursa olsun, ülke içindeki durum daha beterdi. Yalnızca bir avuç radikal onun yapmacıklığı ile alay et-

6 Heuss, *Erinnerungen*, s. 354.

7 Mann'dan B. Fucik'e, 15 Nisan 1932. *Briefe, 1889-1936*, s. 316.

miş ve yoksullar üzerinden yaptığı duygu sömürüsünü hicvetmişken (Kurt Tucholsky "Acaba sen tavan arasında soğuktan hiç titremiş misindir?" diye sormuştu)[8] neredeyse geri kalan herkes onu tanrılaştırıyordu. Rilke'nin ünlü son dönem şiirleri olan *Orpheus'a Soneler* ile *Duino Ağıtları* bir yaratım nöbetinin sonucunda 1922 Şubat ayında ortaya döküldü ve zordu, "yer yer yazarın dili anlaşılmaz oluyordu" ki bu da şiirleri "Rilke'yi ele geçirip çarpıtan, onu şairin ardında kaybolduğu bir tür lirik Rasputin'e çeviren amatörce, sözde-dinsel ihtiyaçların ideal payandasına" dönüştürüyordu. Rilke kaçınılmaz olarak bir kâhine, bir azize dönüştürülüp göklere çıkarıldı; "bir çağrı getirmiş, bir din kurmuştu", bin yıldır Batı'ya hâkim olmuş zihniyeti yenilgiye uğratıp gözden düşürmüş özgün bir figürdü o. Muschg'un tam tercüme edilemez olsa da yerinde deyişiyle bu "gençlik hareketi mistisizmi (*Wander-vogelmystik*)" idi.[9]

Acımasız yargılardır bunlar ancak onları Almanya karşısında Nazilerin kazandığı zaferin nedenlerini arayan, gerçeğin farkına varmış bir gözlemcinin geçmişe ilişkin yaptığı bir değerlendirme olarak bir kenara atmamak gerekir. Dönem kaynakları da çarpıcı bir şekilde söylenenleri doğrular. Stefan Zweig (burada temsil gücü olan tek bir örnekle yetineceğim) 20 Şubat 1927 tarihinde Münih'te Rilke anısına "Rilke'ye Elveda" başlıklı bir konuşma yaptı. Böyle bir anma buluşması için dahi şaşırtıcı olabilecek süslü bir abartıyla, uzun uzadıya konuştu. Fakat bir ozanın (bir *Dichter*'in) yasını tutuyordu. Zweig, Rilke gerçek bir *Dichter*'di, dedi dinleyicilerine: "Bu sözcük, bu kadim-aziz, bu tunç gibi okkalı ve hayli azametli sözcük, ki şu şaibeli çağımızda ondan daha düşük mertebede bulunan, ne olduğu belirsiz yazar (*Schriftsteller*) nosyonuyla, ediple karıştırılıverir, ona tümüyle uyar. Yine ve yeniden o, Rainer Maria Rilke, Hölderlin'in kullandığı o saf ve selim anlamıyla bir ozandı: 'Tanrı elinde yetişmiş, durgun naiftir kendisi ama esirin ve imanlının gözü on-

8 "Auf dem Nachttisch", 25 Mart 1930. Mary Gerold-Tucholsky ve Fritz J. Raddatz (ed.), *Gesammelte Werke*, 3 cilt (2. baskı, 1967), cilt III, s. 392.

9 Walter Muschg, *Die Zerstörung der deutschen Literatur* (3. baskı, 1958), s. 215-216.

dadır.'" Temelli bir ozandı o: "Bir *Dichter* olmadığı tek bir saatini bilmezdik"; yazdığı her harf, yaptığı her jest, gülüşü ve el yazısı bu vazifesine şahitlik eder. İşte "vazifesinin bu karşı gelinmez kesinliğidir bizi, gençliğimizden beri ona ait ve saygılı kılan". Nasıl olmuştu da Rilke bu "meşhur isme", *Dichter*'e layık olmaya başlamıştı? Kimse bu gizemi kurcalamamalıydı. Belki de "nesiller sonra yorgun düşmüş, kendini bir kez de bu sonuncuda açığa vurmuş olan antik-aristokratik kanın son yankısıydı". Gerçi Rilke'nin atalarının eski, soylu olduğuna yönelik iddiaları tümüyle hayal ürünü ve tümüyle kendi züppeliğindendi. Ancak diyordu Zweig, hakikat ne olursa olsun, kimse bir ozanın menşeini tam olarak açıklayamazdı, "insanlar arasındaki anlaşılmaz yabancıydı; bin yaşındaki lisan, şaşkın, rengârenk kucaklayan, şafağı andıran bakışıyla geçmiş ve gelecek ne varsa izleyen O, Seçilmiş Kişi gelinceye değin milyonlarca dudak sanki onunla öldüresiye gevezelik etmemiş, milyonlarca mektup ona eziyet çektirmemiş gibi O'nun şahsında bir kez daha, yepyeni kalkardı ayağa". "Olmaz," diye devam etti Zweig, "binlerce ruhsuz varlık arasından nasıl yalnızca bir tanesinin ozan olduğunu dünyevi illiyetler asla açıklayamaz," ama Rilke o ozan olmuştu ve bu konuşmayı dinleyenler arasında bir kişi bile yoktu ki bilinçaltında onun eserinden bir dörtlük ya da bir sözcük, "onun müziğinden" biraz "nefes" taşımasın. Bu ozanın yetişmesini, ürkek başlangıçlardan lirik şiirin zirvesine yükselişini, sonra bunun da üzerine çıkıp daha da kahramanca bir tavırla iki kere yeniden başlamasını ve giderek genişleyen dairelerle Tanrı'yı arayışını görmek genç nesil için tam anlamıyla "müthiş" olmuştu. Onun son zorlu şiirlerinin manası ancak şimdi, ölümünün ardından ortaya çıkıyordu: "İlk günlerde, şaşakalmış bir halde bu son şiirlerdeki anlamı kavrayamıyorduk." Ne var ki, sonraları Muschg'a eserin kıymetini azaltan bir noksan gibi görünecek zorluk, Stefan Zweig için ilahi bir yetenekti. Rilke *Duino Ağıtları*'nda artık fanilere seslenmiyordu dedi Zweig; "ötekilerle, şeylerin ve duyguların ötesinde kalanlarla" söyleşiyordu.[10] Bu coş-

10 "Abschied von Rilke", *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten* ([1937] 1956 baskısı), s. 59-73 ve çeşitli yerlerde.

kunluklar mekanik bir methiyeden ibaret olmamaları bakımından öğreticidir; doğruluktan bilerek ayrılmaları, çekincesiz abartılarıyla bunlar pek çok Alman'ın tanıdığı, hoşlandığı, aslında şairler ve şiirlerle ilgili konuşmaların ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü bir düşünce tarzını temsil ediyordu.

Rilke'ye de hakkını vererek şunu ifade etmek gerek: Kendisi en çekingen peygamberdi, yazıştığı kişileri uyarırken, onları kovuyormuş gibi yapıp aslında kendine çekmeye çalışan baştan çıkarıcı bir poz takınmıyordu; kendi inançlarına sadakat gösteriyordu yalnızca. Yabancıların gönderdiği mektuplarla kuşatılmıştı. "Ama ne mektuplar!" diye yazdı bir dostuna 1921 yazında. "Benden (bilmem ki ne hakkında) yardım, tavsiye bekleyen o kadar çok insan var ki; benden, yaşamın sıkboğaz eden zaruretleri karşısında düşünemez hale gelmiş olan benden! Üstelik yanıldıklarını, kendilerini kandırdıklarını bilsem de, yine de bazı deneyimlerimi, uzun yalnızlığımın bazı meyvelerini onlara aktarasım geliyor (bunun da kibir yüzünden olduğunu düşünmüyorum!)." Yalnız kızlar, genç kadınlar vardı, "bir de çoğu devrimci olan, devlet hapishanelerinden aklı karışmış halde çıkıp kendinden geçmiş, fena şiirler yazarak 'edebiyat' parçalayan tüm o genç emekçiler. Ben ne diyeceğim onlara? O ümitsiz kalplerini nasıl coşturabilirim ... ?"[11] Mahcup yalnızlığına, Avrupa soylularını kazanmaya gösterdiği özene karşın, Rilke toplumsal açıdan vicdanlıydı, kendi sınırlarını hissederdi. Hayat ile şiir arasındaki farkların tümüyle bilincindeydi. (1922 yılında yazdığı bir mektupta dediği gibi) "sanatın çağrısını çoğunlukla *sanata* çağrı olarak anlayan" kendi çağının kafa karışıklarında büyük bir tehlike görüyordu; bu nedenle zamanın sanatsal faaliyeti hayatı olumlu bir şekilde etkilemek bir yana giderek daha fazla genci hayattan koparıyordu.[12] Ona tapınmak, onun şiirlerinden bir yaşam tarzı ve bir din devşirmekten başka bir şey istemeyen talebelerine kıyasla Rilke'nin daha iyi bir in-

11 Rilke, "à une amie", Fransızca (1921? Yaz). *Briefe*, 2 cilt (1950), cilt II, s. 245. Bu referansı F.W. van Heerikhuizen'e borçluyum: *Rainer Maria Rilke: His Life and Work* (1946; çev. Fernand G. Reiner ve Anne Cliff, 1951), s. 347.

12 Rilke'den Rudolf Bodländer'e, 13 Mart 1922. *Briefe*, cilt II, s. 333 (bkz. Heerikhuizen, *Rilke*, s. 349-350).

san olduğu açıktı. Bir bütün olarak onun hakkındaki hakikat, ona dair türeyivermiş efsanelerden çok daha ilgi çekiciydi. Rodin'i yakından tanıyan ve bir süre onunla birlikte çalışmış olan Rilke'nin Rodin hakkında söyledikleri kendisi için de geçerli olabilirdi: "Neticede ün dediğimiz şey yeni bir isim etrafında toplanan tüm yanlış anlamaların özünden ibarettir."[13]

Hakikaten de Rilke fevkalade güçlere sahip bir şairdi: Görüşleri ne olursun eleştirmenler onun Alman dilinin olanaklarını genişlettiğini, ondan yeni melodiler çıkardığını, bir metafor ve çarpıcı bir imge ustası olduğunu kabul eder. Rilke özellikle ilk yıllarında kendi şiirini yoğun bir çalışmanın, yorulmaksızın biriktirilen deneyimin meyvesi olarak görüyordu. *Malte Laurids Brigge'nin Notları* romanında "Dizeler, sanıldığı gibi hislerden değil (insan hayli erkenden hissetmeye başlar), deneyimlerden oluşur. İnsan bir dize uğruna nice şehirler, insanlar, şeyler görmeli, hayvanları bilmeli, kuşun nasıl uçtuğunu hissetmeli, küçük çiçeklerin sabahları nasıl bir tavırla açtığını bilmeli," der.[14] İnsan daha da fazlasını bilmelidir: Şaire bir deneyim tüketicisi olma ödevi veren Rilke çok talepkârdır; çocukların ve ölümün, aşk gecelerinin ve denizi dinlemenin bilgisini ister. Sonraki yıllarında Rilke'nin ilhama güvenmeye eskisinden daha meyilli olduğu doğrudur; halüsinasyonlar görüyor, sesler duyuyordu ancak 1922 Şubat'ında inanılmaz bir şekilde boşanıveren şiirleri neredeyse on yıldır aklında taşıdığı, defterlerine kaydettiği satırlar ile imgelerin sıkıştırılmış bir ifadesiydi. Rilke hâlâ çok çalışıyordu ancak çalışması çoğunlukla bilinçsiz hale gelmişti.

Son olarak, Rilke'nin hakikaten de bir sistemi yoktu. Çok yazan ama aklındakileri sistemli bir hale getirmeyen pek çok yazar gibi Rilke de kendiyle çelişiyordu. Felsefe yapmak için değil, şiir yazmak için yazan pek çok şair gibi o da bünyesinde farklı tavırlar barındırmasına karşın hiçbir ekole ait değildi; ondaki muhteşem dil becerisi mantığın değil, müziğin yolunu açtı. İn-

13 Hans Egon Holthusen, *Rainer Maria Rilke: A Study of His Later Poetry* (çev. J. P. Stern, 1952), s. 8.

14 İlginçtir Stefan Zweig da konuşmasında ("Abschied von Rilke", s. 62-63) bu satırları alıntılar ama onlardan ciddi bir sonuç çıkarmaz.

san Rilke'yi yalnızca zevk için okuyabilir, onun imgelerinde yunabilirdi; insan Rilke'yi yabancılaşmanın şairi ya da insani hislerin, cansız şeylerin, aşkın ve azabın, hayatın ve ölümün uyumlu bir bütün halinde bir araya geldiği pagan bir âlemin kasidecisi olarak okuyabilirdi. Bu sonuncusu, yani hayatın ve ölümün uyumlu hale getirilmesi Rilke'nin zihninde ayrı bir öneme sahipti. Rilke ölümünden yalnızca bir yıl önce yazdığı önemli bir mektubunda "*Ağıtlar*'ımda... hayatı olumlamanın ölümü olumlamakla bir olduğu gösterildi," diye yazıyordu.[15] Gerçekten de ağıtlarının ilkinde bu konuyu etkili bir şekilde ele almıştı: Melekler (derler) dolanırmış çoğun, yaşayanlar arasında mı yoksa ölüler arasında mı olduklarını bilmeden. O sonsuz akış, içinde tüm çağları taşır, iki âleme ulaşır ve sesi bastırır ikisini de:

> *Engel (sagt man) wüssten oft nicht, ob sie unter*
> *Lebenden gehn oder Toten. Die ewige Strömung*
> *reisst durch beide Bereiche alle Alter*
> *immer mit sich und übertönt sie in beiden.*[16]

Ancak bu uğraş bile diğer insanlara kurallar getirmekten ziyade tümüyle kişisel bir arayıştı. Rilke'nin kendine özgü tümtanrıcılığından hoşlanabilirdiniz; ancak onu taklit etmek lüzumsuzdu. Şiirlerinde bir şey rahatlıkla başka bir şeye dönüşebilir ancak onun disiplini ve hassasiyeti sayesinde bu dönüşüm öyle açık seçik gerçekleşirdi ki (şehirler açar kollarını yolcuya, denize benzemez bir adam, denizin ta kendisidir) her şey aynı nefesle canlanmış gibi görünür, tek bir organik bütünlükte bir araya gelirdi. Bu da onun yüce bir güzelliğe sahip lirikler ile mektuplar yazmasını, kelimelerle resim yapmasını ve ezgili dizeler kaleme almasını sağlamıştı. Stefan Zweig bunların unutulmaz olduğunu söylerken haklıydı, bu kadarı da yeterli olmalıydı ama boğazına kadar maneviyata batmış Rilke hayranlarına yetmedi.

---

15 Rilke'den Witold Hulewicz'e, 13 Kasım 1925. *Briefe*, cilt II, s. 480 (bkz. Hans Egon Holthusen, *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* [1958], s. 152).

16 "First Elegy", *Sämtliche Werke*, 6 cilt (1955-1966), cilt I, s. 688.

III

Stefan George ve Rainer Maria Rilke moderniteye ne kadar bağlı olsalar da (özellikle de Rilke bir kez kendi sesini bulduktan sonra Valéry ve T.S. Eliot gibi diğer büyük modernlerin grubuna katılmıştı) Almanya'nın geçmişi onlara musallat olmuştu. Goethe çağının başucu klasiklerine görev duygusuyla, bazen de içtenlikle dolu bir hayranlık besleseler de, asıl keşifleri unutulmaya yüz tutmuşken onlar tarafından kurtarılan Hölderlin oldu. Hölderlin Alman edebiyatı tarihlerinde Goethe ve Schiller'in tanıdığı, *Hyperion* adlı tuhaf bir mektup roman ile *Empedokles'in Ölümü* adlı bir tragedya parçası yazmış ilginç bir lirik şair, Almanya'nın klasik döneminde çoğalan Grekofil topluluğuna kıyısından dahil olmuş biri olarak geçerdi. Çoğu şiir çalışmasını 1800'den önce ya da o tarihlerde yazdığı, ardından da ruhsal bir çöküş yaşayarak 1843 yılına kadar içler acısı bir delilik içinde perişan olduğu da biliniyordu. Okurları az ama seçkindi; ancak ne Dilthey ne de Nietzsche onu Alman halkının bilincine geri kazandırabilmişti. Bu işi 20. yüzyılda Hölderlin'e tapan çılgınlar yapacaktı.

Hölderlin Rönesansı'nın belki de en gözü pek öncüsü Nobert von Hellingrath'tı. Stefan George çevresinin sadık bir üyesi olarak Hölderlin'in son dönem eserlerini keşfetti, onun zorlu ilahilerini yeniden yorumladı ve metinlerinin eleştirel bir basımını hazırladı. Edgar Salin'in de doğru bir şekilde ifade ettiği üzere, Stefan George Hölderlin'i "şekillendirici, biçimlendirici ve renklendirici bir güç olarak" göremeyecek kadar olgunlaşmıştı ama yine de yeni keşfedilen şiirlerin "derin cazibesini deneyimlemişti": "Sanki perde en mahrem olanların üzerinden kalkmış, hâlâ dile gelmeyen o şey kendini nazara sunmuştu."[17] Diğer bir deyişle George ve takipçileri Hölderlin'i coşkuyla okumuş, kendi derlemelerinde yeniden basmış ve onun adına propaganda yapmıştı.

İlginçtir, Rilke de George çevresini bu uğraşta desteklemişti. Onun Hölderlin'i keşfi, 1910 yılında tanıştığı ve çalışmaları-

17 Edgar Salin, *Hölderlin im George-Kreis* (1950), s. 13.

nı yakından takip ettiği Hellingrath aracılığıyla olmuştu büyük oranda. 1914 yılına gelindiğinde Rilke övgü dolu dizelerinde muhteşem Hölderlin'e bizzat seslenecek ("sen ey Güzellik") ve daha geniş bir kitleye iyi haberi verecekti. Kitle de savaş sırasında, hatta savaştan sonra çok daha hazırdı buna. Stefan Zweig gibi edebiyatçılar Weimar döneminde biyografik-eleştirel denemeleriyle Hölderlin'i popülerleştirmiş, araştırmacılar da tez yazarak üzerine düşeni yapmıştı. Gençlik hareketindeki okurlarına göre Hölderlin paramparça bir dünyada bütünleşmeyi salık veriyordu; Hyperion'un sızlanışını durmadan tekrar edeceklerdi: "Söylemesi zor ama yine de söyleyeceğim çünkü hakikattir bu: Almanlar kadar parça parça olmuş başka bir halk düşünemiyorum. İşçiler var insanlar yok, düşünürler var insanlar yok, rahipler var insanlar yok, efendiler ve köleler, genç ve vakur kişiler var ama insanlar yok."[18] Almanya'nın Versay Barışı ile kelimenin tam anlamıyla parça parça edilmemiş olsa da Almanca konuşulan kimi topraklardan gerçekten koparıldığı 1920'lerde bu duygular ayrı bir yakıcılık kazanmıştı. Dahası Türk yönetimine karşı 18. yüzyılda kopan bir isyana katılan modern bir Yunan olan Hyperion'un hikâyesi, Weimar döneminde ülkelerinin "yabancı baskısı" altında çırpındığını düşünerek derinden bir hınç duyan Almanlara çekici gelmişti. Başka okurlarsa Hölderlin'i başka yönlerden çok tatmin edici buldu; George'un hayranları ve onlara katılan filozof Heidegger, Hölderlin'in şairin misyonunu öven görüşlerini, onun yeni bir tanrı ve dolayısıyla da yeni bir Almanya'yı ima eden çağrısını takdir ediyordu. Hölderlin'in klasik Yunan ile modern Almanya arasındaki kan bağını, onların mukadder bağlantısını keşfetmesi George çevresini mest etmişti; içlerinden birinin de yazdığı üzere, "Hölderlin'in bir asır boyunca anlaşılamayan gözüpek Helenistik Alman *–Griechendeutschen–* açıklaması" onlar için övünç kaynağı olmuştu.[19] Ancak Hölderlin kimsenin mülkiye-

18 Walter Z. Laqueur, *Young Germany: A History of the German Youth Movement* (1962), s. 5.

19 Berthold Vallentin, *Winckelmann* (1931), Georg Peter Landmann (ed.), *Der George-Kreis* (1965), s. 370.

tinde değildi; Felix Gilbert'e göre o "sağdan... aşırı sola" varıncaya değin "tüm Alman entelektüellerinin" hayran olduğu "yegâne Alman edebî figürüydü"; bilhassa hayran oldukları şey de onun "yeni bir yaşam bütünlüğüne yaptığı çağrıydı".

Sıkışmış ve afallamış 20. yüzyıl Almanya'sının Hölderlin'i çekici bulmasının sırrı sahiden de buradaydı. Sonraları şairane, felsefi, sosyolojik ve siyasal bir beylik söze dönüşecek olan o şeyi epey karanlık bir şekilde dile getiren ilk insanlardan biriydi Hölderlin: Modern dünya insanın bütünlüğünü bozuyor, onu parçalıyor, onu toplumuna ve kendi içsel tabiatına yabancılaştırıyordu. Hölderlin'in *Empedokles* oyununun kahramanı için yazarı açık açık "tüm tek yanlı var oluşların can düşmanıdır", "yaradılışı ve felsefesi nedeniyle... uygarlıktan nefret etmeye – *Kulturhass*" eğilimlidir. Güzel şartlar altında bile sefildir, acı çeker, bilhassa da bu şartlar evrensel değil, tikel olduğu için, diye yazar.[20] Etna Yanardağı'nın içine atlarken tercihini açıkça "özgür ölümden" yana yapar, bu yalnızca onun gibi olan varlıkların ulaşabildiği bir ayrıcalık, bütünlüğün artık mümkün olmayışına bir tanıklıktır. Yazar için olduğu kadar Empedokles için de intihar saplantılı bir uğraş, neredeyse bir yaşam tarzıdır denebilir.

Daha sonra Rilke'de de olduğu gibi, dünyada yaşamın ve ölümün neredeyse birbirinden ayrılmayacak denli iç içe geçtiği hissi Weimar'ın şairane ruhlarına son derece çekici geliyordu. Hölderlin'in 20. yüzyıldaki en sadık okurları için onun deliliği (ki deliliğin karanlığında geçirdiği ömür aklın kısa aydınlığında geçirdiğinden daha uzundu) ölümün bir başka biçimi olup yalnızca ruhsal bir çöküntü değil, uygarlığa ilişkin bir yorum, onun "felsefesinin" bir teyidiydi. Hölderlin'in 20. yüzyıldaki dirilişi tek başına anlamlı olabilirdi, oysa bu diriliş benzer mezar kazılarına duyulan yaygın bir hevesin parçasıydı. Hölderlin'in dirilişine Kleist ve Büchner gibilerinin dirilişi eşlik etti. Sanki kendi çağının kültürel zemini kaypakmış, üzerinde durulacak ya da bel bağlanacak bir yer değilmiş gibi

20 Friedrich Hölderlin, Fritz Usinger (ed.), *Werke* (tarihi yok), s. 341, *Der Tod des Empedokles*'in "Frankfurt Planı".

geç Wilhelm dönemi İmparatorluğu böyle keşiflerde uzmanlaşmış gibi görünüyordu. Weimar kültürü bu açıdan da önceden başlamış bir hareketin devamcısı ve doğrulayıcısı olarak 1900'lerdeki keşifleri mantıksal ve duygusal sonuçlarına dek takip etti.

Kleist unutulmuş bir adam değildi; öyküleri 19. yüzyılda kendine okur bulmuş, oyunları çok değilse de birkaç prodüktörce sahnelenmişti. Nietzsche gösterişçi bir yetişme tarzının (şu lanetli Alman *Bildung*'unun) kurbanı olarak gördüğü Kleist'ı Hölderlin'in yanına yerleştirmişti ve neredeyse sonraki tüm yazarlar, Kleist'ı payına düşeni sonuna kadar hak eden, hak ettiğini de nihayet yavaş yavaş bulan biri olarak Hölderlin'in yanına koydu. Ancak yüzyılın sonunda Nietzsche artık yazmayı bırakınca, araştırmacılar da Kleist'ın yazılarını güvenilir eleştirel basımlarda toplamaya, kalan tüm belgelerden yola çıkarak Kleist'ın hayatı üzerinde çalışmaya, onun zamanında ve daha da önemlisi kendi zamanlarında Kleist'ın ne anlama geldiğini tartışmaya başladı. Ömrü boyunca Kleist'ın müdafiliğini üstlenmiş olan oyun yazarı ve eleştirmen Hermann Bahr'ın 1927 yılında dediği üzere: "Benim çocukluğum sırasında Kleist'ın hatırası neredeyse silinmişti; okulda adını hiç duymazdık: Onu bilmek 'Bildung'un bir parçası değildi. Onun zamanı 1870'ten sonra geldi. Scherer ile talebeleri onu hatırladı. Otto Brahm onun hakkında yazdı ve *Deutsches Theater*'in idaresini devraldıktan sonra da onu unutmadı. Tüm bunlara karşın Kleist henüz popüler olmamıştı. Ancak savaş sırasında, aslında savaştan sonra, Goethe-şafağının ilk ışıkları ortaya çıktığı sıralarda ulus onu hatırlamaya başladı. Savaşı deneyimlemiş yeni gençlik için Goethe çok soğuk, çok katıydı; onlara göre Goethe içinde yeteri kadar kaos taşımıyordu. Kavrayamadığı bir deneyimin huzursuzluğunu derinden hissedip yaşadığı haksız sefaletin açıklığa kavuşturulmasını talep eden bu gençlik, teselliyi Kleist'ta buldu; sonuçta o da sersemletici kaderinin açıklığa kavuşturulması için durmaksızın bastırıyordu. Aslında bundan fazlası vardı: Ulus Kleist'ın eserlerinde biçim ve ifade kazandırdığı insan tipi olan Prusyalının farkına

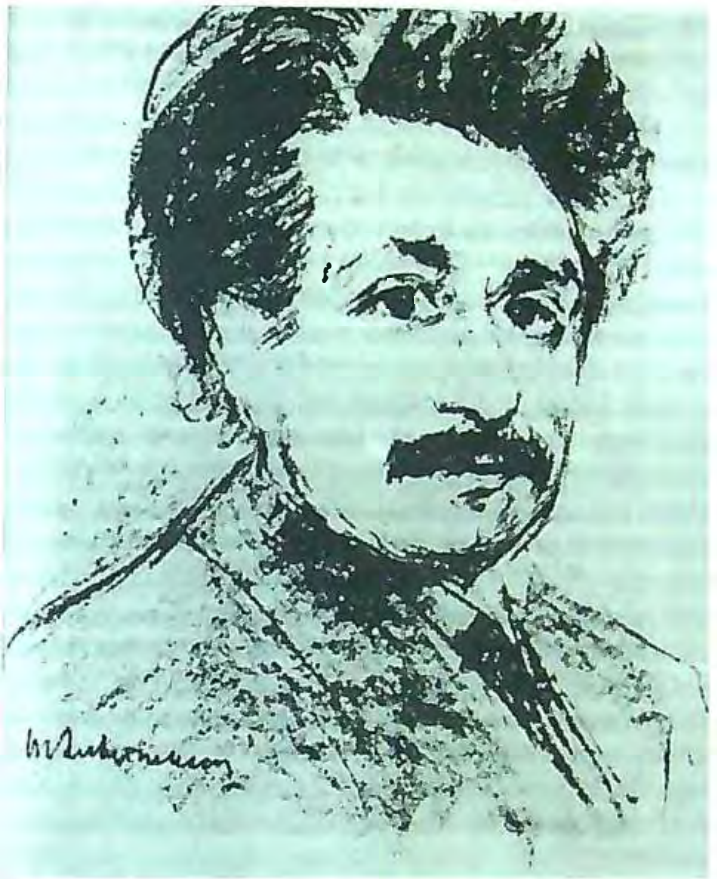
onun sayesinde, onun şahsında varmıştı. Yalnızca şair olarak yaşamaya devam etmiyor, şiirleri ete kemiğe bürünmüş, aramızda dolaşıyordu."[21]

Bu sözler abartılı olmakla birlikte hakikatten çok uzak değildir. Kleist araştırmacılığı Weimar döneminde bir tutku, Kleist kültü ise bir cihat haline geldi. Weimar tiyatrosunun büyük yönetmenleri Kleist'ın oyunlarını diriltti, psikanalitik yorumlardan vatansever yorumlara, duygusal yorumlardan dışavurumcu yorumlara kadar tüm bir yorum yelpazesini denedi. Oyun yazarları ile eleştirmenler deneme üzerine deneme yazdı: Thomas Mann, Stefan Zweig ve benzerleri sanki Kleist onlara musallat olmuş gibi takıntılı bir şekilde ona geri döndü. Weimar Cumhuriyeti'nin on dört yılı boyunca Kleist üzerine kabaca otuzdan fazla kitap yayımlandı, bu sayı görünüşe göre tüm önceki yüzyılda yayımlananlardan fazlaydı. Kleist 1920 yılında övgülerin en büyüğünü aldı: Hatırasını onurlandırmak için bir topluluk kuruldu. *Kleist-Gesselschaft* [*Kleist Cemiyeti*], yaşayan en büyük klasik edebiyat uzmanı Ulrich von Wilamovitz-Möllendorf'un, Gerhart Hauptmann ve Hugo von Hofmannsthal gibi ünlü *Dichter*'lerin, Walter Hasenclever gibi daha genç ve radikal oyun yazarlarının, filozof Ernst Cassirer ile içlerindeki en tanınmış, çok sevilen izlenimci ressam Max Liebermann'ın da aralarında bulunduğu memurlarla sponsorlardan oluşan seçkin ve farklı çevrelerden gelen topluluğuyla övünebilirdi. Böyle çeşitli bir grubun Kleist'ı taparcasına sevmek ve "Kleist'a sahip çıkmak Alman olmaktır!" fikrini benimsemek konusunda fikir birliğine varması yeterliydi.[22]

Geriye Kleist'a sahip çıkmanın ne demek olduğu sorusu kalıyordu: Hangi Kleist'a sahip çıkılacaktı? Bazı okurlar Kleist'ta acı çeken bir Hıristiyan bulurken, bazıları onda zamanının ötesinde bir aristokrat, başka bazıları da bir isyancı buluyordu. Thomas Mann tüm bu okurların aksine Kleist'ın neoklasik ko-

21 "Wie stehst du zu Kleist?" başlıklı bir ankete cevaben, *Oder-Zeitung*, 18 Ekim 1927, Helmut Sembdner (ed.), *Heinrich von Kleists Nachruhm* (1967), s. 440-441.

22 *Kleist-Gesselschaft*'ın "Aufruf" ["Çağrı"] metninden, Şubat 1922, *a.g.e.*, s. 410.

Max Liebermann: Albert Einstein
Uzun yaşamında (1847-1935) Almanya'nın en ünlü ressamı olan Max Liebermann, bu resmin konusu olan Einstein'ın aksine bugün unutulmuştur. Bir Yahudi ve gerçek bir Berlinli olan Liebermann Nazilerin yükselişini tercümesi mümkün olmayan bir yorumla karşılamıştı: *"Man kann nicht soviel fressen, wie man kotzen möchte!"* Kabaca: "Yiyebileceğinden de fazlasını kusasın geliyor!" ("Ne kadar kussam az!" diye de tercüme edilebilir – ç.n.) Hayata dair değilse de, Weimar Cumhuriyeti'nin ölümüne dair yerinde bir yorum (Litografi, 1920'lerin ortası).

medisi *Amfitriyon*'un hoş nüktedanlığını beğeniyordu.[23] Kleist Nazilere göre ari ve güçlü Alman, George çevresine göre yalnız seçkinlerin şairi, komünistlere göre erken dönem bir devrimci iken, Kleist'in selefi Hans Jürgen von Kleist tüm bu çarpıtmalara karşı çıkarak atasının yalnızca "kurtuluş savaşının âşığı" olarak okunma hakkı olduğunu vurguluyordu.[24] Kleist'ın eserleri tuhaf biçimde plastikti: İnsan ne arıyorsa onu buluyordu. Doğrudur, 1925 yılında Walter Muschg [Kleist'in] artık anlaşılmaya başladığının işaretlerini yakaladığını düşünmüştü oysa onun anlaşılma dediği eski heyecanın yenilmesinden ibaretti. Muschg *Kleist-Gesselschaft*'ın yaptığı yayınları "hikmetli sefillik" diyerek bir kenara atmış ancak asıl umudun "âlimler arasındaki sanatçılarda" ve "şairler arasındaki ince düşüncelilerde" olduğunu düşünüyordu; bunlar "amatörce yapılmış park heykelini" nihayet yaraşır bir anıtla değiştiriyordu. O kaçınılmaz eşleştirmeyi yaparak, "Kleist Hölderlin'le birlikte, milletlerinin en derin sırrına ermek için tutkuyla bir yol arayan Almanların idolü olma yolunda gibi görünüyor," diye yazacaktı.[25]

Bunun güven verici olması gerekiyordu, oysa kaygı vericiydi. Zira Kleist'i daha iyi yorumladığı söylenenler Alman zihnini uzunca bir süredir kurcalayan o ölümle yaşanan aşk konusuna yeniden saygınlık kazandırmaktan başka bir şey yapmamıştı. Güya aklı başında bir edebiyat tarihçisi olan Fritz Strich, Kleist'ın tragedyası *Homburg Prensi*'ni yalnızca "ölecek olgunluğa erişmiş, ölmeye hazır olan" kişinin kahraman olabileceğinin bir delili olarak görmüştü; yazarı için bu tragedya bir alınyazısıydı, "hayata karşı hissedilen şehveti, keyifli bir ölüm arzusuna (*Lebenssucht in Todesseligkeit*) dönüştürüyordu". Strich'e göre Kleist'ın intiharı tragedyanın sahnede öğrettiğinin hayatta uygulanmasıydı; intiharı "onun son yaratısıydı".[26] Muschg'un cesur olmak için sebepler bulduğu 1925 yılında Stefan Zweig

23 Thomas Mann, "Kleists Amphitryon" (1926), artık şunun içinde: Mann, *Essays of Three Decades* (çev. H.T. Lowe-Porter, 1947), s. 202-240.

24 "Kleist und die Kleists", *Vossische Zeitung*, 20 Ekim 1927, *Kleists Nachruhm*, s. 434.

25 Muschg, *Neue Zürcher Zeitung*, 13 Eylül 1924, *a.g.e.*, s. 419.

26 Fritz Strich, *Deutsche Klassik und Romantik* (1922), *a.g.e.*, s. 416.

Kleist'ı içindeki şeytanla mücadele eden bir şair olarak resmetti. Strich'le tümüyle aynı fikirde olan Zweig şöyle yazdı: "Kleist'ın hayatı hayat değil, sonun peşindeki bir avdı, kanla kösnüllüğün, zulümle korkunun hayvani sarhoşluğunda girişilen devasa bir av." Kleist için zirveye erişmek aynı zamanda sona erişmekti; bu usta işi tragedya ancak ölümle takdis edilmiş biri tarafından yazılabilirdi: "*Homburg Prensi Frederich* ne kadarsa, ihtiyari ve erken ölümü de o kadar başyapıtıydı onun."[27] Weimar ruhuyla dolu eleştirmenler bu kadar kasvetliyken, Kleist'ın sağcı okurlarının nasıl duygular içinde olduğu hayal edilebilir. Bu Kleist cihadında açık olan yalnızca üç şey vardı: onun yoğunluğu, kafa karışıklığı ve akıldışılığı yüceltmesi – onun keyifli ölüm arzusu.

Büchner'in dirilişi ise tam tersine her zaman cumhuriyetçi ya da solcu bir gelişmeydi; Büchner'in oyunlarına nihayetinde hangi felsefi anlam dayatılırsa dayatılsın, onun yoksullara duyduğu sempati, otoriterlikten duyduğu tiksinti ve topluma dair duygusuz gerçekçiliği vatanseverlerle gericilerin onu kullanmasını imkânsız hale getiriyordu. Doğrudur, kendisi de tutarlı bir radikal olan Arnold Zweig, Büchner'i o malum Kleist ile Hölderlin çiftine ekleyerek onun için "Alman edebiyatının mağlup ve galip [üç] gencinden" biri demişti ama en azından Weimar günlerinde Büchner açıkça demokratlara, sosyalistlere ve komünistlere aitti.[28]

Büchner sürgündeki genç bir devrimci olarak 1837 yılında, yirmi üç yaşındayken erkenden vefat etmesinin ardından neredeyse tamamen unutulmuştu ve bu bakımdan Kleist'tan farklıydı. *Danton'un Ölümü*, onun kendisi hayattayken basılan tek eseriydi; diğer metinleri, yani tamamlanmış sayılabilecek oyunu *Woyzeck*, kısa romanı *Lenz* ile komedyası *Leonce ve Lena* (ki bu kadar genç biri için dikkat çekici derecede çok sayıda ve muhteşem yazılmış eserlerdi) daha sonra çıktı ve neredeyse

27 Stefan Zweig, "Heinrich von Kleist", artık *Baumeister der Welt* (1951), s. 251, 300.

28 "Wie stehst d uzu Kleist?" başlıklı bir ankete cevaben, *Oder-Zeitung*, 18 Ekim 1927, *Kleists Nachruhm*, s. 440.

hiçbir ilgi uyandırmadı. Birkaç istisna hariç, on yıllar boyunca kimse Büchner okumadı; ilk güvenilir basımın çıkması 1879'u buldu, genç Gerhart Hauptmann Büchner'i ancak 1880'lerin sonunda keşfederek heyecanını diğer insanlarla paylaştı.

Büchner ilk seferinde hiç tepki almadığı için ihmal edilmişti; sonrasında da alabileceği tepkinin tehlikeli olacağına hükmedildiği için bastırıldı: 1891 yılında Berlin'deki bir sosyal demokrat gazete *Danton'un Ölümü*'nü bastı ve gazetenin editörü bu suçtan dolayı dört ay hapiste yattı; Berlin'deki *Freie Volksbühne* 1890 yılında aynı oyunu oynayacağını ilan etti ama oynamaya cesaret etmeden evvel temkinli davranarak on iki yıl bekledi. Hiçbir şeyi kutsal saymayan isyancı Wedekind'in benimsediği bir oyun yazarından otoritelere pek hayır gelmezdi. Ancak 1900 yılında yasak artık kırılmış, prodüktörler Büchner'in oyunlarını sahnelemeye başlamıştı; 1909 ile 1923 yılları arasında toplu eserlerine beş baskı yaptıracak kadar yer ve talep vardı.[29]

Bir kez daha İmparatorluğun başladığını Cumhuriyet bitiriyordu. Carl Zuckmayer devrimin başlamasıyla birlikte, yetenekle, heyecanla ve büyük bir ihtiyaçla dolu gençlik sahiden hayran olabileceği figürler arayışındayken Büchner'in "bu gençliğin, isyankâr, hayat dolu, kamusal sorumluluğunun farkındalığını iliklerinde hisseden bu muhteşem gençliğin koruyucu azizi" haline geldiğini hatırlıyor.[30] Büchner'in oyunlarından birinin bir versiyonu, Alban Berg'in ilk kez 1925 yılında sahnelenen *Wozzeck* operası iki kere radikaldi: Opera Schönberg'in on iki ton sistemi ile *Sprechgesang*'ı* daha konvansiyonel müzikal araçlarla birlikte kullanıyor, kahraman (ya da anti-kahraman) olarak da Büchner'in en etkileyici karakterlerinden birine, üstleri tarafından küçük düşürülen ve sevgilisi tarafından aldatılan, sonunda da cinayet işleyip intihar eden zavallı cahil askerine yer veriyordu. Berg'in operasının ünü Büchner'in oyununu meşhur etti. Ernst Toller ve *Baal*'in yazarı genç Bertolt Brecht gibi dışavurumcu oyun yazarlarına gelince, onlar da kendi oyun-

29 Bkz. Karl Viëtor, *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft* (1949), s. 266.

30 *Als Wär's ein Stück von mir* (1966), s. 272.

(*) Sprechgesang, operada şarkı söyleme ile konuşma arasında bir söyleyiş biçimi.

larını son derece hayran oldukları bu oyun yazarını anıştıran unsurlarla doldurdu; güçlü eleştirmen Alfred Kerr de Brecht'in bir taklitçi, bir "Büchneroid"* olduğunu söyledi.[31] Hölderlin ile Kleist gibi, George ile Rilke gibi fakat kendi tarzıyla *Dichter* Büchner de Weimar dünyasının kanlı canlı kuvvetlerinden biriydi.

IV

Dichter'in Almanya'da el üstünde tutulduğunu göstermek kolay ama bunun ne anlama geldiğini teşhis etmek zordur. Neticede şiir tutkusu tüm Almanları militaristlere ya da gericilere dönüştürmemişti; 1914 Ağustos'unda Rilke sonrasında pişman olduğu bir ânında kendinden geçerek buna hazır bir dünyaya ıstırap çektirmesi için savaş tanrısına yakarmışsa da, neredeyse Rilke kadar etkili konuşan, savaşı ve savaşanları ellerindeki tüm şiirsel güçle lanetleyen başka şairler de vardı. Sağcı milliyetçilerin şairleri varsa, Sosyal Demokratların da vardı. Şairi yüce bir peygamber, bir kanun yapıcı olarak görenler kadar, onu toplumun bir eleştirmeni, toplumun kendisine nasıl göründüğünü ona söyleyen bir gerçekçi, toplumu iyileştirmeye uğraşacak bir uyandırıcı olarak görenler de vardı. Dahası şiirin etkisi ne evrenseldi ne de tekdüze; yeniyetmeyi taşkın bir heyecana sürükleyen şey, yetişkini soğukkanlı bir çözümlemeye götürebilir, onun aklını karıştırır ya da canını sıkabilirdi. Her yerde olduğu gibi Weimar'da da insanlar zihinlerini ve hayatlarını bölmelere ayırıyor, Franz Neumann gibi katı, tümüyle politik aydınlar Hölderlin'i parti mücadeleleri dünyasındaki kılavuzlarına dönüştürmeden de ondan alıntı yapabiliyorlardı.

Franz Werfel Birinci Dünya Savaşı zamanını "sözün hâlâ bir gücünün olduğu" zaman olarak neredeyse memnuniyetle hatırlıyordu; Werfel söz derken kendisine gözü kapalı yetki verilebi-

(*) Büchneroid: Uyduruk, çakma Büchner – ç.n.

31 Brecht'in "Im Dickicht der Städte" [Şehir Orman] oyunu incelemesi, *Berliner Tageblott*, 30 Ekim 1924, Günther Rühle (ed.), *Theater für die Republik, 1917-1933* (1967), s. 567.

lecek kutsal şairin sözünü kastediyordu.[32] Fakat işler o kadar kolay değildi. Söz ehli olanlar sözün gücünü abartmaya meyillidir. Şiirle dramanın seyirciyi eyleme geçmeye ikna eden hızlı ve doğrudan bir etkisinin olduğu neoklasik teoriden kalma eski bir yanılsamadır. Ancak Weimar'da bile pek çoklarına göre şiirle tiyatro eğlendiren ya da uygarlaştıran kuvvetler olup insanın görüşleriyle davranışları üzerinde ya hiç etkileri yoktu ya da dolaylı ve belli belirsiz bir etkileri vardı. Şairlerin korkusu (ya da arzusu) bir yana, şiir propagandadan ibaret değildi. Dahası benim de sözünü ettiğim üzere, Almanların en çok sevdiği şair türü çelişkili yorumlara izin veren, farklı partilerin mensuplarınca benimsenip ezberden okunabilen şair türü gibi görünüyordu. Son olarak da şairin verdiği mesaj belirgin bile olsa o mesajın okuru bir kalıba dökeceği kesin değildi; okur arzu ettiği mesajın peşine düşmüş ve onu şiirle ilgili olmayan başka bir yerde çoktan bulmuş olabilirdi. Şairler bir vesileden ziyade bir ayna değil midir?

Cevabı zor bir sorudur bu, fakat şu kadarı açık: Şiir hem Weimar Cumhuriyeti'nden önce, hem de Cumhuriyet sırasında Alman hayalgücü üzerinde tuhaf bir güce sahipti. Şüphesiz Almanlar şairlere tapınmak konusunda yalnız değildi, tıpkı fikirlerin ya da eşcinsel aşkın bir arada tuttuğu güçlü klikler oluşturmakta yalnız olmadıkları gibi; Bloomsbury çevresinin ilişkileri, mesele etki sahibi genç adamların cinsel ayrıksılıkları olunca Oxbridge* mezunlarının George çevresinden çok daha faal, çok daha ketum olduğunu düşündürüyor. Ancak İngilizlerin ketumluğu, dışarıdaki geleneksel tavırları en azından kısmen onların kurtuluşu oldu; özelde kaldıkları için halkı Almanya'daki gösteriş meraklısı kült mensuplarından (en azından kendi faaliyet alanlarında) daha az etkilediler.

Ancak itiraflarla dolu hatıratların da tekrar tekrar gösterdiği gibi Weimarlılar şiire bilhassa yatkındı. Prag'da genç Willy Haas, ki '20'lerin Berlin'inde önde gelen film eleştirmenlerinden ve edebiyat editörlerinden biri olacaktı, kendi gibi genç Wal-

32 *Die Welt von Gestern: Erinnerungen eines Europäers* (1955 baskısı), s. 222-223.

(*) Oxbridge: Birleşik Krallık'ta bulunan Oxford ve Cambridge üniversiteleri için kullanılan kısaltma – ç.n.

ter Hasenclever'ın ortaya çıkışını "Friedrich Schiller'in ateşli gençliğinin ... yeniden doğuşuna" denk bularak selamlamıştı.[33] Martin Buber, Stefan George'u ilk kez on sekiz yaşındayken, ardından da tekrar yirmi üç yaşındayken okuduğunda, bunların kendisi için belirleyici birer keşif, "belki de anlatılması mümkün olmayan iki unutulmaz olay" olduğunu daha sonra itiraf edecektir.[34] Stefan Zweig, Hugo von Hofmannsthal dinletilerinin dinleyicilerini sarsıp sessizleştirdiğini kaydeder. Tarifsiz, tamamıyla harika bir hadiseydi bu: "Ancak Hölderlin, Keats ve Leopardi'nin efsaneleşmiş şahsında tasavvur edilen, ulaşılmaz, yarı hayal yarı rüya olan o doğuştan yetenekli, saf, yüce şairin yanında, bedenen yanında olmak: Genç bir neslin başına bundan daha sarhoş edici ne gelebilir?"[35] Genç Werfel'in ve onun dışavurumcu dizelerinin ortaya çıkışı da benzer bir iz bırakmıştı. Goethe'nin de en az kimi parlak gençlerin okuduğu dizeler kadar canlı, deneyimi bir o kadar şekillendirme gücüne sahip olduğunu düşünen pek çok kişi vardı. Gazeteci ve biyografi yazarı Gustav Mayer "İbsen ve Nietzsche de dahil, hiçbir çağdaş *Dichter* ya da *Denker* [*Düşünür*] benim gelişimime Goethe kadar uzun süre eşlik edip onu yönlendirmemiştir," diye hatırlıyor. Mayer Almanlığının –*Deutschtum*'unun– üzerinde çok durduğu için yabancılar tarafından rahatsız edildiğinde, iki Almanya olduğunu söyleyerek yanıt veriyordu: "Onlara beni Alman yapan şeyin Potsdam ruhu değil, Weimar ruhu olduğunu söylüyordum."[36] Goethe ya da Hofmannsthal, Hölderlin ya da Rilke olmuş fark etmezdi; hepsi de Alman panteonunun çağdaşlarıydı.

O halde, Almanların yaratıcı düzyazı yazarlarını da kapsayacak şekilde kullandığı "*Dichter*" kelimesi bu geniş anlamıyla birlikte düşünüldüğünde, Shelley'nin "şairler dünyanın gizli kanun koyucularıdır" diyen ünlü abartılı vecizesini ciddiye

33 *Die literarische Welt: Erinnerungen* (1960 baskısı), s. 60.

34 Akt. Haas, *a.g.e.*, s. 180.

35 *Die Welt von Gestern*, s. 54-55.

36 *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung* (1949), s. 47-48.

alan tek ülkenin Almanya olduğu söylenebilir. Friedrich Meinecke'nin son kitabı *Alman Felaketi*'nde [*German Catastrophe*] (1946) tüm ciddiyetiyle ortaya çıkar bu. Kitapta yaşlı tarihçi İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntıları arasında, eşi görülmedik suçların utancı içindeyken "özlem dolu küçük bir manzara" çizer: "Gelecekte her Alman şehrinde ve büyük köyde Goethe Toplulukları diye adlandırılsın isteyeceğim kafa dengi kültür dostlarından oluşan topluluklar görmeyi isteriz." Bu topluluklar "büyük Alman ruhunun en canlı kanıtlarını sesle dinleyicilerinin kalbine taşımakla görevli olacaklar, her zaman en asil müziği ve şiiri birlikte sunacaklardır". O kadar fazla kütüphane yakılmıştır ki ancak böyle gruplarda, "Goethe Topluluklarının düzenli olarak gerçekleştireceği şenlikli müzik ve şiir saatlerinin birinde" gençler "ilk kez Hölderlin, Mörike, C.F. Meyer ve Rilke'nin ölümsüz şiirlerine erişebilecektir. Bu saatlerin her yerde daimi bir kurum haline gelmesini, belki her hafta pazar ikindi saatinde, mümkünse de bir kilisede gerçekleşmesini arzu ederiz. Şiirimizin dinî temelleri, böyle sembolik bir usulle ortaya konulmayı hak eder, hatta evet bunu gerektirir." Bu dinletiler seçilmiş "doğru" düzyazıları da içerecektir ama "lirik ve derin şiir" elbette "böyle şenlikli saatlerin nüvesini oluşturacaktır. Zirvesine Goethe ve Mörike'de ulaşan, ruhun tabiata, tabiatın da ruha dönüştüğü harikulade şiirler ile Goethe ve Schiller'inki gibi dokunaklı derin şiirler."[37]

Kendilerini suçlayan Almanların kaleme aldığı etkileyici literatür içerisinde bundan daha öğretici ve daha acınası bir pasaj aklıma gelmiyor. Şiir ile din arasındaki sınırları belirsizleştirerek 18. yüzyılın sonundan bu yana (klasik dönem şairlerinin ve düşünürlerinin "sığ" Aydınlanma "düşüncesine... galebe çalmak" gerektiğini söylediği o vahim yıllardan bu yana) Alman felsefi düşüncesini fazlasıyla belirlemiş olan muğlak gönül dini düşüncesini Meinecke devam ettirir. Belirtilen saatlerde kilisede şiir okumak, şiiri din mertebesine çıkaracak kadar önemseyen, dini de şiirsel duygulara indirgeyen bir entelektüel tarzın

37 Friedrich Meinecke, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections* (çev. Sidney B. Fay, 1950), s. 119-120.

belirtisi olan bir nosyondur; inançlıların materyalist olmadan, dindarların da herkesin batıl inanç olduğunu bildiği belli bazı Hıristiyan dogmalarının ceremesini çekmeden kültürlenmiş gibi hissetmesine imkân verir. Üstelik hangi şiirler okunacaktır? Evvela Goethe ve Schiller'in şiirleri. İkisi de son derece apolitik olan bu yazarların ilki bu konuya girmekten kaçınır, ikincisi ise ona destansı bir eylemin yaveri muamelesi yapardı. Goethe'nin politikası kayıtsızlıktı, Schiller'inki ise tiranın katlini vacip görürdü; bunların ikisi de insanları parlamenter ödünlere hazırlamak için düşünülmüş yaklaşımlar değildi; ikisi de politikadan daha yüce bir şey için çağrı yaparken, ondan daha aşağı kalır bir şeyin, barbarlığın önünü açmaya yardımcı oldular. Şiire bir kurtuluş aracı gibi muamele etmek kuşkulu bir ilacı reçete etmek demekti, zira Almanya'nın mahvolmasının araçlarından biri bu olmuştu zaten. Meinecke'nin bu umutsuz reçeteyi sunmasından yüz elli yıl önce Madame de Staël Almanya'yı şairler ve düşünürler *–Dichter und Denker–* diyarı diye adlandırmıştı. Madame de Staël ile Profesör Meinecke arasında geçen yıllar içerisinde Almanya şairlerin düşünürlerin de üzerine çıkarıldığı ya da daha ziyade düşünürlerin şairlere dönüştürüldüğü, bunun bedelini de düşüncenin ödediği bir diyar haline gelmişti. Martin Heidegger'in son yorumcularından biri farkında olmadan bunu ağzından kaçırır: Heidegger "orada", Freiburg'da "yanı başında Hölderlin'in eserlerinin Hellingrath'tan çıkan baskısıyla yaşıyordu. Onun Hölderlin'e olan bu yakınlığı bir tesadüf olmayıp Heidegger'in kendi felsefesini anlamanın başlıca anahtarıdır. Hölderlin de aynı coğrafyadan gelmiş, aynı manevi sorunlarla karşılaşmış, hiçliğin nihai anlamını şiire dökebilecek herkesten daha berrak, daha acı bir şekilde deneyimlemişti onu. Şayet "şiir" yerine "düşünce" konulursa, Heidegger'le olan koşutluk sahiden de yakındır".[38] İşin aslı süreç tam tersi yönde ilerlemiş, düşüncenin yerine şiir konulmuştu.

38 Stefan Schimanski, "Forward", Martin Heidegger, *Existence and Being* (çev. Douglas Scott, R.F.C. Hull ve Alan Crick, 1949), s. 9.

4

BÜTÜNLÜĞE DUYULAN AÇLIK: MODERNİTE DENEMELERİ

I

Şairler sadece kendi adına konuşmadı. Yaptıkları siyaset eleştirisi ve bütünlük çağrısının geniş bir kitleye ulaşacağı kesindi, bunun nedeni kısmen şairlerin büyük bir otoriteye sahip olması ise kısmen de Almanya'nın geçmişinde muktedir olmuş, Weimar yıllarında da muktedir olmaya devam eden fikirleri destekleyip güzelce ifade etmesiydi. Cumhuriyet'te siyasete dair derin, yaygın bir hoşnutsuzluk vardı. Hannah Arendt "Genç öğrenciler olarak o yıllarda gazeteleri okumazdık," diye hatırlıyor. "George Grosz'un karikatürleri bize hiciv gibi değil, gerçekçi habercilik gibi gelirdi: Bilirdik bu tipleri; hep çevremizdeydiler. *Bunun* uğruna mı barikatlar kuracaktık?"

Siyasetin reddi eski bir zihinsel alışkanlığın yeni haliydi. Almanlar bir asırdan fazla bir süre siyasete hayranlık ve tiksintiyle bakmıştı. Muazzam sayıdaki gazete ile bunların siyasete (sansürcünün müsaade ettiği kadarıyla) verdiği yer, seçimlere katılımın yüksek oluşu Almanların siyasete tutku ile yaklaştığını düşündürür kuvvetle; her politikleşme fırsatı bulduklarında politikleşmişlerdi. Sarf edilen bu takıntılı çabanın çoğu kendilerince önemli bularak icat ettikleri işlerden (iflah olmaz kulüp kurma

George Grosz: H.M. (Başkan Friedrich Ebert)
1919'dan 1925'e kadar görev yapan Weimar Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı Friedrich Ebert, solun gözünden kötü adam olarak resmedildiği haliyle: Sonradan görme sendikacı (Mürekkep ile, 1934. Busch-Resinger Müzesi, Harvard Üniversitesi Sanat Müzeleri'nin izniyle, Erich Cohn'un armağanı. Fotoğraf hizmetleri © Harvard Koleji Başkanı ve meslektaşları).

hevesleriyle dalga geçmeyi Almanlar da severdi) ya da özel arzuların kamusal alanda eyleme dökülmesinden kaynaklı olabilirdi ancak en azından normal siyasi faaliyetti bunlar: Siyasi konuşmalar yapıyor, oy istiyor, oy veriyorlardı. Abes siyaset yine de siyasettir. Ancak bu düşünce akışının yanı sıra ilerleyen bir kanal daha vardı, seyrüseferi yoğun, titiz bir taraklama ile derinlerine inilmiş bir kanaldı bu: Siyaset nefreti, şu ya da bu siyasete, şu ya da bu partiye değil, bizatihi siyasete duyulan nefret.

Siyasetle uğraşmak bir alışkanlıktır, her alışkanlık gibi o da pratikle pekişir, pratik olmayınca körelir. Almanların siyaset pratiği azdı. 18. ve 19. yüzyılların irili ufaklı otoriter devletleri çoğunlukla hükümdarlarının buyruğu altında var olmuştu; çok gazete yoktu, var olan gazetelerde siyasi haberler azdı ve siyasal bağımsızlık bulunmuyordu; yalnızca bir avuç devlet parlamento olarak bilinen kamuya açık münazara topluluklarına sahip olmakla övünebilirdi. Bismarck'ın 1871 yılında inşa ettiği emperyal kurumlar daha iyiymiş gibi görünüp işleri daha da kötüleştirdi; gedikli sosyal demokrat Wilhelm Liebknecht'in renkli bir şekilde ifade ettiği gibi bu kurumlar "mutlakıyetçiliği örten incir yapraklarıydı". Yeni Alman İmparatorluğu'nun federalist yapısı Prusya hâkimiyetini gizleyemiyordu; Prusya'nın üç sınıflı gerici seçim sistemi tüm iktidarı güçlülerin eline bırakırken, federal parlamento seçimlerindeki genel oy hakkı bundan büyük zarar görüyordu; Reichstag bir gölge parlamentodan ibaretti, zira Şansölye ona değil, İmparator'a karşı sorumluydu. Reichstag'daki vekiller asıl yöneticilerce verilen tebligatların edilgen alıcısıydı çoğunlukla. Kendisinin tümüyle siyasal bir hayvan olduğunu teslim eden büyük Roma tarihçisi Theodor Mommsen, Bismarck'ın yol açmakta olduğu zarara karşı uyarmıştı. "Temsil sistemimizdeki çürüme kesinlikle korku vericidir," diye yazıyordu; ulus "sözde-meşruti bir mutlakıyetçiliğe" razı olmuş; Reichstag "anlık bir ihtiyaca yanıt veren, kullanıldıktan sonra fırlatılıp atılacak bir bina" gibi görünmektedir. Sözün özü, "Bismarck ulusun bel kemiğini kırmıştır".[1] Mommsen

1 Bu ifadeleri şuradan aldım: Albert Wucher, *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik* (1956), s. 157, 180.

kadar ferasetli olan insanların sayısı azdı. Bismarck 1890 yılında görevden uzaklaştırıldıktan sonra, geride bıraktığı kurumların başına çapı düşük insanlar geçti; Meinecke kontrolü elinde tutanlara daha sonra "militarist-muhafazakâr karteli"[2] diyecektir. Elbette siyasal zihniyet sürekli bir hayal kırıklığı ortamında ya da her şeyin düzmece olduğu duygusu içindeyken kendi kendine olgunlaşamazdı. Demokratik Weimar Anayasası gerçek siyasetin kapılarını açtığında, Almanlar saraya buyur edilmiş köylüler gibi nasıl davranacaklarını bilmeden kapının ağzında durup şaşkınlıkla bakakalmıştı.

Her zaman olduğu gibi bu gerçeklikler de onları açıklayıp meşrulaştıran ideolojiler üretti. Önde gelen Alman entelektüelleri, şairler ve profesörler devlet ile gayri resmî, ekseriyetle de sözsüz bir anlaşma yapmıştı: Şayet devlet onlara bir dereceye kadar gayrimeşru özel hayatlar yaşama ve felsefe ile din konularında alışılmışın dışında görüşlere sahip olma özgürlüğü verirse, onlar da eleştiriden, hatta genel olarak siyasetten uzak duracaklardı. Schiller'in ünlü *Gedankenfreiheit* (düşünce özgürlüğü) çağrısı göründüğü kadar radikal değildi. Hajo Holborn "*Gedankenfreiheit*'a mutlaka ve hemen ihtiyaç duyulurken, toplumsal ve siyasal haklar belki arzulanan ancak çok da ihtiyaç olmayan haklar gibi görülüyordu," diye yazıyordu. Aslında "18. yüzyıl Almanya'sındaki tüm entelektüel hareketin yegâne amacı bireyin eğitimiydi neredeyse, diğer tüm siyasal talepler ona tabiydi".[3] Almanların dünyası (işte şairlerin model ve sözcü olarak katkıda bulunduğu şey buydu) ikiye bölünmüştü: bir yanda kendini mükemmelleştirmeye, *Bildung*'a, *Kultur* için *Kultur* edinmeye odaklı, siyasetten azade üst düzey bir âlem, diğer yanda ise pratik konular ve tavizlerle sefilleşen beşeri meselelerin düzeysiz âlemi. Alexander von Humboldt gibi uygar adamlarca 19. yüzyılın başında vazedilen *Humanitätsideal* [insanlık ülküsü] soylu bir ülküydü ve bir anlamda hem yurt içinde hem de uluslararası alanda insani bir politika için

2 *A.g.e.*, s. 18-19.

3 "Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung", *Historiche Zeitschrift*, CLXXIV, 2 (Ekim 1952), s. 365.

eğitim niteliği taşıyordu; hâkim kurumlarla uygulamaların bir eleştirisi olarak işlev görmüştü. Ancak getirdiği düalizm kabalaştı, kayıtsızlığı üstün bir varoluş biçimi mertebesine çıkarıp İngiliz ve Fransız politikacıların tüccar zihniyetini, eğitimli Almanların maneviyat düşkünlüğü ile haksız biçimde kıyaslayan bir slogancılığa dönüştü. İşin aslı, kendini "Batılı" değerlerden ayrı ve üstün bir yere koyması bu Alman ideolojisinin önemli bir parçasıydı. Bu "*Vulgäridealismus*" (kaba idealizm)[4] siyaseten tarafsız da değildi; tartışma ve partizan bir faaliyetten çok itaat ve otoriteye değer vermesi bakımından kendini beğenmiş, muhafazakâr, çoğun gerici, kurulu düzenin kıymetli bir payandasıydı.

Apolitik Alman, Birinci Dünya Savaşı sırasında kendine güzel konuşan bir sözcü bulmuş ve Weimar Cumhuriyeti'nin kısa yaşamı boyunca yankılanacak hatırlamaya değer bir savaş vermişti. Thomas Mann 1918 yılında *Apolitik Bir Adamın Düşünceleri* [*Betrachtungen eines Unpolitischen*] kitabının hem başlığında hem de altı yüz sayfasında apolitik bir adam olduğunu ve bundan gurur duyduğunu ilan ediyordu. Esasında fazla gelişmiş bir siyasi risale olan bu kitap, herkesin ortasında yaşanan bir aile kavgası sırasında açılmış bir yaylım ateşiydi. Thomas Mann savaşın ilk yıllarında, Almanya'nın kültürel misyonuna hâlâ kendini kaptırmışken Almanlara tarihsel kahramanlarını, tüm hatalarına karşın Almanya'yı ete kemiğe büründürmüş olan Prusya Kralı Büyük Frederick'i hatırlatan bir deneme yazmıştı. Frederick'in Saksonya'yı özsavunma adına işgal etmesinden sonra Prusya'ya karşı 1756 yılında kurulan büyük koalisyon, Almanların aynı sebeple Belçika'yı işgal etmesinden sonra 1914 yılında Almanya'ya karşı kurulan büyük koalisyonun habercisiydi. "Bugün Almanya Büyük Frederick'tir artık; içimizde yeniden uyanan onun ruhu"dur.[5] Alman *Kultur*'unun ve Alman davranış tarzının bu saldırgan savunusuna yanıtı Tho-

4 Pek sevilen Almanca sövgüler olan "kaba Marksizm" ve "kaba liberalizm" ifadelerinin kasıtlı bir parodisi olan bu yerinde deyişi Fritz Stern'den ödünç aldım. Bkz. "Political Consequences of the Unpolitical German", *History*, sayı 3 (1960), s. 122.

5 Kurt Sontheimer, *Thomas Mann und die Deutschen* (1961), s. 22.

"Mavi Melek" (1930) filminden bir sahne
Marlene Dietrich kabare şarkıcısı Lola Lola, Emil Jannings ona kölece âşık lise öğretmeni Profesör Unrat rolünde. Filmin esinlenildiği 1904 tarihli bu Heinrich Mann romanı Alman burjuva yaşantısının canlı bir taşlamasıydı; tümüyle Mann'ın rızasıyla Carl Zuckmayer tarafından uyarlanan film taşlama unsurları taşıyor ama ağırlığı *pathos*'a veriyordu. Dikkat çekici ve uğursuz bir değişiklik (Modern Sanat Müzesi Film Afişleri Arşivi).

mas Mann'ın ağabeyi Heinrich verdi. Yazdığı deneme görünüşte Zola'ya ithaf edilmişti ancak kardeşine ve Alman politikasına yaptığı parlak vuruşların da gösterdiği üzere aslında Thomas Mann'ın besleyip yaşatmayı umduğu ülküyü kesinkes mahküm ediyordu. Heinrich Mann gerçekten hayran olunası bir model var ise, bunun Zola, cumhuriyetçi, demokrat, adaletsizlik ve sömürü karşıtı risaleci, acımasız ve dobra, idealist, ütopyacı, yani aydınlanmış yurttaş Zola olduğunu ileri sürüyordu. Bu alışveriş 1915 yılında gerçekleşti; Thomas Mann'ın o yıl başladığı ve üç yıl sonra yayımlanan *Apolitik Bir Adamın Düşünceleri* çalışması en azından bir süreliğine noktayı koymuştu. Burada Heinrich Mann ismiyle değil ama tercüme edilmesi mümkün olmayan lakabı ile boy gösterir: *Zivilisationsliterat*. Akılcı, burjuva, materyalist, yüzeysel, iyimser uygarlığın melun değerlerine kendini hasretmiş, insan ruhunun dipsiz çukurlarından, *Kultur*'un gizemlerinden, ilerleme teorisinin hain iğvasından, demokrasinin tuzaklarından bihaber ve en beteri de kültürle maneviyat alanlarını siyasetle kirletmekte ısrarcı olan kültürlü ama sığ edebi-

yatçıdır bu. "Siyasetten, siyasete duyulan inançtan nefret ediyorum çünkü insanları kibirli, doktriner, inatçı yapıyor, insanlıktan çıkarıyor."[6] Thomas Mann 1920'lerde Cumhuriyet'e ve demokrasiye ihtida edince siyasete ilişkin görüşlerini de değiştirdi. "Siyasal olan ve toplumsal olan beşeri alanın parçasıdır," diye kabul edecekti artık.[7] Ancak biraz geç kalınmış, özel bir etkileyiciliği kalmamış bir kabuldür bu; Mann'ın cephe değiştirmesini ihanet ya da düpedüz sorumsuzluk diye yorumlayan, sonraki beyanlarını çürütmek amacıyla art niyetli bir şekilde öncekilerini alıntılayan, onu izlemeyi reddeden pek çokları da vardı.

Yine de Weimar'ın muhtaç olduğu bir şey varsa, o da akılcı siyasetti. Cumhuriyet'in gelişiyle birlikte siyasal eylem imkânı ona duyulan ihtiyaçla birlikte aniden ve göz alıcı bir biçimde arttı. Ancak imkân gerçeğe dönüşmedi, ihtiyaç giderilmedi. Bütün sorun apolitik olanlarda değildi; zamanında apolitik olanların çoğu insanı birazcık kayıtsızlığa hasret bırakan bir siyaset tarzı benimsemişti. Bazıları dışavurumcu söylevleri reform programı sandı; diğerleriyse en gözde seçim kampanyası yürütme biçimi olarak cinayeti seçti. Sol da zaman zaman makul hareket tarzının gerçekliğinden bir o kadar kopukmuş gibi göründü: 1932 yılında *Weltbühne* çevresindekiler Heinrich Mann'ı Almanya devlet başkanlığına önerdi, Mann ise öneriyi Hitler'e karşı Hindenburg'un lehine reddetti.[8] Hatıratların da ("ah keşke" edebiyatı) apaçık ortaya koyduğu gibi apolitik damar var olmaya devam etti. Pek çokları müdahil olmak için kılını kıpırdatmadı. Açık sözlü filozof Ludwig Marcuse otobiyografisinde "O yıllarda oy verdim mi hatırlamıyorum, hele kime verdiğimi hiç," diye yazıyor.[9]

Bu çok yaygın ve kaderci tavır şüphesiz algıda bir çarpılmaya neden oluyordu; daha baştan zahmetine katlanmaya değmez

---

6 *A.g.e.*, s. 39.

7 *A.g.e.*, s. 95.

8 "*Weltbühne* çevresini ve Ossietzky'yi analiz ederken bunların gerçeklikten ne kadar kopuk olduğunu görerek hayretler içinde kaldım (örneğin Heinrich Mann'ı başkanlığa aday göstermeye çalışmışlardı)," diye yazan George L. Mosse'ye katılıyorum.

9 *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie* (1960), s. 82.

gözüyle bakılanlar, göze de zahmetine katlanmaya değmez gibi görünmeye başlıyordu. Yine de Hannah Arendt ve Ludwig Marcuse'un tipik örneklerini sunduğu politikanın reddi tavrının güncel gelişmelere uyarlanmış eski bir tavırdan ibaret olmadığını, içerisinde ciddi bir gerçeklik payının bulunduğunu söylemek gerekir. Cumhuriyet'in siyaset hayatının alakasız, biraz da gülünç bir gösteri olduğunu düşündüren kimi nedenler vardı. Hukuka gösterdikleri aşırı hürmet ve zaman zaman alevlenmeleri bakımından parlamenter tartışmalarda tuhaf bir gerçekdışılık havası vardı: Milyonlar açken parti yandaşları laf kalabalığı yapar, nutuk atar ve birbirine hakaret ederdi. Siyaset herkesin katkı sağlaması gereken ancak yalnızca siyasetçilerin kazanabileceği bir oyun gibi görünüyordu. Kabine bunalımları birbirini izlerken, Weimar'ın on beş yıldan kısa olan ömrü içinde on yedi hükümet kurulmuştu. Bu sayının düşündürdüğü kadar büyük bir süreksizliğin olmadığı da doğru: Weimar koalisyonu denilen, Sosyal Demokrat Parti, Katolik Merkez Partisi ile Demokratik Parti'den gelerek işbirliği halinde çalışan bakanlardan oluşan koalisyon, bu kabinelerin çoğuna hâkim oldu; genel bileşimi nasıl olursa olsun, bazı kişiler birbiri ardına gelen kabinelerde tekrar tekrar boy gösterdi; Şansölye olarak 1923 yılının Ağustos'undan Kasım'ına kadar iki kabineyi yöneten Stresemann daha sonra 3 Ekim 1929 yılındaki ölümüne kadar yedi kabinede de dışişleri bakanlığı yapmıştı. Katolik Merkez Partisi gerçekten de adına yaraşırdı: Weimar döneminin çoğunda parlamentodaki ağırlık merkezi olarak hareket etti.

Yine de Nazilerinki gibi aşırıcı partilerin yükselişiyle birlikte, bu kabine değişiklikleri koalisyonların derin çatlakları sümen altı ettiğini, fikir birliğinden yoksun koalisyonlar olduklarını sezdiriyordu. Genel iradenin karartıldığını ya da bütünüyle kaybolduğunu düşünenler çok fazlaydı. Parti basını olgusu da Alman toplumu içindeki bölünmeleri hafifleten bir işlev görmüyordu pek; milyonlarca seçmen yalnızca "kendi" partisinin gazetelerini okuyor, bu da zaten benimsemiş oldukları tavrı katılaştırıyordu. Bilhassa Merkez Parti ülke çapında yaklaşık üç yüz gazeteye bel bağlayabiliyordu; bunların neredeyse tamamı

iddiasız tirajlara sahipken, hepsi de taşralı ve dar görüşlüydü. Bunların hiçbiri resmî değildi –Merkez'in Naziler'in *Völkischer Beobachter*'i ya da Sosyal Demokratlar'ın *Vorwärts*'ına denk bir yayını yoktu– ve yönetimleri itibarıyla inatla bağımsız olmalarına karşın, siyasi haberleri ele alışlarında güvenilir bir partizanlık göstermeyi sürdürdüler.

Elbette istisnalar vardı: metropollerde olup tirajı arttırma kaygısındaki büyük günlük gazeteler ve taşradan aklın sesi olarak yayılan *Frankfurter Zeitung*. *Frankfurter Zeitung* demokrat ve liberaldi ama partilerden bağımsızdı; tonu makuldü, geniş bir alanı kapsıyordu, akıllıca siyaset yapıyordu ve tümüyle bağımsızdı. Mizanpajında ve yazılarında zamanın modası olan sansasyon arayışını benimsemeyi reddetmişti. Gazete Berlin'de bulunan nüfuzlu bürosu sayesinde parlamentoyla ilgili gelişmeleri etraflıca haberleştirirdi; modern kültürün en iyi örneklerine duyduğu bağlılık modern şairleri ve oyun yazarlarını müdafaa edişinde, Siegfried Kracauer'in seviyeli haberciliğinde kendini belli ediyordu. Gazetenin genel yayın yönetmeni Heinrich Simon 1931 yılında gazetesinin temsil ettiği "diğer Almanya" hakkında etkileyici bir konuşma yapmıştı. Gazetenin kurucusu Leopold Sonnemann'ın çalışmalarını anan Simon, dinleyicilerine bir hatırlatmada bulundu: "Özgürlüğün müdafilerinin, daha insaniyetli bir Almanya'nın müdafilerinin düşmanlık ve kovuşturmayla karşılaştığı o zamanları hatırlamak iyidir. Bu kovuşturmaların onları inançlarından zerre kadar vazgeçirmediğini hatırlamak iyidir. Bu cesaret nereden geliyordu? Diğer Almanya'ya duyulan inançtan; o diğer Almanya'dır ki asırlar boyunca, baskıların onu sessizliğe mahkûm etmeye çalıştığı anlarda dahi, ülkenin kılıç şakırtıları arasında kendini deşmesine tekrar tekrar mâni olmuştu. Bu gazete şimdiye kadar işte bu diğer Almanya'ya, özgürlüğün ve insanlığın Almanya'sına olan inancıyla yaşadı."[10] Burada çemberin dışındaki biri, diğer Almanya'nın, Weimar ruhunun en iyi halinin bir temsilcisi var-

10 29 Ekim 1931 yılında yaptığı konuşmadan yapılan bu alıntı için bkz. "Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann", *Die Gegenwart*, XI özel sayısı (29 Ekim 1956), s. 39.

dı, mahzun ama cesurca konuşuyor, yine de çemberin dışında olduğunu biliyordu. *Frankfurter Zeitung* parti sultası altındaki Almanya'nın parçalanmışlığını akıl yoluyla sağaltmaya uğraştı. Ancak anlaşıldı ki, çoğu Alman'ın aradığı bütünlük böyle bir bütünlük değildi. Naziler bunu hissetmişti; onların da bir partisi vardı –Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi– ama ona bir hareket (bir *Bewegung*) demeyi tercih ettiler. Kulağa daha organik geliyordu.

II

Bütünlüğe duyulan açlık en keskin ifadesini gençlikte buldu. Huzursuz, sersemlemiş, Cumhuriyet'e iflah olmaz derecede yabancılaşmış Alman gençliği kurtuluşu şairlerde aradı ama çalışkanlıkta şairlerden geri kalmayıp daha düz metinler yazan kılavuzlar da çıktı karşısına. Gençlik hareketi ilk mütevazı adımlarını yüzyılın başında atmış, '20'lerde tüm gücüyle serpilmişti; saflarına kattıkları ile mezun ettikleri arasında organik bir hayat felsefesinin peşine düşmüş pek çok sözümona düşünür vardı.

*Wandervogel** ile onun çok sayıdaki kolunun ideolojik profilini çıkarmak imkânsızdır. Gençlik hareketlerinin gerçek bir felsefesi yoktu. Pek çoğu antisemitistti, bazıları Yahudileri kabul ediyordu. Pek çoğu üyelerini sözü edilmese de güçlü olan homo-erotik arkadaşlıklarla bir arada tutuyor, bazıları kızları da katılmaya teşvik ediyordu. Pek çoğu panteist bir doğa sevgisi ve mistik bir anavatan sevgisi yorumu getirirken, bazıları da kendini sağlıklı yürüyüşlere adamış rahat dernekler olarak kalıyordu. Pek çoğu siyaseti işin içine sokma girişimlerini reddederken, özellikle 1918'den sonra bazıları komünist, sosyalist ya da Nazi gruplara yaklaştı. Ancak en rahatları hariç tüm

(*) 19. yüzyıl sonundan 1933 yılındaki Hitler iktidarına dek Almanya'da etkili olmuş Alman milliyetçisi bir gençlik hareketi. Kendini "göçmen kuşlar" olarak adlandıran hareket sanayileşmenin etkilerine karşı doğaya dönüş, gezginlik ve komün yaşam ilkelerini savundu. Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte yasaklandı – ç.n.

Wandervogel dernekleri kendi hareketlerine büyük bir önem atfediyordu; belli belirsiz hissedilen ama tutkuyla dillendirilen bir önemdi bu; vakur, isyankâr burjuvalar olarak (ki neredeyse tümü de burjuvaydı) yaptıkları gezintiler, şarkı söylemeleri, kamp ateşi etrafında toplanmaları, ulu harabelere yaptıkları ziyaretler onların gözünde saygı duymak şöyle dursun anlamalarının bile mümkün olmadığı bir Almanya'dan uzaklaşıp geldikleri bir sığınak, ezici ve sinsi kuvvetlerin gevşettiği ya da yok ettiği ilkel bağların yeniden kurulduğu bir deney, sözün özü yetişkinler dünyasının bir eleştirisiydi.

Gençlik hareketlerinin önde gelen sözcülerinin kullandığı retorik bu idealizme, durmaksızın süren arayışa ve çaresi olmayan kafa karışıklığına ihanet ediyordu. Gençlik liderlerinin pek çoğu idealize edilmiş, romantikleştirilmiş Ortaçağ Almanya'sını tüccar zihniyetinden ve parçalanmadan uzak bir sığınak olarak selamlıyordu. Gençlik hareketinin şarkılarını derleyip 20. yüzyıl Almanya'sının en çok satan kitaplarından birine dönüştüren Hans Breuer, yazdığı önsözlerde bu halk türkülerini "mirasından mahrum bırakılmış" gençlik, "kendi yarım kalmışlığında (*Halbheit*) güzeli hisseden ve bütünlüklü, uyumlu bir insanlığa özlem duyan" gençlik için bir araya getirdiğinin altını çizer. "Eski, klasik halk türküsü nedir? Bütünlüklü, kendi kendine yeten (*in sich geschlossen*) insanın türküsüdür."[11] Gençlik bu türküleri söylerken babasına karşı şuurlu bir isyan içindeydi; gerçekten de *Wandervogel*'in ilk tarihçisi ve onun ergen erotizminin savunucusu olan Hans Blüher açık açık "*Wandervogel*'i ortaya çıkaran döneme niteliğini veren şey gençliğin yaşlılığa karşı mücadelesidir," demişti. Yabancılaştırılmış evlatlar diğer yabancılaştırılmış evlatları arayıp bulmuş ve büyük bir "dostluk federasyonu" kurmuştu.[12] Bu yazarlara bakılırsa, *Wandervogel* sıcaklık ve yoldaşlık, küçük burjuva kültürünün ürettiği yalanlardan bir kaçış, kendini alkol ve tütün tüketimiyle göstermeyen, hepsinden öte bencilliği, pespaye parti siyasetini aşan ortak bir varoluş

11 *Der Zupfgeigenhansl* (1913) eserinin 10. baskısına "Vorwort [Önsöz]", Werner Kindt (ed.), *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung* (1963), s. 66-67.

12 *Geschichte des Wandervogels*, cilt 1 (1912), *Grundschriften*, s. 47.

peşindeydi. Önderler ve takipçileri birlikte duygusal yakınlıklarının sembolü ve nişanı olan bir sözlü kısaltma dili kullanıyorlardı; bazı sözcükler (devrimi çağrıştıran şiirsel bir kavram olan "*Aufbruch*" ve topluluk demek olan "*Gemeinschaft*" gibi kelimeler) muskaydı, tutkuyla çınlayan, neredeyse sihirli güçlere sahip dualardı onlar için.

Filozof Paul Natorp'un daha 1920 gibi erken bir tarihte sevecenlik ve kaygıyla dolu bir halde uyardığı üzere, bu özlemlerin ve âdetlerin ne kadar kıymetli olduğu şüphe götürürdü. *Wandervogel*'in kolaya kaçan irrasyonalizmi, maneviyat arayışı ve akla duyduğu güvensizlik yanlış idealler üretmeye, antisosyal davranışa yol açmaya yazgılıydı: "İnsana özgü parça bölük arzular ve bilgiler içinde varlığınız lime lime olacak diye korkuyor, fakat tüm insanlıkta bir parçası olan varlığın bu denli büyük ve esaslı kısımlarını reddederek bütünlüğe ulaşamayacağınızı da göremiyorsunuz. İnsanın varlığının bölünmezliğinin peşindesiniz ama onun paramparça edilmesine razı oluyorsunuz yine de."[13]

Natop'un uyarısı boşunaydı. Savaştan önceki yılların dizginsiz romantizmiyle duygusallığına savaş deneyimi ve onu izleyen barış da çare olmamıştı: Gençlik önderlerinin takıntılı bir biçimde değinip durduğu bu olaylar kafaları daha da karıştırmaktan başka bir işe yaramadı. Ortaya kendine özgü doktriner ve analitik olmayan, aslında siyasi olmayan bir sosyalizm çıktı. Bir gözlemci, gençlik hareketindeki herkesin sosyalist olduğunu söylemek "izahtan vareste bir önermedir" diye yazmıştı.[14] Arınma ve yenilenme peşindeki genç adamlar ve kadınlar içgüdüsel olarak sosyalistti; *völkisch** sağcı gruplar "Alman

13 "Hoffnungen und Gefahren unserer Jugendbewegung" adıyla ilk kez 1913 yılında yapılan konuşma; (alıntı 1920 yılında yapılan üçüncü baskıdandır) *Grundschriften*, s. 145.

14 Elisabeth Busse-Wilson, "Freideutsche Jugend 1920", *Grundschriften*, s. 245.

(*) Almanca: Milliyetçi. Almanya'da ırkçı ve milliyetçi bir hareketin adı. 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan hareket Hıristiyanlık öncesi Alman geleneklerine geri dönülerek gerçekleştirilecek bir ulusal diriliş kurguluyordu. Nazi ideolojisinin gelişiminde önemli bir etkisi oldu, hatta Nazilerin sembolü olan gamalı haç *völkisch* hareketinden alınarak uyarlandı – ç.n.

topraklarında sahici Almanlığın –*deutsches Volkstum*– yeniden uyanışını" talep ederken, solcu gruplar "*societas*'ın, yani komünal olarak inşa edilmiş bir toplumun onarılması" için çağrı yapıyordu.[15] Gruplar durmadan bölünür, yeniden birleşmek için boşuna çabalarken, gençliğin deneyimi konusunda belirli bir saplantı vardı her yerde; okullar ve gençlik gruplarıyla ilgili romanlar bu saplantıya bir misal teşkil edip onu güçlendiriyordu. Freudyenler ve bazı başkaları hariç, psikologlar ile sosyologlar ergenler üzerinde çalışırken çocuk psikolojisini ihmal ediyordu; çalışmalarının gençlik üzerine yoğunlaşması gerçek bir ihtiyacı ve gerçek bir kaygıyı yansıtıyordu ancak bu çalışmalar da anlamaya uğraştıkları saplantının bir parçası oluyorlardı kendi meşreplerince. Geçmişe kaçarak geleceğe kaçmak, nostalji yoluyla ıslahat: Böyle bir düşünce tarzının sonuçta varacağı nokta, ergenliğin kendisini bir ideoloji haline getirme kararından başka bir şey olmayacaktı.

III

Gençlik hareketi önderlerinin kendi fikirlerini üretmesine gerek yoktu; hatta Weimar'da haddinden fazla fikir vardı, renk renk, birbiriyle (kimi zaman kendiyle) çelişen, irdelenmemiş ve genellikle de irdelenmesi mümkün olmayan fikirler. Birinci ve İkinci İmparatorluğun muhayyel ihtişamına ya da müstakbel Üçüncü İmparatorluğun muhayyel ihtişamına kıyasla cumhuriyetçi kültürün nasıl da bayağı kaldığını teşhir etmek için düşünülmüş polemiklerle doluydu Weimar. Okuma alışkanlıkları kitap kapaklarıyla sınırlı olanlar için de yazarlar sloganı kitap isimleri koyuyordu. Werner Sombart'ın tüccar zihniyetini suçladığı kitabı –alımlı ismiyle *Händler und Helden*'i– tüccarları (Batı) kahramanlarla (Almanlar) karşı karşıya getiriyordu; bu durum savaşın tipik bir ürünüydü ama 1920'lerde de kitlesini korudu. Daha da ilginci, Ferdinand Tönnies'in ilk kez 1887 gibi erken bir tarihte basılan, cemaatin sahici, organik uyumu

15 Ernst Buske, "Jugend und Volk", *Grundschriften*, s. 198.

ile iş cemiyetinin materyalist parçalanmışlığı arasında incitici bir karşıtlık kuran sosyoloji klasiği *Cemaat ve Cemiyet*'inin talihinin Weimar Cumhuriyeti'nde açılmasıydı. Hans Grimm'in 1926 tarihli, uzun süre en çok satanlar arasında kalan romanı *Yersiz Yurtsuz Millet [Volk ohne Raum]* hüküm süren klostrofobi hissini, "yetersiz yaşam alanı" ve Almanya'nın ona düşman olan, intikamcı komşuları tarafından "kuşatılması" karşısında sağcı siyasetçilerin hissedip üzerine oynadığı kaygıyı ismine taşımıştı. 1931 yılında *Völkische* yazar Hans Freyer, *Sağdan Devrim*'de *[Revolution von Rechts]* liberal fikirlere karşı kendinden geçercesine bir isyan çağrısı yapıyor, böylelikle her zamanki çıkış noktası olan soldan değil, sağdan gelen devrim fikriyle başka bir çarpıcı yenilik sunuyordu. Bunlar içinde belki de en etkilisi, gençliğinde George çevresine katılmış antisemitist Ludwig Klages'in üç ciltlik eserinin başlığında ortaya attığı karşılaştırmaydı: *Ruhun Hasmı Olarak Tin [Der Geist als Widersacher der Seele]* irrasyonalizm namına zekâya *[intellect]* hücum ediyordu. Bu kitap isimlerinin imalatçıları kendini aristokrat sayıyordu ama popüler klişeleri hakir görmüyor, aslında bunları icat etmekten keyif alıyorlardı.

Kitaplar hareketler doğurdu, bunlar da genellikle kasten uyumsuzluk taşıyan etiketlerle (Muhafazakâr Devrim, Genç Muhafazakârlık, Nasyonel Bolşevizm, Prusya Sosyalizmi) toplum içinde geçit töreni gerçekleştiriyordu. Görünüşte geleneksel siyasal terminolojiden uzaklaşma amacı taşıyan sorumluluk sahibi teşebbüslerdi bunlar ama gerçekte paradokstan alınan sapkın hazzın, akla karşı başlatılan ölümüne saldırının kanıtlarıydı. Tuhaf bir durumdu: Liberal politikanın geleneksel yaftalarının ötesine geçtiklerini ya da (sevilen bir deyişle) bunları "aştıklarını" gururla ilan eden üstatlar genelde sağcı çıkıyordu. Meinecke 1924 yılında bunu çok net görmüştü: "İçsel bütünlüğe, yaşamın kuralları ile olaylarının uyumuna duyulan derin özlem Alman maneviyatında büyük bir güç olmaya devam ediyor."[16]

Bu özlemin sözcüleri beyan ettikleri fikirler kadar çeşitli ve uyumsuzdu: Martin Heidegger çetin, görünüşe göre mahsus

16 *Staatsräson*, s. 490.

ezoterik davranan bir filozof olarak akla karşı çıkarılan isyanı kendi yeni lisanıyla donatmıştı; Hugo von Hofmannsthal zarif kültürlü bir *Literat* olarak çöküş döneminde uygarlık sancağını dik tutmaya çalışıyordu; Ernst Jünger kendi macera ve savaş zamanı askerlik deneyimlerini –şu yarı-otantik, yarı-mitik *Kriegserlebnis*'i [*Savaş deneyimi/savaş görmüşlük*]– nihilist bir eylem ve ölüm şölenine çevirdi; sanayici, iktisatçı ve ütopyacı Walther Rathenau servetinin dayandığı sanayiye düşman kesilerek makine uygarlığına incelikli ve iddialı suçlamalar getirdi, yeni bir yaşam öngörüsünde bulundu; Oswald Spengler sergilediği geniş bilgi birikimi, tereddütsüz kehanetleri ve hoyrat kibriyle etkilenmeye teşne olanları etkiledi.

Heidegger tüm bu peygamberler arasında bir etki yapma ihtimali belki de en düşük olan adaydı. Ancak etkisi çok kapsamlı oldu; Marburg Üniversitesi'nde verdiği felsefe seminerinden de, 1927 yılında çıkan anlaşılması son derece zor kitabı *Varlık ve Zaman*'a bakarak tahmin edilebileceğinden de, ilmek ilmek dokuduğu yalnızlığı ve diğer filozoflara karşı gizleme ihtiyacı duymadığı nefreti ile Heidegger'in arzuladığından da geniş oldu. Buna rağmen, Heidegger'in en ferasetli eleştirmenlerinden biri olan Paul Hühnerfeld'in de dediği üzere, "ilk çıktıklarında ne anlama geldikleri çözülemeyen bu kitaplar bir çırpıda okundu. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da ya da Afrika'da sırt çantalarında Hölderlin'in ve Heidegger'in yazılarıyla ölen genç Alman askerlerinin sayısı belli değildir".[17] Heidegger'in felsefesinin anahtar terimleri hiç de yabancı değildi; birden fazla eleştirmenin de dikkat çektiği üzere "Angst", "endişe", "hiçlik", "varoluş", "karar" ve (belki de en yüklü olanı) "ölüm" sözcükleri dışavurumcu şairlerin ve oyun yazarlarının tek bir satır Kierkegaard okumamış olanlara bile iyice bellettiği terimlerdi. Heidegger bu zor zamanda birçok Alman'a hâkim olmuş akıldışılık ve ölüm aşkına felsefi ciddiyet, profesörce bir saygınlık kazandırdı. Böylece Heidegger okurlarında müphem bir kabul, bir doğruluk hissi uyandırıyordu; Heidegger'in kendi terimlerine verdiği teknik anlam, sorduğu soyut sorular bunla-

17 *In Sachen Heidegger* (1961), s. 14.

rın uyandırdığı yankılar arasında kayboluyordu. Bu terimlerin genel manası yeterince açık görünüyordu: İnsan dünyaya atılmıştır, kaybolmuş ve korkuyordur; hiçlik ve ölümle yüzleşmeyi öğrenmelidir. Akıl ve zekâ varlığın sırrına götürmeye fena halde ehliyetsiz kılavuzlardı; Heidegger düşünmek anlamanın can düşmanıdır dememiş miydi? İnsanların Cumhuriyet döneminde içine düştükleri duruma Heidegger "*Umsturzsituation*", insanların harekete geçmesi gereken devrimci bir durum adını vermişti; sonucunda ortaya kuruluşun mu yoksa yok oluşun mu çıkacağının hiç önemi yoktu.[18] Heidegger'in yaşamı (tecrit edilmişliği, köylüye benzer hali, bilerek takındığı taşralılık, şehre duyduğu nefret) modern kentli akılcı uygarlığın mağrur bir reddi, taşkın bir nihilizm olan felsefesini destekliyor gibi görünüyordu. *Varlık ve Zaman* ile onu çevreleyen metinlerin felsefi manası tam olarak ne olursa olsun Heidegger'in eseri, aklın yaratımı olan Weimar'ın aşağılanmasına, diğer taraftan kanıyla düşünen, karizmatik bir öndere tapan, cinayeti öven ve cinayet işleyen, yaşamı kendinden geçerek bağrına basmayı, yani ölümü (ebediyen) akıldan arındırmayı uman Nazilerinki gibi hareketlerin övülmesine tekabül ediyordu. Heidegger okuyan herkes Nazi değildi kesinlikle, ne de onu okudular diye Nazi oldular; Hıristiyan varoluşçular ya da en büyük soru olarak Varlık sorusuyla ilgilenenler onu ilginç, bazen de önemli bulmuştu. Ancak Heidegger insanlara Nazi olmamak için hiçbir neden sunmazken, olmak için iyi nedenler sunuyordu. Paul Tillich, Nietzsche ile Heidegger'in isminin "Ahlâk karşıtı faşizm ya da nasyonal sosyalizm hareketleriyle bağlantılı oluşunun *biraz olsun* temeli yok değildir," diyordu temkinli temkinli.[19] Bu iki isim arasında Nietzsche, hem zaman hem de düşünce itibarıyla modern barbarlığa Heidegger'den daha uzaktı.

Bu kısa paragrafın Heidegger felsefesini yeteri kadar özetlediğini ileri sürmüyorum; daha ziyade, okurunun Heidegger'de bunların olduğunu düşündüğünü ve o kadar da haksız olmadığını ileri sürüyorum. Naziler iktidara geldiğinde Heidegger ye-

18 Bkz. *a.g.e.*, s. 54-55.

19 "The Transmoral Conscience", *The Protestant Era*, s. 166.

ni efendilerine pek çok kişinin münasebetsiz bir yaltaklık olarak gördüğü bir tavır göstermişti: Çok şey borçlu olduğu ama, aksi gibi, bir Yahudi olan filozof Husserl ithafını Nazi döneminde çıkan *Varlık ve Zaman* baskılarından kaldıran kendisi değil miydi? Ancak Heidegger'in Freiburg Üniversitesi rektörlüğünü başlatan 27 Mayıs 1933 tarihli bednam konuşması sadece bir yaltaklık değildi; *Führer* ve *Volk*'a yaptığı çağrıyla, "kendi kaderini tayin" gibi sözcükleri istismar edişiyle, nesnel bilime yaptığı saldırıyla, kanın ve toprağın gücünden söz eden hararetli açıklamalarıyla, daha yüce şeyler namına akademik özgürlüğe son verilmesi çağrısıyla kendi felsefesinin mantıksal bir uzantısıydı. Alman üniversitesinin özü, diyordu, "açıklığa, mertebeye ve güce kavuşacaksa, bu her şeyden önce ve daima önderlerin kendisi de Alman halkının kaderini tarihin mührüne işleyen amansız manevi buyruğun öncülüğünde ilerlerse olacaktır". Bu buyruk üç tür hizmetten oluşuyordu: "Çalışma hizmeti, askerî hizmet ve bilgi hizmeti – üçü de aynı derecede gereklidir ve aynı mertebededir." Öğrencilerin iradesi ile *Volk*'un iradesi hep birlikte mücadeleye amade olmalıdır. "İradenin ve düşüncenin tüm güçleri, kalbin tüm kuvvetleri ile bedenin tüm kabiliyetleri mücadele yoluyla ortaya çıkarılmalı, mücadele içinde geliştirilmeli ve mücadele halinde muhafaza edilmelidir." Şüphe yoktur: "*Volk*'umuzun bu tarihsel görevi yerine getirmesini istiyoruz. Bunu biz istiyoruz. Çünkü gençler ve kavrayışı bizden üstün olan *Volk*'un en genç gücü çoktan bunun kararını vermiştir."[20] Sözcükler biraz muğlak olabilir (gerçi *Völkische Beobachter*'deki* başyazıları ve Goebbels'in konuşmalarını andırması bakımından Heidegger'in normal üslubu kadar muğlak değildir) ama mesaj yeterince açıktır.

Hiçbir şey Hugo von Hofmannsthal'ın 1927 yılında, Münih Üniversitesi'ndeki dinleyicilere sunduğu dertli modern dünya tefekkürleri kadar bu akıl karşıtlığına uzak görünmüyordu an-

---

20 *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Freiburger Universitätsreden No. 11 (1933), çeşitli yerler.

(*) Almanca: Milletin Gözlemcisi. Nazilerin yayın hayatına 1920 yılında başlayan resmî yayını – ç.n.

cak yine de aralarında ilk bakışta göze görünenden daha çok ortak nokta vardı. Hofmannsthal'ın konuşması tuhaf bir başlığa sahipti: "Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation – Ulusun Manevi Alanı Olarak Edebiyat." Beklendiği gibi hayli seviyeli bir sunuş oldu; sözcüklerin seçimi zarif, sahip olduğu kültürel niyet saftı. Ancak bir esrar perdesi çekiyordu, ele gelmezdi, muğlak olması için uğraşılmıştı: Hofmannsthal arayış içindekilerden ve peygamberlerden bahsediyor, kendi zamanının Almanya'sında "Avrupa tarihinde eşi görülmemiş büyüklükte" bir "muhafazakâr devrim" görüyordu. Ancak yazar arayış içindekilerle peygamberlerin kim olduğunu söylemez ve muhafazakâr devrimin amacının "tüm ulusun iştirak edebileceği yeni bir Alman gerçekliği biçimlendirmek" olduğunu belirtmekle yetinir. Belki kasıtlı değildir ama bu kaçamaklılığın kendisi siyasi bir edimdir zira 1927 Almanya'sının ihtiyacı olan bir şey varsa, o da sarihlik, somutluk ve esrar perdesinin açılmasıydı.

Yine de Hofmannsthal'ın konuşması dikkatle okunacak olursa, orada bir program değilse bile tutarlı bir tavır görülebilir. Besbelli ki Hofmannsthal Almanya'nın kültürel bir organizma haline gelmekte başarısız olduğunu düşünüyordu. Oysa maneviyatın ve yaşamın, edebiyatın ve politikanın, eğitimlilerle eğitimsizlerin kültürel mallara hep birlikte sahip olduğu, herkesin keyfini sürdüğü canlı bir geleneğe iştirak ettiği bir kültürel organizmaya ihtiyaç vardı. Hofmannsthal'a göre bedenen bir arada yaşadığımız ya da yakın olduğumuz için değil, bir tür "manevi iltisak" ile "bir topluluğa bağlanır"dık. Gerçekten de yalnızca "varoluşun birliğine inanılan – *geglaubte Ganzheit des Daseins*" bir yerde gerçeklik *var olurdu*. Şimdiyse 1920'lerde Almanya'da bu gerçekliği yoklayan, arayış içinde olan kimileri ve peygamberler bulunuyor, bunu iki şekilde yapıyorlardı. Bunlar "özgürlük değil, rabıta arıyordu" ve "bütünlüğe inanılmazsa yaşamanın imkânsız olduğu", "hayatın yalnızca sağlam rabıtalar sayesinde yaşanabilir hale geldiği", "darmadağın değersiz bireylerin... ulusun çekirdeği" haline gelmesi gerektiği, yani kısacası "zihnin yaşamı kutuplaştırdığı tüm bölünmelerin yine zihinde aşılması ve manevi bir bütünlüğe dönüştürülme-

si gerektiği" kavrayışına ulaşmışlardı.[21] Hofmannsthal talihliydi; 1929 yılında, özgürlük yorgunluğunun ve bireyselliği kötülemenin ne sonuçlara yol açacağını görmeden öldü.

Hofmannsthal'ın bulanık görüşlerinin tam aksine, Spengler'in ilk kez 1920'de yayımlanan ve sonra da sık sık yeni baskısı çıkan *Prusyalılık ve Sosyalizm* [*Preussentum und Sozialismus*] kitabı en azından hor görmek için seçtiği hedef bakımından netti. Spengler 1918 yılında, *Batı'nın Çöküşü*'nün [*Untergang des Abendlandes*'inin] ilk cildiyle derhal dikkatleri üzerine çekmiş ve bir derin düşünür olarak pozisyonunu siyasi risalelerinin ilki olan *Prusyalılık ve Sosyalizm* ile korumuştu. Risale Weimar Cumhuriyeti'ne edilmiş uzun bir hakaretti: "Aptallık devrimini bayağılık devrimi izledi." Ancak fazlası da vardır: *Prusyalılık ve Sosyalizm* "sosyalizm" kavramını farklı amaçlarla kendine mal eder. Spengler çağının çoğu peygamberiyle aynı fikirdedir: Sosyalizm kaçınılmazdır. Ancak İngiliz ile Prusya sosyalizmi olmak üzere iki tür sosyalizm vardır ve bunları ayırt edip birini seçmeyi öğrenmeliyizdir. Spengler'e göre "sosyalizmin üvey babası" Karl Marx bir İngiliz sosyalistiydi: Kafası gerçekçi çalışmayan, "edebî ülkülerle" dolu bir materyalistti; eylem halindeki bir kozmopolit liberaldi. Açıkça görev "Alman sosyalizmini Marx'tan kurtarmak"tı. Spengler korkutucu bir kurnazlıkla sözde Almanya Marksist Sosyalist Partisi'nin gerçekte kuvvetli anti-Marksist ve sahiden Prusyalı olan unsurlar içerdiğini fark etmişti: "Bebel'in partisinde askerce bir şeyler vardı, bu da onu diğer tüm ülkelerdeki sosyalizmden ayırıyordu: İşçi taburlarının şakırdayan adımları, sakin kararlılığı, disiplini, daha yüce bir şey için ölme kararlılığı – *Jenseitiges*." Sınıf mücadelesi saçmalıktı, teorinin ürünü olan Alman Devrimi de saçmalıktı. Kökünü kanda bulan Alman içgüdüsüyse farklı bakardı: "İktidar herkese aittir. Birey ona hizmet eder. Bütün egemendir. Kral (Büyük Frederick) devletinin ilk hizmetkârıdır sadece. Herkesin yeri bellidir. Emir ve itaat vardır. 18.

21 Bu konuşma Hofmannsthal'ın ölümünün ardından çıkan bir düzyazı derlemesinde yerinde bir kararla yeniden basılmıştır. *Die Berührung der Sphären* (1931), s. 422-442.

yüzyıldan beri bu otoriter (*autoritativer*) sosyalizm olagelmiştir, özünde gayri liberal ve antidemokratiktir – yani İngiliz liberalizmi ve Fransız demokrasisine göre düşünürsek." Gerçek Alman günün ihtiyaçlarını görebilmeli ve onları sineye çekerek 18. yüzyılın otoriter sosyalizmini 20. yüzyılın otoriter sosyalizmine dönüştürmelidir. "Prusyalılık ve sosyalizm birlikte, içimizdeki İngiltere'ye, halkımızın tüm varlığına sızmış, onu felç etmiş, ondan ruhunu çalmış dünya görüşüne karşıdır." Tek kurtuluş "Prusya sosyalizmidir". Hofmannsthal'ın topluluk ve liderlik arayışı burada subay kışlası dilinde konuşur.

IV

Anlamsız Cumhuriyet'te anlam arayışı içinde olanlar kendi doğalında, neredeyse kaçınılmaz biçimde huzur ve model bulabilmek için Alman tarihine döndü. Aradığını da buldu; Alman tarihçiler onlara katılmaya hazırdı. Alman tarihinin irikıyım kahramanlar ve unutulmaz sahneler bakımından görülmemiş bir zenginliğe sahip olduğu ortaya çıktı ki, bunlar mit yaratıcılar için çok değerliydi. Milliyetçi ve *völkische* unsurların çok ilham aldığı bir meşhur sahne 1817 Ekim ayında, Martin Luther tezlerini Wittenberg'deki kilise kapısına çaktıktan üç yüz yıl sonra yaşandı. Eski moda kostümler giyen Alman öğrenciler tarihsel ve romantik bir yer olan Wartburg'da bir araya gelmişti; "Heil," diye bağırmış, vatansever şarkılar söylemiş, hararetli dualar etmiş ve bazı kitapları yakmıştı. Bunlar isimlerini efsanevi bir geçmişten alan (Cermanya, Arminya, Tötonya) radikal, milliyetçi, antisemitist, Fransız karşıtı yeni *Burschenschaften* idi. Ülkelerinin (ya da daha ziyade ülkenin) yabancı boyunduruğundan kurtuluşunu kutlamak için Wartburg'a gelmişler, onları bekleyen siyasi, ahlâki görevlerinde kadim mitlerden kuvvet almaya kararlı olduklarından, kutlamalarında da Alman ruhunun ve Alman toprağının ikiz kurtarıcıları olarak reformcu Luther ile General Blücher'i eşleştirmişlerdi.

Bu ruh giderek genişleyen bir kahramanlar repertuarından

yararlanarak Weimar Cumhuriyeti'nde de sürdü: Bismarck kanın ve demirin adamı, Alman ulusunu tümüyle iradesinin gücü ile birleştiren çetin bir realistti; istisnasız "Büyük" diye adlandırılan Prusya kralı II. Frederick, efemine bir flütçüyken tarihî bir özdisiplin gösterisiyle *Alte Fritz*'e dönüşmüştü, çetin, kurnaz, çalışkan, kısacası muhteşemdi, devletinin ilk hizmetkârı olarak ömrü boyunca durmadan çalışmaktan bir deri bir kemik kalmıştı; Martin Luther yapması gerekeni yaparak yeni bir inanç ve yeni bir dil yaratmıştı isyankârca; Wagnerci Tötonlar saflıkları, mertlikleri, siyasi maharetleriyle klasik Romalı tarihçilere ilham verdikleri gibi 18. yüzyıl Fransız hukukçularına da ilham vermişti. Sarhoş edici ve kolay etkilenen ruhlar için zehirleyici bir karışımdı bu. Rathenau'nun suikastçılarından biri olan Ernst-Walter Techow 1933 yılında "Genç kuşak yeni, hayali kurulmamış bir şey için uğraşıyordu," diye yazdı, "sabahın kokusunu alıyorlardı. Gücünü Prusya-Alman geçmişinden, bugünün yaptığı baskıdan, bilinmeyen bir gelecek beklentisinden alan bir enerji biriktirmişlerdi içlerinde."[22]

Weimar'a yürekten bağlanmak böylesi tüm mitolojilerin reddedilmesini gerektiriyordu. Varoluşu itibarıyla Cumhuriyet, her Alman çocuğun bildiği, pek çok Alman siyasetçinin başvurduğu ve anlaşılan o ki çoğu Alman'ın da el üstünde tuttuğu bu kahramanlara ve klişelere yöneltilen planlı bir hakaretti. Tarihsel simgelerin savaşında cumhuriyetçiler daha baştan dezavantajlı konumdaydı: Aynı anda hem üstinsan hem de capcanlı olabilen Bismarck ve diğer karizmatik liderlere kıyasla Weimar'ın elindeki modeller solgun ve aleladeydi: Modern Weimar'ın Goethe'si iyi huylu, etkisiz bir kozmopolitti, *Humanität*'a ilişkin unutulmaz gözlemlerini herkes tekrar eder ama kimse uygulamazdı. Carl von Ossietzky 1932 yılında, Goethe'nin ölümünün yüzüncü yıl dönümünde "Resmî Almanya Goethe'yi bir şair ve peygamber olarak değil, bir afyon olarak anıyor," diye yazmıştı.[23] Cumhuriyetçilere ilham verme-

22 *Gemeiner Mörder?! Das Rathenau-Attentat*, s. 20, akt. James Joll, *Three Intellectuals in Politics* (1960), s. 128.

23 *Weltbühne, Ausnahmezustand*, s. 236.

si gereken devrimcilerse siyah-kırmızı-sarı bayrakları, iyi niyetli nutukları ve mutlak başarısızlıklarıyla 1848 devrimcileriydi. Weimar ruhunun belki de en açık ve en esaslı atası olan Heinrich Heine'nin Cumhuriyet'in sonuna değin adına yaraşır bir anıta sahip olamaması anlamlıydı; onun heykelini dikme önerileri yetmiş beş yıl boyunca coşkulu tiratlara, ölçüsüz hakaretlere ve nihayetinde başarılı olan engellemelere yol açmıştı çünkü.[24]

Weimar tarihsel değerlerin yeniden ele alınmasına acilen ihtiyaç duysa da buna ilişkin umutlar zayıftı; doğrusunu söylemek gerekirse, ihtiyacın kuvveti de, umudun zayıflığı da aynı nedene dayanıyordu: Alman tarih zanaatı bırakalım efsaneleri eleştirmeyi ya da mizahın ateşine atmayı, onları rasyonelleştirip damıtmıştı. Theodor Mommsen kayda değer bir istisnaydı; ancak genel itibarıyla Alman tarihçiler imparatorluk sistemine sorun çıkarmadan yerleşmişti. Meslekî açıdan muhafazakâr bir bakışı sahiplenen, değişimi zorlamak yerine müesses değerlerin üzerine titremeye meyilli bu kişiler Alman üniversitesinde kendini tamamen evinde hissediyor, yeni fikirler gibi yeni insanları da, aynı hararetle reddediyorlardı. Bağımsız bir siyasi radikal olan gazeteci ve tarihçi Gustav Mayer 1915 yılında Berlin Üniversitesi'ne okutmanlık başvurusu yaparken, ona bu adımı atmasını Erich Marcks ve Friedrich Meinecke öğütlemişti. "Demokratlara, Yahudilere ve çemberin dışındakilere yönelik eski önyargıların üniversite kliği üzerindeki gücünü gerçekten kaybedip" kaybetmediği konusunda şüpheleri olan Mayer bu riske girmeye karar vermişti; maruz kaldığı onur kırıcı sınavlar şüphelerinin doğruluğunu göstermekten başka bir şey yapmadı ve hak ettiği besbelli olan atama gerçekleşmedi. Kendisinin Berlin Üniversitesi'ne zorla kabul ettirilmesi için Weimar yıllarının gelmesi gerekmişti ancak üniversitedeki hâkim tarihçi kliği pek değişmemişti.[25]

20'li yıllar boyunca Alman tarihçilik mesleğine hâkim olma-

---

24 Bu trajikomedya için Ludwig Marcuse'nin anlatımına bakınız: "Die Geschichte des Heine-Denkmals", *Tagebuch* (1932), *Ausnahmezustand*, s. 227-236.

25 *Erinnerungen*, 282-286, 310 vs.; kritik sözcük "outsider"ın İngilizcesinin kullanıldığı alıntı için, s. 282.

ya devam eden ideoloji, kendi tarihinin de kısmen eskiye dayanması nedeniyle inatçıydı; Alman tarihinin şahsiyetleri Alman halkının gözüne ne kadar karizmatik görünüyorsa, Alman tarihçilerinin gözüne o kadar karizmatik görünen bir figürü arkasına alabiliyordu: Leopold von Ranke. Ranke'nin büyük bir tarihçi olduğuna şüphe yoktur; itiraf etmek gerekir ki, Alman tarihçilerinin sık sık kendini över bir tonda konuşmasının nedeni, övülecek çok şeyinin bulunmasıydı. Ranke arşivlerden yararlanmak konusunda bir öncüydü, karmaşık materyallerin ustası, müthiş bir sahne kurucu, yeni bir tarihsel düşünüş tarzının mimarıydı. Ranke'nin temel doktrinleri –tarihçinin özerkliği ve geçmişin her bölümünü içeriden anlama görevi– mesleğe muazzam hizmetlerde bulunmuştu. Ancak İmparatorluğun son yıllarındaki ve genç Cumhuriyet dönemindeki tarihçilerin elinde tarihin özerkliği tarihin tecridine dönüştü. Tarihin etikten ayrıştırılması çoğu Alman tarihçisini pasif bir biçimde şeyleri olduğu gibi kabullenmeye götürdü, tarihin diğer disiplinlerden ayrıştırılması çoğu Alman tarihçisini sosyal bilimlere yabancılaştırdı. Tarih konusundaki engin bilgisi kabul görse de, Max Weber çoğu tarihçinin gözünde "çemberin dışındaki biriydi";[26] Ortaçağ tarihçisi Georg von Below tüm abartıcılığıyla, tarihçiler "yeni sosyoloji bilimi olmadan da çalışabilirler" diye ısrar ettiğinde meslektaşları adına konuşmuş oluyordu.[27]

Eserlerinden de görülebileceği üzere, o olmadan da çalıştılar ve kötü bir iş çıkardılar. Sosyolojiden ve siyaset biliminden, içerisinde bu kadar rahat yaşadıkları toplumsal ve siya-

26 Hans Mommsen, "Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, X (1962), s. 346-347.

27 "Georg von Below", Sigfried Steinberg (ed.), *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen* içinde bir otobiyografik taslak, cilt I (1925), s. 45; Below 1918 yılında yazdığı bir makaleye atıf yapıyor. Kendisi savaş sırasında "sosyoloji ucubesi asla büyük bir bilim olarak doğmayacaktır" öngörüsünde bulunmuştu. *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte* (1916), s. 102. Kimsenin sosyal bilimlere karşı önyargılı olmakla suçlayamayacağı Meinecke, 1922 yılında öğrenilecek çok şeyin olduğu disiplinlerin mesleği tarafından ihmal edildiğini söylemişti. "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik", *Historische Zeitschrift*, CXXV (1922), s. 248-283.

sal yapılara eleştirel bir mesafe takınmayı öğrenebilirlerdi. Ancak o zamanlar Ranke'nin tarihsel düşünüşünün sahip olduğu tüm enerjinin yönü iktidarın eleştirisinden iktidarın güle oynaya kabul edilmesine çevrilmişti; onun dış politikanın önceliğine yaptığı meşhur vurgu, modern emperyalist devletin gerçekliklerini keyifle kabullenmiş olmasının bir sonucuydu yalnızca.

Ranke'nin bir tarihçi olarak kazandığı başarı parlak olduğu kadar vahimdi; geride bıraktığı miras talihsizdi. Taklitçilerinin pek çoğu (Ranke taklitçisi olmaktan kaçabilen azdı) yetkin insanlar olmakla birlikte, Ranke'nin gururunu kibre, özenli çalışmasını gösterişçiliğe, onun iktidarı kabullenen tavrını, ülke içinde kulluk ederken dışarıda esip gürlemenin bir karışımına çevirmişti. Bunun suçlusu onlar değil, tarihti belki de (Ranke'nin öğretileri 20. yüzyıldan çok 19. yüzyıla daha uygun ve o zaman daha zararsızdı) ancak nedeni ne olursa olsun, bu değişimlerin sonuçları felaketti. Tarihçilerin kendi seleflerinin çalışmalarında yaptıkları tashihlere fazla anlam yükleme eğilimindeyiz; tarih ekollerindeki devamlılığı azımsıyoruz. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Ranke'nin talebesi olduğunu beyan edenler (Max Lenz, Otto Hintze, Erich Marcks, Hans Delbrück) Ranke'nin ulus-devlete, onun iktidar için mütemadiyen verdiği mücadeleye duyduğu gizemli inancı alarak bir bütün olarak dünyaya aktarmışlardı: Modern Avrupa tarihinde büyük güçler diplomasi savaşıyla tek bir devletin hegemonyayı ele geçirmesine engel olmuştu. Ancak emperyalizm çağında Almanya tek bir donanma devletinin, Büyük Britanya'nın hegemonyası ile tehdit edilmiştir, diye akıl yürütüyorlardı. Şu halde Almanya silahlanmalı ve şayet gerekiyorsa büyük güçler arasındaki haklı yerini korumak için savaşmalıydı.

Bu düşünme tarzının yol açacağı kaçınılmaz sonuçlar vardı: Ülkeyi yöneten siyasi-askerî makineye sorgusuz sualsiz bir destek, apolitik bir şekilde iç çatışmalardan sakınma. Bu nedenle, Ranke sonrası nesillerin tarihçileri duygusuz bir rasyonalizmle yarı-gizli gizemciliğin tuhaf bir karışımını sergiliyordu; orduları ve hudutları uluslararası politikanın satranç tahtasına serinkanlılıkla sürerken, yine aynı anda, Almanya'ya oynayacak kut-

Friedrich Meinecke, Erich Marcks ve Hermann Oncken, 1929
Seçkin tarihçiler üçlüsü. Oncken ve Marcks 19. yüzyıl tarihi uzmanıydı; *Vernunftrepublikaner*'lerin en ünlülerinden biri olan Meinecke Almanya'daki ulusal ruha, şeytani *raison d'etat*'nın gücüne ve tarihsiciliğin yükselişine ilişkin çalışmalarıyla uluslararası alanda biliniyordu (Felix Gilbert'in izniyle).

sal bir rol, yerine getirilecek kutsal bir misyon veren Tarih'in gizemli işleyişiyle mest oluyorlardı. Milliyetçiliği Alman halkının sahip olduğu etkiyi dünyaya yayma dürtüsü olarak tanımlayan demokrat emperyalist Friedrich Naumann'ın bu görüşünü onayladılar.[28] Dolayısıyla savaş kapıya dayandığında çıplak gücün dizginsizce kullanılmasını, Almanya'nın *Kultur*'u koruma ve yayma görevini aynı anda savundular. *Kultur* Almanya'nın açıkça üstün olduğu, Rusya'nın barbar kitle toplumuna, Fransa'nın efemine dekadansına, Birleşik Devletler'in mekanik kâbusuna, İngiltere'nin ödlek tüccarlığına karşı savunulması gerektiğini düşündükleri bir üründü. Seçkin tarihçiler (Troeltsch, Meinecke, Hintze) kuşkuyla bakan dünyaya Alman *Kultur*'unun İtilaf güçlerinin dımdızlak *uygarlığından* üstün oldu-

28 Akt. Ludwig Dehio, "Gedanken über die deutsche Sendung, 1900-1918", *Historische Zeitschrift*, CLXXIV (1952), s. 479-502; artık İngilizcede "Thoughts on Germany's Mission, 1900-1918", *Germany and World Politics in the Twentieth Century* (çev. Dieter Pevsner, 1959), s. 72-108. Dehio'nun kitabından iki yıl önce (1950 yılında!) Ranke üzerine yayımladığı bir makalede yazarın bunu hiç kibirlice bulmadığını söyleme ve "önceki nesillerin büyük adamlarına" saygılar sunma ihtiyacını hissetmiş olması, Alman tarihçilerin duyduğu saygıyı gösterir.

ğunu ilan eden derlemeler üstüne derlemeler çıkarmak için seferber olmuştu. Thomas Mann'ın *Apolitik Bir Adamın Düşünceleri*'ndeki anafikrin çoğu bu manifestolarda öncelenmişti.

Bu tarihsel düşünüş tarzı devrimle birlikte değişmeye zorlandı; tarihçiler bile 1918'de bir şeylerin olduğunu fark etmişti. Ancak bu düşünüşün ürettiği mit yaratma zihniyeti yeraltına girmiş, kılık değiştirerek arzı endam etmişti, bu kez maskesinin düşürülmesine ya da özeleştiriye her zamankinden daha bağışık olarak üstelik. Alman *Kultur*'u ve Almanya'nın misyonuna ilişkin geleneksel böbürlenmeler özenle işlenmiş fantezileri, derindeki ihtiyaçlardan kaynayan umut-düşlerini cisimleştiriyordu; Weimar Cumhuriyeti'nin tarihçileriyse fantezilerini ıskartaya çıkarmaktansa yamamayı psikolojik olarak daha ekonomik bulmuştu. Dediğim gibi, Weimar ruhu Weimar Cumhuriyeti'nden önce doğmuştu; dolayısıyla onun can düşmanıydı. İmparatorluk'ta olduğu gibi şimdi de istisnalar vardı ve Weimar sayesinde istisnaların sayısı her zamankinden çoktu ancak tarihçilik mesleğinin esas kesimi nostalji, kahraman ilahlaştırma tüccarlığına, meşhur sırtından hançerlenme efsanesi gibi haklı çıkmak için yapılan çarpıtmaları ve söylenen katıksız yalanları eleştirmeden kabul etme (hatta açıktan savunma) tüccarlığına soyunmuştu.[29] Kültür tarihçisi Walter Goetz 1924 yılında "Bismarck'a ve Hohenzollern Hanedanlığı'na duyulan tam bağlılık 1871 ile 1914 yılları arası dönemde derin bir demokrasi tiksintisi yaratmış, bu da eğitimli Alman tabakanın özelliği haline gelmişti," diye yazıyordu hayıflanarak; Cumhuriyet'e de sarkan bu tiksinti ne yazık ki önde gelen tarihçiler tarafından desteklenmişti: "Tarihçinin görevi yanlış anlaşılan bir geçmişe hürmet duyulmasını sağlamak değil, merhametsizce hakikati aramaktır." Ancak Goetz'e göre Alman tarihçilik mesleğinin kavrayamamış gibi göründüğü şey tam da buydu. Almanya'nın "kendine ilişkin bir netliğe" ihtiyacı varken, tarihçiler eski güzel günlere duyulan özlem ile yakın dönem tarihe ilişkin yanlış yorumlar vermişti ona; tarihçiler eski askerî zümreye yalandan bir cazibe, Cumhuriyet'e ise hayal mahsulü suç-

29 *A.g.e.*, s. 19.

lar yüklüyorlardı. "Ulusun hocaları! Tarihi yürüdüğü yolda durdurup onu eski bir hale döndürmekle eğitsel bir görev yerine getirdiğinizi mi düşünüyorsunuz sahiden?"[30]

Goetz'ün feveranının şiddeti, onun çaresizliğine merhem olamayacaktır; ona kulak verecek kişiler onun uyarılarına ihtiyaç duymazdı, onun uyarlarına ihtiyacı olanlar da ona kulak vermezdi, bunu bilmesi gerekirdi. Vatansever, antidemokratik mit yaratıcılığı devam etti. Goetz'ün makalesinden bir yıl sonra, yaşlı tarihçi Karl Julius Beloch "En önemlisi, Almanya'nın tekrar şanına eriştiğini görmezsem gözüm açık giderim," diye yazacaktı. "Ama payıma bu düşmeyecekse de, insanların demiri yaratan Tanrı'nın köle istemediğini bir gün hatırlayacağına duyduğum inancı da yanımda götüreceğim."[31] Beloch'un Ernst Moritz Arndt'ın vatansever şiiri *Vaterlandslied*'den yaptığı alıntı, yaşlı Wartburg ruhunun hâlâ diri olduğunun altını çizmekten başka bir şey yapmıyordu.* Beloch'un en saygın meslektaşları Almanya'nın şanını geri getirmek için gerçekten payına düşeni yaptı. Felix Rachfahl, Almanya'nın 1914 yılında Belçika'yı işgal etmesini tarihsel olarak bütünüyle haklıdır diyerek savunan çok sayıda insandan yalnızca biriydi;[32] güya hakaret yasalarından korktuğu için sıkılgan bir tavırla devrim ve Cumhuriyet üzerine yorum yapmaya yanaşmayan von Below, demokrasiyi "zamanımızın büyük tehlikesi", Alman halkını yutan ve perişan eden bir kuvvet diye topa tutmaya çekinmiyordu.[33]

Bunlar Alman tarihçilerinin kocamış olanlarının sesiydi. 1931 yılında Hajo Holborn'un meslektaşları arasında bilimsel nesnelliğe doğru pek bir ilerleme olmadığını belirtmesi hiç şa-

---

30 "Die deutsche Geschichtsschreibung der Gegenwart", *Die deutsche Nation*, 1 Kasım, 1924 içinde; artık şurada: Goetz, *Historiker in meiner Zeit: Gesamelte Aufsätze* (1957), s. 414-424.

31 Beloch'un *Geschichtswissenschaft der Gegenwart* içindeki otobiyografik taslağı, cilt II (1926), s. 27.

(*) Alman milliyetçi şair Ernst Moritz Arndt'ın "Vatan Türküsü" [*Vaterlandslied*] şiirinin girişi: "Demiri yaratan Tanrı / istemedi hiç köle / verdi bu yüzden palayı, kılıcı, mızrağı / insanın sağ eline." – ç.n.

32 Rachfahl'ın otobiyografi taslağı için bkz. *a.g.e.*, s. 215.

33 Below'un otobiyografi taslağı için bkz. *a.g.e.*, cilt I, özellikle s. 44.

şırtıcı değildir. *Historische Zeitschrift*'e "Entelektüel, siyasal ve toplumsal yaşamın her alanında dünya savaşının bir sonucu olarak deneyimlenen derin dönüşümler, bilimsel tarih çalışmalarının özüne pek işlemedi," diye yazacaktı. "Tarihsel araştırma ile tarihyazımındaki alışılagelmiş usullerin, istikametlerin ve amaçların eleştirisini" yapabilecek kadar güçlü eski akademik "gelenekler ve kurumlar" son derece azdı; "insanın kendine miras kalan ülkülerin çoğundan feragat etmesi gerekmediğinin" keşfedilip bundan "belirli bir gurur" duyulduğu açıkça görülüyordu. Ancak Holborn uyarıyordu, "Bir tür 'Nibelung sadakati'ne* duyulan [bu] heves... kendini tatmin etmek"ten öte bir şey değildi, "zanaatımız için tehlikeli hale gelmeye" başlayan bir düşünce tembelliği ve kendini kandırma halinin emareleriydi.[34]

Bugünden bakıldığında, Holborn'un ağırbaşlı eleştirileri o gün göründüğünden daha keskindir çünkü Holborn'un saygıdeğer hocası, Weimar Cumhuriyeti'nin en iyi bilinen ve şüphesiz en seçkin tarihçisi olan Friedrich Meinecke'ye de bir dereceye kadar uygun düşer.

Friedrich Meinecke Alman tarihyazımının Thomas Mann'ıdır; onun *Büyülü Dağ*'ı, yine *Büyülü Dağ* gibi 1924 yılında basılan *Devlet Aklı Düşüncesi*'ydi [*Idee der Staatsräson*] ve o da yine *Büyülü Dağ* gibi yakın tarihle yüzleşmek, amansız bir çatışma içinde vuruşan ama yine de birbirine kopmaz bir kardeşlikle bağlı olan ışıkla karanlığın diyalektik mücadelesini kavramak için yazılmıştı. Mann gibi Meinecke de Cumhuriyet'e ihtida etmiş bir kültürel aristokrattı; Mann gibi o da boğucu ironinin ustasıydı, güdülerin derinden derine girdiği etkileşimden hoşlanır, iyiyi arar ama kötüyü baş döndürücü bulurdu. Savaşın ve yenilginin acılarından tek bir ders çıkarmıştı: İnsan için-

(*) Alın. *Nibelungentreue*. Bir kişiye, bir davaya mutlak, sorgusuz bir bağlanma. Mitik Alman klanları ve kişilikleri için kullanılan "Nibelung" ile Ortaçağ Şövalyeliğinin sadakat ülküsünü ifade eden "triuwe" kavramlarını bir araya getirir. İlk kez Birinci Dünya Savaşı'na götüren yıllarda Alman politikacılar tarafından Alman İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki kopmaz bağı vurgulamak için kullanıldı – ç.n.

34 "Protestantismus und politische Ideengeschichte", *Historische Zeitschrift*, CXXXXIV (1931), s. 15.

deki şeytanı zapt edecekse eğer, bunu yalnızca ona korkusuzca bakıp kendi önlemini alarak yapabilirdi. Thomas Mann gösterişsiz kahramanı Hans Castorp'u savaş meydanında, hayatta kalıp kalmayacağı belirsiz ama tek bir iyimser soruya tutunmuş halde bırakır; bu evrensel, kösnül ölüm ziyafetinden bir gün aşk doğacak mıdır? Kendi şeytanı olan *raison d'état* [*devlet aklı*] ile boğuşan Meinecke benzer bir notla kapatır: "Tefekkür, bu sfenksi andıran çehreye bakmaya doyamaz ama ona asla tümüyle nüfuz etmeyi de beceremez. Faal devlet adamı tek bir şeyden medet umabilir; devleti ve Tanrı'yı kalbinde birlikte taşımaktan, asla tamamen silkip atamayacağı şeytanın fazlasıyla güçlü hale gelmesini önleyebilmekten."[35]

Devlet Aklı Düşüncesi edebiyattır, felsefedir ve Meinecke'nin kendisinin de açıkça itiraf ettiği gibi, otobiyografidir; onu ilk kez savaştan önce, *Dünya Vatandaşlığı ve Ulus-devlet* çalışmasında ele aldığı bazı izlekleri devam ettirmek için yazdığını söyler ama savaşın vahim olayları ona yeni bir bakış açısı kazandırmış, "çöküşün yaşattığı şok", merkezdeki sorunu "tüm dehşetiyle" ön saflara itmiştir.[36] Ancak hemen eklemem gerekir ki kitap aynı zamanda bir akademik tarih çalışmasıdır. Satır aralıklarının dar tutulduğu beş yüzü aşkın sayfada Meinecke *raison d'état* kavrayışını modern siyasal düşüncenin Machiavelli'deki köklerinden Büyük Frederick gibi 20. yüzyıldaki büyük temsilcilerine kadar sürer. İzini sürerken de bunun önemini ve sorunlu mahiyetini gösterir; devletin kendi ihtiyaçları vardır (birbiriyle rekabet halindeki bir devlet sisteminde iktidarı korunmalı ve genişletilmelidir) ve devlet adamı ahlâklı bir adam olarak ya da özel yaşamında kınayacağı tarzda davranma zorunluluğu içinde bulur kendini. Görünüşe bakılırsa iktidar trajik bir ikiliğin hükmü altındadır: Kendi iyiliğinin peşine düşmüşken, kötücül araçlara (soğuk hesaplara, hileye ve zora) bel bağlamıştır.

Nüfuz edici bir çözümleme vardır burada, ahlâki tutku ve hayli ince bir zekâyla donanmıştır. Gerçi tuhaf olacak ama ye-

35 *Staatsräson*, s. 542.

36 *A.g.e.*, s. 27.

teri kadar da ince değildir bu zekâ. Sözcüklerin ustası Meinecke aynı zamanda onların kurbanı olur, hem de *Vernunftrepublikaner*'i özellikle temsil eder biçimde: Tüm eleştirel enerjisine karşın Meinecke retoriği gerçek, harcıâlem psikolojik çatışmaları felsefi zorluklar zannederek eleştirisini güdük bırakır.[37] İktidarı trajik bir görüngü olarak tasavvur edişi Alman İdealizminden alınma talihsiz bir felsefi alışkanlıktır; pratik bir soruna metafizik bir itibar kazandırır ki, buradan çözümleme değil, reddiye çıkar. Bismarck'ın "Nefret ve intikam siyasette kötü danışmandırlar," sözünü alıntılar ama durup Bismarck'ın kendi öğüdünü dinleyip dinlemediğini sormaz;[38] Büyük Frederick'in "Kahraman en azından kendi gözünde haklı olmalıdır," sözünü alıntılar ama "kahraman" sözcüğünün meseleye peşin hükümle yaklaşıp yaklaşmadığını ya da Frederick'in gerçekten kendi gözünde haklı olup olmadığını soruşturmaz;[39] Treitschke'nin saldırganlığına ve kaba sosyal Darvinciliğine yönelik çok ciddi bazı eleştirilere rağmen, onun bağlamından koparılmış, tumturaklı bazı ahlâki beyanlarını alıntılayıp ona "derin etik ciddiyet ve manevi kapsam" bahşeder.[40] Meinecke onun devlet (yönetenler ve yönetilenlerin bütünleştiği organik bir birlik) ülküsünü gerçek kabul eder, böylece kanıtlanmaya muhtaç olan (ama kanıtlanamayan) şeyi ispatıyla gösterilmiş sayar. Ön kabullerinin tutsağı olan Meinecke, bu trajik devlet tahayyülünün onun suçlarını mazur göstermeye yardımcı olduğunu, devletin iktidarının ya da şanının artmasından yoksullara bir fayda gelmediğini, insanın örgütlülüğü sorununa doğanın verdiği son yanıtın devlet olmadığını ve en basitinden, devletin her zaman – hatta çoğu zaman– kamu çıkarını temsil etmediğini hiç görme-

37 Eckart Kehr 1928 yılında Meinecke'nin *Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems, 1890-1901* (1927) çalışmasını incelerken "Meinecke'nin kendi *Problemstellung*'unu –sorduğu soruları– kasten ve disiplinli bir şekilde kendi kendine sınırlandırması yaşamı boyunca yaptığı tüm çalışmalara sirayet etmiştir," diye yazmıştı. *Die Gesselschaft*, bölüm V, ikinci kısım (1928), s. 27.

38 *Staatsräson*, s. 8.

39 *A.g.e.*, s. 492.

40 *A.g.e.*, s. 506. Meinecke Treitschke'yi eleştirmiyor, onun antisemitizmi konusunda sessiz kalıyor değilse de, Dietrich Schäfer gibi sahiden dayanılmaz bularak reddettiği şakirtlerinden apayrı bir yere koyar.

di. Kantorowicz bilimsel soruları söylenlere dönüştürerek geri adım atmıştı; Meinecke de onları felsefi sorunlara dönüştürerek...

İrdeleyince anlaşılıyor ki benim "bütünlüğe duyulan açlık" dediğim duygular ve yanıtlar bileşiği, büyük bir korkudan, modernite korkusundan doğmuş büyük bir geri adımdı. Tönnies, Hofmannsthal ve diğerlerinin manipüle ettiği soyutlamalar (*Volk, Führer, Organismus, Reich, Entscheidung, Gemeinschaft*) çaresiz bir kök, bir topluluk arayışını, doğrudan eylemin ya da karizmatik bir öndere teslim olma güdüsünün eşlik ettiği hararetli, çoğunlukla da kötücül bir akıl inkârını ortaya koyuyor. Bütünlüğe duyulan açlık nefretle yıkanmıştı; onun baş sözcülerinin siyasi, kimi zaman da özel dünyası düşmanlarla dolu paranoyak bir dünyaydı: insanlıktan çıkaran makine, kapitalist materyalizm, tanrısız rasyonalizm, köksüz toplum, kozmopolit Yahudiler ve o her şeyi yutan büyük canavar, şehir. Fantezileri sağcı çevrelerde son derece popüler olan Avusturyalı Katolik filozof Othmar Spann, okurlarının gönül rahatlığıyla kabul edebileceği bir kötü adamlar listesi sunmuştu: Locke, Hume, Voltaire, Rousseau, Ricardo, Marx, Darwin, muzır (*unflätig*) psikanaliz, İzlenimcilik, Dadaizm, Kübizm ve film. Troeltsch 1922 yılında, ölmeye yaklaşmışken Almanların "gizemcilik ile gaddarlığın karışımına"[41] duyduğu tuhaf eğilim dediği şey konusunda bir uyarı yapmışsa, bunun nedeni felsefe donuna girmiş bu düşmanca duygular yığınıydı.

V

Yine de Weimar'ın durumuna özgünlüğünü veren şey onun bu karmaşıklığıydı. 20'lerde bağ kurmanın, birliğin açlığını çekenlerin hepsi bu gerilemenin kurbanı olmadı; sayıca azınlıkta kalan, başarma şansı olmayan birkaç kişi de ihtiyaçlarını giderme yolu olarak dünyadan kaçmayı değil onun ustası olmayı, maki-

41 İfade için bkz. Klemens von Klemperer, *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century* (1957), s. 113.

neyi suçlamayı değil onu işe koşmayı, irrasyonalizmi değil aklı, nihilizmi değil inşa etmeyi seçti. Üstelik bu sonuncusu gerçek anlamıyla da böyledir zira bu modern ve demokratik felsefe, onların yazılarında ortaya konulmuş, mimarların yaptıkları binalarda gerçeğe dönüşmüştür.

Bu mimarların özfarkındalığı en yüksek olanlarından birisi Erich Mendelsohn'du; Weimar döneminde, aralarında 1927'de Berlin'deki Universum sineması ve 1928-1929'da Chemnitz'deki Shocken mağazasının da bulunduğu kimi saygın yapıları inşa etmişti. Mendelsohn kendisinin analiz ve dinamik, akıl ve akıldışılık dediği şeylerin mimar tarafından birleştirilmesi gerektiğinin altını çiziyordu: "Benim tabiatım, hayatım ve çalışmam bu kutuplar arasında, akılcı olanla akıldışı olan arasında gidip gelir."[42] "Elbette," diye yazmıştı eşine, "öncelikli unsur işlevdir ancak harcına duyumsallık katılmamış işlev inşaattan ibaret olur." Güzelliğin yararla birleştirildiği "uzlaştırma programımın her zamankinden daha fazla arkasındayım. İkisi de gereklidir, biri diğerine kavuşmalıdır". Buna çok uygun düşen, aynı anda yükseltmek, iptal etmek ve muhafaza etmek anlamına gelen Hegelci "*aufheben*" [*kapsayarak aşmak*] terimini kullanan Mendelsohn, tıpkı tüm ikiliklerin "her organizmada, varlıkta ve sanat eserinde *aufgehoben*" olması gibi, iyi bir binada da "aufgehoben" olduğunu [kapsanarak aşıldığını] düşünmüştü.[43] 1920 yılında hâlâ genç ve ismini duyuramamışken Mendelsohn, Einstein Kulesi isimli bir gözlemevi ve astrofizik laboratuvarı inşa etmişti; dediğine göre ona bunu bilinmeyen bir dürtü tasarlatmış, "Einstein evreninin gizeminden" ortaya bunun çıkmasını sağlamıştı.[44] Albert Einstein binada yürüyüşe çıkınca, tek ve münasip bir sıfat kullanarak onay vermişti: "organik."[45]

Böyle bir felsefe Mendolsohn gibi güçlü kıvrımları düz çizgiye tercih eden bir mimara uygun düşmüş gibi görünüyor. Ancak klasik, geometrik üslubun savunucusu olan Walter Gropi-

42 Wolf von Eckardt, *Eric Mendelsohn* (1960), s. 11.

43 Oskar Beyer (ed.), Erich Mendelsohn, *Briefe eines Architekten*, (1961), s. 57, 73.

44 Eckardt, *Mendelsohn*, s. 9.

45 Arnold Whittick, *Erich Mendelsohn* (1940), s. 64.

Erich Mendelsohn: Einstein Kulesi, Potsdam, 1919
Mendelsohn'un en iyi bilinen dışavurumcu yapılarından biri. Albert Einstein'ı bu gözlemevinde bir gezintiye çıkardıklarında ağzından tek bir kelime, doğru kelime duyulmuştu: "Organik" (Modern Sanat Müzesi, New York).

us da esasen aynı felsefenin takipçisiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bazı güzel binalar inşa etmiş olan Gropius, Cumhuriyet doğduğunda çoktan iyi bilinir olmuştu; ancak asıl ününü daima ismiyle birlikte anılacak olan Bauhaus ile kazandı. Gropius Bauhaus'u 1919 yılının başında, Weimar'da, biri sanat akademisi, diğeri de uygulamalı sanatlar okulu olan iki eski okulu yeni bir girişimde birleştirerek açmıştı. İlk kez savaştan önce Alman Werkbund'da* dillendirilen ilkeleri netleştirip cesurca bunların ötesine geçen Gropius daha en başından okulunu tek bir sanatsal birliğin, binanın yaratımına adamıştı. O zaman da, daha sonra da kendisininkinin yalnızca bir zanaat felsefesi olmadığının altını çizdi; zanaatçılık "mimariye hazırlık"tı. Ne de yalnızca pratikle ya da endüstri ile sınırlı "işlevsel" bir felsefeden ibaretti; psikolojik soruşturmalara temellenen bir estetik felsefesiydi açıkça. 1919 Nisan'ında çıkan ku-

(*) Alman Zanaatçılar Birliği. 1907 yılında kurulan ve bünyesinde tasarımcıları, sanatçıları, mimarları ve bu alanda çalışan firmaları bir araya getiren birlik – ç.n.

Walter Gropius: Dessau'daki Bauhaus binası, 1926'da tamamlandı
Weimar Cumhuriyeti döneminde inşa edilmiş en meşhur yapı olan bu binanın keskin açıları Mendelsohn'un atılgan kıvrımlarıyla çarpıcı bir zıtlık içindeydi (Modern Sanat Müzesi, New York).

ruluş manifestosunda "Mimarlar, ressamlar ve heykeltıraşlar, yapının çok-biçimli halini (*vielgliedrige Gestalt*) hem onun bütünlüğü hem de parçaları açısından tanıyıp kavramalıdır," diye yazdı. Çalışmaları "salon sanatı" yüzünden artık kaybettikleri "mimari ruh"la ancak o zaman dolacaktır. Eski sanat ekolleri sanatı zanaattan ayırdığı için "bu birliği üretemez"di. Bu değişmeliydi: "Mimarlar, heykeltıraşlar, ressamlar, hepimiz zanaata geri dönmeliyiz." Zanaatçı ile sanatçı arasında özünde bir fark yoktu: "Sanatçı zanaatçının en yüce halidir – *Steigerung des Handwerkers*." Herkes züppece koyulmuş ayrımları unutup "her şeyin, mimarinin, heykelin ve resmin birlikte, tek bir biçimde bir araya geleceği, bu yükselen yeni inancın berrak sembolü olarak milyonlarca zanaatçının ellerinden göğe yükselecek geleceğin yeni binası" için işbirliği yapmalıydı. Lyonel Feininger bu yeni birlik çağrısını yıldızların aydınlattığı uzun, ince, seküler bir katedral gravürü ile görselleştirmişti.[46]

Bauhaus'taki çalışmaların seyri bu retoriği gerçeğe dönüştürmek için tasarlanmıştı. Her öğrenci temel dersi geçtikten son-

46 Manifesto tam metin olarak şurada basıldı: Hans M. Wingler (ed.), *Das Bauhaus, 1919-1933: Weimar, Dessau, Berlin* (1962), s. 38-41.

ra atölyede iki ustadan eğitim alıyor, bu ustaların malzemelerin ustalığı kadar, içerikle biçim estetiğinin ustalığını da aktardığı umuluyordu. Gropius daha sonra "Böyle bir ikili eğitim gelecek kuşakların tüm yaratıcı çalışma biçimlerini yeniden bir araya getirmesine, yeni bir uygarlığın mimarları olmasına imkân sağlayacaktır," diye yazdı. 1922 yılında Klee bu programın sembolik bir temsilini çizmişti: Yuvarlak bir şerit içine yerleştirilmiş yedi köşeli bir yıldız. Şerit çeşitli malzemeler (cam, taş, ahşap) ile çeşitli dersleri (yapım, renk, kompozisyon) içeren ve yıldızın kalbinde bulunan bir başka daireye götüren başlangıç eğitimini temsil eder. O dairede ise Bauhaus'un ikili amacı gururla sergilenir: "*Bau und Bühne* – bina ve sahne."[47] Genç Bauhaus'un deneysel, neşeli ve müthiş enerjik bir havası vardı; bazı öğretmenlerin ismini hatırlamak bile bu havayı yeniden yaratmaya yeter: Paul Klee, Wassily Kandinsky, Lyonel Feininger, Gerhard Marcks, Oskar Schlemmer, Laszlo Moholy-Nagy, Josef Albers.

Bauhaus'un faaliyeti özgün ve çok yönlüydü; tipografi, mobilya tasarımı, lambalar, halılar, kap kacak, ciltçilik, dans. Tümü de muazzam bir özgürlükle ele alınır, bildiğimiz üzere pek çoğu kalıcı bir etki bırakmıştır; hâlâ Marcel Breuer tarafından tasarlanan sandalyelere oturur, ilk kez Herbert Bayer tarafından çizilmiş yazı tiplerini okuruz. Bauhaus'ta tuhaf, canlandırıcı bir hava vardı: Orası bir aile, bir okul, bir kooperatif, bir misyoner topluluğuydu. Ne Gropius ne de diğer ustalar inanırdı müritliğe; büyük öğretmenin kendi küçük versiyonlarının kopyasını çıkardığı bir akademi değil, "öğrencilerin öğretmenleri", öğretmenlerin de öğrencileri "teşvik ettiği bir laboratuvar"dı. Yarar ve güzellik öylece yan yana dikilmezdi; ustalar onları bir kılmak için uğraşırdı. Gerçi saf güzelliğe de yer vardı; Feininger'in, Klee'nin ve Kandinsky'nin en ilginç görsel çalışmaları Bauhaus'ta yapıldı. Yine morallerin yüksek oluşu yalnızca yaratıcılık için değil, düpedüz hayatta kalabilmek için şarttı: Okulun ödeneği az, özellikle de öğrencileri arasında yoksulluk aşırı boyuttaydı. Walter Gropius 1923 yılında Bauhaus ilk sergisi-

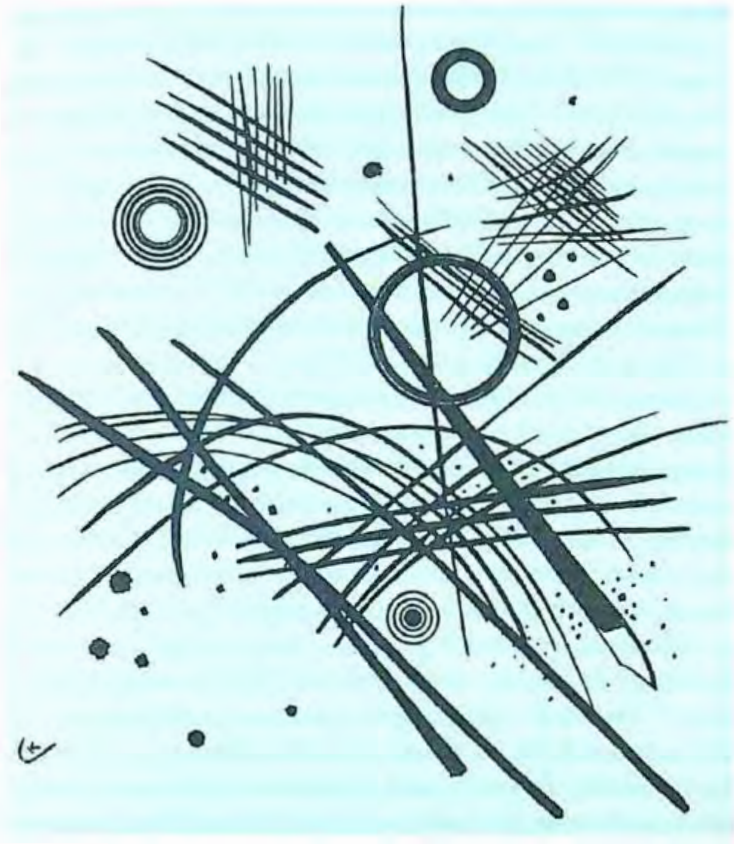
47 Bkz. *a.g.e.*, s. 10.

Marcel Breuer: İlk boru biçimli sandalye, 1925
Bauhaus'un karakterini taşıyan müthiş tasarım, üretiminin yapıldığı Gropius binası kadar ilham vericiydi (Herbert Bayer'in armağanı © 2001 Modern Sanat Müzesi, New York).

ni açtığında binayı temizlemek için para olmadığını, ustaların eşlerinin temizlikçilik yapmaya gönüllü olduğunu hatırlıyor. "Mükemmel bir ruh vardı, birinin 'siyah ve beyaz' ya da 'kare' gibi bir tema belirlediği kutlamalarımız (*Feste*) gibi bazı gayri resmî faaliyetlerimiz müthiş etkinliklerdi."

İçeride biraz gerilimin olması kaçınılmazdı: Gropius'un en önemli temel dersi vermesi için Viyana'dan getirdiği ressam ve eğitimci Johannes Itten, kendini tutkuyla ve yalnız estetiğe adadığından pratik sonuçlarla Gropius'un doğru ya da mümkün bulduğu kadar ilgilenmiyordu. Itten 1923 yılında istifa etti ve giriş dersi, diğer iki büyük öğretmen, Josef Albers ve Laszlo Moholy-Nagy tarafından devralındı. Ancak zaman geçtikçe, tartışmayı teşvik eden havanın da yardımıyla bu gerilimler hafifledi ve Gropius ile diğerlerinin karşı çıkmasına rağmen hükümetin yapılmasında ısrar ettiği 1923 yılındaki vakitsiz ser-

Wassily Kandinsky: Soyutlama
Soyut sanat yapan sanatçıların en ilham vericisi olan Kandinsky 1922 yılından 1933 yılındaki kapanışına dek Bauhaus'ta çalıştı; Weimar ruhunun modernitesine şahitlik edercesine en etkili bazı geometrik soyutlamalarını burada yaptı (Litografi, yakl. 1925. © 2001 Sanatçı Hakları Birliği (ARS), New York/ADAGP Paris).

giden Bauhaus fayda bile sağladı. Ne olursa olsun, gerçek düşman içerideki uyuşmazlıklar değil, dışarıdan gösterilen düşmanlıktı: Sağcı, gelenekçi zanaatçılar Bauhaus'un deneylerinin devrimci içerimlerine ve öğrencilerinin bohem tutumuna karşı siyasal, estetik bir tiksinti duyuyordu. "Bir barut fıçısının üze-

rinde oturduğunun" farkında olan Gropius her türlü siyasi faaliyeti kesinlikle yasaklamış, bunun da çok faydası olmuştu. Bauhaus 1925 yılında Weimar'dan daha cana yakın bir şehir olan Dessau'ya göçtü; burada Gropius belki de Weimar döneminin en çok fotoğraflanan eserleri olan meşhur binalarını yaptı, Klee ile Kandinsky tablolarını yapmaya devam etti, Breuer mobilyalarını yaptı ve atölye Bauhaus'u içeride kötü bir şöhrete kavuşturduğu kadar dışarıda meşhur eden temiz, dayanıklı, güzel lambalarını, çinilerini, gümüşlerini tasarladı. Nihayet 1932 politikası ve bunalım, ömrünün son alacakaranlığını yaşasın diye Bauhaus'un yolunu Berlin'e düşürdü.

Gropius sonraki yıllarda yazdığı metinlerde 1919 yılındaki kuruluş manifestosundaki satırlarını geliştirdi yalnızca: Yeni mimari hem iktisadi hem de estetik ihtiyaçları gidereceği bir bütünlük arayışındaydı. Makineleşme hizmetkâra dönüştürülmeliydi; aslında Bauhaus "makinenin ürünlerine bir hakikat ve mana vererek insanın onun tarafından köleleştirilmesini önlemek, ülkeyi mekanik anarşiden korumak" için tasarlanmıştı: "Amacımız makinenin gerçekten sahip olduğu avantajların hiçbirini feda etmeden onun tüm eksikliklerini ortadan kaldırmaktı." Doğruydu, modern insan paramparça edilmişti ama işbölümünü terk etmek yalnızca imkânsız değil, istenmeyen de bir şey olurdu. Parçalanmışlık trajedisinin sorumlusu makinenin kendisi ya da görevlerin ufacık alt bölümlere ayrılması değil, "çağımızın hâkim materyalist zihniyeti ve bireyin topluluğa hatalı, gerçekdışı biçimde eklemlenmesi"ydi. Lazım olan şey, makineleşmekten ya da doğru türde bir standardizasyondan ürkmeyen dürüst bir modern felsefeydi. "Pratikte tüm yaratıcı çalışma biçimlerinin sade birer vatandaş olduğunu, modern dünyada birbirilerine mantıken bağımlı olduğunu vazettik... Kılavuz ilke, sanatsal tasarımın entelektüel ya da maddi bir iş değil, hayatı oluşturan malzemenin ayrılmaz bir parçası olduğuydu." Burada akıl ve tutku el ele vermeliydi. "Bir sanat eserinin nihayetinde teknik bir ürün olduğu doğruysa da, yalnızca tutkunun ve hayal gücünün ulaşabileceği entelektüel bir gayesi vardır." Özetle Bauhaus "yaklaşımının bütünlüğü sayesinde

... günümüzün mimarisi ile tasarımının toplumsal bir sanat olarak yeniden ayağa kaldırılmasında emeği geçen" sahici bir topluluk olmuş, "bütünsel mimari"yi geliştirmişti.[48]

Mimarlar dillerinin muğlaklığı, yapmacıklığı ve klişeye olan düşkünlükleriyle ünlüdür; Gropius'un da kâhincilik oynamanın çekiciliğinden kaçamadığı anlar vardı. Yine de eseri (tasarladığı evler, üretilmesinde önayak olduğu ürünler, yetiştirdiği talebeler ve eğitimden geçirdiği kamu) onun en hayalci ifadelerine muteber, somut bir anlam verir. Gropius'un öğrettiği ancak çoğu Alman'ın öğrenmek istemediği şey Bacon, Descartes ve Aydınlanma'nın verdiği dersti: Kişi dünyayla yüzleşip ona hâkim olmalıydı; modernitenin yol açtığı dertlerin devası, daha fazla ve doğru türde bir moderniteydi. Bauhaus'un vadesinin Weimar Cumhuriyeti'ninkinden yalnızca altı ay sonra dolması kimseyi şaşırtmasa gerektir.

48 Alıntıları şu eserlerden aldım: Walter Gropius, *The New Architecture and the Bauhaus* (çev. P. Morton Shand, 1965 baskısı) ve *Scope of Total Architecture* (1962 baskısı), çeşitli sayfalar.

5

BAŞKALDIRAN OĞUL: DIŞAVURUMCU YILLAR

I

Weimar Cumhuriyeti'nin Bauhaus'tan sonra belki de en meşhur eseri 1920 Şubat'ında Berlin'de gösterime giren film "Dr. Caligari'nin Muayenehanesi"ydi. Willy Haas daha sonra "Tekinsiz, şeytani, zalim, 'Gotik' Almanya karşımızdaydı işte," diye yazdı.[1] Bir kâbusu andıran olay örgüsü, dışavurumcu dekorları, kasvetli atmosferiyle *Caligari*, Weimar ruhunu gelecek nesiller için ete kemiğe büründürmesi bakımından Gropius'un binaları, Kandinsky'nin soyutlamaları, Grosz'un karikatürleri ve Marlene Dietrich'in bacaklarından hâlâ geri kalmaz. Ölümsüz olmayı tamamen hak eden bir film, bir deney salgınına babalık etmiş bir deneydir. Ancak *Caligari* Weimar tarihi, özellikle de onun ilk dışavurumcu yılları açısından öğreticidir de ve bu nokta onun öyküsünde belirleyici bir rol oynar. Tuhaf bir senaryodan ya da ışık kullanımındaki yeniliklerden daha fazlası mevzubahisti burada.

Alman yazar ve film eleştirmeni Siegfried Kracauer daha sonra Amerika'da sürgündeyken *Caligari*'nin tarihini en ufak ayrıntısına kadar yazdı. Şöyle olmuştu: Savaştan kısa bir süre sonra Hans Janowitz ve Carl Mayer isimli biri Çek biri Avusturyalı iki

1 *Die literarische Welt*, s. 103.

genç adam beklenildiği gibi Berlin'de tanışmış ve dost olmuştu. İkisi de yetenekliydi, Dışavurumculuğa hayran olmuş, yeni sona eren savaşın dehşetine kapılmış, insanları pasifist görüşlerine ikna etmeye heveslenmişlerdi. Gece hayatında edindikleri deneyimlerden, savaşta yaşadıkları çaresizliklerden ve hayal güçlerinden mürekkep bir hikâyeyi, uyurgezer hastası Cesare'yi panayırlarda teşhir eden deli, güçlü Dr. Caligari'nin hikâyesini kaleme almışlardı. Caligari gittiği her yere ölüm götürür: Onu hakir gören bir memur ölü bulunur, iki genç öğrenciden biri Cesare'ye geleceğini sorduğunda, Cesare onun şafakta öleceğini bilir. Hayatta kalan öğrenci Francis gizemi çözmeye çalışır; Caligari'nin kabinine gizlice girer, Cesare'yi bir kutuda uyurken gördüğünü sanarak rahatlar. Ancak Francis panayırdayken Cesare aslında onun sevgilisi Jane'i kaçırmaya gitmiş ve onu alıkoymuştur. Sarp tepelerde, ürkütücü viyadüklerde kovalanan Cesare kızı bırakır ve ölür. Gerçek ortaya çıkar: Hipnotize edilen Cesare efendisinin azmettirmesiyle suçlar işliyor, geceleri onun yattığı yerde bir cansız manken dururken o sokaklarda dolanıyordur. Caligari tutuklanmaktan kurtulur ve bir akıl hastanesine sığınır. Ancak onun peşini bırakmayan Francis'i burada bir başka keşif bekler: Deli hipnozcu ile akıl hastanesinin müdürü aynı kişidir. Caligari uyurken Francis ve polis onun kayıtları üzerinde çalışır ve olaylar arasındaki iç bağlantıları keşfeder: Hastane müdürü, maşası Cesare'yi cinayet işlemeye sevk etmiş Dr. Caligari isimli bir 18. yüzyıl şarlatanının hikâyesinden çok etkilenmiştir; bu etkilenme saplantıya dönüşünce akıl hastanesindeki bir uyurgezer ile Caligari'nin yaptığı gibi deneyler yapmaya başlamıştır. Francis müdüre Cesare'nin cesedini göstererek ondan bir itiraf koparmaya çalışınca modern Caligari çileden çıkar ve ancak deli gömleği (tam da yönettiği ve çılgınca ihanet ettiği kurumun simgesi olan şey) giydirilerek zapt edilebilir.

Weimar döneminin en etkili film prodüktörlerinden biri haline gelecek Erich Pommer senaryoyu kabul etmiş, sonunda onu yönetmesi için Robert Wiene'yi görevlendirmiştir. İşte burada çok önemli bir şey yaşanmıştı: Yazarların hararetle karşı çıkmasına rağmen Wiene orijinal hikâyeyi farklı bir çerçeve-

"Dr. Caligari'nin Muayenehanesi" (1920) filminden iki sahne
Tarih yazan bu dışavurumcu korku filminin dekorları üç dışavurumcu sanatçının elinden çıkmıştı: Hermann Warm, Walter Röhrig ve Walter Reimann. Deli Dr. Caligari'yi Werner Krauss, Caligari'nin cinayete azmettirdiği uyurgezer Cesare'yi Conrad Veidt oynamıştı (Modern Sanat Müzesi Film Afişleri Arşivi).

ye oturtarak filme bugünkü şeklini verdi; film artık akıl hastanesinde başlar ve biter, sonunda da anlaşılır ki deli olan öğrenci Francis ve sevgilisi Jane'dir; müdürü katil Dr. Caligari ile karıştırmasıysa Francis'in sanrılarından biridir yalnızca. Aslında müdür müşfik bir adamdır, Francis'in yaşadığı psikozun mahiyetini ortaya çıkardığı için rahatlamış, nihayet onu iyileştirebileceğini ilan ettiği için mutludur.

İki yazarın yapılan bu değişikliğe öfkelenmesi yazar kibrinin ötesinde bir şeydi. Film güçlü olmasına güçlüydü (hâlâ da güçlüdür) ancak ikilinin vermek istediği mesaj kaybolmuştu. Bu "iki genç *Dichter*" Willy Haas'ın dostuydu ve hatırladığı kadarıyla "1920'lerde yazdıkları şeyin pasifist bir film, militarizme karşı bir film, genel anlamıyla askerî itaate karşı bir film olduğunu sık sık, tekrar tekrar söylemişlerdi" ona. Ardından film şirketi değişiklikleri yaptı, "bu anlamı boşa çıkaran çok tuhaf ve çarpıcı değişikliklerdi".[2] Kracauer'in gösterdiği gibi yazarlar otoritenin gaddarlığını, katıksız deliliğini ortaya sermek istemişti; yönetmenin onların hikâyesini oturttuğu çerçeveyse otoriteyi özünde nezih ve cömert bir kisveye, otoriteye başkaldırmayı ise bir sanrı, bir delilik biçimi kisvesine büründürmüştü. Devrimci fikirler konformist fikirlere dönüştürülmüştü.[3]

Ancak hiç dokunulmadan bırakılsaydı da orijinal fikrin daha anlaşılabilir olup olmayacağı ucu açık bir sorudur. Görünüşe göre orijinal kurguda değişiklikler yapıldığından habersiz olan halk *Caligari*'yi sorgusuz sualsiz bir heyecanla karşılaşmıştı. Bilselerdi de onlar için fark etmezdi. Bu aldırmazlığın kendisi, bir bütün olarak dışavurumcu mesaja ilişkin yapılmış hakkaniyetli bir yorum olarak alınabilir. Kracauer yazarların Caligari'nin tiranlığına karşı sunabildikleri alternatifin, yani panayırdaki süregiden, hareketli, yapılandırılmamış faaliyet ile simgelenen anarşinin de su götürür olduğunu kabul eder. "İki yazarın Caligari'nin zulmüne karşı bir panayırın özgürlüklerini seç-

2 *A.g.e.*, s. 103.

3 *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film* (1947), s. 61-76. Bu olayı yazan Kracauer filmin yazarlarından biri olan Hans Janowitz'in kaleme aldığı yayımlanmamış bir hatırata erişebilmişti.

miş olması, devrimci niyetlerindeki bir kusuru gösterir. Her ne kadar özgürlüğü arzulasalar da, onun sınırlarını tahayyül edemiyorlardı anlaşılan."[4]

Dolayısıyla *Caligari*, kurgusunun ilk hali, son aldığı şekil ve nihayetinde kazandığı zafer ile dışavurumcuların belirsizliklerini, kafa karışıklığını yansıtır. Dışavurumcular, Devrim'e hizmet etmek için kendi bildiğince elinden geleni yapmışsa da, onların devrimciliği siyasal ya da en azından programlı olmayan genel bir devrimcilikti; onların durağan biçimler ile sağduyuya karşı başkaldırısı Almanya genelinde yenilenmeye duyulan özlemi, güncel durumdan duyulan rahatsızlığı ve benimsenecek araçlara ilişkin belirsizliği yansıtıyordu. Dışavurumcular birleşmiş bir hareket değil, gevşek bağlarla bağlı bir gruptu; bir derdi olan asilerdi ancak net tanımları ya da somut hedefleri yoktu. Devrim kapıya dayandığında her kesimden dışavurumcu ona sağlam bir destek vermiş, diğer sanatçıları da devrimci çevreye çekmişti. 1918 Kasım'ında kurulan *Novembergruppe* ve kışkırtıcı bir isme sahip *Arbeitsrat für Kunst* [*Sanat İçin İşçi Konseyi*] yeni çağa uygun düşen bir sanatı yaymaya kendini adamış, siyaset yelpazesinin tüm kesimlerinden dışavurumcuları ve sanat yelpazisinin tüm kesimlerinden sanatçıları saflarına katmıştı: Gizemli, ırkçı Hıristiyan Emil Nolde'yi de, huzursuz Komünist Ernst Toller'i de; Erich Mendelsohn'u da, Walter Gropius'u da... Tüm sanatçılar (ya da hemen hemen tümü) her şeyi yenilemek isteyen yarı dinsel bir şevke kapılmıştı: Bertolt Brecht, Kurt Weill, Alban Berg, Paul Hindemith, hepsi *Novembergruppe*'ye katıldı. 1918 Aralık'ında "Sanatın geleceği ve bu ânın vahameti, tinin devrimcisi olan bizleri (dışavurumcuları, kübistleri, fütüristleri) birliğe ve yakın işbirliğine zorluyor," diye yazdılar.[5]

Tıpkı Weimar koalisyonunun birliği gibi bu birlik de uzun sürmedi, kardeşçe işbirliği hayalleri söndü ama tinin devrimcileri kendi dünyalarına saldırmaya devam etti, bazen dört dörtlük, dizginlenmiş bir sanatsallıkla, sık sık da histerik bir taş-

4 *A.g.e.*, s. 74.

5 Bernard S. Myers, *The German Expressionists: A Generation in Revolt* (1966 baskısı), s. 220.

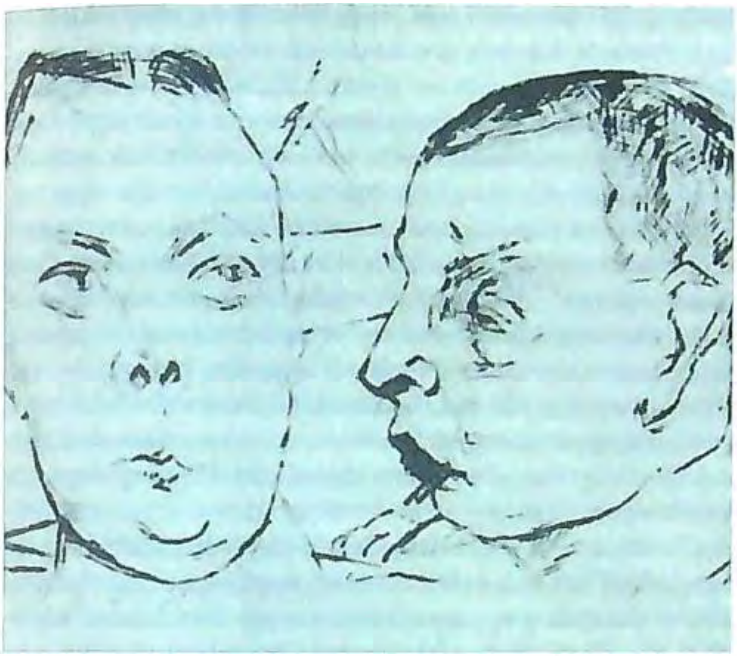
kınlıkla. *Dr. Caligari'nin Muayenehanesi* loş ışığa gömülmüş, oyuncuların tuhaf bir şekilde resmedilmiş dekorların önünde uyurgezer Cesare gibi trans halinde davrandığı bir dışavurumcu film modası başlattı. İddialı yaratıcıları bu filmlerin gizemli, çok sayıda farklı anlam katmanıyla yüklü görüneceğini umuyordu. Wiene *Caligari*'den sonra aynı sene, kan ve dizginsiz dürtüler içinde debelenen bir başka fantezi olan *Sahici*'yi çekti; iki yıl sonra Fritz Lang *Kumarbaz Dr. Mabuse*'u yaptı. *Caligari*'ye bol bol suç, hipnotizma ve sonundaki deliliğiyle biraz, üzerine gölgelerin, eğik duvarların ve çılgınca açıların resmedildiği, Feininger tablosundan fırlamış olabilecek (ama öyle olmayan) dekorlarıyla çokça benziyordu.

Zira ressamlar da kendi yolunda ama benzer bir istikamete doğru yürümüştü. Tümü de savaştan önce keşfedilmiş olan güçlü, basit, saldırgan renkler, bilinçli olarak tercih edilen ilkel bir zanaatçılık, tutkulu bir çizgi, insan figürünün acımasızca çarpıtılması onların elinde yeni uçlara taşınmıştı. Ressamlardaki bireycilik o yılların sinemacılarından, hele ki şairlerinden çok daha fazlaydı; Bauhaus'ta birlikte çalışan Klee, Feininger, Kandinsky gibi ressamlar bile kendine özgü üslubuyla çalışırdı. Dışavurumculuğun vizyonuna borcu aşikâr olan, dönemin en büyük ressamlarından Max Beckmann bu etiketi gururla reddetmiş; dışavurumcu yılların tam ortasında "Şu Dışavurumculuk işi ... dekoratif ve edebî bir konu"dan ibarettir, diyerek ciddiye almamıştı. Kendisinin bir modern olduğunu biliyordu ama yine de ısrarcıydı: "Kişi Dışavurumculuğa ya da İzlenimciliğe bağlanmadan da yeni olabilir."[6]

İsmin muğlaklığı Weimar Cumhuriyeti'ndeki ressamların siyasi duruşlarının muğlaklığını yansıtıyordu. Beckmann kararlı bir şekilde "Hiçbir şekilde siyasette etkin olmadım," diyor, hiç "barikatlarla oyalanan biri" olmadığını söylüyordu.[7] Beckmann

6 Beckmann'dan yayıncı Reinhard Piper'a. Akt. Peter Selz, *Max Beckmann* (1964), s. 39.

7 Şurada alıntılanmış 1938 tarihli bir ifade: Myers, *German Expressionists*, s. 254; şurada alıntılanan 17 Eylül 1948 tarihli günlük yazısı: Aloys Goergen, "Beckmann und die Apocalypse", *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), s. 21.

Max Beckmann: İki motorize birlik subayı
Kendisi de savaşmış olan Beckmann düşmanın suratının karikatürize edilmesine gerek olmadığını, gerçekçiliğin oldukça yeterli olduğunu biliyordu, tabii Beckmann'daki çizim becerisi gerçekçide de olduğu sürece. Bu kuru kazıma "Gesichter" [Yüzler] başlığı altında yayımlanan on dokuz oyma baskılık bir portföyde yayımlandı (Kuru kazıma, 1915; yazarın koleksiyonundan).

için doğru olan diğer birçok ressam için de doğruydu. Nazik Lyonel Feininger *Novembergruppe*'nin bir manifestosunu imzalayıp "sesini filizlenen ve vücuda gelen her şeye 'evet' diyenlere" katmış ressamlardan biriydi.[8] Yeniliğin ve insanın böyle iyi niyetli, zararsız bir şekilde tasvip edilmesi çok tipikti: George Grosz'un çizimleri açıkça, göstere göstere kendine özgü bir *Weltanschauung*'u somutlaştırıyor ve şişman sanayicilerle savaş vurguncularına karşı propaganda yapıyordu; Otto Dix'in işçileri konu aldığı sıcak resimleri ile pezevenkler ve fahişeleri konu

8 Hans Hess, *Lyonel Feininger* (1961), s. 87.

aldığı gaddar portreleri açık bir proleter mesaj taşıyordu; Käthe Kollwitz'in kasvetli, çarpıcı çalışmalarındaki yas tutan anneler, Karl Liebknecht'e veda, aç çocuklar, savaşın ve kapitalist sömürünün perişan kurbanları, ivedi bir siyasi çağrı yapıyordu. Ancak ressamların çoğu, hasımları onlara *Kultur-Bolschewiken* [*Kültürel Bolşevik*] dediği için politikleşmişti, tıpkı bazı Almanların Yahudi olduklarını daha sonra, Nazi hükümeti onlara siz böylesiniz dediği için keşfetmesi gibi. Gerçi Emil Nolde'nin siyasi nosyonları (korkunç antisemitizmi, Fransız kültürüne karşı kaba düşmanlığı ve bunların altını çizercesine Nazi Partisi'ne erkenden üye oluşu) Dışavurumculuğun her tür siyasetle uyumlu olduğunu göstermişti. Dışavurumcular uzlaşımdan doğaya* doğru bir hamle yapmayı arzu ediyordu. Belli ki Nolde için erdem ve gerçeklik Nordik kanda ve toprakla kurulan gizemli bağda yatıyordu. Dışavurumcu romancı Theodor Däubler 1919 yılında hareketin bu denli ihtiraslı oluşundaki tehlikeyi farkında olmadan açık etmişti. Alman dışavurumcuları üzerinde muazzam bir etki yapmış olan Edvard Munch'ın "Kıskançlık" taşbaskısı önünde dikilirken düşünüyordu Däubler: "Ben bir hayvan değil miyim? Sahiden! Evvel ve ahir döngüsü der ki: Olabilirsin. Hayvan Munch'ta sökün eder, hiç el değmemiş özü tümüyle dışavurulur. İzlenimciler bilmiyordu onunla ne yapacaklarını. Ancak bir kez daha hayvan kategorilerinin peşindeyiz şimdi – *Tierbestimmheiten.* Asıl önemlisi, o ne anıtsallıktır: Her hayvan, yadsınamaz bir tutunuş hayata. Neticede kendi yazgısı kendi elinde. Hayvana sanatla geri dönmek Dışavurumculuktan yana yaptığımız tercihtir."[9] Burada tek zorluk vardı, o da dışavurumcuların hayvana sanatla geri dönerken (hayvanları da Marc'ın zararsız dişi geyiğiydi) Nazilerin hayatın içindeki hayvana dönüp diğer hayvanları kendi modelleri olarak seçmesiydi.

(*) Felsefede uzlaşımsal ve doğal olan arasındaki karşıtlık, insan davranışlarının toplumsal ya da kültürel uzlaşılarla tesis edildiğini savunan anlayış ile bunların kaynağının tabiatta, insan doğasında, ırksal farklılıklarda aranması gerektiğini savunan anlayış arasındaki ayrımı belirtmek için kullanılır – ç.n.

9 *Der neue Standpunkt*'tan (1919), Paul Raabe ve H. L. Greve (ed.), *Expressionismus: Literatur und Kunst* (1960), s. 19.

Ancak hepsi bu kadar değildir. Bazı ressamlar Cumhuriyet'i aşırı sol ya da aşırı sağ bir pozisyondan kötüler, diğer ressamlar da resimle oy veremeyecek kadar meşgul olurken, hepsinde bilerek ya da bilmeyerek Weimar ruhuna iştirak ettiklerine dair net bir his vardı. Nazi döneminde Nolde'nin başına gelenlerdeki ironi (yeni efendilerinden kabul görmek için hevesle uğraşmış, yeni düzende kendisine de bir yer verilsin diye ileri gelen memurlara tekrar tekrar başvurmuş ancak neye sempati duyarlarsa duysunlar "dejenere sanatçılarla" işi olmayan rejim bu başvuruları hakir görerek tamamen reddetmişti) gösteriyor ki, belki dışavurumcuların hepsi Weimar'ı sevmiyor olabilirdi ama Weimar'ın düşmanları dışavurumcuların hepsinden nefret ediyordu. Bunun için haklı nedenleri vardı. Onların canlılığında, durmadan görünenin ardındaki gerçekliği arayışlarında devrimci bir şeyler vardı. Monarşi yanlılarının, sonra da Nazilerin sevdiği duygusal gerçekçilik, ikisinin de faydalanabileceği fotoğrafik doğalcılık ve mit yaratıcılık Weimar dönemi sanatçılarının gözünde lanetliydi; yalandı bunlar, sanat değil. Kirchner'in haşin İsviçreli köylü portreleri, Feininger'in uzun düz çizgiler ve kübist düzlemlerden oluşan nefis kompozisyonlarıyla lirik deniz manzaraları ve kiliseleri, Klee'nin güzelce dizginlenmiş harikulade fantezileri, Kandinsky'nin ilişkilerinde tuhaf bir gerilimin bulunduğu doğrular, daireler ve eğrilerden oluşan soyutlamaları; bunlar geçmişi reddetmeleri ve yeni bir gerçekliğe özlem duymaları bakımından birlik içindeydiler. Beckmann hepsi adına konuştu. "Çalışmalarımda kendini gerçek denilenin ardına gizleyen fikri göstermek istiyorum. Görünür olandan görünür olmayana götüren köprüyü arıyorum," diyordu.[10]

Hatta bu kadar da değil. Bariz biçimde politik ya da bariz biçimde apolitik olmadıkları zamanlarda bile, ressamların eserleri, tıpkı tüm Weimar'daki gibi, tek bir iç burkan deneyimi yansıtıyordu: savaşı. Barikatlarla hiç oyalanmamış bir ressam olan apolitik Beckmann 1915 ile 1918 arasında üslubunu değiştirdi. 1884 yılında dünyaya gelen Beckmann, İmparatorluğun

10 1938 tarihli bir ifadesi. Myers, *German Expressionists*, s. 254.

son döneminde yetişmiş, fevkalade teknik ressamlığı, izlenimci tekniği ve portrelerine canlılık veren içten neşesiyle 1914 yılından önce hayli tanınır olmuştu. 1907 yılında yaptığı ünlü bir otoportresi (tüm hayatı boyunca kendi portrelerini çizmiş, oymuş, boyamış, anlık hallerini ve manevi gelişimini kayıt altına almıştı) elinde sigarası, yakışıklı yüzüyle kendine güvenli, düzgün giyimli bir genç adamı gösterir. Savaş her şeyi değiştirdi. Onun hayranı olan eleştirmenlerinden biri 1921 yılında "Savaş, ressamı gerçekliğe savurdu," diye yazdı.[11] Çizimleri kasten çarpıklaştı; tanık olduğu tüyler ürpertici manzaraları, yaralı, ölen askerleri, cesetleri aktaracak kadar gerçekçiydi hâlâ. Tablolarının konusu değişti: Savaşın ortasında hiç bitirmediği "Diriliş" adlı büyük bir kıyamet tablosuna başladı; yürek parçalayan "Çarmıhtan İndiriliş"i ve masumane bir şekilde "Gece" adını verdiği ama figürleriyle, yüzlerindeki çarpıklıkla, kaba renkleri, haşin çizgileriyle fevkalade itici gelen tablolar resmetti. 1919 yılında yanıltıcı biçimde "Yüzler" diye adlandırdığı on dokuz kuru kazıma çalışmadan oluşan bir seri yayımladı (içerisinde Frankfurt yakınındaki Main Nehri'nin güzel bir manzarası vardı örneğin) ve otoportreler yapmaya devam etti. Ancak bunlar başka bir adama aitti: Gözler büyük ve acı doludur, ağız gülümsemez, serttir. Bu değişim bilinçsizce olmamıştı. "Şimdi savaş öncesindekinden de çok şehirlerde, dostların arasında olma ihtiyacını duyuyorum," diye yazdı. "Bizim yerimiz orası. Bizi bekleyen tüm sefaletteki yerimizi almalıyız. Yüreğimizi ve cesaretimizi hayal kırıklığı içindeki zavallı insanların dehşet verici çığlıklarına bırakmalıyız."[12] Beckmann kendini nasıl adlandırıyor olursa olsun, dışavurumcu yılların programını ya da daha ziyade özlemlerini ondan daha etkili şekilde ortaya koyan olmamıştı.

Diğer sanat formları da aynı evrimi yaşadı. Şairler, dansçılar, besteciler, heykeltıraşlar, hatta karikatüristler dünyayı kendinden kurtarmak ya da en azından olan biten karşısında hissettikleri tiksintiyi ifade etmek için yeni teknikler denedi. Sanatçılar

11 Benno Reifenberg, "Max Beckmann" (1921), *Blick auf Beckmann*, s. 102.

12 1918 yılında yazıldı. Akt. Selz, *Beckmann*, s. 32.

kendilerini daha açık anlatabilmek, kendilerine bir okur/dinleyici/izleyici kitlesi bulabilmek için evrensel insan olmaya çabaladı; ressamlar şiir yazdı, romancılar şarkı. Bunların pek azı doğuştan yetenekli bir heykeltıraş, ressam, oyun yazarı, şair ve romancı olan Ernst Barlach kadar yetenekli ve çok yönlüydü ama birçoğu onun gibi olmaya can atıyordu. Hepsi de deney yapıyordu: Dışavurumcu şairler dille oynayarak eşi görülmedik bir duygu yoğunluğunu, daha önce duyulmadık bir inanç saflığını aktarmak için uyumsuzları yan yana getiriyor, ketumlaşıyor ya da kelimelerle resim yapıyordu savurganca. Ele aldıkları konular ne kadar dingin olursa olsun (neticede en güzel bazı dışavurumcu tablolar manzara ya da natürmorttu, en iyi bazı dışavurumcu şiirler aşk şiirleriydi), çalışmalarının içkin sanatsal doğrultusu müesses gelenek için en az George Grosz'un mide bulandırıcı plütokrat, şuh fahişe ya da sakat savaş gazilerini resmettiği acımasız çizimleri kadar yıkıcıydı.

Weimar'ın ilk yıllarının en yenilikçi ve kesinlikle en dobra dışavurumcuları arasında oyun yazarları vardı. Üretken ve (kurallara, seyirciye, sık sık da anlaşılırlığa) muhalif olan oyun yazarları, olay örgüsü, sahnelemesi, diyalogları, karakterleri, oyunculuğu ve yönetmenliğiyle eksantrik olan oyunlar yağdırdı. Dekorlar yalnızca ima ediliyordu; ışıklandırma çoğu şeyi seyirciye bırakıyor, diyalog sıradan tavırlardan mümkün olduğunca uzak bir tirat atmaya dönüşüyor, sık sık da haykırmadan ibaret kalıyordu. Karakterler isimlerinden ve bireysel özelliklerden yoksun bırakılarak evrenselleştiriliyor ve yalnızca "adam", "genç kız", "asker", "anne" diye anılıyorlardı. Dışavurumcu sinema bu aracı ödünç almış ve çok etkili olmuştu. Bu oyunlarda hayat çok, zarafet az, mizah hiç ama hiç yoktu; yakarışları tiz, dosdoğru bir yardım çığlığı, güçlü, aceleci bir ıslahat talebiydi.

Önde gelen dışavurumcu oyun yazarlarının isimleri hâlâ bilinir (akla trajik anılar getirirler zira pek çoğu Nazi döneminde kendini öldürmüştür) ama oyunları pek sahnelenmez. Yine de özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında tiyatroyu onlar dolduruyor, ona bir tazelik havası katıp gürültüye boğuyorlardı. Bu

oyun yazarlarının şansına, Cumhuriyet'in prodüktörleri ve yönetmenleri onları genellikle seviyordu. 1919 yazında Berlin'deki Staatliche Schauspielhaus'a zorla *Müdür* yapılan (ki stratejik bir makamdı) Leopold Jessner, Weimar tiyatrosunun en güçlü adamıydı. Prusya *Kultusminister*'i Konrad Hänisch gibi, Jessner de bir sosyal demokrattı. Ancak Jessner'in tek hususiyeti bu değildi; kendisi Hamburg ve Königsberg'de Ibsen, Hauptmann, Wedekind ve Schnitzler oyunlarını başarıyla yönetmiş deneyimli bir yönetmen ve prodüktördü. Aslında 1919 yılında Berlin'e çağrılmadan önce Königsber'de sahnelediği son iki oyun Wedekind'in *Pandora'nın Kutusu* [*Büchse der Pandora*] ve Kaiser'in *Gas* oyunları olmuştu.

Berlin'deki prodüksiyonların ilki, şüphesiz bilinçli bir tercihle klasik bir Alman oyunuydu: Schiller'in "Wilhelm Tell"i. Oyunu dışavurumcu bir tarzda icra ettiren Jessner, besbelli ki yeni Cumhuriyet'te sanatın eleştirel işlevini ortaya koymak niyetindeydi. 12 Aralık 1919 tarihindeki suareyi olabildiğince kışkırtıcı yapmaya özen göstermişti. Bulabildiği en iyi aktörleri işe kattı: Albert Bassermann Tell'i, Fritz Kortner de tiran Gessler'i oynadı. Sahneye daha sonra Jessner'e has bir araç haline gelecek *Jessnertreppe* egemendi: Bu, aktörlerin üzerine oturabildiği, tirat atmak için tırmanabildiği ve öldürüldükten sonra da aşağı yuvarlanabildiği dik, çıplak merdivenlerden oluşan bir düzenlemeydi. *Jessnertreppe* doğalcılığa karşı dışavurumcu bir taarruz, seyircinin hayalgücünü kullanarak dramaya katılmasını isteyen dışavurumcu bir talepti. Dahası, Jessner vatandan bahseden ünlü bir satırı makaslayarak Schiller'in oyununun vatansever yönünü törpülemiş ve oyunu tiranlığa karşı bir devrim çağrısına dönüştürmüştü. Tam nefret edilen Alman general tipine bürünmüş olan Gessler, üzerinde madalyaların sallandığı pırıltılı bir üniforma giyiyordu; hödük Junker'i karikatürize etmek için yanaklarına ateş kırmızısı allık sürülmüştü. En kalın kafalı seyirci bile karşısında oynanan oyunun siyasi mesajını tahmin edebilirdi.

Kortner suarenin nasıl geçtiğini kendi otobiyografisinde gösterir. Tiyatrocular solcuydu; Liebknecht ile Luxemburg'un öl-

dürülmesi onları öfkeden çılgına çevirmişti ve Jessner'in yapımı da bu öfkenin bir dışavurumuydu. Prömiyer daha baştan salondaki gösterilerle kesildi. Sağcılarla solcular hep oradaydı; haykırışlar, ıslıklamalar, ayaklarını yere vuranlar vardı; farklı siyasal yönelimlere ve edebî zevklere sahip eleştirmenler seyirci koltuklarına basıp ayağa kalkmış, oyun programını birbirine sallıyordu. Tüm radikalliğine karşın ürkek bir kişiliğe sahip olan Jessner nihayet perdeyi kapattı ama oyuncular oyunu devam ettirmekte ısrarcıydı. Trompetler eski Kayzer'in otomobilinin sesini taklit edercesine çalınca salonda bir başka gürültülü gösteri başlamıştı. Ardından Kortner sanki Göring'i önceden sezmiş gibi bir halde sahneye fırlamış, göstericileri bağırarak susturmuştu. Bir süre sessizlik oldu, Bassermann oğlunun kafasının üstündeki elmayı vurunca muazzam bir alkış koptu. Sahne sonunda perde kapandı ve kumpanyadakiler birbirini tebrik etti. Ancak kutlamaya başlamak için daha erkendi; gösteriler devam etti, ta ki haykırışlar sağır edici bir hale gelinceye kadar. O zaman Albert Bassermann, bu kibar oyuncu, boğuk sesiyle perdeyi yararak sahneye koştu. Böyle beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması sessizliğe neden oldu, ardından yalnız bu defaya mahsus bir berraklıkla parlayan sesiyle bağırdı Bassermann: "*Schmeisst doch die bezahlten Lümmel hinaus!*" – "Atın şu satılmış hödükleri dışarı!" Bunu kabullenmediğini haykıranlar oldu (Kortner'a göre kendilerinin çamura bulaşmamış domuz olduğunu kanıtlamak istemişlerdi) ama direniş bitmişti artık, oyun da muzaffer sonuna doğru ilerledi.[13] Vesile olduğu prodüksiyonu hak eden dışavurumcu bir suare olmuştu.

II

Dışavurumculuk kadar huzursuz bir kendiliğindenliğe sahip, bireyci olmaya özellikle gayret gösteren bir üslubun, oluşumu gereği isyancılığın kendisi ve iletişim kurmaya duyulan özlem dışında sunabileceği bir yöntem ya da bir mesaj yoktu. Ni-

13 Fritz Kortner, *Aller Tage Abend* (1959), s. 350-362.

hayetinde Jessner'in *Wilhelm Tell*'i bile kimi seyirciler tarafından Prusya Genelkurmayı'ndan ziyade Versay Barışı adı altında Almanları taciz eden Fransız subaylarına yönelik bir eleştiri olarak görülebilmişti. Bazı dışavurumcular cinsel iktidarsızlık korkularını ya da dinsel hiçlik korkularını kayıt altına almış; kimisi de İsa'ya ya da daha ziyade bir insanlık dinine ihtida edişlerine dair oyunlar yazmıştı. Modern makine uygarlığının nimetlerini öven az, karikatürize eden çoktu. Tek gerçekten sahici insan deneyimi olarak savaşı ve yıkımı yücelten dışavurumcular bile vardı ancak çoğu militarizme lanet okuyup yenilenmiş barışçıl insanlıktan dem vuran sarhoş edici vizyonlarının propagandasını yapıyordu.

Dışavurumcuları birleştiren de her şeyden daha çok işte bu vizyondu. Bu yeni insanlığa erişmenin olanaksızlığı Beckmann'ın tablolarını karartırken onu yaratma umudu oyun yazarlarına can verdi. Savaşın sonlarına doğru yazılmış en kayda değer dışavurumcu oyunlar, örneğin ikisi de 1917'de yazılan Walter Hasenclever'ın *Antigone*'si ile Fritz von Unruh'un *Bir Aile*'si [*Ein Geschlecht*] savaş canavarıyla güreşir, feri sönmüş gözleriyle yeni bir güne ve yeni bir insana bakarlar. Cumhuriyet'in gelişiyle birlikte bu kâhince temalar merkezî hale gelmiş, hem Berlin'de hem de taşradaki Alman sahnesi yarı zamanlı bir vaiz kürsüsüne dönüşmüştü. İster Ernst Toller isterse de Georg Kaiser tarafından yazılmış olsunlar, serbestçe tarihsel olaylara ya da insanların kafasındaki soyutlamalarla ilerleyen repliklere dayandırılmış olsunlar, iyimser ya da kaderine boyun eğmiş olsunlar, şiddetle antikapitalist ya da yalnızca insancıl olsunlar, umutları her zaman aynıydı: İnsan ıstırap çekerek ve yaşayarak dönüştürülmeliydi (zira oyun yazarları da diğer herkes gibi başlangıçta memnuniyetle karşıladıkları bir savaşla dönüşmüştü), insan arıtılmalı ve daha üstün türler dünyaya getirmeliydi.

Dışavurumcular bu yeni insanlık arayışında halka pek çok kahraman arz etmişti: Yabancı, mustarip, intihar eden, fahişe. Ancak çalışmalarına hâkim olmuş tek bir tema vardı: Oğlun babaya başkaldırısı. Burada sanat doğrudan hayatı yorumlar: Kasım Devrimi'ni tek bir şey üzerinden yorumlamak basite indir-

Oskar Kokoschka: Walter Hasenclever
Biri ressam, biri oyun yazan iki dışavurumcu Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru dost olmuştu. İkisi de insanlığın iflah olmaz sevdalısıydı ama yalnızca Kokoscha Nazilerden kurtuldu, yurtdışına giderek. İspanyol öncü birlikleri tarafından ölümüne kovalanan Hasenclever kendini 1940 Haziran'ında Güney Fransa'da öldürdü (Litografi, 1917; Fogg Sanat Müzesi, Harvard Üniversitesi izniyle).

gemek olur ama o aynı zamanda ve önemli bir ölçüde babanın otoritesine karşı bir isyandı.

Bu temayı cisimleştiren başarılı da olmuş ilk oyun, Hasenclever'ın bir kâhinmişçesine 1914 yılında yazdığı *Oğul*'du [*Der Sohn*]. Oyun tiranlık eden bir babayı özgür olmak isteyen bir oğulla karşı karşıya getiren patetik bir dramdır. Baba yirmi yaşındaki çocuğu döver, sürekli aşağılar ama nihayetinde oğlun kuvvetine yenik düşer. Ancak bu kuvvet ödünç alınmıştır; olgunlaşmasında oğlana anaç bir *Fräulein* yardım eder ve son perdede oğlan babasını vurmakla tehdit ederken, bu tehdidin gereğini yapmasına gerek kalmaz: Babası ayaklarının dibinde ölür, felç geçirmiştir.

Tüm dokunaklılığına rağmen (zaten tiranın kölenin özgürlük teşebbüsünü sanki önceden sezinlediği bir devrime başka ne denilebilir?) Hasenclever'ın oyunu bir örüntü başlattı. Genç nesle sesleniyordu. Oyunun yayıncısı Kurt Wolff "Burada mesele [onun] edebî nitelikleri değil," diye yazdı, "ancak kesinlikle eğlencelik olmayan bu piyes, baba-oğul çatışması temasıyla 1890'larda doğmuş nesil için bir patlayıcı maddeydi."[14] Patlayıcıydı çünkü yaygındı bu. Willy Haas "Aldous Huxley'nin kuşağından genç bir İngiliz kız bir keresinde bana şöyle dedi: 'Ebeveynlerimden nefret ediyorum, onlar da benden. Bana göre hava hoş.' Bize göre 'hava hoş' değildi. Franz Werfel babasından gördüğü nefret yüzünden çok çekmişti; zihninde daha üst katmanlarda baba ile oğul arasında yaşanacak son bir mutlu uzlaşmanın hayalini kuruyordu," diye yazıyor; üstelik o da aynı sorundan çok mustarip olmuştu.[15] Bu o kadar yaygındı ki klişe haline gelmişti. Carl Zuckmayer "O zamanlar her iyi genç yazardan baba-oğul çatışması talep edilirdi," diyor iğneleyici bir şekilde.[16] Pek çok iyi ve orta halli yazar buna uydu ve şaşırtıcı olmayan bir şekilde bu tek temadan birbiriyle çelişen ahlâki sonuçlar çıkardı.

Oğul'un diğer eşi daha sonra bir Nazi'ye dönüşerek şaşırt-

14 *Autoren, Bücher, Abenteuer*, 15.

15 Haas, *Literarische Welt*, 60.

16 Zuckmayer, *Als Wär's ein Stück von mir*, 324.

mayan Arnolt Bronnen'in yazdığı *Baba Katli*'ydi [*Vatermord*]. Kişinin kendi babasını öldürmesine ilişkin bu oyun ilk bakışta Hasenclever'inkini andırır: Burada da genç adam babası tarafından taciz edilir, sindirilir ve dövülür ama oyunun hissiyatı çok farklıdır: *Oğul*'un genç adamı tiranlıktan kurtulup özgürleşmek için açıktan savaş verirken, *Baba Katli*'nin genç adamı ahlâki yozlaşmaya batmış bir atmosferde yaşar ve onun isyanının salt öznel, akıldışı bir anlamı vardır. *Baba Katli* sevimsiz bir aile hakkında sevimsiz bir oyundur. Genç Walter Fessel (soyadının Almanca "pranga" anlamına gelişi rastlantı değildir elbette) tutuk ve kararsızdır; ziraat okuluna gitmesine izin verilsin diye çocuk gibi mızmızlanıp yalvarır, bir sosyalist olan babası ise onun işçi hakları için okuyup mücadele etmesini ister; çocuk eşcinsel bir okul arkadaşı tarafından neredeyse baştan çıkarılabilecek kadar pasiftir ama asıl tutkusu hâlâ genç ve güzel olan, kocasından nefret eden ve en büyük oğluna ihtiras duyan kendi annesidir. Oyun anlamsız dayaklar ve biteviye tartışmalarla (tümü de seyirciyi hipnotize etmek için tasarlandığı belli olan sözde şiirsel yeknesak konuşmalarla, yarı kekeme, durmadan tekrarlayan bir düzyazı ile sunulur) ilerledikçe annenin cinsel arzusu kızışmış bir dişi köpek gibi kabarır ve kendisini tatmin edecek erkeği arar: Önce kocasına gider, sonra da nihayet babasını bıçaklayarak öldüren oğluna. Ancak yalnızca tiranı değil, tüm akılcı düzeni öldürmüş olan Walter Fessel çıplak annesini son bir kekeme konuşmayla reddeder:

> Bıktım senden.
> Bıktım her şeyden.
> Sen git göm kocanı, yaşlısın,
> Ben gencim fakat,
> Biliyorum sen değilsin,
> Ben özgürüm.
> Benden önce kimse yok, yanımda kimse yok, üzerimde kimse yok, baba
> ölü,
> Gökler, sıçrıyorum üzerinize, ben uçuyorum,

Dürtüyor, titriyor, inliyor, vah ediyor, yükselmeli, kabarıyor, bastırıyor,
patlıyor, uçuyor, yükselmeli, yükselmeli,
Ben,
Ben serpiliyorum-[17]

Ergenliğin mücadeleleri (okulun yükü, seksin heyecanı) modern hareketin Alman yazarlarını kendine hep çekegelmişti; sonuçta Wedekind'in öncü eseri *İlkbahar Uyanışı* [*Frühlings Erwachen*] en kaba tabiriyle ergenlik hakkında bir oyundu. Herman Hesse Cumhuriyet'in ilk günlerinde bu temalara psikanalitik bir tefsir getirmişken, Franz Werfel oğlun otoriter babaya karşı başkaldırısını şiirlerde ve novellalarda teşvik etmişti: Werfel evladın başarılı başkaldırısına ilişkin kısa romanı *Katil değil, Maktul Suçlu*'yu [*Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig*] 1920 yılında yazmıştı. Nazilerin çok daha sonraları başka bir bağlamda, başka bir anlamda kullanacağı talihsiz bir deyişti bu. Franz Kafka da babasına yazdığı ama yollamadığı yaralı bir oğlun ithamı olan ünlü mektubunu bir yıl önce, 1919 yılında kaleme almıştı.

Pek çokları için çatışmayı salt kişisel bir husumet olmaktan çıkaran bir derinliği vardı bunun; siyasi durumu ya da hatta dünyanın kaderini simgeler olmuştu. Kaiser'in oyunu *Mercan*'daki [*Koralle*] karakterlerden biri "Baba ve oğul birbirinden kurtulmaya çalışır. Bu daima bir ölüm kalım mücadelesidir," diye haykırır.[18] Weimar sahnesinin hengâmesinde yazarlar baba-oğul çatışmasının ne anlamı ne de münasip sonucu konusunda anlaşmaya varmıştı. Sosyalistlerle cumhuriyetçiler akıldışı otoriteye karşı oğlun özgürlük teşebbüsünden yanaydı; ama başkaldırıya düşman olan, babayla saf tutan da pek fazlaydı.

Prusya kralı genç Frederick'in tarihi bu ikinci grup için biçilmiş bir konuydu. Hikâye iyi biliniyor ve doğruluğu tümüyle teyit ediliyordu; efsane burada tarihin desteğini arkasına almış-

17 Bronnen, *Vatermord* (1925 baskısı), s. 96.

18 Akt. Jethro Bithell, *Modern German Literature, 1880-1938* (ikinci baskı, 1946), s. 444.

tı. Henüz bir veliaht prens olan Frederick, kültürsüz bir disiplin meraklısı olan kral babasına karşı gelir; birliklere talim yaptırmak yerine flüt çalıp Fransızca şiirler yazmayı tercih eder. Kaçıp gitmek için arkadaşı Katte ile birlik olur ama ikili ihanete uğrar ve kral intikamını alır. Oğlunu da arkadaşıyla birlikte idam etme kararlılığını korur uzun bir süre ama aklıselim sayesinde ve danışmanlarının ricasıyla biraz farklı bir yol izlemeyi kabul eder: Katte veliaht prensin gözü önünde idam edilecek, Frederick ise uzun ve zorlu kefaretini ödedikten sonra kraliyetin inayetine yeniden kavuşacaktır.

Sağcı yazarların yazdığı versiyonlarda tüm iyi kartlar babanın elindedir: Kral I. Frederick William kaba ve zalimdir, onun oğlunu idam ettirme kararı pek de övgüye layık olmayan bir inatçılık ve kinciliğin emaresidir; ancak nihayetinde kral en iyisinden bir Prusyalıdır: Dürüst, tutumlu, doğru, Tanrı'nın ona emaneti olan ülkesinin refahına tutkuyla kendini adamıştır. Haşindir ama en azından erkekçedir; dar düşünüyorsa da önemli olan nitelikler (sadakat, halka hizmet, dindarlık) onda vücut bulur. Oğul entelektüel olarak daha üstündür ama efemine eğilimleri vardır; yine de tarihten biliriz ki büyüyüp azametli olacaktır. Ancak kim diyebilir ki, şayet oğul bu çileyi çekmese, babasının önünde diz çökmeyi öğrenmemiş olsa yine de Büyük Frederick olur, tam babası gibi olup kraliyetin yükünü üzerine alırdı?

Bu türü tüm çıplaklığıyla temsil eden eser, Joachim von der Goltz'un yazdığı, genç Frederick'in dramının anlamını (bu anlam ne kadar aşikâr olsa da) başlığa taşıyan bir oyundu: Oyunun adı *Baba ve Oğul*'dur [*Vater und Sohn*]. Sürprizi yoktur: Gerek perdelere bölünmüşlüğü gerekse de aksiyonu idare edişi bakımından gelenekseldir; diyaloglar doğalcıdır, askerce bir mizahla doludur; oyun kişileri asker bir ulusun masal deposundan çekilmiştir doğrudan: Gerilimli anlarda generaller gözyaşı dökerken, diğer oyun kişileri güçlü kralın karşısına erkekçe dikilirler. Kaçış ortaya çıkıp I. Frederick William öfkeyle iki gencin de başının vurulmasını buyurunca, bir general ve kralın yakın yoldaşı olan Buddenbrok öne çıkar: "Majesteleri kan

istiyorsa, benimkini alsın. (*Asker kaputunu yırtıp açar.*) Öbürününkini [yani genç Frederick'inkini] ben sözümü söyleyinceye kadar alamazsınız." Kral: "Buddenbrok!!" Buddenbrok "*sakince*": "Kralım, Lordum..." Falan filan. Son sahnede genç prens emir buyrulduğu üzere babası ve babasının yoldaşları önünde içinden gelmeden, sırf emre uymuş olmak için gururunu hiçe sayarak af dileyince kral birden yumuşayıp "*değişmiş yumuşak bir sesle*" prensin solgun görünüşü üzerine bir yorum yapar. Bu kadarı yeterli olur; Genç Frederick "kralla bakışır ve aniden, çok etkilenmiş bir halde babasının ayaklarına kapanır": "Baba, bağışla!" Baba bağışlar.

Bu muhafazakâr ve *völkische* çevrelerin takdir edeceği türde bir dramaydı; gerçekten de onun çok sayıdaki hayranlarından biri de Stresemann'dı. Goltz'un oyunu "adamlığı" dolayısıyla selamlandı; bazı eleştirmenlere Kleist'ı hatırlattı ki, Weimar'daki öfke dolu siyasi durum düşünüldüğünde bilinçli bir iltifattı bu, zira Kleist'ın oyunları militan milliyetçiliğin davasına hizmet olsun diye pek çok yerde yeniden canlandırılmıştı. Goltz da köklerini derine, "*Volk, Deutschtum*" toprağına salmış bir yazar olarak selamlandı.[19] UFA'nın 1922 yılında çekmeye başladığı ve sonuna kadar da çekmeye devam ettiği "Fridericus" filmleri –*Fridericus Rex, Sans Souci Değirmeni, Leuthen Marşı*– çoğunlukla beş para etmezdi ama Goltz'un eserine getirilmiş popüler övgülerdi her zaman.

1925 yılındaki başkanlık kampanyası baba-oğul çelişkisini gerçek hayatta, üstelik daha büyük bir sahnede yeniden canlandırdı. Hindenburg'un seçilmesi yanlış hesapların, yalnızca sahibine hizmet eden sekter politikaların, Sosyalist ürkekliğin, Komünist engellemeciliğin ve burjuva politikacılarının sonsuz aptal uyanıklığının sonucuydu. Ancak simgesel bir yönü de vardı. Hindenburg'un oyların çoğunu bile almadığı doğrudur ama bu ihtiyar "Tannenberg kahramanına" oy veren 14,5 milyon insan, onun 1918 yılı sonunda mütareke için yalvardığını ve barış sorumluluğunun yükünü başkaları-

19 *Baba ve Oğul*'un ([1921] 1922 baskısı) arka kapağındaki oyun incelemesi pasajlarına bakınız.

na bıraktığını unutuvermişti. Hindenburg'a eski düzenin kokusu sinmişti; demagojik bir kampanya ile partiler üstü büyük adam, Alman ulusunun neredeyse gizemli bir temsilcisi, geleneksel değerlerin tecessümü, yani sağlam bir baba figürü olarak pazarlanmıştı. Onun seçilmesiyle birlikte babanın intikamı da başlamış oldu.

6

BABANIN İNTİKAMI: NESNELLİĞİN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

I

Başkan Hindenburg onu öne çıkaranları büyük bir hayal kırıklığına uğratarak sorumluluklarını ciddiye aldı. Tam bir sivil gibi, devirmek değil korumak niyetinde olduğu bir Cumhuriyet'in devlet başkanı gibi hareket etti. Seçimleri işlerin daha da kötüleşeceğinin bir işareti olarak kabul eden şüpheciler vardı; Meinecke Cumhuriyet adına korkuyor ve umutlarını umudun kendisine bağlıyordu, diğer yandan Kessler Hindenburg'un yükselişinin "Alman tarihinin en karanlık fasıllarından birini" başlatacağına inanmıştı.[1] Elbette haklılardı ama hemen haklı çıkmadılar. O sırada çoğu Alman gündelik yaşamında yeni, daha sakin olan bu atmosferin tadını çıkarmayı belirsiz bir geleceğe dair spekülasyon yapmaya tercih ediyordu. Sahiden de 1925 yılında Alman atmosferi devrimden ve savaştan bu yana en sakin dönemindeydi; Hindenburg'un doğru idare tarzı, siyasetin ateşinin düşmesinin sorumlusu değil, yansımasıydı. Sanatta olduğu gibi siyasette de devrimci deney zamanı sona ermiş gibi görünüyordu.

Weimar kültürü ile Weimar siyasetinin gidişatındaki pa-

1 Kessler, *Tagebücher*, s. 439; Meinecke, *Politische Schriften*, s. 384.

ralellik gözden kaçmayacak kadar aşikârdı.[2] Kültür toplumla sürekli, gerilimli bir ilişki içindeydi, siyasi gerçekliklerin bir ifadesi ve eleştirisiydi. Sanatla hayat arasındaki bu samimiyet ve düşmanlık karışımı ilişki tüm modern toplumların karakteristiğidir; eski iktidar merkezlerinin (üniversitelerin, bürokrasinin, ordunun) çemberin dışındakilere direnirken tiyatronun, yayıncılığın, gazeteciliğin çoğunlukla çemberin dışındakilerin elinde olduğu Weimar'da bu özellikle belirgindi. Bauhaus'un üç dönemi (başlangıçtaki cüretli denemeler, ara dönemdeki sağlam başarılar ve sondaki çılgın umutsuzluk) Cumhuriyet'in geçirdiği üç dönemi çok iyi ifade eder. 1918 Kasım'ından 1924 yılına kadarki zaman devrimi, iç savaşı, yabancı işgali, siyasi cinayeti, inanılmaz enflasyonuyla sanatlarda bir deney zamanıydı; Dışavurumculuk resme, sahneye hâkim olduğu kadar siyasete de hâkimdi.[3] 1924 ile 1929 yılları arasında, Almanya mali istikrara kavuşup siyasal şiddet azalınca, ülke dışındaki prestijine ve yaygın refaha yeniden erişince sanat da bir *Neue Sachlichkeit* (nesnellik, olguculuk, itidal) aşamasına girdi. Ardından 1929 ile 1933 arasında, işsizliğin feci halde yükseldiği, ülkenin kararnamelerle yönetildiği, orta sınıf partilerinin dağıldığı, şiddettin kaldığı yerden devam ettiği yıllarda, kültür olan bitenin eleştirmeninden çok bir aynasına dönüştü; gazeteler ve film endüstrisi seri halde sağcı propaganda üretiyordu, en iyi mimarlar, romancılar ya da oyun yazarları hizaya getirilmiş ya da susturulmuştu ve ülke ilhamını çoğunlukla siyasetten alan, yükselişteki bir *Kitsch* dalgasına boğulmuştu.

Dışavurumcu ruh hali dışavurumcu yıllarda eleştirilerin hedefi olagelmişti. Hajo Holborn "Dışavurumcular yeni bir kültür istedi ama yeni bir kültür isteyenlerin sayısı azdı, onlar da Alman Sosyalizminin safına geçti," diye yazdı. Max Weber 1918 gibi erken bir tarihte Dışavurumculuk için "manevi uyuşturucu" demiş, onu sorumsuz gizemcilikle bir tutmuş ve "sahicili-

2 Örneğin bkz. Garten, *Modern German Drama*, s. 171; Kracauer, *From Caligari to Hitler*, s. 165.

3 Sanıyorum "siyasi Dışavurumculuk" terimi Hannah Arendt'indi.

Yüksek enflasyon döneminde bir fırıncı ödemesini alıyor
1923 yılı yazıyla sonbaharında sayısı saçma bir şekilde tırmanışa geçen bu manzaralar yalnızca bugünden bakıldığında komiktir (AP/Wide World).

ğe, vicdanın (*Schamgefühl*, *Utanma duygusu*) terbiyesine giden tek yol" olarak yeni bir *Sachlichkeit* [Nesnellik, *İtidal*] talep etmişti.[4] Rainer Maria Rilke, her ne kadar yeniliğe açık ve duyarlı, Heym ile Werfel gibi dışavurumcuların lirik şiirini övmeye hazır olsa da 1919 yılında Dışavurumculuğun harikulade ama talihsiz bir sapma olduğunu düşünmüştü. Dışavurumculuğun kökenlerini anlayabiliyordu ama onun "kardeşlik" çağrısına inanmıyordu; bu çağrı ona kendi içinde çelişkili ve nihayetin-

4 Akt. "Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*", *Die Gegenwart*, XI (29 Ekim 1956), s. 15.

de yıkıcı olacak bir çaresizlik çığlığı gibi görünmüştü. "İnsanların sabırsız olması çok anlaşılabilirdir ama yine de şimdi sabırdan çok ihtiyacımız olan başka bir şey var mı? Yaraların zamanı ihtiyacı vardır, üzerine dikilen bayraklar onları iyileştirmez." Gerçek ilerleme "rendesinin başındaki marangozun, çekicinin başındaki demircinin, yeniden hesap kitap yapan tüccarın" çalışmasındaydı; gerçek devrimci onlardı. Şüphesiz dışavurumcular içinde dürüst insanlar vardı ama çoğunlukla o "şok edici, açgözlü" kişilikler "sahiden, yavaş yavaş tecessüm edecek istikbalin narince boy atışından başka yere çekiyor[du] dikkatimizi".[5] Yola dışavurumcu olarak çıkanlar bile kısa süre sonra şüpheye kapılmıştı: Jessner'in 1920 yılında prodüktörlüğünü yaptığı, Carl Zuckmayer'in ilk oyunu *Kesişim* [*Am Kreuzweg*] saf Dışavurumculuktu, tantanalı ve zordu; ama yine de Zuckmayer 1922 yılında hayata yabancı, yapay, histerik, yıpranmış bulduğu üsluptan duyduğu memnuniyetsizliği ifade edip genç yetenek Bertolt Brecht'i selamlamıştı: "İşte şair! Yeni bir renk. Tüm bayat Dışavurumculuğu çöp tenekesine süpüren bir hitabet ve biçim gücü."[6] Pek adil bir hüküm değildi (Brecht'in ilk eserleri dışavurumcu itkilere çok şey borçludur) ama duygu durumunun nasıl değiştiğini gösterir. Öncü dışavurumculardan olan Paul Kornfeld 1924 yılında Dışavurumculuğun sonlandırılması çağrısı yapabiliyordu. "Savaştan, devrimden ve dünyanın kurtuluşundan söz etmek yeter," diye yazdı. "Mütevazı olalım, dikkatimizi diğer küçük şeylere verelim."[7] Kısa süre sonra *Neue Rundschau*'nun editörü Rudolf Kayser "Artık ifrata varmış, taşkın bir sefanın ardından, yeni bir gerçeğe ve nesnelliğe (*Sachlichkeit*) yönelik eğilim hayatın tüm alanlarında hissedilir oldu," diye duyuruyordu.[8]

Neue Sachlichkeit yılları sanata iyi geldi ama bu adı ilk kullananlar onun muğlaklığının farkındaydı. Bu terimi ortaya attığı

5 Rilke'den Anni Mewes'e, 12 Eylül 1919. *Breiefe*, cilt II, s. 157-158.

6 *Als Wär's ein Stück von mir*, s. 365.

7 Garten, *Modern German Drama*, s. 173.

8 Wolfgang Grothe, "Die neue Rundschau des Verlages S. Fischer", *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Frankfurter Ausgabe, XII (14 Aralık 1961), s. 2236.

kabul edilen Mannheim Müzesi müdürü Gustav Hartlaub yeni duygu durumunu, "umudun bol olduğu (çıkış noktasını da Dışavurumculukta bulmuş olan) bir dönemin ardından Almanya'da hissedilen genel, güncel teslimiyet ve kinizm duygusuna bağlamıştı. Kinizimle teslimiyet *Neue Sachlichkeit*'ın olumsuz yönleriydi; olumlu yön mevcut gerçeklik karşısında duyulan heyecanda dışavurmuştu kendini; bu, şeylere derhal ideal içerimler atfetmeksizin onları maddi bir temelde tümüyle nesnel olarak ele alma arzusunun bir sonucuydu".[9] Carl Sternheim'ın 1926 yılında yazdığı taşlama *Uznach'ın Okulu* ([*Die Schule von Uznach*], altbaşlığı da *Die neue Sachlichkeit*'ti), yeni kinizme kuvvetle karşı durmuş, ilerici eğiticilerin "gerçekçiliği"ni istismara vardırılan bir cinsel özgürlüğü teşvik etmenin bahanesi diye karikatürize etmişti. Seigfried Kracauer ise yeni üslubun siyaseten pasif oluşundan yakınıyordu. Ancak Hartlaub gibiler, *Neue Sachlichkeit*'a içkin olan düş kırıklığını dışavurumcu sarhoşluğun hayli gecikmiş bir çaresi olarak görüp memnuniyetle karşılaşmıştı; o buna "sağlıklı" demeyi tercih etmişti.[10]

Nihai anlamı ne olursa olsun (bu anlam sanatçıdan sanatçıya değişiyordu), *Neue Sachlichkeit* gerçeklik, dünyada durulacak bir yer arayışıydı; Goethe'den bu yana Alman kültürüne karakterini veren nesnellik mücadelesiydi. Dekorda gerçekçilik, doğru habercilik, doğalcı diyaloğa dönüş ve illa ki olacaksa, aklı başında bir idealizm çağrısı yapıyordu. Sadeliğe ve açıklığa yönelen, pek çok dışavurumcunun da katılabileceği bir hareketti. Yalnızca eski tarzlardan usandıkları ya da el çabukluğuyla kendilerini yeni modalara uyarladıkları, aniden dönüverdikleri için değil; Dışavurumculuğun kendisi de nesnelliğe yönelik itkiler barındırıyordu ve artık bunlar üstünlüğü ele geçirmişti. Carl Zuckmayer daha sonra kötü bir piyes, "kafası karışık, kaotik bir piyes"[11] diyeceği *Kreuzweg*'inin dışavurumculuğundan hiç de öyle zorlanmadan 1925 yılındaki *Şen Bağ*'a [*Der fröhliche Weinberg*] kaymış, bu komedi kendisini zengin ederken, eleştirmen-

9 Akt. Myers, *German Expressionists*, s. 224.

10 *A.g.e.*, s. 224.

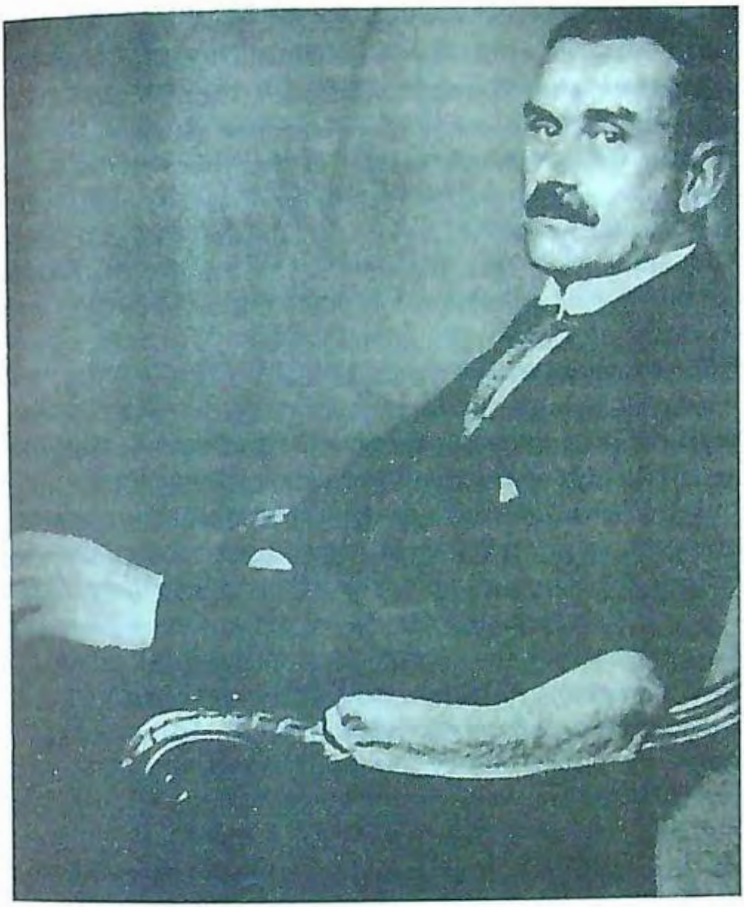
11 *Als Wär's ein Stück von mir*, s. 315.

ler tarafından da tam zamanında gerçekleşmiş bir ihtida olarak memnuniyetle karşılanmıştı. Alfred Kerr kendi meşhur veciz üslubuyla "*Sic transit gloria expressionismi*,"* diye yazmıştı.[12] Benzer biçimde ilk dışavurumcu şairlerden olan Franz Werfel fırsatçı değil, ikna olduğu için yüzünü nesnelliğe döndü; insancıl, barışçıl kozmopolitliğe, yalın bir iyiliğe yaptığı çağrıdan hiç vazgeçmedi ama kullandığı teknikler hayat dolu bir oyunbazlıktan, özenli bir kesinliğe doğru ilerledi. 1924 yılına gelindiğinde Werfel'in dönüşümü neredeyse tamamlanmıştı; o yıl *Verdi* isimli büyük bir roman yayımlayarak Verdi'yi üretken olmadığı bir dönemde, Wagner'i derinden kıskanıp kendi yeteneksizliğine üzülürken resmedecekti. Verdi'nin ileri yaşlarındaki başyapıtı olan *Otello*'ya ulaşabilmesi ancak o kart gönül hırsızına duyduğu hastalıklı hayranlığından kurtulmasıyla mümkün olacaktır. Werfel'in *Verdi*'si verdiği mesaj kadar üslubuyla da Dışavurumculuktan bir uyanış ve gerçeğe dönüş gibi durur.

1924, Thomas Mann'ın en ünlü romanı *Büyülü Dağ*'ı yayımladığı yıldı. Kitap o kadar iyi bilinir ki, anlatmaya gerek yoktur; burada ilgi görmeyi hak ediyor çünkü roman Thomas Mann'ın siyasal eğitiminde stratejik bir yer işgal etmiş olmasının yanında Weimar için de önemli bir semptomatik anlam taşır. Mann, özel yazışmalarıyla kamuya açık konuşmalarının şüpheye yer bırakmayacak biçimde gösterdiği üzere, romanını son derece ciddiye almıştı; ona göre ironide gülünecek bir yan yoktu. Romanını yalnızca estetik bir yaratım olarak değil, bunun da ötesinde onun kültürel, felsefi ve aslen siyasal geçerliliğini de korumaya hazırdı. *Büyülü Dağ* farklı düzeylerde okunmayı murat ettiğini (biraz fazla) belli eder. Gerçekçi bir roman olup, Hans Castorp'un hikâyesidir. Yaratıcısı tarafından planlı bir kurnazlıkla "basit genç bir adam" diyerek tanıtılan Castorp tüberküloz hastası kuzenini ziyaret etmek için bir İsveç sanatoryumuna gider, kendisi de hastalığı kapar ve orada yedi yıl kalır. Romanın

(*) Latincedeki ünlü "Sic transit gloria mundi", yani "böyle geçer işte dünyanın şaşaası" anlamındaki söze gönderme yapılıyor: "Böyle geçer işte Dışavurumculuğun şaşaası" – ç.n.

12 *Der fröhliche Weinberg* incelemesi, *Berliner Tageblatt*, 23 Aralık 1925, Rühle, *Theater für die Republik*, s. 669.

Thomas Mann, 1930
Geç de olsa Weimar Cumhuriyeti'nin safına geçenlerden biri olan yazar, Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandıktan bir sene sonra (New York Halk Kütüphanesi Resim Koleksiyonu).

gerçekçi yönü zahmetli olabilir (yalnızca zahmetli olanın hakikaten ilginç olduğu, Thomas Mann'ın en yürekten benimsediği inançlarından biriydi) ama kendi dinginliği içinde fevkaladedir; kültürel aristokrat ve felsefi ironi ehli olan Thomas Mann'ın keskin gözü, hassas kulağı ve (belki de en şaşkınlık verici olanı) mahir, doğrudan mizahıyla muhteşem bir hikâye anlatıcısı olduğu ortaya çıkmıştı. Dahası, *Büyülü Dağ* modern kurgunun sevilen bir janrını, genç bir adamın yaşamın içinde, yaşam yoluyla eğitilmesinin hikâyesini anlatan *Bildungsroman*'ı da temsil eder. Mann "Bu bilhassa Alman ve tümüyle eksantrik (*grundwunderliches*) bir teşebbüs, bir anlamda *Bildungsroman*'ın modern bir versiyonudur," ama "bir tanesinin parodisi gibidir aynı zamanda," diye yazdı.[13] Mann şayet karmaşık olmak bir şekilde mümkünse, basit olmayı sevmiyordu.

Ancak daha derininde (gerçekçi romanın, eğitim romanının altında) kendi "müzikal diyalektiği" ile sembolik roman uzanıyordu.[14] Sanatoryum Avrupa uygarlığının bir suretiydi: geçkin, barıştan usanmış, ölümün dansına hazır, alenen müreffeh ve gizliden yoz. Onun uluslararası hastaları, dedikodusu, aşk ilişkileri, şaibeli psikanalisti, daha da şaibeli okültizm âlemleri, hele hele sinsi hastalıklarını gizleyen ve gösteren al yanakları, zinde yürüyüşleriyle (tüberküloz hastalarının daima biraz ateşi olduğundan, bunlar genellikle sağlıklı insanlardan daha sağlıklı görünürler) ayakta tedavi gören hastalar, aynı zamanda hem kendileridir hem de dikkatle gözlemlenirse, Kırgınlar Evi'ni* temsil ederler. Mann da sanatoryumu, yani 1914 arifesindeki Avrupa'yı tümü de geveze olan kimi numunelik karakterlerle doldurur; rolleri Avrupa'yı asırlardır bölegelmiş düşünce tarzları arasındaki görkemli üstünlük mücadelesi içinde Hans Castorp'u eğitmektir. Settembrini vardır, Aydınlanma'nın iflah olmaz çocuğu, iyi niyetli, akılcıdır; ruhban karşıtlığı, sansüre cephe alışı, iyimserliği ile şaşırtmaz; klişeler saçan bir li-

13 Mann'dan Felix Bertaux'ya, 23 Temmuz 1924. *Briefe*, s. 213-214.

14 Mann'dan Josef Ponten, 21 Ocak 1925, *a.g.e.*, s. 226.

(*) İngiliz yazar Bernard Shaw'un 1919 yılında yayımlanan alegorik oyunu *Heartbreak House*'a bir gönderme – ç.n.

beraldir ama yine de sempatiktir çünkü gerçekten inanarak yapar bunu; Heinrich Mann'dır bu, gizlendiği İtalyan'ın ardından kolayca seçilebilen *Zivilisationsliterat.* Naptha vardır, irrasyonalizm ile sorgunun havarisi, ölümün fanatik, karanlık konuşan bir savunucusu ve arayıcısıdır; hayatını olması gerektiği gibi intihar ederek sonlandırınca felsefesinin gereğini yapmış, sahip olduğu nüfuzu yok etmiş olur. Sonra bir de Peeperkorn vardır, romana sonradan dahil olur; sağlam, bedenine düşkün, konuşkan ama kendini iyi ifade edemeyen pagan bir zevk övgücüsüdür ama ironik bir biçimde çok hasta bir adamdır: Sanatoryuma bir hasta olarak gelir ve üstelik fallik felsefesini öylesine trajik bir ciddiyetle benimsemiştir ki tüm benliğini saran iktidarsız kalma korkusu onu intihara sürükler: Bedensel zevklerin kölesi olan kişi bedeni çalışmaz hale gelince ölmelidir. Castorp'un bu kadar belagatli olmayan ama bunlardan daha önemli başka öğretmenleri de vardır. Çekici, egzotik Rus hasta Clawdia Chauchat, Castorp'a zamanında çok bağlandığı bir okul arkadaşını hatırlatır karşı konulmaz biçimde. Hans Castorp onun uğruna hevesle biyoloji, anatomi ve psikoloji çalışacak, edindiği muhtelif tüm bilimsel bilgiyi uzun, ateşli, tuhaf (Fransızca yapılan) bir ilanı aşk sırasında üzerine boca edecektir; ona duyduğu aşk çılgınca, sahip olabildiği süre kısa, borcu ise muazzamdır. Son olarak Castorp'un cesur kuzeni Joachim vardır, ölümden nefret eden, onunla sorumsuzca oynayabilecek kadar romantizmden iğrenen, kariyerine geri dönmeyi, bu hastalıklı, yoz yeri bırakıp hayata karışmayı her şeyden çok isteyen sade bir genç subaydır ve Mann onu romanın en etkileyici bölümlerinden birinde öldürür. Castorp önem taşıyan soruların, insana ve onun menziline ilişkin soruların farkına nasıl varır? Böyle sorar Mann. "Esasen Naphta ve Settembrini sayesinde değil, organik olan üzerine yazılmış lirik ve *meftun* denemede* de işaret edilen çok daha tensel araçlar sayesinde."[15]

(*) Mann burada *Büyülü Dağ*'ın beşinci bölümünde Castorp'un bilimsel çalışmaları okuduğu ve yaşamın organikliği, maddiliği hakkında aydınlanarak hayatı sorguladığı kısımdan söz ediyor – ç.n.

15 Mann'dan Josef Ponten'e, 11 Mayıs 1925. *A.g.e.*, s. 232.

Öyleyse Mann romanının belirleyici derslerini, onun en genel anlamını Clawdia ve Joachim üzerinden geliştirir. İlk dönemlerinden beri Mann kendi zihninde, okuduğu Alman Romantiklerinden ve Wagner'e, Schopenhauer'e ve Nietzsche'ye duyduğu hayranlıktan beslenen bir savaş veregelmişti: Hayat aşkı ile ölüm aşkı arasındaki kadim Alman savaşıydı bu; sanatsal başarı ile fiziksel beka, yeteneğin hastalıklılığı ile sağlığın aptallığı arasındaki ironik bağdaşmazlıktı. Bunlar onu şöhrete kavuşturan ilk eserleri *Buddenbrook Ailesi* ve *Tonio Krö-ger*'e hâkim temalardı. Tüm basitliğine rağmen genç Hans Castorp bu çatışmaları alttan alta ima eder: Ovada onu bekleyen sağlıklı iş dünyası, sanatoryumun ölümün kol gezdiği, sorunlu dünyası kadar çekmez onu; tüberküloz kapması onun ölüme gizliden gizliye sevdalı oluşunun bir simgesidir – *Büyülü Dağ*'da Castorp'un oda numarası da dahil olmak üzere her şey bir simgedir. Castorp ısrarla hastalığın sağlıktan düpedüz daha ilginç olduğunda söylediğinde babacan arkadaşı Settembrini endişelenir; Castorp'un sanatoryumda yaptığı çoğu okuma, muhabbetlerinin çoğu bu felsefeyi netleştirip geliştirmeye yöneliktir. Aynısı Mann'da da vardı; savaş sırasında siyaset konusundaki yazdıklarına bu etki etmişti. *Büyülü Dağ*'dan söz ederken, romantizmi ve tarih sevgisiyle aristokrasi, bir biçimde ölüme bağlı (*Todesverbundenheit*) iken, demokrasi hayatın dostudur (*Lebensfreundlichkeit*) demişti. Mann ölüme duyulan sevgide bir tür keyfine düşkünlük olduğunu artık teslim edecektir; barbarlığın da avantajları vardır.[16] Ancak onun da önünde ölüme karşı hayatı onaylayan, tutkuyu küçümsemeksizin aklı aziz tutan bir felsefe durur.

Hans Castorp *Büyülü Dağ*'da kısmen öğretimle, büyük oranda da kendi tefekkürleri üzerinden bu kırılgan hümanizme ulaşır ve belirleyici keşfini sanatoryum civarındaki karlı araziye düzenlediği yalnız, neredeyse ölümcül gezide yapar. Onun deneyimini betimleyen, Mann'ın eserinin tüm unsurlarını (gerçekçiliği, simgeciliği, felsefeyi) tek bir duru bütünde başarılı bir şekilde bir araya getirdiği "Kar" başlıklı bölüm romanın zir-

16 *A.g.e.*

vesi ve modern edebiyatın zirvelerinden biridir. Düşünceleriyle baş başa kalmak isteyen Hans Castorp sessiz karda kayak yapmaya gider. Ancak bir kar fırtınasına yakalanarak kaybolur; bitkin, şaraptan aldığı yudumlarla, rüzgârla, alışkın olmadığı çabayla uyuşmuş bir halde karlı zemine serilir ve bir rüyaya dalar. İçinde bulunduğu durumun antitezidir gördüğü, sevimli sıcak bir park, canlı, güleç, güzel, dans eden, yürüyen, dinlenen klasik nüfusuyla klasik bir manzara, şüphesiz Yunanistan. Ancak sonra sert, neredeyse tehditkâr bir tapınak karşısında belirir; Hans içine girer, korkuyordur. Korkmakta haklıdır: Orada iki korkunç cadının bir çocuğu parçalayıp yuttuğunu görür. Hans gördüğü düşten midesi bulanmış, çaresiz, yarı uyanır ve kendini karların içinde tükenmiş, donmuş bir halde bulur. Orada anlayacaktır: Ölüm yaşamın içindedir ancak ölümden daha güçlü olan sevgidir, akıl değil. "İnsan karşıtlıkların efendisi, karşıtlıklar onunla var oluyor, demek ki insan onlardan daha soylu (*vornehmer*). Ölümden daha soylu, ölüme göre fazla soylu. Zihnindeki özgürlük bundan. Yaşamdan daha soylu, ona göre fazla soylu. Yüreğindeki inanç da bundan." Öte yandan tam bir denge bulunmadığına karar verir Castorp: "Ölümün düşüncelerime egemen olmasına izin vermeyeceğim! Çünkü iyilik ve hayırseverlik bundadır, yalnızca bunda." Sonra da üzerine basa basa şöyle der bir kez daha: "İyilik ve sevgi namına insan, ölümün düşüncelerine egemen olmasına izin vermemelidir."[17] Muazzam bir çabayla doğrulur ve sağ salim geri döner.

Bölümün icrası olağanüstüdür ama şüpheler belirir. Castorp'un kafasının yeniden karışması, gördüğü düşü ve ulaştığı yorumu kısmen unutması dramatik olarak doğrudur; nihayetinde o bir filozof değildir. Büyük bir romancıydı evet ama Thomas Mann da tam bir filozof değildi. Gerek entelektüel gerekse de duygusal olarak uzun bir yol katetmişti, tahmin edilebileceğinden de uzun: Duygusal bir monarşi yanlısından *Vernunftrepublikaner*'e, oradan da Weimar'a gerçekten bağlı birine dönüşmüştü.

17 *Der Zauberberg*, 2 cilt (1924), cilt II, s. 259 [Türkçe çeviride yapılın İris Kantemir tercümesinden faydalanıldı. Thomas Mann, *Büyülü Dağ*, çev. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 2015] – ç.n.

Yine de son adımı atmayacak, atamayacaktı. *Büyülü Dağ*'ın yazarı "Yüreğinde Settembrini'lik yoktu," diyordu kendisi için.[18] Oysa Weimar'ın ihtiyacı olan tam da daha çok Settembrini'ydi; belki de onun kadar naif olmayıp biraz daha az konuşan, siyasi mitlere, metafizik *Schwärmerei*'ye inancı olmayan liberallerdi. *Neue Sachlichkeit*'a kendi katkısı olan *Büyülü Dağ* ile birlikte, Mann ölümle yaşadığı aşkı bitirmiş ama geri dönüp eski metresine küllense bile hâlâ aşikar olan bir pişmanlıkla bakmıştı.

II

Mann'ın *Büyülü Dağ*'ı 1924'ün edebiyat hadisesiydi; kitap ilk yılında elli bin kopya sattı. İki ciltlik kalın bir roman için o günlere göre muazzam bir sayı. Aynı yıl o kadar reklamı yapılmayan ama o kadar önemli bir başka hadise daha gerçekleşti: Halihazırda iyi bilinen bir oyun yazarı olan, nihilist ve dışavurumcu deneylerinin henüz ortasında bulunan, havalı, hayli kişisel bir lirizme sahip Bertolt Brecht Münih'ten kalkıp Berlin'e geldi.

Bu anlamlı bir hareketti çünkü altın yıllar olan 20'lerin ortasında Berlin'in artan gücünü simgeliyordu. Berlin Almanya'nın en büyük şehri, Prusya'nın ve İmparatorluğun başkenti olarak Cumhuriyet'in yegâne olası başkent seçeneğiydi. Üstelik Berlin taşranın zararına olacak şekilde yalnızca hükümet makamlarıyla parti merkezlerini değil, kültürün önderlerini de kendine çekmişti. Münih, Frankfurt ya da Hamburg gibi diğer büyük şehirler üniversitelerinde mükemmeliyet sağlamak için uğraşıyor, özel enstitüleriyle gururlanıyor, tiyatrolarında kaliteyi, Bohem semtlerinde canlılığı teşvik ediyordu ama Berlin bir mıknatıstı. Heinrich Mann yıllarca direndikten sonra dayanamayıp oraya taşınmıştı. Esprili istifa mektubunda "Merkezileşme kaçınılmazdır," diyordu.[19] Şehir gücünü ünlü göçmenlerinden alıyor, yeri geldiğinde de onlara güç veriyordu. 1913 yılında

18 Mann'dan Joseph Ponten'e, 11 Mayıs 1925. *Briefe*, s. 232.

19 Heinrich Mann'dan Felix Bertaux'ya, 11 Haziran 1923, akt. Klaus Schröter, *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* (1967), s. 110.

hayranlarından biri "Beckmann Berlin'siz düşünülemez," diye yazarken, 1924 yılında bir başka hayranı bu gözlemi tersine çevirdi: Eleştirmen Meier-Graefe "Beckmann yeni Berlin'dir," diyordu.[20] Eski Berlin etkileyiciydi, yeni Berlin ise karşı konulamaz. Berlin'e gitmek her bestecinin, gazetecinin, aktörün hayaliydi; Berlin mükemmel orkestraları, yüz yirmi gazetesi, kırk tiyatrosu ile iddialı, enerjik, yetenekli olanların mekânıydı. Nerede başlamış olurlarsa olsunlar, Berlin'e gelirler, Berlin de onları ünlü yapardı: Çocuk kitaplarıyla ün kazanmadan evvel cüretkâr dizeleriyle dillere düşen Erich Kâstner, bir Leipzig gazetesindeki işinden kovulup 1927 yılında "Meteliksiz bir halde Berlin'i fethetmeye gitti[ğini]," hatırlıyor.[21]

Kurt Tucholsky, Berlin'i anlatan sevecen şansonlarıyla nostaljik eskizlerini güvenli liman Paris'te üretti, şehrini uzaktan öven bir Berlinli olarak kendisi bir istisnaydı. Kâstner gibi *Wahlberliner* [*tercihen Berlinli*] olanlar, Hamburg, Breslau, Viyana, Prag'da, doğuda ve batıda doğup Berlin'de yaşamayı seçen ya da daha ziyade diğer şehirleri katlanılamaz bulanlar Tucholsky gibilerden çok daha fazlaydı. Prag'da doğan ancak kendini tümüyle Berlin'e ait hisseden Willy Haas film eleştirilerini burada kaleme almış, Rowohlt'ün dergisi *Die literarische Welt*'in editörlüğünü burada yapmıştı ve tanıdığı "Berlinlilerin çok azının gerçekten Berlinli olduğunu" görmüştü. Ancak "Berlinli olmak, işte o hemen oluyordu, tek gereken Berlin'in havasını derin derin içine çekmekti". Haas Berlin'i sevmişti; şehir düpedüz duygulandırmıştı onu: "Her şeyden çok Berlin kadınının hazırcevaplığını, Berlin kitlesinin tiyatrodaki, kabaredeki, sokaktaki ve kafedeki keskin, açık tepkisini, hiçbir şeyi içtenlikle benimsemeyip yine de her şeyi ciddiye alışını, sevimli, kuru, serin ama yine de soğuk olmayan havasını, tarifsiz dinamiğini, işe, teşebbüse duyulan sevgiyi, zor darbeler yiyip yaşamaya devam etmeye hazırlıklı oluşunu sevdim."[22]

---

20 Bkz. Hans Kinkel (ed.), Max Beckmann, *Leben in Berlin: Tagebuch 1908-9* (1966), editörün notu, s. 60.

21 Erich Kâstner, "Meine sonnige Jugend", *Kâstner für Erwachsene* (1966), s. 528.

22 Haas, *Die literarische Welt*, s. 123.

Belli ki Berlin herkeste güçlü duygular uyandırmıştı. Çoğunu memnun etti, bazısını korkuttu fakat kimse ona kayıtsız kalamadı; Berlin canlılığıyla insanı tanık olduklarını abartmaya sevk ediyordu. Stefan Zweig daha sonraki olaylar karşısında düştüğü dehşetin izini, enflasyon zamanındaki Berlin karşısında duyduğu dehşetin üzerine düşürenlerden biriydi: "Berlin dünyanın Babil'ine dönüştürmüştü kendini. Barlar, lunaparklar ve meyhaneler mantar gibi bitiyordu. Avusturya'da gördüklerimiz bu cadılar ayininin kibar ve ürkek bir peşreviydi yalnızca zira Almanlar düzene duydukları tüm tutkuyu ve aşkı artık ifrata vardırmıştı. Makyajlı delikanlılar belden sıkılı ceketleriyle Kurfüstendamm'da piyasa yapıyordu, sadece meslek sahibi olanlar değil üstelik: Her lise öğrencisi biraz para kazanmak istiyordu. Loş barlarda kıdemli memurların, zengin bankerlerin sarhoş denizcilere utanmaksızın kur yaptığını görmek mümkündü. Yüzlerce kadın kılığında erkekle erkek kılığında kadının polisin dostane bakışları altında dans ettiği Berlin travesti baloları gibi zevk âlemlerine Seutonius dönemi Roma'sında bile rastlanmamıştır. Tüm değerler çökerken, düzenleri o zamana değin sarsılmaz olagelmiş orta sınıf çevrelerde bir delilik hasıl olmuştu. Genç kızlar sapkın olmakla övünüyordu; on altı yaşına gelip de hâlâ bakire olduğundan şüphelenilmesi Almanya'daki okullarda bir utanç olarak görülüyordu."[23]

Zweig'ın gördüklerinde doğruluk payı vardı ama Berlin'in daha aklı başında, daha saygın ama bir o kadar çarpıcı bir yönü de vardı. Her şeyden evvel Berlin'de doğmuş Bruno Walter vardı; kendisi Münih, Viyana ve Salzburg'daki konser ve opera salonlarında ün kazanmıştı ancak yüreğinde her zaman bir Berlinliydi. "İngiltere'nin Berlin büyükelçisi Viscount d'Abernon, kendi anılarında 1925'ten sonraki dönemden *Reich*'ın başkentinin kültürel yaşantısının şaşaalı çağı olarak söz eder," diye yazmıştı. Haklıydı; "sanki barbarlığın gecesi çökmeden evvel tüm seçkin sanatsal güçler bir kez daha parlıyor, bu son zihinler şölenine çok renkli bir göz alıcılık veriyordu". Berlin tiyatrolarının başarıları "hüner, zindelik, maksatlarının yüceli-

23 Stefan Zweig, *Die Welt von Gestern*, s. 287.

ği ve çeşitliliği bakımından rakip tanımıyordu". Walter "Shakespeare'den Hauptmann'a, Werfel'e, Molière'den Shaw'a, Galsworthy'e, Schiller'den Unruh'a, Hofmannsthal'a kadar festival oyunu niteliğinde tragedyalara, oyunlara ve komedilere" yer veren "Reinhardt'ın egemen olduğu Deutsches Theater ve Kammerspiele'yi" anar. Sonra kendini "Fransız, İngiliz ve Macar komedilerinin dikkatli ve hayat dolu yorumlarına" adamış olan "Eugen Robert yönetimindeki Tribüne" vardı. Yine "Leopold Jessner'in dramatik deneylerinin ateşli tartışmalara vesile olduğu" Devlet Tiyatrosu vardı. Karlheinz Martin "Volksbühne'nin kaderini tayin ederken oyunların ve tiyatronun nasıl sanatlı bir şekilde halklaştırılabileceğine ilişkin dâhiyane bir anlayışla yapıyordu bunu". "Dramatik yorum sanatını yeni düzeylere taşımayı" deneyen başka sahneler de vardı. "Hem aktörler hem de tiyatro yönetmenleri maharetlerini her yönüyle sergileyebiliyordu. Çağdaş yerli ve uluslararası eserler yanında geçmiş eserler de sahnelerde başarıdan başarıya koşuyordu." Deneyler pek çoktu; "tuhaflıklar vardı, hatta yer yer absürtlükler". Ancak "o günlerin alametifarikası, eşi görülmedik bir zihinsel uyanıklıktı. Sahneleyenin uyanıklığı seyircinin uyanıklığı ile örtüşüyordu. Kültürel yaşama her yerde tutkuyla odaklanıldığı, dönemin siyasal heyecanlarına rağmen günlük gazetelerde sanata geniş yer ayrılmasından da rahatlıkla anlaşılabilirdi". Müzik de bir o kadar canlıydı. "Wilhelm Furtwängler öncülüğündeki Filarmoni Konserleri; Filarmoni Orkestrasıyla verilen 'Bruno Walter Konserleri'; pek çok koro konseri, oda müziği resitalleri, solo sanatçıların konserleri; Devlet Operası, ki Alban Berg'in *Wozzeck*'i ve Leos Janacek'in Erich Kleiber şefliğindeki *Jenufa*'sı gibi prömiyerler ile en büyük övgüleri hak ediyordu; benim yönlendirmem altındaki yeni serpilmekte olan Belediye Operası; Klemperer yönetimindeki Kroll Operası." Başka bir dizi kurum da "dramatik sahnenin başarılarıyla boy ölçüşüyordu". Buna bir de "görsel sanatlarla bilimin olağanüstü başarıları" eklenirse, bunun müthiş bir şehrin müthiş bir çağı olduğu açıkça görülür.[24]

24 Bruno Walter, *Theme and Variations*, s. 268-269.

Bruno Walter'in derlemesi geniş olsa da noksansız olmaktan uzaktır. Berlin siyasi kabarenin genel merkeziydi, Otto Reutter yavan kompozisyonlarını burada icra etmiş, hareket tarzlarındaki katılık ve siyasetteki istikrarsızlıkları yüzünden Almanları hicvetmişti; Paul Graetz ile Trude Hesterberg, Walter Mehrin'in satirik şarkılarını, Claire Waldoff da proleter manilerini burada seslendirmişti; Berlin siyasi gazeteciliğin, Carl von Ossietzky, Leopold Schwarzschild ve Kurt Tucholsky'nin (genellikle yurtdışından gönderilen) acı yorumlarının merkezi; Berlin Erwin Piscator'un politik tiyatro deneyinin sahnesi; Berlin Alfred Döblin'in en kayda değer romanı olan *Berlin Alexanderplatz*'ın geçtiği yer; Berlin gözalıcı uyduruk filmlerin, duygusal Lehár operetlerinin, *Üç Kuruşluk Opera*'nın [*Dreigroschenoper*] prömiyerlerinin yapılacağı en iyi şehir; Berlin Mosse ve Ullstein gibi yayıncılık imparatorluklarının şehri; Berlin listesinde Thomas Mann, Hermann Hesse, Gerhart Hauptmann, Stefan Zweig, Carl Zuckmayer, Alfred Döblin, Hugo von Hofmannsthal'ın bulunduğu büyük yayıncı Samuel Fischer'in şehriydi. Berlin çemberin dışındaki birinin evi belleyip hünerlerini sunabileceği başlıca şehirdi. Şair Gottfried Benn otobiyografisinde Yahudiler hakkında yazarken, ırksal hassasiyetlerini de bırakmadan şöyle der: "1918 ile 1933 arasında Berlin'i Paris'in klasına taşıyan sanatsal, bilimsel, ticari yaratıların yol açtığı uyaran bolluğu esas itibarıyla nüfusun bu kesiminin maharetlerinden, uluslararası bağlantılarından, duyarlı kabına sığmazlığından ve en önemlisi onun kaliteye ilişkin sahip olduğu mutlak (*totsicher*) içgüdüden kaynaklanıyordu."[25] Elbette Heidegger gibi Berlin'e (üstelik yalnızca enflasyon sırasındakine değil, tümüne) tepeden bakarak onu modern bir Babil olarak görmüş ve orada yaşamayı reddetmiş muteber Almanlar da vardı.

Ancak cumhuriyetçiler için gerek Cumhuriyet'in ilk yıllarında olsun gerekse de son, bir heyecan ve umut şehriydi Berlin. Heinrich Mann 1921 yılında "Almanya'nın geleceği el yor-

25 *Doppelleben*, Dieter Wellershoff (ed.), *Gesammelte Werke*, 4 cilt (1958-1961), cilt IV, s. 72. Ancak Benn daha sonra en iyi arkadaşlarından bazılarının Yahudi olduğunu da belirtir.

damıyla önceden Berlin'de yaşanıyor. Ümitlenmek isteyen oraya bakmalı," demişti. Berlin uygarlığın membaıydı, Almanya'yı nihayet birleştirecek olan da kanunlardan çok buydu. "Evet, o bunu hiç aklına getirmemiş olsa da Berlin aziz başkent olacaktır."[26] Cumhuriyetçi oyun yazarı Zuckmayer de anılarındaki cumhuriyetçi şehri övmüştü. Berlin "kuru kalabalıktan fazlasıdır. Yetenekleri ve insan enerjilerini eşi görülmedik bir iştahla yutmuş"tu; "hortuma benzer güçleriyle" gerçeği sahtesi tüm yetenekleri "kendi içine çekiyordu". O günlerde "Berlin'den sanki kayıtsızlığı, işvesi herkesçe bilinen ve çok arzulanan bir kadın gibi söz edilirdi... Berlin'e sahip olan adam dünyaya sahip olurdu." Enerji isteyen ve enerji veren bir şehirdi: "Azcık uyku bize yeterdi, hiç yorulmazdık." Düzenbazların ve kötürümlerin şehriydi, hit şarkıların ve bitmeyen muhabbetlerin şehri; basını "zalim, acımasız, saldırgan, kan damlayan bir ironiyle doluydu ama yine de insanın hevesini kırmazdı"; eleştirisi aynı şekilde haşindi, kalıpların dışına çıkılsın isterdi ama adildi; kaliteyi arar, mükemmel olanı görünce hoşnut olurdu. "Gelecek zamanların tadı vardı Berlin'de, saçmalığına soğuğuna seve seve katlandıysak bu yüzden."[27]

III

Şayet Berlin'de gelecek zamanların tadı vardı ise, Berlin'in tadı fena halde yanlış anlaşılmış demekti: Pek bir gelecek kalmamıştı. Hayat, sanatı rahat bırakmayacaktı. Doğrudur, o altın '20'ler boyunca tüm cephelerde işler bir hayli iyi gidiyormuş gibi görünüyordu. İşsizlik azalmış, maaşlar artmış, siyasette aşırıcılık tükenmişti; Weimar Cumhuriyeti yaşamak için güzel bir yer haline geliyordu. Almanya özellikle bu yıllarda üzerindeki tecridi yavaş yavaş sona erdirip milletler topluluğuna yeniden katılmıştı; Stresemann'ın dış politikası ve geçen zaman sonuç veriyordu. Almanya, Fransa ile diğer Batılı güç-

26 Akt. Ludwig Marcuse, *Mein zwanzigstes Jahrhundert*, s. 54.

27 *Als Wär's ein Stück von mir*, s. 311-314.

ler Almanya'nın batı sınırlarını tayin edip onu lütuf bekleyen bir dilenci değil, komşularıyla müzakere eden bağımsız bir güç konumuna tekrar yerleştiren Locarno Antlaşması'nı 1925 yılında neticelendirdi. "Locarno ruhu" uzlaşma çağının meşhur ifadesine dönüştü. Ertesi yıl, 1926'da Almanya Milletler Cemiyeti'ne girdi.

Ancak o yılların Almanya'sı büyülü dağdaki topluluk gibiydi: Al yanaklar sinsi semptomları gizliyordu. Bunların en sinsilerinden biri, sanayideki kartelleşme modelini izleyen kültürün kartelleşmesiydi. Sağcı Alman Ulusal Partisi'nin sağ kanadının önde gelen üyelerinden biri, iflah olmaz bir gerici, siyaseten de iddialı bir kodaman olan Alfred Hugenberg iletişim endüstrisinde bir imparatorluk inşa edip karşıdevrimin cırtlak, son derece etkili sesi haline gelmişti. Subayların yalnızca onun gazetelerini okuduğu söyleniyordu. Hugenberg ülke çapında onlarca gazeteyi elinde toplamayı başarmış, Berlin'in sevilen günlük gazetesi *Berliner Lokalanzeiger*'i satın almış, fikirleri (onun fikirlerini) sayısız abonesine yayan bir haber ajansı kurmuş ve 1927 yılında batık UFA'yı* devralarak ülkedeki en büyük hayal imalatçısına dönüştürmüştü. Kişisel bir hususiyeti bulunmasa da Hugenberg kanaat donuna girmiş doymak bilmez siyasal tutkuları ve nefretleri sayesinde ayakta duruyordu, elindeki mali kaynaklar da muazzamdı. Onun Stresemann'a, Locarno'ya, uluslararası bir kavrayışa ulaşmaya yönelik tüm girişimlere, liberalizme, Cumhuriyet'e karşı yürüttüğü kampanyalarda öngörülemeyecek bir yan yoktu ama umulan taşlar daha az baş yarmıyordu; efendileri Reichstag'da ya da parti kongresinde Cumhuriyet'in mezarını kazarken, onun gazeteleri de talimli birlikler gibi habis kampanyalarını yürütüyordu. Hugenberg'in propaganda çabalarının hepsi gazetelerindeki başyazılar gibi doğrudan ve yüzsüzce değildi; UFA'nın seri olarak çektiği filmler, onun davasına daha dolaylı bir destek sunuyordu: Dikkatleri siyaset ya da işsizlikten öteye çeken neşeli yüzeysel müzikaller, Alman kahramanları hakkında olup Versay *Diktat*'ına

(*) Alman sinema prodüksiyon şirketi *Universum Film-Aktien Gesellschaft*'ın kısaltması – ç.n.

yönelik manidar imalar içeren, Weimar sakinlerinde bulunmadığı bariz nitelikleri de bir o kadar manidar bir şekilde yücelten tarihsel filmlerdi bunlar. Hugenberg yalnızca görüş değil, kafa karışıklığı da yayıyordu ve ikisi de Cumhuriyet için eşit derecede tehlikeliydi.

Elbette görüş endüstrisinin tekeli Hugenberg'in elinde değildi; cumhuriyetçilerin de kendi kodamanları vardı: Büyük Mosse Yayınevi ile ondan da büyük Ullstein Yayınevi. Ullstein holdinglerinin yelpazesi dikkate değer, hatta korkutucuydu. Yayınevi kitaplar yayımlıyor ve Vicki Baum gibi en çok satan yazarlarını özenle yetiştiriyordu. Yayınevinin haftalık resimli dergisi *Berliner Illustrirte* kendi türünde Avrupa'da en yaygın okunan dergi olduğunu iddia ediyordu. Kârlı bir alan olan kadın dergilerinde Ullstein'in *Die Dame*'si öncüydü. Az biraz kültürlü olanların zevklerine göreyse iyi yazılmış denemeleri, eğlencelik kısa öyküleri, açık saçık röportajları, çıplak kadın fotoğraflarıyla küçük boy aylık dergi *Uhu* vardı. Ev hanımları için iyi hazırlanmış *Blatt der Hausfrau*, çocuklar için *Heitere Fridolin* vardı. Entelektüellerin Ullstein düşmanlığı da Ullstein'ın entelektüeller için çıkardığı dergi *Querschnitt* ile köreltiliyordu. Halk arasında "B.Z. am Mittag" olarak bilinen *Berliner Zeitung* ve eski saygıdeğer *Vossische Zeitung*, Ullstein'ın güçlü günlük gazeteleriydi. Yayınevi 1928 yılında münasip bir şekilde *Tempo* diye adlandırılan müstehcen bir tabloid çıkarmayı denedi ama bir Berlin nüktedanlığıyla adı hızlıca "*Die jüdische Hast* – Yahudi telaşı"* olarak değiştirildi. Tabloid ne editöryel açıdan başarılı oldu ne de çok sevildi ama başarısızlıklara alışkın olmayan Ullstein için bu durum bir istisna olarak kaldı.

Ullstein yalnızca Vicki Baum gibi ucuz vasatlıkları yayımlamadı; listesi uzun ve çeşitliydi, gazeteciliğinin kalitesiyse genellikle yüksekti. Vicki Baum otobiyografisinde "Bugün eski Berlinlilerle, '20'ler boyunca orada olup da artık başka yerde yaşayanlarla konuşursanız, derin bir sıla hasretiyle iç geçirecek, size o yılların canlı, harika Berlin şehrinin bir eşi olmadığı-

(*) Dönemin Berlin'inde sürekli bir yere yetişmeye çalışan insan gruplarının hareketliliği için kullanılan deyim – ç.n.

nı söyleyeceklerdir. Evet, şehir merkezinin kalbini teşkil edenlerden biri de Ullstein Yayınevi'ydi. Liberalizmin bir odağıydı ... O zamanlar bir liberal ve bir entelektüel olarak tanınmak bir onurdu, çok arzu edilen, uğruna çalışıp mücadele etmeye değer bir amaçtı. Ullstein'da bu liberalizm kapıların en çeşitli görüşlere, fikirlere, nosyonlara ve pozisyonlara ardına kadar açık olması demekti. Gökkuşağının tüm renginden yazarlarımız vardı; aşırı solun kırmızısından (Brecht ve Toller) dışavurumcu ekolün tüm yelpazesi boyunca genç Remarque'ın militarizm ve savaş karşıtı *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* [*Im Westen nichts Neues*] kitabına, oradan da Richard Skowronnek gibi yaşlı, yosun bağlamış yerlici yazarların (*Heimatsschriftsteller*) koyu yeşiline uzanıyorduk."[28] Bu betimleme haklılık taşımıyor değildir ancak Vicki Baum'a ait olan her şeyde olduğu gibi yüzeyseldir. Ullstein'ın erişim kanallarını böyle tekelleştirmesi (üstelik benim burada sunduğum liste yayınevinin muazzam mali gücünün ancak bir bölümüdür), pek çok yazarı derinden rahatsız etmiş, ihtiyaçlar ile inançlar arasında yaşanan çatışmalar, yayınevinde olanlarla olmayanlar arasında nihayetinde ölümcül olacak bir bölünme yaratmıştı. Kendi geliri olmayan bir yazar için Ullstein'ın lütfu lükse kavuşmak, kayıtsızlığı ya da engellemesi ise neredeyse aç kalmak demekti. Ullstein ile sözleşmesi olan Carl Zuckmayer *Der fröchliche Weinberg*'in prömiyerinden önce, annesine bir hediye almak için yüz marklık küçük bir ek avans istemiş ve reddedilmişti. Prömiyerin eleştirmenlerle halkın gözünde neredeyse eşi görülmedik bir başarı kazanmasından sonra Zuckmayer'e on bin marka kadar parayı derhal çekebileceği, Noel'den sonraysa (o sırada 23 Aralık'tı ve çok nakit yoktu) daha büyük meblağların emrine amade olduğu söylenmişti. Başarı kutlaması sırasında beş Ullstein kardeşten üçünün arzı endam etmesiyle Zuckmayer'in geleceği teminat altına alınıvermişti.[29] Kurt Tucholsky uzun yıllar yayınevi için çeşitli aralıklarla çalışmış, bu kadar yumuşak başlı davrandığı için suçluluk duyup para için kendini kullandırdığını his-

28 Vicki Baum, *Es war alles ganz anders: Erinnerungen* (1962), s. 354.

29 Bkz. *Als Wär's ein Stück von mir*, s. 405-413.

setmişti. Üst yönetimin soğuk, tümüyle başarıya odaklı ve acımasız olduğunu düşünmekte haklıydı.[30] Daha da kötüsü, sıkıntıların yaklaşmakta olduğu böyle bir dönemde yayınevinde cesaret de yoktu.

Sıkıntılı dönem gelip çattı. 1929 yılının başında Cumhuriyet kendisinin de, kültürünün de bir daha toparlanamayacağı bir dizi travmatik darbe aldı. Gustav Stresemann 3 Ekim 1929'da öldü; tüm eksikliklerine rağmen kendisi ülkedeki cumhuriyetçiler ve ülke dışındaki uzlaşmacı zihinler için yeri doldurulamaz bir kuvvet olagelmişti. Kont Kessler o sırada Paris'teydi ve 4 Ekim tarihinde günlüğüne şöyle yazdı: "Paris'in tüm sabah gazeteleri Stresemann'ın öldüğü haberini en büyük puntolarla veriyor. Sanki en büyük Fransız devlet adamı ölmüş gibi. Genel ve sahici bir yas var. İnsan artık tüm Avrupa'nın vatan olduğu hissine kapılıyor." Londra'daki *Times*'tan da alıntı yapıyordu: "Stresemann'ın Alman Cumhuriyeti'ne yaptığı hizmet paha biçilmezdi; bütün olarak Avrupa için harcadığı emek de bir o kadar büyüktü."[31] Ardından bunalım, işsizlik, doruğuna 1930 Eylül'ündeki seçimlerde erişen sürekli siyasal kriz geldi. Burjuva partilerini kırıp geçiren bu seçimler, Nazilere 6,5 milyon oy, Reichstag'da 107 milletvekili kazandırmış, Brüning'in yarı-diktatörlüğüne, olağanüstü hal kararnameleriyle hükümet edilmesine yol vermişti. Dönemin Hannah Arendt ve Hajo Holborn gibi canlı tanıkları dehşete düştüklerini, artık sonun geldiğine kani olduklarını söylemiştir. Franz Neumann daha sonra "1933'ten çok daha önce, Alman entelektüelinin haletiruhiyesi kinizme yaklaşan bir şüphecilik ve çaresizlikti," diye yazmıştı.[32] 1930 yılından önce bazı entelektüellerde görülen bu ruh hali, 1930 Eylül'üyle birlikte ondan kurtulma umudunu da alıp götüren bir şekilde hâkim oldu. Arthur Rosenberg 1935 yılı sonlarında İngiltere'de sürgündeyken *Alman Cumhuriyeti'nin Tarihi*'ni yazdığında kitabını 1930 yılıyla sonlandırmış, Hit-

30 Bkz. Kurt Tucholsky'den Mary Gerold-Tucholsky'ye, 18 Eylül 1928. *Ausgewählte Briefe*, s. 488-490.

31 Kessler, *Tagebücher*, s. 595-596.

32 Neumann, "The Social Sciences", *The Cultural Migration*, s. 14.

ler'in iktidara yükselmesine kadar geçen üç yılı bir sonsöz gibi ele almıştı. Taraflı bir Weimar tarihi dönemselleştirmesiydi bu ancak yerinden edilmiş, hayal kırıklığı içindeki bir tarihçinin ruh halinden daha fazlasına, sevimsiz gerçekliklere işaret ediyordu.

1930 yılından itibaren, hatta aslında daha da öncesinde siyasi bölünmeler derinleşmiş, tartışma çirkin, hakaretamiz bir hal almış, sık sık da gerçek şiddet olaylarına dönüşür olmuştu. Sokaktaki çatışmalar, 1930 Eylül'ünde şayet iktidara gelecek olursam kelleler gidecek diye atıp tutan Hitler'e dair ipuçları veriyordu zalimce. Erich Maria *Remarque'ın Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanı muazzam bir satış rakamına ulaşmasıyla, savaşın bir cehennem olduğunu ve Alman askerlerinin kendi ülkelerinde sırtlarından bıçaklanmak şöyle dursun, savaşı cephede kaybettiklerini göstermesiyle zaten sağın tepkisini çekmişti. Kitaba çekilen filmin 1930 Aralık'ında yapılan prömiyerinde Naziler Goebbels önderliğinde filme karşı başlayan ayaklanmaların başını çekmiş, sinema salonunu işgal ederek içeriye koku bombaları atmış, fareler salmış, nihayet filmin yasaklanmasına muvaffak olmuştu. Carl von Ossietzky öfke ve kâhince bir çaresizlik içinde cumhuriyetçileri uyuşuklukla, korkaklıkla suçlayacaktı; namert cumhuriyetçiler, diye yazdı, "çok da güzel bir çözüm" bulmuşlar; yüzlerinde müteessir bir gülücük, birbirilerine "Ne gelir elden? Film de zaten o kadar kötüymüş ki!" diyorlardı. Ancak Ossietzky buna itiraz ediyordu, "mesele siyasi olup bunun estetik kategorilerle alakası yoktur. Filmin ya da temel aldığı kitabın sanat eseri olup olmadığı bütünüyle konu dışıdır. Tek mesele bu mahsus kanıksanmış ılımlı barışçıl düşünce tarzına ... müsamaha göstermeye devam edilip edilmeyeceğidir." Birincisi, eser "kötürüm bir psikopatın önderliğindeki" fanatik bir çete tarafından "açıkça terörize edilmiş", sonra da "adı sanı bilinmeyen bir memurun adı sanı bilinmeyen bir sansür bürosunda sessizce ortadan kaybedilmiştir". Her Alman'ın, her yabancı devlet adamının dilinden asla düşürmediği o barışın savaşa yeğ olduğu banalliği "artık Almanya'da herkesin yemeye can attığı bir

yasak meyveye dönüştü". Faşizm bir zafer daha kazanmış ve zor zamanlarda evinde oturup kalan liberal korkaklık artık iflas etmişti. "Faşizm yalnızca sokakta yenilebilir. Bu Nasyonal Sosyalist sürü partisine karşı tek bir mantık işler: Okkalı bir kamçı; onları yola getirmek için de tek bir doktrinimiz var: *A un corsaire-corsaire et demi!*"*[33]

Yürekli ama nafile bir haykırıştı bu. Sosyal demokratlar cumhuriyetçi yasallık fikrine sıkı sıkıya tutunmuştu; kendisi de Yahudi olan Ullstein Yayınevi, içindeki Yahudileri ve radikalleri tasfiye edip vatansever, hatta şovenist bir tavır benimseyerek tehditkâr şartlara uyum sağlamaya çalıştı. Dostlarını dehşete düşüren bu durum, düşmanlarının gönlünü alamadı. Üniversitelerde ne zamandır kol gezen bir salgın ve sağcı partilerin standart savaş narası olan antisemitizm her zamankinden öldürücü bir hal aldı. Gelecek vaat eden ya da önde gelen bir dizi entelektüel, tahammülsüzlükleri ya da duydukları şiddetli tiksinti nedeniyle Komünistlerle saf tuttu, partiye girdi ya da onun disiplinine teslim oldu, böylece de siyasal yaşamdaki kutuplaşmanın bir yansıması haline gelerek, onu daha da derinleştirdi. Berlin'deki Ullstein şirketinde çalışmak için 1930 Eylül'ünde makus Reichstag seçimlerinin yapıldığı gün Paris'ten gelen Arthur Köstler Weimar'ın tümüyle iflas ettiğini, liberallerle sosyalistlerin aşağılık, komünizmin de tek umut olduğunu düşünmüştü. Berlin'e geldiğinden beri bir duygudaşlıkla Marksizm üzerine çalışmakta olan Bertolt Brecht istikrarlı bir şekilde sola kaydı. Burjuvaziye karşı duyduğu tiksintiyi ve materyalist felsefesini 1928 yılında *Üç Kuruşluk Opera*'da ifade etti: Mackie Messer burjuva seyircisine kendi şişko göbeğini ve işçinin uysal olanını sevdiği için sataşır ve hakikati ne kadar eğip bükmeye uğraşırsa uğraşsın şu kadarının kesin olduğuna dair güvence verir: Önce karnını doyurmak gelir, ardından etik. Ölümsüz dizelerdir bunlar:

(*) Fransızca: "Dinsizin hakkından imansız gelir" – ç.n.

33 Carl von Ossietzky, "Remarque-Film", *Weltbühne*, 1930, *Ausnahmezustand*, s. 218, 220.

Ihr, die ihr euren Wanst und unsre Bravheit liebt
Das eine wisset ein für allemal:
Wie ihr es immer dreht and wie ihr's immer schiebt
*Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral.**

Ancak parti onun kinizmini ve sosyal gerçekliklerden kopuk oluşunu eleştirince, Brecht de didaktik oyunlara kaydı, *Üç Kuruşluk Opera*'sını radikalleştirip kaba bir antikapitalist film senaryosuna ve romana dönüştürdü. Eğlenceyi "yemeğin üzerine yenen opera" diyerek aşağıladı, kendini ilerlemeye adamış bir drama için çağrı yaptı ve dava uğruna ölünceye kadar fedakârlık etmeye dayalı bir felsefeyi savunmaya başladı.

IV

Bu siyasi çizginin de kendi cazibesi yok değildi. Sosyal Demokratlar gibi Komünistler de Nazilerin hücumu karşısında sağlam durdu. Ancak ne Komünistler ne de Sosyalistler nüfusun her geçen hafta daha stratejik hale gelen bir kesimini, gençliği kendine çekmeyi başarabildi. Weimar Cumhuriyeti'ndeki gençliğin siyasi tarihi, barındırdığı birçok ironinin yanı sıra çok da dokunaklıdır. Baba-oğul edebiyatının da başından beri gösterdiği üzere, yalnızca bu mücadeleyi kimin kazanması gerektiği değil, kimin kim olduğu konusunda bile bir kafa karışıklığı vardı. Politikleşmiş gençlik hareketi ile hemen tümü de sağcı olan, Nazilerin giderek önce sızdığı, sonra hâkim olduğu öğrenci örgütleri, gençler ve gençlik adına konuştuğunu iddia ediyordu. Onların gözünde Cumhuriyet'i oluşturan adamlar (*Novemberverbrecher*, *Kasım suçluları*) yalnızca yıllar itibarıyla değil, düşünüş tarzları açısından da orta yaşlı insanlardı; Cumhuriyet'in yaşlı doğduğunun altını çiziyorlardı. Hem haklılardı hem haksız: Naziler yalnızca gerici değildi; nihilist ya da tota-

(*) *Siz baylarda göbek bizde fazilet olsun, pek seversiniz*
Hele girsin kafanıza şu, hiç çıkmasın bak:
Hep yaptığınız gibi eğin bükün, atın nasıl yalanlar isterseniz
Önce elmek gelir, peşinden ahlâk!

liter de olsalar bazı nosyonları ölü İmparatorluğun geleneksel otoriterliğine olduğu kadar ölmekte olan Cumhuriyet'in modern demokratik rasyonalizmine karşı da bir reddiyeydi. Sağcı gençliğin liderlerinden bazıları hakikaten devrimci olan yahut da ölüm sarhoşluğuna kapılmış gençlerdi. Bu açıdan gençlik gözü kapalı uçuruma doğru (ölümüne) koşan gençlerden oluşuyordu. Enerjilerini örgütleyecek bir *Führer*'di arzu ettikleri: Onları mutlak bir itaatin insanı hazza boğan edilginliğine ya da yeniden canlandırılacak saf bir monarşiye veyahut Prusyalı-Sosyalist bir diktatörlüğe zorlayacaktı. Ancak her halükarda gençliklerine ihanet ediyor, kendilerini köle yapıyorlardı; üstelik yalnızca siyasi maceracıların ya da hasta ideolojilerin değil, yeni biçimler altına gizlenmiş eski askerî-sınai bürokrasi makinesinin kölesi.

Naziler gençliğin önemini fark etmekte gecikmedi. Oy sandıklarından o zamana kadar uzak durmuş gençler ile ilk oyunu vermeye hazırlanan gençler, onlar için iki muazzam potansiyel oy kaynağıydı. İki grup da eyleme acıkmıştı, eylemin her türlüsüne. Gaddarlaştırılmış, çoğunlukla da ırksal saflık nosyonları ile çemberin dışında kalanların en göze çarpanı olan Yahudi'ye karşı katıksız bir nefretle doldurulmuştu. Bunlar gelecekten de umutsuzdu; mezun olduktan sonra ne olmak istedikleri sorulduğunda "işsiz" diye yanıtlamak öğrenciler arasında yapılan hazin, yaygın bir şaka haline gelmişti ne de olsa.

Gençliğin, özellikle de öğrencilerin büyüklerin sağcılaşmasını öncelediğine dair güvenilir kanıtlar vardır. Sosyal Demokrat Parti 1930 yılında üyelerinin yüzde 8'inden azının yirmi beş yaşının altında, yarısından azının da kırk yaşının altında olduğunu raporlamıştı.[34] Aynı yıl General Groener öğrencilerin "radikalleşmesinin" (sağa doğru radikalleşmesinin) ülke için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ilan etti;[35] yine o yıl Jena Üniversitesi öğrencileri kin dolu bir antisemitist olan yeni profesörleri Hans F.K. Günther'e alkış tutuyordu. Kendisi yeni kurulan

34 Bkz. Franz Neumann, *Behemoth*, s. 18.

35 Akt. George L. Mosse, "Die deutsche Rechte und die Juden", *Entscheidungsjahr 1932: Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik* (1965), s. 197.

"*Rassekunde* – ırk bilimi" kürsüsü profesörü olarak üniversiteye tepeden indirilmişti. Çoğu uzun zamandır Yahudi ve radikal profesörlere karşı antisemitist isyanlar çıkaran, Yahudi öğrencileri topluluklarına sokmayan üniversite ve *Gymnasia* öğrencileri, 1930 yılına gelindiğinde (1931 yılından sonra da kesin olarak) büyük oranda Nasyonal Sosyalizm sempatizanına dönmüştü; belki yarısı Nazi'ydi, yalnızca birkaçı cumhuriyetçi olduğunu saklamıyordu, çoğuysa tümüyle apolitikti.

Alman gençliğinin sağcılaşması ciddi bir rahatsızlığın parçası ve işaretiydi. Genç lise öğrencilerinin intiharlarıyla ilgili bir roman türü (*Schülerselbstmordromane*) vardı ve söz konusu türün popülerliği bu çok ciddi fenomene duyulan yaygın ilgiyi gösteriyordu. Friedrich Torberg 1929 yılı başında tipik bir intihar romanı olan *Genç Gerber*'i [*Der Schüler Gerber*] yayımladı ve hikâyesinin önsözünde tek bir hafta içerisinde (27 Ocak ile 3 Şubat 1929 arasında) gazetelerde böyle on cinayet haberi okuduğunu belirttiği veciz bir yorum yaptı. Ölümü 1939 yılında yine kendi elinden gelecek olan Ernst Toller otobiyografisini "1928 yılında, on sekiz yaşında kendini vuran" yeğeninin anısına ithaf etmişti. Bu otobiyografinin 1933 tarihli önsözünde "pek çok yola sapan, yalancı tanrılar ile yalancı liderleri izleyen ama durmaksızın kafa karışıklığından kurtulmayı ve tinin yasalarını bulmayı deneyen" gençliğe hayıflanıyordu çaresizce.[36]

Bu genel kakofoninin, onu ayrı ayrı yönlere çekiştiren çağrıların, Nazilerin kan damlayan toplantılarının, Cumhuriyet'in genel hastalık halinin orta yerinde kafa karışıklıklarından nasıl kurtulacaklardı? Popüler medya, her şeyden önce de filmler, esasında kafa karışıklığı yaratmak için tasarlanıyordu. Üstelik bunu yaratan yalnızca Hugenberg'in açık talimatları değildi. Çok abartılmış bir yönetmen olan Fritz Lang 1927 gibi erken bir tarihte tatsız fantezisi *Metropolis*'i sunmuştu. Bu kadar ciddiye alınmasa, bu kadar çok övülmese unutulup gidecek bir film olan *Metropolis* hayal gücünden yoksun, pitoresk, kurgusu sorunlu, özünde gerici bir masaldı ve yalnızca kitle hareketine, yükselen sulara ilişkin birkaç iyi sahnesi onu izlenebilir kı-

36 Ernst Toller, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte* (1961), s. 26, 27.

lıyordu. Film sınıf mücadelesini bir bilimkurgu olarak görüyor ve ancak ince düşünülmüş bir yalan diyebileceğimiz bir sonuca varıyordu: Metropolis geleceğin şehridir, burada vahşice köleleştirilmiş işçiler yeraltındaki fabrikalarda ölümüne alınteri dökerken, efendilerden oluşan küçük bir seçkin grup uçsuz bucaksız arazilerinde, fıskiyelerle tavus kuşlarının da eksik olmadığı süslü bahçelerinde günlerini gün edip sorumsuzca sefa sürer. Efendinin oğlu "kardeşlerini aramak" ve birbirinin yüzünü hiç görmemiş iki kesimi uzlaştırmak için yeraltına iner. Ancak bu toplumsal ilgi ve alakanın nedenlerinde çürümüş bir şey vardır en başta: Oğlan bahçesinde dolanan sevimli bir işçi kıza hem de ilk görüşte âşık olmuştur. Filmin karman çorman olay örgüsünü burada ayrıntısıyla vermeye gerek yok; o kızmış gibi görünen ama aslında efendilerin elinde maşa olan bir robotun kışkırttığı bir işçi isyanı çıkar. İşçiler makineleri yok ederken az kalsın kendilerini yok ederler ama genç adamla kız işçilerle çocuklarını kurtarır, robotun şeytani mucidi öldürülür ve filmin duygusal son sahnesinde oğlanla kız kavuştuktan sonra babaefendi, ustabaşı ile el sıkışmaya razı edilir, sınıflar uzlaşır: Efendinin soğuk bir beyefendi, işçininse kaba saba, düzgün konuşamayan, kendi alt statüsünün bilincinde biri oluşuyla öğretici bir sahnedir bu. Çıkarılacak ders basittir: En kötü şartlar altında bile olsa (ki en kötü şartlar vardır Metropolis'te) ancak habis bir şeytan grev ya da isyan çağrısı yapabilir; hakikat her zaman yüreğin uzlaştırıcılığındadır. Mide bulandırıcı bir filmdir; Kracauer'in dikkat çektiği, erkeklerin gözyaşlarına hâkim olamayıp kadınlara kendilerini teskin ettirdikleri o filmlerin birçoğundan daha mide bulandırıcıdır. Karacuer'in belirttiği üzere, erkeğin başını kadının göğsüne çaresizce yasladığı böyle sahneler saymakla bitmez.[37] Babanın intikamı ile annenin her şeye kadir oluşu Weimar tablosunun iki yüzüydü ve ikisi de gençlik için eşit derecede tahrip edici olmuştu.

Sorumluluk sahibi cumhuriyetçi yayıncılar bu tehlikelerin farkındaydı; Hitler'e ve gençliğin Nazileştirilmesine kayıtsız kalanlar hakkında çok fazla şey yazılmış olsa da susturu-

37 Bkz. Kracauer, *From Caligari to Hitler*, s. 98-99, 112, 113, 122, 157-158, 171.

luncaya kadar yazıp konuşmaya devam edenler hakkında pek az şey vardır. Thomas Mann ve Friedrich Meinecke öğrencileri sabırlı olmaya, akılcılık ve disiplinle kazanılan hakiki özgürlüğün değerini bilmeye davet edenlerden yalnızca ikisiydi. Popüler romancı Jakob Wassermann 1928 yılında baba-oğul çatışmasını uzun ve taraflı romanı *Maurizius Davası*'nda [*Der Fall Maurizius*] ele aldı. Roman buluğ çağına ermiş cesur bir oğlanın katı, zalim, güçlü babasına karşı verdiği mücadeleyi anlatıyordu: Bir savcı olan baba uzun yıllar önce hukuki bir adaletsizlik yapmıştır; oğul titiz bir araştırmanın ardından babasının suçunu açığa çıkarıp onu babalıktan reddedince ("senin oğlun olmak istemiyorum") baba bu bağımsızlık ilanıyla aklını yitirir. Çocuğun okuldaki yegâne yakın arkadaşı da sağcı öğrencileri bilinmeyen güçlerin elinde kukla oldukları, "gericiliğin paralı ajanları olup olmadığını bile bilmedikleri insanların, onları bez bebekler gibi sağa sola çekiştirmesine izin verdikleri" için eleştirir.[38]

Literatüre bakarak 1932 yılıyla birlikte bu kaygının derinleşip bir korkuya dönüştüğü yargısına ulaşılabilir. Bir örnek verecek olursak, aylık dergi *Neue Rundschau* o yılın ilk altı ayında tümü de gençlik sorunlarını anlayan, tümü de endişeli, tümü de aklı başında ve tümü de akılla sabır tembihleyen en az altı uzun makale yayımladı. Jakob Wassermann "öğrenci gençliğin umutsuzluğuna" derin bir sempatiyle yaklaşıyordu. Genç adamın ardında "savaş, önünde toplumsal yıkım var, solundan onu komünist çekiştiriyor, sağından milliyetçi, etrafında dürüstlüğün, akılcılığın izine bile rastlanmıyor, tüm iyi içgüdüleri çarpıtılıp nefrete dönüştürülüyor" diye yazdı. Yine de her şey duygudan ibaret değil, sırf eylem olduğu için her eylem iyi değil diye açıkladı. "Sadece sizden yirmi yaş daha büyükler diye kırk yaşındaki herkes suçlu ve gerizekâlı değil, elli ya da altmış yaşındaki herkes gerici ve düşman değil, tüm babalar aptal, tüm evlatlar da kahraman ve kurban değil."[39] Derginin bir baş-

38 Jakob Wassermann, *Der Fall Maurizius* (1928), s. 586, 19.

39 Jakob Wassermann, "Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932", *Neue Rundschau*, XLIII, I. Bölüm (1932), s. 530-544.

ka yerinde Ernst Robert Curtius üniversitelerin büyüyen krizini tarif ettikten sonra hümanist standartların yeniden canlandırılması çağrısı yaparken,[40] filozof Ernst von Aster ferasetli bir yazıda "milliyetçiliğin metafiziği" dediği şeyi dikkatle inceledi ve diğerlerinin daha öncesinde dikkat çekmiş olduğu bir şeye, gençliğin "otorite ve gelenek karşısındaki devrimci başkaldırısı" ile "'*Führer*'e körcesine itaat edişi" arasındaki "tuhaf bağlantı"ya dikkat çekti.[41] Gazeteci ve yayıncı Peter Suhrkamp kaygı verici iki denemede babanın intikamının ana hatlarını çizdikten sonra üstü kapalı biçimde sonuçlarından söz ediyordu. Gençlik hareketinin gözü efsanevi günlerinde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde diye yazdı. "Dürtüleri düşünce kılığına girmiş; şahsi fikirleri *Weltanschauung* olmuş caka satıyor." Kahramanlara tapmaya da devam ediyorlar. "Kahramanları olmadan bir şey hissetmiyorlar. Bırakıyorlar. Tüyüyorlar. Gerçekliğin zorluklarını, tehlikelerini, acımasız kanunlarını hiç kavramadılar." Deyim yerindeyse henüz büyümemişlerdi. Şimdi de derin bir manevi ve ekonomi muhtaçlık içinde birer antientelektüele dönüşüyorlardı; düşünmeyi acizlik gibi görüp dışlıyor, liberal partilerden yüz çevirip yavan sözlerle bağımlılığın çatısı altında toplanıyorlardı; "talim yapmayı seviyor, onlara kim emir verirse hazırola geçiyorlardı". Gençlikte bu doğal olabilirdi ama gençliğin bir devrim başlattığı şimdiye dek olmamıştı. Suhrkamp, yine de diyordu, yabancılaşmış, yoksullaşmış, her şeye hazır olan, "ıstırap, nefret, öfke ve soylu bir içerleyiş" ile dolu gençlik bugün gerçek bir devrime hazır olabilirdi. Tek ihtiyaçları olan "halis devrimci bir fikirdi".[42]

İşte 1932 yılında Weimar Cumhuriyeti böyleydi: Net bir vizyon, siyasi acizlik, korku, şüphe, akıldışı umut anları; orta yol-

---

40 Ernst Robert Curtius, "Die Universität als Idee und Erfahrung", *a.g.e.*, s. 145-167. Bu ve diğer denemeler daha sonra Curtius'un akıl ve kültür çağrısı yaptığı ünlü *Deutscher Geist in Gefahr*'ında (1932) derlendi.

41 Ernst von Aster, "Metaphysik des Nationalismus", *Neue Rundschau*, XLIII, 1. Bölüm (1932), s. 52.

42 Peter Suhrkamp, "Die Sezession des Familiensohnes: eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung", *a.g.e.*, s. 95-96; "Söhne ohne Väter und Lehrer: die Situation der bürgerlichen Jugend", *a.g.e.*, s. 696.

cu siyasetçiler arasında olağan siyaset, geri kalan herkeste bir olağanüstülük hissi. Felix Gilbert'in deyişiyle solun *Vernunftrepublikaner*'i olan kimileri için durum yüksek tragedya öğeleri barındırıyordu: Yeni gelen barbarlara karşı müdafaa etmeleri gerektiğini bildikleri kurumlardan uzaklaştırılmışlardı ve gerçi pek savaşçı değillerdi ya, Nazilere karşı savaşmaya da hazırlardı. Ancak bunu her şeyi olduğu haliyle tutmak gibi nafile bir ümitle değil, Weimar ruhu uyarınca, yani Weimar Cumhuriyeti'nden daha iyi bir şey ortaya koyarak yapacaklardı. Bu atmosferin bağrında, Berlinli gazeteciler arasında yaşamış olan Köstler, otobiyografisinde Ullstein'daki editörlük ofisi çalışanları arasında yapılan bir şakadan söz eder; bu şaka 1932 yılındaki hâkim ruh halini uzun uzadıya yapılacak bir analizden daha iyi aktarır. Hikâye bu ya, zamanında Ming Hanedanlığı'nın ikinci imparatorunun hükümranlığı altında adı Wang Lun olan bir cellat yaşarmış. Kurbanlarının kellesini uçurmaktaki becerisi ve hızıyla nam salmış. Ancak hayatı boyunca içinde saklı tuttuğu, hiç gerçekleştiremediği bir arzusu varmış: Kurbanının kellesini öyle hızlı kesmek istiyormuş ki adamın kafası yine de boynunun üstünde kalmaya devam etsin. Durmadan çalışmış çalışmış, sonunda yetmiş altı yaşındayken arzusunu gerçekleştirmiş. İdamların çok fazla olduğu bir gün adamları etkileyici bir hızla hallediyor, kelleleri yuvarlıyormuş. Derken sıra on ikinci adama gelmiş, adam idam sehpasına doğru çıkarken Wang Lun kılıcının bir hareketiyle kurbanının kellesini o kadar hızlı kesmiş ki, adam merdivenleri çıkmaya devam etmiş. Yukarıya çıkınca adam celladına çıkışmış. "Niye bekleterek eziyet ediyorsun bana?" demiş. "Ötekilerde ne kadar merhametli, ne kadar hızlıydın!" Ancak Wang Lun için büyük bir anmış bu, hayatı boyunca yaptığı işi böyle taçlandırmış oluyormuş. Huzurlu bir gülüş yayılmış yüzüne, sonra da kurbanına dönüp demiş ki, "başınızı öne eğiverin lütfen".[43]

Birkaç ay içinde Adolf Hitler Almanya Şansölyesi oldu ve Weimar ahalisi yanına Weimar ruhunu da alarak dört bir yana dağıldı: Kimi kendi içine, Ezop diline çekildi, kimileri soy-

43 Köstler, *Arrow in the Blue: An Autobiography* (1952), s. 254.

kırım kamplarında ölüme gitti; Berlin'deki dairelerinde kapıları vurulunca intihar edenler, İspanya cephesine gidenler, Paris'te, bir İsveç köyünde, bir Brezilya kasabasında daire kiralayanlar, New York'ta otel odası tutanlar oldu. Ancak kimisi de Weimar ruhunu hayatın içine, müthiş kariyerler yaparak iz bıraktıkları laboratuvarlara, hastanelere, gazeteciliğe, tiyatrolara, üniversitelere taşıdı ve bu ruh gerçek yurduna orada kavuştu, sürgünde.

EK

Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Siyasi Tarihi

I. 1918 Kasım - 1919 Temmuz: Temellerin atıldığı sıkıntılı yıllar

Weimar Cumhuriyeti 9 Kasım 1918 tarihinde Sosyal Demokrat Philipp Scheidemann tarafından ilan edildi. Hâlâ yabancı topraklarda olan Alman birliklerinin bozguna uğradığı, Genelkurmay'ın ümitsizce barış istediği, imparatorluk idaresinin mücadele gücünün tükendiği dört yılı aşkın bir savaşın sonunda geldi. Almanların Batı cephesindeki kazanımlarını 1918 baharında tersine çeviren İtilaf devletleri yazın taarruza geçmiş ve inisiyatifi elde tutmuştu. Almanya'nın müttefikleri olan Türkiye, Bulgaristan ve Hapsburg monarşisi zaten çökme noktasındaydı. 30 Eylül'de Şansölye Hertling istifa etti ve 4 Ekim'de onun yerine geçecek olan Prens Max von Baden'in yolunu açtı. Yurtiçinde reformlar yapmaya ve uluslararası bir kavrayışa meyilli, liberal bir monarşist olarak bilinen Prens Max Başkan Wilson'a, On Dört İlke'ye* dayandırdığı bir mütareke başvurusu yaptı. Ülkenin 1914 Ağustos'unda atıldığı macera, içerideki irili ufaklı dertlerin yükünü azaltır diye umulmuş, memnuniyetle karşılanmıştı ama onu tüketmiş, ölümün kıyısına getirmişti. Almanya'da 1,8 milyon ölü, 4 milyon yaralı vardı; harp malzemesinin, harca-

(*) Wilson İlkeleri. ABD Devlet Başkanı Woodrow Wilson'ın 1918 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın ilan ettiği, 14 maddeden oluşan uluslararası ilişkiler doktrini – ç.n.

nan yeteneklerin, yaralanan dimağların, derin çaresizliğin haddi hesabı yoktu. 1917 yazının başında Reichstag mutabakat barışı çağrısı yapan bir karar çıkarınca, eski rejimin değişmeden kalmasının asla mümkün olmadığı aşikâr hale gelmişti. 28 Ekim 1918'de Kiel Deniz Üssü'ndeki denizciler emre itaatsizlik etti; kasımın ilk haftasında bir tür devrim yaşanacağı kaçınılmaz görünüyordu. 8 Kasım'da bağımsız sosyalistlerden idealist Kurt Eisner Bavaria'da cumhuriyet ilan etti ve kendini başbakan atadı; diğer şehirler ve *Länder* onu izledi. Aynı gün Şansölye Max von Baden kararlı bir şekilde İmparator'a tahttan çekilme çağrısı yaptı. Berlinli işçiler sokaklardaydı, General Hindenburg ve Ludendorff'un halefi olan General Groener Şansölye'nin çağrısına destek verdi. II. William zaman kazanmaya çalıştı, en azından Prusya tahtının elinde kalmasında ısrar etti ama çok fazla şey istiyordu. Prens Max patronunun vermeye isteksiz olduğu şeyi ondan aldı: Sosyal demokrat lider Friedrich Ebert'i halefi yaptı, İmparator'un tahttan çekildiğini duyurdu. Kimileri Scheidemann'ın Cumhuriyet ilanını erken buldu; Scheidemann'a göre tam zamanıydı zira bir Sovyet cumhuriyeti ilan etmeye hazır olan Spartakistlerden önce davranmıştı. O gece II. William Hollanda'ya kaçtı.

İmparatorluk ve yandaşları gözden düşürülmüştü; önderliğin sosyalistlerden gelmesi gerekiyordu artık. Fakat hangi sosyalistlerden? Sosyal Demokrat Parti ne zamandır en büyük partilerden biriydi ancak 1914'ten önce bile esasında gerilimli bir koalisyon olagelmişti. Parti devrimci Marksizm'i ciddiye alan radikaller, ideolojiyi bir kenara bırakıp işçi sınıfının yaşam standardını yükseltmeye çalışan sendikacılar ve devrimci gibi konuşup parlamenter gibi davranarak ödün veren memurlar arasında bölünmüştü. Partinin Reichstag heyetinin 4 Ağustos 1914 tarihinde kendi geleneksel ilkelerini hiçe sayarak savaş ödenekleri lehine oy kullanması partinin bu dokusuna tamiri imkânsız bir zarar verdi. Sosyal Demokrat Parti içindeki muhalifler 1917 yılının başında Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi kurarak barış ve sosyalizm için bastırdı. Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in önderlik ettiği kararlı küçük bir Marksist devrimci grup olan Spartakistler de onlara katıldı. Savaş alanında zafer kazanmak giderek zorlaşıp ülke içindeki huzursuzluk tırmandıkça Spartakistler radikalleşen işçilerden, özellikle de devrime kilitlenmiş çetin, pragmatik bir grup olan fabrikalardaki sendika temsilcilerinden giderek artan bir destek gördü. Grevlerin öncülüğünü yaptılar, 1918 Kasım ayının başında Sovyet modelinden örnek alınan İş-

çi ve Asker Konseyleri'ni kurdular. Dolayısıyla Cumhuriyet Ebert'in eline tutuşturuluverince o da 10 Kasım'da üçü sosyal demokratlardan, üçü de bağımsızlardan olmak üzere altı kişiden oluşan geçici bir hükümet kurdu. Geçici hükümet neredeyse iki ay boyunca birliğini korudu.

8 Kasım'dan beri Katolik Merkez Partisi'nin önde gelen milletvekillerinden olan ve bir ilhakçıyken barışa ihtida eden Matthias Erzberger liderliğinde bir Alman mütareke komisyonu İtilaf devletleri ile müzakere halindeydi. Barış yapılmamışsa da 11 Kasım'da savaş artık bitmişti. Yeni rejim için umut vaat eden bir başlangıçtı bu ama bundan bir gün önce Ebert genç Cumhuriyet için vahim sonuçları olacak bir başka anlaşma yapmıştı. General Groener 10 Kasım akşamında Ebert'i aramış, orduyu "onun hükümetinin emrine" vermiş, karşılığında da "orduda asayiş ve disiplinin sağlanması için hükümetin desteğini" istemişti. "Subay sınıfı hükümetin Bolşevizm'e karşı savaşmasını bekliyordu. Ebert ittifak teklifini kabul etti."[1] Groener diğerlerine kıyasla daha ılımlı ve sorumluluk sahibiydi ama bu anlaşma ordunun iktidara ve prestije ulaşması için yeni bir kanal açmış, Groener'den daha karanlık tiplere fırsat sunmuştu.

Bağımsızlar kabine içerisinde, halk toplantılarında, sokaklarda Almanya'nın geleceğine ilişkin yapılan sonuçsuz tartışmaların ardından kabineden ayrılınca altı kişilik hükümet 27 Aralık tarihinde dağıldı. Sol bütün iktidarın Sovyetlere geçmesini, toplumun bütünüyle yeniden inşa edilmesini istiyordu. Sosyal demokratlar parlamenter bir rejim ile sosyal ve ekonomik dönüşüm konusunda ihtiyatlı bir politika istiyordu. Aralık ayında sokaklarda çatışmalar, hafızalarda acı bir iz bırakan bazı ölümler vardı. Ancak genel itibarıyla ülke çoğunluktaki sosyalistlerin parlamentarizmini destekliyordu. Bu doğrultuda Weimar'da toplanacak bir kurucu meclise gönderilecek vekiller için 19 Ocak 1919'da genel seçimler yapıldı; komünistlerin boykotuna rağmen otuz milyondan fazla Alman oy verdi. 421 sandalye söz konusuydu. Seçimlerde başı 11,5 milyon oy ve 163 sandalye ile Sosyal Demokrat Parti çekerken, monarşistlerin ve ılımlı cumhuriyetçilerin karışımı olan Katolik Merkez Partisi 6 milyondan az oy alarak 89 sandalye kazandı; yeni kurulan ve seçkin burjuva entelektüelleriyle ilerici sanayicilerden yana hayli zengin olan Demokrat Parti sıradışı bir başarı göstererek 5,5 milyon oya ve 75

1 Akt. F.L. Carsten, *The Reichswehr and Politics, 1918-1933* (1966), s. 11.

sandalyeye ulaştı. İçerisinde çokça yetenekli insan barındıran, dürüst seçim kampanyası yöntemleri kullanan ve akılcı bir program ortaya koyan bu sonuncu parti "tüm seçimleri kaybeden tek parti" olacaktı.[2] İmparatorluğun muhafazakârlarını bir araya getiren ve isminden başka hiçbir şeyi değişmeyen Milli Halk Partisi 3 milyon oy alarak 42 sandalye kazandı; Bağımsız Sosyalistler 2,5 milyon oy ve 22 sandalye ile takipçilerini hayal kırıklığına uğratırken Stresemann'ın büyük şirketleri arkasına alan ve sağcı eğilimleri olan partisi 1,5 milyon oyla yalnızca 21 sandalye kazanabildi. Weimar koalisyonu güçlü bir yetki kazanmıştı.

Meclis 9 Şubat 1919'da vakur bir açılış yaptı, iki gün sonra Ebert'i devlet başkanı seçti. Ebert de Scheidemann'dan bir kabine kurmasını istedi. Tam yetkili bu ilk kabinenin üyeleri en çok oy alan üç parti olan Sosyal Demokratlar, Merkez ve Demokratlardan, yani Weimar koalisyonundan geldi. Ancak Meclis'in çalışmaları içerideki huzursuzluklar, dışarıdaki barış çabalarıyla kesintiye uğramadıysa da olumsuz yönde etkilendi. 15 Ocak'ta Berlin'de Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht isyan şartları altında katledildi; 28 Şubat'ta Bavyera'da Kurt Eisner katledildi; mart ayında asayişi sağlamaktan sorumlu sosyal demokrat Noske'ye *Freikorps* isimli, eski subaylardan, işsiz serserilerden, öldürme heveslisi genç maceracılardan aceleyle kurulmuş fanatik paramiliter örgütler şüpheli bir destek sundu. Eisner cinayeti Bavyera'da önce şiddetin artmasına, sonra bir genel greve, ardından da Sosyalist Konseyler Cumhuriyeti'nin ilanına yol açtı. Nisan sonu mayıs başında bu Cumhuriyet de devlet birlikleri tarafından zalim bir vahşilikle devrildi. Kurbanlardan biri, yüce gönüllü bir idealist ve komünist olan Gustav Landauer, askerler tarafından hapishanede ölene kadar dövüldü.

Nisan ayında barış şartlarını kabul etmesi için küçük düşürücü bir davet almış olan Alman heyeti, bu sırada Versay'daydı ve üzerinde anlamlı bir değişiklik yapamadığı şartları hiç değilse biraz iyileştirmeye uğraşıyordu. Almanlar Fransa'dan gelen haberlere ateş püskürdü; Scheidemann hükümeti 20 Haziran'da istifa etti ve ertesi gün yerini bir başka sosyal demokrat olan Gustav Bauer'in başını çektiği kabineye bıraktı. Yeni kabine birkaç hükümde ayak diredi ama İtilaf devletleri ödün vermedi: Mağluplar koşulsuz imza atacaktı. Alman hükümeti ültimatomla karşı karşıya kalınca boyun eğdi, sosyal

2 Fritz Stern, "The Political Consequences of the Unpolitical German", *History*, sayı 3 (1960), s. 130.

demokrat Dışişleri Bakanı Hermann Müller 28 Haziran'da *Diktat*'ı imzaladı. Tutulabilecek başka yol yoktu. Ancak ne kadar kaçınılmaz olsa da bu teslimiyet, ardında hiç kapanmayan yaralar bıraktı.

Versay Antlaşması mağlup Almanya'ya ağır iktisadi, siyasal ve psikolojik yükler dayatıyordu. Alsas-Loren'i Fransa'ya geri verdi, Batı Prusya, Yukarı Silezya ve Pozen'i Polonya'ya vererek Doğu Prusya'yı Almanya'nın kalbinden söküp aldı, Danzig'i Özgür Şehir haline getirdi, kimi küçük bölgeleri Belçika'ya verdi, diğer sınır bölgelerinin tasarrufunu daha sonra yapılacak plebisitlere bıraktı, Almanya'yı sömürgelerinden yoksun kıldı, Avusturya'nın Almanya ile birleşmesini yasakladı, Ren Nehri'nin sol kıyısını askerî işgal altına aldı, Alman Ordusu'nu 100 bin askere düşürdü, Genelkurmay'a son verdi ve Alman militarizmini başka yollardan kontrol altına almaya çalıştı. Antlaşmanın tüm hükümleri içerisinde en kabul edilemezi, en tahrik edicisi de Almanya'yı o elle tutulur olmayan şeyden, "onur"dan yoksun bırakan maddelerdi. Antlaşma Almanları gerçekleştirdikleri "zulümler"den dolayı yargılanmaları için eski İmparator da dahil olmak üzere "savaş suçlularını" teslim etmeye çağırıyordu. 213. madde, "Almanya ve müttefiklerinin" İtilaf güçlerinin "[Almanya'nın] müttefiklerinin saldırganlığı" yüzünden maruz kaldığı "tüm kayıp ve hasarlara yol açmış olmasının ... sorumluluğunu" kabul edeceğinin altını çiziyordu. Miktarı bugün bile açıklanmamış bir savaş tazminatı ödenecekti. Madde "suçluluk" kelimesini kullanmıyordu ama hızlıca "savaş suçluluğu maddesi" olarak damgalandı. Pratikte tüm Almanlar bunun yürürlükten kaldırılmasını umarken, bazıları da intikam almayı umuyordu.

Tüm bunlara rağmen Weimar Meclisi görece kısa bir süre içerisinde yeni anayasa üzerinde anlaştı. Anayasa 31 Temmuz 1919'da kabul edildi, 11 Ağustos'ta yasalaştı. Pek çoğunu kızdıran, birkaçını da memnun eden bir dizi tavizi yüceltiyordu. Bazı açılardansa son derecede doğrudan bir belgeydi. Almanya bir demokratik cumhuriyet haline geliyor; ulusal yasama kurumu olan Reichstag seçimleri yirmi yaşında başlayan genel oy hakkıyla yapılıyor, Almanya federal bir devlet olarak kalsa da çeşitli *Länder*'in sahip olduğu yetkiler büyük oranda sınırlanıyordu. Yürütmenin başı olan kabine Reichstag'a karşı sorumlu oluyordu. Ancak Almanya saf bir parlamenter rejim haline gelmedi: Anayasa genel seçimlerle yedi yıllık bir dönem için seçilecek güçlü bir devlet başkanı öngörüyordu; içeride bir simge, yurtdışında da temsilci olacak, isterse Reichstag'ı lağvedebile-

cek, şansölyeyi seçip görevden alabilecek, "kamu güvenliği ve asayiş ciddi bir biçimde bozulacak ya da tehlikeye girecek" olursa yönetimi eline alabilecekti. Meşhur 48. maddeydi bu. Orantılı temsil, inisiyatif ve referandum gibi araçları kullanması bakımından anayasa demokratik seçmen kitlesi kadar moderndi. Birçok insanın yüksek beklentilere sahip olduğu ekonomik yasama ve toplumsal dönüşüm alanlarındaysa epey muğlaktı. Almanların temel hak ve görevlerini ortaya koyuyor, parlamentonun iktisaden kararlar alabilecek türde olması imkânını vaat ediyordu. Ancak nihayetinde pek az şey yapıldı; burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşma, birincisinin ikincisi karşısında muzaffer olmasıyla sonuçlandı. Öte yandan birçok şey de yapıldı; büyük protestolara rağmen Almanya yeni bir bayrak benimsedi: Siyah, kırmızı, sarı renkli 1848 bayrağı. Heyetler Weimar'dan evine döndüğünde Almanya çok karışıktı ama Cumhuriyet ilan edilmişti.

II. 1919 Ağustos - 1923 Kasım: Sıkıntılı dönem devam ediyor

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan olaylar Weimar'ın kaderini tayin etmediyse de genel rotasını çizdi. Yurtiçindeki şiddet ve yurtdışındaki uyuşmazlıklar sonraki dört yıla damgasını vurdu; Almanya'nın talihsizliği bu ikisinin etkileşim içerisinde birbirini güçlendirmesi oldu.

Şansölye Bauer 1920 Mart'ta, korkunç ama başarısız Kapp Darbesi'nden sonra yerini yoldaşı sosyal demokrat Müller'e bıraktı ve Müller haziran ayına kadar koalisyonu bir arada tuttu. Kapp Darbesi ilk ciddi genel karşıdevrim hamlesiydi. Versay Antlaşması'nın kabulünden bu yana uzlaşı karşıtları Cumhuriyet karşıtı propaganda yaparak monarşinin restorasyonu için komplo kuruyordu. Komplocular 13 Mart 1920 tarihinde harekete geçti. Bir deniz piyade tugayı Berlin'e yürüdü, burada onları Ludendorff ile komplonun başını çeken, sivil oluşu manidar olan Doğu Prusyalı bürokrat Dr. Wolfgang Kapp karşıladı. Bunların şehirde belirmesinin nedeni şansölyeliği ele geçirmekti. Birlikler isyancılara ve hempalarına ateş etmeyi reddetti, hükümet ise ihtiyatlı davranarak ortadan kaybolmuştu. Ancak komplocular deneyimsiz ve aptaldı, sivil memurlar onların safına geçmedi, bir genel grev "yeni rejimi" felç etti. Dört günün sonunda Kapp ve meslektaşları "istifa" etti, hiç onların olmamış bir

şeyi teslim etti. Gericilerin kontrolü elde tuttuğu Bavyera hariç eski hükümet tekrar hâkim oldu. Orduyla çok sıkı fıkı olduğu ileri sürülen Noske kabineden çıkarıldı ama Kapp'ın yurtdışına kaçmasına izin verildi, Scheidemann'ın yapılması için haklı olarak çağrıda bulunduğu büyük tasfiye hiçbir zaman gerçekleşmedi.

6 Haziran 1920'de Reichstag seçimleri yapıldı ve sonuçlar cumhuriyetçiler için felaket oldu. Alman Ulusal Partisi ve Stresemann'ın Halk Partisi milyonlarca yeni oy ve onlarca yeni sandalye kazanarak seçimlerden güçlü çıktı; Demokrat Parti muazzam bir düşüş yaşayarak önceki gücünün neredeyse üçte birine indi; Sosyal Demokrat Parti yalnızca 5,5 milyon oy çıkarabildi, Bağımsız Sosyalistler'in gücü büyük ölçüde arttı. Bir başka kaygı verici gelişme eski partilerden ayrılanların kurduğu partilerin filizlenmesiydi. 11 milyon oy ve 225 milletvekili ile Weimar koalisyonu Reichstag'ın kontrolünü kaybetmiş; karşısına 14,5 milyon oy ve 241 sandalye ile başka bazı partiler dikilmişti. Sağcı ya da solcu vekillerin tümü Cumhuriyet'in düşmanı değildi; birkaçının dostluğuna güvenilirdi. Militarizm, devrimci ve karşıdevrimci sloganlar ile doğrudan eylem yükselişteydi.

Merkez Parti'nin vekili Konstantin Fehrenbach uzun süren müzakerelerin ardından bir kabine kurabildi; bunu bir yıl sonra 10 Mayıs 1921'de bir başka Merkezci olan Joseph Wirth'in ilk kabinesi, ardından da o yılın ekim ayı sonunda kurulup 22 Kasım 1922'ye kadar devam eden ikinci kabinesi izledi. Ancak sorunlar aşılamadan kaldı. 1921 Nisan ayı sonunda İtilaf devletleri Alman savaş tazminatı ödemelerinin yüklü olmakla birlikte geciktiğini, toplam meblağın 132 milyar altın marka sabitlendiğini, şimdiye kadar da 8 milyarın ödendiğini bildirdi. Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olan Wirth'in bakanlığı bir milyarını daha altın olarak teslim etti. Ancak altın azlığının, ödemeler dengesi açığının, sermaye kaçışının neden olduğu enflasyon kaygı verici boyutlara ulaşmıştı. 1921 Ocak ayında Alman markı dolara kıyasla 45'teydi, bahar ve yaz boyunca 60'ta istikrarlı seyretti, Eylül ayında 100'ü buldu ve yıl sonunda bir dolar alabilmek için 160 mark vermek gerekiyordu. Bundan önce bir başka felaket daha yaşandı. Matthias Erzberger iki eski subay tarafından vurularak katledildi. Katiller Macaristan'a kaçtı ve iadeleri reddedildi; yurtiçindeki suç ortaklarına ya dokunulmadı ya da beraat ettiler. Binlerce insan açıkça, utanmazca kutlamalar yaptı. İtilaf devletleri mart ayındaki plebisitin ardından ve ara ara yaşanan askerî anlaşmazlıklardan sonra ekim ayında Yukarı Silezya'nın

yeni sınırlarını çizdi. İyi bir çözüm bulmak mümkün değildi ancak İtilaf devletlerinin benimsediği çözüm yeni bir kabine krizine neden oldu ve Wirth bu krizden başarıyla sıyrıldı. Yeni kabinesinde Walther Rathenau, hayalperest ile politikacının gizemli bir karışımı, sarışın Kuzeylileri andıran bir Yahudi olan, Wirth'in ilk hükümetinde yeniden inşa bakanlığı yapmış bu şahıs, daha belirgin bir yer işgal ediyordu. Wirth 31 Ocak 1922'de Rathenau'yu dışişleri bakanı yaptı. Felaketleri önlemek amacıyla yapılan bu atama yeni felaketler getirmekten başka bir işe yaramadı.

Almanya'nın dış ilişkileri çok hassas bir durumdaydı; Almanların savaş tazminatını zamanında ödeyemeyişi Fransa ve İngiltere'deki Almanya karşıtı siyasetçilerin elini güçlendirmişti. İyi bir Avrupalı olan Aristide Briand 1922 Ocak ayında katı bir şekilde Versay'ın yürürlüğe konulmasından yana olan Raymond Poincaré tarafından devrildi. Rathenau'nun önünde çetin bir yol vardı. Yurtiçindeki düşmanlarından da fayda yoktu. Sağcı toplantılar ile üniversite meyhanelerinde dillerden düşmeyen bir beyit vardı: "*Knallt ab den Walther Rathenau / die gottverfluchte Judensau* – Vurun şu Walther Rathenau'yu / Şu Allah'ın belası Yahudi tohumunu." Şiir gerçek oldu: Rathenau 24 Haziran 1922 tarihinde genç sağcı militanlar tarafından vurularak öldürüldü. Polisin peşine düştüğü suikastçılardan biri öldürüldü, diğeri kendini öldürdü, üçüncüsüyse on beş yıl hapis cezası aldı ancak yalnızca yedi yıl kaldı hapishanede. Cumhuriyet, düşmanlarına karşı daima cömert olagelmişti. Bazı çekingen cumhuriyetçiler de milliyetçi, militarist müttefiklerini artık reddediyordu: Şansölye Wirth "düşman sağdadır" diye haykırıyordu ama sağ hiçbir pişmanlık duymaksızın iftira ve terör kampanyasına devam etti. Büyük sanayi de acımasız kodamanlardan olan Hugo Stinnes'in öncülüğünde özgüvenini geri kazanıyordu; sekiz saatlik işgününün on saate çıkarılacağına dair söylentiler vardı.

Ebert bu ahval içinde tabanı daha geniş bir hükümet kurmaya çalıştı ama Sosyal Demokratlar, Stresemann'ın muhafazakâr Halk Partisi'nin içinde bulunduğu bir kabineye destek vermeyi reddetti. Şansölye Wirth 14 Kasım 1922 tarihinde istifa etti; yerine 22 Kasım'da Hamburg Amerikan Hattı'nın* başı olan Wilhelm Cuno geçti; kurduğu kabinede hiç sosyal demokrat yoktu. Fransa'da Poincaré ka-

(*) ABD ile Almanya arasında yolcu ve yük taşımacılığı yapan, 1847 yılındaki kuruluşunun ardından ülkenin ve dünyanın en büyük nakliye şirketlerinden biri haline gelen şirket – ç.n.

Walther Rathenau 1922 yılı başında Cannes'da
Alman dışişleri bakanı, 1922 yılında iki sağcı suikastçı tarafından şehit edilen estet, milyoner, devlet adamı, ütopyacı ve Yahudi Rathenau bu fotoğrafta sorunlu kişiliğinden bir parçayı açık ediyor (AP/Wide World).

tı Almanya karşıtı çizgisini sürdürdü; İngiltere'de uzlaşmacı David Lloyd George'un yerine ekim ayı ortasında Bonar Law geçti; İtalya'da Mussolini 30 Ekim tarihinde iktidarı ele geçirdi. Almanya'nın lehine gelişmeler değildi bunlar. Poincaré Ruhr'un işgal edilmesi için bastırıyordu. Olgular ortadaydı: Almanlar savaş tazminatını zamanında ödemiyor, Fransızlar da bu gecikmeyi kasıtlı bir sabotaj olarak yorumluyordu. Savaş Tazminatı Komisyonu 1922 Aralık ayı sonunda Almanya'nın yükümlülüklerini yerine getiremediğini ilan etti, 11 Ocak 1923'te bir Fransız-Belçika askerî birliği galip güçler adına madenlerle sanayiyi işletmek için Ruhr'u işgal etti. Fransızlar ayrılıkçılığı teşvik ediyor; işgalci birlikler küstahça ve aleni bir gaddarlıkla davranıyordu. Kanlı çatışmalar yaşanıyordu. Alman hükümeti pasif direniş gösterme tavsiyesinde bulundu. Üretim durduruldu. Zaten büyük bir tehdit olan enflasyon artık iyice çığırından çıktı; ticaretin kesintiye uğraması, tüm vergi ödemelerinde feci bir düşüş yaşanması, Ruhr işgalinin tüm diğer sonuçları markın dayanma gücünü aşıyordu. Reichsbank yardım etmeye çalıştı ama rezervleri tükenmek üzereydi ve 1923 Nisan'ında baraj patladı: Para her geçen gün değer kaybederken enflasyon inanılmaz boyutlara ulaştı. 1923 Ekim ayında bir somun ekmek alabilmek yahut bir mektup gönderebilmek için milyonlarca, milyarlarca değil, trilyonlarca mark gerekiyordu. Çiftçiler mallarını sevk etmez oldu, imalat dibe vurdu, gıda isyanları vardı, işçiler açlık sınırındaydı, milyonlarca burjuva tasarruflarını kaybetmiş, spekülatörlerse zengin olmuştu. Sonuçta ortaya çıkan ekonomik altüst oluş ve psikolojik çalkantı Weimar Cumhuriyeti'ne karşı hissedilen yaygın güvensizliği güçlendirdi.

Sosyal Demokratlar 1923 Ağustos ayı başında bir ulusal koalisyona ihtiyaç duyulduğunu ve aynı zamanda Cuno'ya güvenmediklerini beyan etti. Cuno istifa etti ve Ebert hükümet kurması için Stresemann'a çağrı yaptı; ilk Stresemann hükümeti ekim başına kadar devam etti, bunu kasım sonuna kadar devam eden ikinci hükümet izledi. Hükümet pasif direnişi sonlandırdı, üretimi yeniden başlattı ve kasım ayında Hjalmar Schacht'ın yönetiminde para basmayı bıraktı, amansız bir tasarruf politikası başlattı, *Rentenmark* denilen, Almanya'nın tüm kaynaklarıyla "güvence altına alınmış" yeni bir mark ilan edildi. Schact Reichsbank'ın başkanı yapılarak ödüllendirildi. Zorluklar bitmemişse de yeniden istikrara kavuşuldu.

Fransızların uyguladığı şiddet, Bavyera'da kazanılan yerel zaferler ve genel belirsizlikler yüzünden halihazırda hırçınlaşıp cesaret

bulmuş olan sağ, Stresemann'ın uzlaşmacı politikasıyla çileden çıktı. 8 Kasım 1923 gecesi ve 9 Kasım sabahı Hitler, Göring, Ludendorff ile birlikte bir avuç insan Münih'te bir darbe gerçekleştirdi. Başarısız oldular; bazı komplocular yakalanıp yargılandı. Elbette Ludendorff aklandı; Hitler vatana ihanetten hüküm giydi ama davayı Cumhuriyet'e karşı bir propaganda şölenine dönüştürmesine müsaade edildi. Ona verilen ceza en alt sınırdandı: beş yıl. Bunun da yalnızca yaklaşık sekiz ayını hapiste geçirip önemli bir siyasi figür haline geldi. Adolf Hitler 1919 Temmuz'unda meçhul bir sağcı gruba, antisemitist, Cumhuriyet karşıtı, belli belirsiz sosyalist fanatiklerden oluşan ufak bir ekibe katılmış, onun Bavyera'da yavaş yavaş büyümesine şahit olmuştu. 1920 Nisan'ında grup bir program ortaya çıkararak Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi gibi manidar bir isim almıştı. Naziler üç yıl boyunca huzursuzluk yarattı, Cumhuriyet'e karşı kışkırtıcı konuşmalar yaptı, Yahudilere karşı şiddet vazetti, üst makamlardan sempatizanlar edindi. Hitler'in 1923 Kasım'ındaki isyanı çöküp finansal istikrar aşama aşama geri geldikçe cumhuriyetçiler de rahat bir soluk aldı. Hitler delinin biri değil miydi nihayetinde? Yanıldıklarının anlaşılması yıllar sürdü.

III. 1923 Aralık - 1929 Ekim: Altın 20'ler

Mutlu çağların bir tarihinin olmadığı iddiası efsanedir, her halükarda Weimar Cumhuriyeti'nin ara yılları hiç mutlu değildi; yine de bu görece sakin dönemin siyasi olayları hızlıca özetlenebilir. Aklıselim ülke içinde ve dışında yeniden hâkim oluyor gibi görünüyordu. Sosyal Demokratlar Stresemann kabinesinin sağcı isyancılara nazik, solcu radikalizme karşı ise atik davrandığını ileri sürerek 1923 Kasım ayında hükümeti devirdi. Ancak 1923 Aralık'ından 1928 Haziran ayı sonuna kadar Almanya'yı yönetecek olan altı kabinede azimli bir devamlılık vardı: Hepsinin dışişleri bakanı Stresemann'dı; dördünün başında Şansölye olarak merkezci lider Wilhelm Marx, ikisinin başında da muhafazakâr eğilimleri olan partisiz kamu görevlisi Hans Luther bulunuyordu. Bu dönem istikrarlı olduğu kadar muhafazakârdı da: Sosyal Demokratlar oylarıyla tekrar tekrar kurtardıkları hükümette neredeyse beş yıl boyunca yer alamadılar. O sırada Poincaré 1924 Mayıs ayında yapılan seçimlerde yenilmiş, yerini Almanya'nın içinde bulunduğu zor duruma daha anlayışla yaklaşan bir başka iyi Avrupalı Éduard Herriot geçmişti. Ruhr'un tahliye

edilmesini, savaş tazminatlarında ciddi azaltımlar yapılmasını ve Almanya'ya kredi verilmesini öneren Amerikalı banker ve devlet adamı Charles G. Dawes'un adını taşıyan "Dawes Planı" Herriot'un elini güçlendirdi.

Sağcıların ateşli muhalefetine rağmen Alman hükümeti planı kabul etti. Hikâye hep aynıydı: Amansız Fransızların gözüne çok büyük gibi görünen tavizler, uzlaşmaz Almanlara çok küçük gibi geliyordu. İtilaf devletleri 1924 Temmuz ayında Londra'da buluştu; ağustos ayında Almanları da kendilerine katılmaya davet ettiler, Fransızlar bazı birliklerin tahliyesine başlanmasını istemeden de olsa kabul etti. Almanya nefret yüklü Reichstag tartışmalarının ardından Dawes Planı'nı kabul etti, Fransız birlikleri Ruhr dışına çıktı (1925 yılı Temmuz'unda tümüyle çekilmişlerdi), Almanya dış kredi aldı, *Rentenmark*'ın yerine *Reichsmark* geldi. 1925 yılı ortasında artık "altın 20'ler" başlamıştı.

Ancak 28 Şubat 1925'te Başkan Ebert öldü, onun yerine geçecek kişiyi belirlemek için yapılan seçimler tüm eski bölünmeleri yeniden gün ışığına çıkardı. İlk turda kimse verilen oylardan gerekli çoğunluğu çıkaramadı; ikinci turda oy çokluğu yeterli olacaktı. Partilerin kendi arasında uzun uzadıya devam eden manevralarının ardından, bazı eski adayların çekilip yeni adayların öne çıkmasından sonra en fazla (14,5 milyon ya da yüzde 48) oy alan kişi Birinci Dünya Savaşı'nın yaşlı kahramanı Hindenburg oldu. Onun baş rakibi merkezci lider Marx neredeyse 14 milyon oy aldı. Cumhuriyet için ciddi bir geri adım gibi görünüyordu bu ama Hindenburg sadık bir baş yönetici olarak oldukça özenli, yaşlılık kendisini mağlup edinceye kadar da etkili bir şekilde hareket etti.

Alman cumhuriyetçilerin Hindenburg'a ilişkin korkuları yatıştıkça, bu korkular ülke dışında da yatıştı. Almanya'nın maruz kalmakta olduğu tecrit yavaş yavaş sona erdi. Stresemann 1925 yılının başından bu yana İtilaf devletlerine görüşme önerisi sunuyordu. Ekim ayında Fransa, Büyük Britanya, Belçika, İtalya ve Almanya Locarno'da batı sınırlarını karara bağlayan, diğer anlaşmazlıkların da barışçıl yollardan çözülmesi çağrısı yapan bir antlaşma imzaladı. Almanya'daki sağcılar kardeşliğe doğru atılmış tüm adımları olduğu gibi Locarno'yu da kınadı ancak antlaşma az bir farkla kabul edildi. "Locarno ruhu" uzun yıllar boyunca Avrupa diplomasisine kılavuzluk etti. 1926 Haziran'ında Almanya Sovyet Rusya ile bir dostluk anlaşması imzaladı; eylül ayında Almanya Milletler Cemiye-

Hindenburg
Paul Ludwig Hans Anton von Hindenburg und Beneckendorff, Weimar Cumhuriyeti'nin 1925-1933 yılları arasındaki ilk ve son devlet başkanı; nezih ve ağırbaşlı, sivil haliyle bir general (Fogg Sanat Müzesi, Harvard Üniversitesi Sanat Müzeleri, Gray Gravür Koleksiyonu Fonu izniyle; Fotoğraf hizmetleri © Harvard Koleji Başkanı ve meslektaşları).

ti'ne girdi. Stresemann bu zaferlerin peşinden Briand ile uluslararası barış tartışmalarına girişti, sonuçta ortaya savaşın bir ulusal politika aracı olarak kullanılmasını kınayan 1928 tarihli Kellogg-Briand anlaşması çıktı. Can sıkıcı gerçeklikleri gizleyen güzel bir perde gibiydi her şey.

Almanya'nın içeride kavuştuğu refahta da maskeyi andıran bir şeyler vardı. Refah gerçek bir refahtı; Alman sanayisi tesislerini modernize ediyor, ticaret istikrarlı gidiyordu, ücretler görece yüksek, işsizlikse azdı: 1928 yılında 750 binin altına düşmüştü. Ancak alttan altta kaygı verici gelişmeler vardı: Endüstriler ve şirketler eşi görülmedik bir oranda birleşiyor; gerek federal gerekse de merkezî devlet düzeyinde hükümetler fonları israf ediyor; enflasyon sırasında zenginleşen güçlü sanayi devi Alfred Hugenberg fikir endüstrisinin kontrolünü eline alıyordu. Üstelik nihayetinde bu refahın temeli çoğunlukla Almanya'ya pompalanan yabancı paraydı ve bu kaynak kuruyabilirdi. Savaş tazminatı bir sorun olarak kaldı. Komünistler "sosyal faşistlerle", yani Sosyal Demokratlarla işbirliğini reddetmeyi sürdürdü. Yeni orduda eski fikirler bakiydi: Ordu siyasette etkili olmayı, milliyetçi politikaların benimsenmesini ve gizlice yeniden silahlanmayı istiyordu. Sağcı fanatikler, onlara müsamaha göstererek neredeyse kendi sonunu hazırlayan bir rejimi devirme kararlığını hiç yitirmemişti. Weimar'a son derece düşman olan bir grup savaş gazisinin 1918 yılında kurduğu, sonraki yıllarda da muazzam bir büyüklüğe ulaşan Stahlhelm'in Brandenburg şubesi 1928 Eylül'ünde açık açık şöyle ilan edebiliyordu: "Mevcut rejimden nefret ediyoruz"; o "köleleştirilmiş Vatanımızı kurtarmamızı, savaş suçluluğu yalanını yok etmemizi, doğuda ihtiyacımız olan *Lebensraum*'u* kazanmamızı imkânsız kılmıştır. Bugün devleti yöneten sisteme ve bir taviz politikası ile bu sistemi destekleyen herkese karşı savaş ilan ediyoruz."[3] Kimsenin onları dinlemediğini söylemek doğru olmaz ama işler o kadar iyi gidiyordu ki bu türden tehditler korkutucu olamıyordu.

Gerçekten de Naziler ile müttefikleri debelenir, burnundan solurken (barış ve refah dönemleri en iyi zamanları olmamıştır asla), Ko-

(*) Almanca: Yaşam alanı. Alman genişleme ve sömürgecilik politikasının bir kavramı. Daha sonra Naziler tarafından da işgali meşrulaştırmak için kullanıldı – ç.n.

3 Akt. William S. Halperin, *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933* (1946), s. 366.

münistler de muhalefete devam ederken güç kazananlar Sosyal Demokratlar oldu. 1924 Aralık ayında yapılan son Reichstag seçimlerinde Sosyalistler 131 sandalye kazanmışken, 1928 Mayıs ayında yapılan yeni seçimlerde temsil güçlerini 152'ye çıkarmıştı. Aksine Alman milliyetçileri 103 sandalyeden 78'e, Naziler 14'ten 12'ye düşmüştü. Diğer sağcı ve merkez partiler de sandalye kaybetti; Sosyalistlerin yardımcı oyuncu olmaktan ziyade başrole geri dönme zamanı gelmişti. Hermann Müller 28 Haziran 1928 tarihinde yalnızca kendi adına konuşan seçkin bireylerden mürekkep bir "şahsiyetler" kabinesi kurdu. Bu kişilerin çoğu sosyal demokrattı ama hepsi değil: Vazgeçilmez adam Stresemann biraz çekimserlik gösterdikten sonra tekrar dışişleri bakanlığı yapmaya razı oldu. Weimar'ın düşmanlarının susmadığını söylemeye gerek yok. Sinsi Hugenberg Alman Ulusal Partisi'nin liderliğini devraldı ve Alman politikasının henüz hâlâ bir paryası olan Hitler'e hemen görüşme önerileri sundu. Hugenberg Cumhuriyet'in mezarını kazmaya gönüllü olan kalabalığın tartışmasız bayraktarıydı. Naziler Nürnberg'deki ilk parti mitingini 1927 Ağustos'unda yaptı. Irk teorilerini ortaya saçıp, Alman siyasi gövdesi ile Alman ruhunun genel bir temizlikten geçirilmesi çağrısı yaptılar. Ancak bağırıp çağırmakla yetinmediler; Nazi önderliği saygıdeğer çevrelerde, Cumhuriyet'ten nefret eden askerler, eski rejimin restorasyonunu arzulayan çiftçiler, trôstlerini himaye edip sosyalist sendikaların belini bükmeye meraklı sanayiciler arasında giderek daha fazla bağlantıya sahip oldu.

Ancak 1928-1929 yıllarında gerilimlerin odağında hâlâ dış ilişkiler vardı. Briand'ın Rhineland'deki son Fransız birliklerini de sonraki sene çekeceğine söz vermesi 1929 Ağustos ayını buldu. İşgal yarası altı yıl daha kararlı bir şekilde cerahat toplamayı sürdürdü. Öncesinde, 1928 yılının Aralık ortasında, Fransızlar, Britanyalılar ve Almanlar Almanya'nın savaş tazminatı ödeme kapasitesinin bir kez daha değerlendirilmesi amacıyla bir uzmanlar kurulu atanmasında anlaşmıştı. Birleşik Devletler katılmayı kabul etmiş, delegelerinden biri olan Owen D. Young kurul başkanı olmuştu. Aralarında finans büyücüsü olarak nam salmış Hjalmar Schacht'ın da bulunduğu uzmanlar altı ay boyunca kâh kamuya açık kâh baş başa bir şekilde didişti. Nihayet 7 Haziran 1929'da bir anlaşma imzaladılar: Almanya kendi işlerinde bütünüyle bağımsız olacak ancak savaş tazminatını ilk yıl 1,7 milyar mark, 1966'ya kadar her yıl 2,5 milyar mark, bundan sonra da 1988 yılına kadar her yıl 1,5 milyar mark olacak şe-

kilde aşamalı biçimde ödemeye devam edecekti. Bu miktar da fazla olmasına rağmen o zamana değin ileri sürülmüş taleplerden düşüktü; bugünden bakılınca saçma görünen bu ayrıntıcılık, hiddeti yatıştırmak ve savaş tazminatını salt teknik bir meseleye indirgemek için tasarlanmıştı. Almanların yanıtı hızlı ve tümüyle öngörülebilirdi: Hitler ile Hugenberg'den ateşli suçlamalar, sağda zehir saçan nutuklar, cumhuriyetçilerden enerjik savunmalar ve gecikme. Young Planı için bir plebisit bile yapılmış ancak başarısız olmuştu. Ardından imzacılardan biri olan Schacht verdiği desteği geri çekti; 7 Mart'ta Reichsbank başkanlığından istifa edip aşırı sağın beklenmedik neferlerinden birine dönüştü. Reichstag beş gün sonra nihayet Young Planı'nı kabul etti ve Hindenburg vicdanlı davranarak imzaladı. Ancak o sırada, yani 1930 Mart ortasında Almanya'nın dış politikasının mimarı olan Gustav Stresemann öleli beş ay oluyordu. Bir yıldan fazla bir süredir sağlık sorunları olan, kendi partisinin üyeleri tarafından taciz edilen, Naziler ve Alman milliyetçileri tarafından iftira atılan Stresemann politikalarını sonuna dek savunmayı sürdürmüştü. 3 Ekim 1929'da ölmüş, yerine onun gibi Alman Halk Partisi'nin üyesi olan Julius Curtius geçmişti. Stresemann'ın bir dostu ve takipçisiydi ama yerini tutamazdı. Stresemann konusunda aşırı duygusallaşmaktan kaçınmalı, tarihin çalkantılı akışı içerisinde bir adamın sahip olabileceği gücü abartmamalıyız. New York'ta, Paris'te ve Berlin'de Stresemann'ın durduramayacağı güçler işliyordu. Yine de ölümü acı bir kayıptı; sonu başlatan olmadıysa da, başladığının işareti olmuştu en azından.

IV. 1929 Ekim - 1932 Mayıs: Sonun başlangıcı

Stresemann'ın ölümü "siyaseten yurtsuz, burjuva Protestanlığı"nın,[4] yani Komünistlerden ölümüne korkan, Sosyalistlere katılmaya isteksiz, Katolik Merkez'e şüpheyle bakan, savaş ile sonuçları karşısında yönünü kaybetmiş, Almanya'nın hızlıca toparlanıp uluslararası prestijini geri kazanmasından etkilenmemiş kalabalık bir seçmen grubunun ikilemini anlatıyordu. Stresemann bu milyonlarca insana Sosyal Demokratlarla işbirliği yapmanın erdemlerini öğretmişti. Onun da içtenlikle söylediği üzere bu işbirliği gönül işi değil, akıl

4 Theodor Eschenburg, "Kurze Geschichte der Weimarer Republik", *Die Improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Weimarer Republik* (1963), s. 64.

işiydi. Ölümüyle birlikte Halk Partisi'nin sağ kanadı yeniden ağırlığını koydu, Weimar koalisyonunun (onun en önemli siyasi merkezinin) parçalanması devam etti.

Dünyada ekonomik bir kriz olmasaydı bu durum o kadar tehlikeli hale gelmezdi. Ancak vardı. Almanya'daki istikrarsız refah 1929 yılının başında zaten sarsılmış, işsizlik iki milyona yükselmiş, vergiler toplanamaz olmuştu. Siyasi tartışmaların odağına hükümetin sırtında ağır ve büyüyen bir yük olan işsizlik sigortası geçti; Sosyal Demokratların dokunmaya cesaret edemediği bir ilke, bu ödemeleri Almanya'nın tüm biriken sorunlarının kınalı günah keçisi haline getirmeye meyilli her türden sanayici ve muhafazakâr içinse sızlanma sebebiydi. 1929 Ekim ayı sonunda Wall Street borsası çöktü. Yankıları her yerde hissediliyordu; Büyük Bunalım dünya çapındaydı. Ancak rejimlerin en istikrarsızı olan Almanya için büyük bir felaket demekti bu zira ülke dış yardıma çoğu Alman'ın sandığından ya da kabul etmek istediğinden daha fazla yaslanıyordu. Herkesin telaşla kendini korumaya almasıyla birlikte Alman ihracatı küçüldü, Almanya'ya verilen dış krediler yenilenmedi. Sonuçta vergi geliri daha da azaldı, iflaslar çoğaldı, işsizlik kaçınılmaz bir şekilde büyüdü. Sosyal Demokratlar işsizlik primlerinin arttırılmasını talep ediyor, artık işverenler adına konuşan Merkez Parti ile Halk Partisi buna yanaşmıyordu. Müller kabinesi 27 Mart 1930'da istifa etti. Büyük koalisyon ölmüştü. Hindenburg ertesi gün Heinrich Brüning'den bir şahsiyetler kabinesi kurmasını istedi. 1929 yılından bu yana Reichstag'daki merkez grubunun başkanlığını yapan Brüning, finans alanındaki uzmanlığı ama belagat konusundaki yeteneksizliğiyle bilinen mesafeli, muhafazakâr bir Katolik'ti. Uzlaşmacı dış politikanın devam edeceğine söz vererek iktisadi alanda kararlı bir şekilde harekete geçilmesini talep etti, neredeyse emreder bir üslupla Reichstag'ı bu olağanüstü durumda işbirliği yapmaya çağırdı. Kendisinin programı muhafazakârları sevindirip işçileri sarsmak için tasarlanmış tarımsal tarifelerden, tüketim vergisinin yükseltilip kamuda iktisadi önlemler alınmasından ibaret deflasyonist politikalardan oluşuyordu. Yine de milliyetçiler tatmin olmadı; polisin emirlerine karşı çıkarak sokaklara çıkan Naziler bir engelleme politikası güdüyor, Sosyal Demokratlar ile Komünistler ise doğal olarak Brüning'in tekliflerine karşı çıkıyordu. Siyasi ihtirasların ne kadar gelip geçici olduğunu ironik bir biçimde gösterircesine, Fransız birliklerinin 30 Haziran 1930'da Alman toprağını nihayet terk edişi giderek büyüyen sefaletin ortasında neredey-

se kimsenin dikkatini çekmedi. Brüning'in programı üzerinde bir anlaşma sağlanamayınca Şansölye, Weimar Anayasası'nın 48. maddesine başvurma tehdidinde bulundu; Reichstag'da 16 Temmuz'da yaşanan bir hezimetin ardından istifa etmek yerine bu maddeye başvurdu. Almanya artık başkanlık kararnameleriyle yönetiliyordu. Hararetli protestolarla karşılaşan Brüning Reichstag'ı dağıttı, genel seçim tarihi olarak 14 Eylül 1930'u belirledi.

Sorumluluk sahibi burjuva ve Sosyalist siyasetçiler aşırıcıların yaptığı baskıların bilincinde, yaz boyunca bir uzlaşı sağlamaya çalıştıysa da boşunaydı. Seçim kampanyası demagoji ve çıplak şiddet açısından alçaklık sınırlarını zorladı, 14 Eylül'deki seçimlere katılımsa çok yüksekti: İki yıl önce yalnızca 30 milyon seçmen varken, 1930 yılında 35 milyon vardı. Bu yeni seçmenlerin çoğu o zamana kadar olan bitene kayıtsız kalan, genel huzursuzluğun ve militan partilerin etkisiyle sandığa gelen insanlardan, büyüklerinden önce davranarak üniversiteler ile sokaklarda sağa yönelmiş gençlerden oluşuyordu. Sosyal Demokratlar sağlam durdu; yarım milyon oy, 10 sandalye kaybetti ama yine de parlamentoda 132 kişilik bir grup demek oluyordu bu. Merkez yarım milyon oy daha fazla alarak sandalye sayısını 78'den 87'ye çıkardı. Diğer partiler hem oy hem de sandalye anlamında büyük kayıp yaşadı. Komünistler bir milyondan fazla oy ve 23 sandalye çıkardı; öncesinde Reichstag'da 77 vekille temsil ediliyorlardı. Ancak asıl muzaffer olanlar Nazilerdi; 800 bin oydan neredeyse 6,5 milyon oya, 12 sandalyeden 107 sandalyeye çıktılar. Tüm aşırıcılar içinde, Weimar Almanya'sının durumundan fayda sağlayanlar yalnızca aşırı sağcılar olmuştu.

Brüning artan işsizliğin, tırmanan sefaletin, yükselen şiddetin, Cumhuriyet'in ölmekte olduğuna dair sayısı artan alametlerin ortasında 30 Mayıs 1932'ye kadar iktidarda kaldı: Çoğu entelektüel için Cumhuriyet'in ölüm tarihi 14 Eylül 1930'du. Hindenburg 1931 yılı boyunca gıda fiyatlarını kontrol eden, banka ödemelerini düzenleyen, işsizlik tazminatını azaltan olağanüstü kararnameler imzaladı birbiri ardına. Naziler geleceğe ilişkin planlarını gizlemiyordu. 1930 Eylül ayında üç teğmen ihanetle yargılanırken (subay meslektaşlarını Nazi davasına kazandırmaya çalışmışlardı), kendisine geniş yer ayrılmasını fırsat bilen Hitler davalılar lehine ifade verdi, "hareket"inin muzaffer olması halinde "Kasım suçlarının" intikamının alınacağı, "kellelerin sahiden yerde yuvarlanacağı" kehanetinde bulundu. Naziler Yahudilerin işlettiği dükkânlara karşı taşkınlık-

lar yapmaya başlamış; Goebbels'in ustaca yönettiği Nazi basını hepsi de "Kasım suçluları" olan cumhuriyetçilere, demokratlara, Yahudilere, Komünistlere karşı harekete geçilmesini vazediyordu. Naziler Remarque'ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* oyununun sahnelenmesine müdahale ettiler. Geçit törenlerini yasaklamaya yönelik girişimler genellikle sonuçsuz kaldı ve 1931 Ekim ayında Harzburg'da gerçekleştirilen, önde gelen Nazilerin, Thyssen ve Hugenberg gibi sanayicilerin, Seeckt gibi askerlerin, Schacht gibi finansçıların katıldığı bir toplantıyla Naziler sağ siyaset üzerindeki nüfuzunu genişletti. Toplantı Bolşevizm'e karşı paranın gücünü, siyasal uyanıklığı, ayak takımına seslenmeyi ve aristokratik süslemeleri birleştiren, hâlâ kırılgan olsa da ölümcül bir "milli" cephe yaratmıştı.

Tehlike o kadar büyüktü ki, Sosyal Demokratları 1932 yılının başında yapılacak başkanlık seçimlerinde Hindenburg'u desteklemeye sevk etmişti. İşsizlik 1932 Ocak ayında ilk kez altı milyonu aştı, artık her şey mümkün görünüyordu. Ancak "Harzburg Cephesi" Hitler'in adaylığı arkasında birleşecek kadar sağlam değildi henüz; 13 Mart'ta yapılan seçimlerde Hindenburg 18,5 milyon oy, Hitler yaklaşık 11,5 milyon, Komünist aday Thaelmann yaklaşık 5 milyon, milliyetçilerin adayı Duesterberg 2,5 milyon oy aldı. Bir tur seçime daha gerek vardı ve 10 Nisan 1932'de Hindenburg 19 milyondan fazla oy olarak bir kez daha devlet başkanı seçildi; Hitler 13,5 milyon oyla güçlü bir ikincilik kazandı, Thaelmann ise 4 milyondan az oyla zayıf bir üçüncülük. Üç gün sonra başkan, Kahverengi Gömlekliler (SA) ve Kara Gömlekler (SS) isimli paramiliter Nazi derneklerini feshetti ancak eyaletlerde yapılan bir dizi seçimde Naziler gücünü pekiştirdi. 12 Mayıs'ta hükümetin bu Nazi karşıtı hamlesinin sorumlusu olan Savunma Bakanı General Groener'e yol verildi. Hindenburg 30 Mayıs'ta Brüning kabinesini görevden aldı; arkadaşları ve nüfuzlu danışmanı Kurt von Schleicher onu Brüning'in sosyal programının tarım sosyalizmi unsurları taşıdığına ikna etmişti. Brüning'in yerine Merkez'den işbilir, sıska, manipülatör gerici Franz von Papen geçti. Cenaze levazımatçısına benziyordu.

V. 1932 Haziran - 1933 Ocak: Barbarlığa doğru

Bundan sonrası korku, terörizm, sorumsuzluk, kaçırılan fırsatlar ile rezil ihanetlerin öyküsüdür. Von Papen'in kabinesinin üyeleri arasında savunma bakanlığı yapan hırslı Kurt von Schleicher ve bir di-

zi aristokrat vardı ki, Weimar için bir yenilikti bu. S. William Halperin "Atananlar listesi Alman soyluluğunun 'Kim Kimdir?' fihristinden alınmış bir sayfaya o kadar çok benziyordu ki, halk Papen ile meslektaşlarına 'Almanach de Gotha'* kabinesi adını takmıştı," diye yazıyor.[5] Kabinede Junkerlere ek olarak önde gelen sanayiciler de vardı. Sanki 1918 Devrimi hiç gerçeklememiş gibiydi. Hindenburg 4 Haziran 1932'de Reichstag'ı feshederek temmuz sonunda seçim çağrısı yaptı; 16 Haziran'da SA ve SS'lere getirilen yasağı yürürlükten kaldırdı. İki karar da Naziler için büyük zafer demekti. Zaten hiçbir zaman susmamış olan Kahverengi Gömlekliler ve Kara Gömlekliler artık tüm güçleriyle eyleme geçecek, 1932 yazına Komünistler ile Naziler, Sosyalistler ile Naziler arasındaki kanlı çatışmalar damgasını vuracaktı. Sosyalistler buna iç savaş diyordu, haklılardı da. Ancak hükümet ya kılını kıpırdatmadı ya da saldırganlara yardım etti. Franz Werfel'in dışavurumcu romanı *Katil değil, Maktul Suçlu* şimdi yeni bir anlam kazanıyordu. Von Papen Hindenburg'u bu adımı atmanın gerekli olduğuna ikna ettikten sonra 20 Temmuz'da Sosyal Demokratların elindeki Prusya hükümetini gasp etti, burayı "Reich Vekili" olarak yönetti. Cumhuriyetçi yasallık mitini kafalarından bir türlü atamayan Sosyal Demokratlar buna mahkeme yoluyla itiraz etti ama hiçbir direniş göstermedi.

Seçimler 31 Temmuz 1932 tarihinde yapıldı ve Nazilerin şok edici zaferiyle sonuçlandı: 13,5 milyondan fazla oy ve 230 sandalye kazandılar. 8 milyon oy ve 133 sandalyeyle Sosyal Demokratlar görece sağlam durmuş, Komünistler 5 milyon oy ve 89 vekil, Merkez de 6 milyon oy ve 97 vekille bazı kazanımlar elde etmişti. Diğer partiler neredeyse silinmişti. Nazilere yönelik muhalefet kalabalık ama bölünmüştü; Nazi önderliğiyse kendinden emindi. Nazileri hükümetine dahil etmeye hazırlıklı olan Von Papen Hitler ile müzakere etti ancak Hitler şansölyelikten azını kabul etmiyordu. İstediğini alamayacaktı, henüz. Von Papen Hitler'in siyasi taktiklerinden, cinayetlere arka çıkmasından hiç hoşlanmadığını ilan ederek bir süre etkili bir şekilde hareket etti. Daha sonraysa Nazilerin yeni Reichstag'daki başkanı olan Göring'le yaşadığı bir çatışmanın ardından Reichstag'ı feshetti ve yeni seçim çağrısında bulundu.

(*) Avrupa aristokrasisinin soykütüğünü çıkaran, önde gelen hanedanlara ve üyelerine ilişkin biyografik, tarihsel, istatistikî bilgilerin bulunduğu, ilk kez 1763 yılında yayımlanan rehber – ç.n.

5 Halperin, *Germany Tried Democracy*, s. 486-487.

6 Kasım 1932'de yapılan seçimler, hâlâ tek tük var olan iyimser cumhuriyetçiye yeni bir umut verdi. Naziler 2 milyon oy, Reichstag'da 34 sandalye kaybetti; 196 kişilik bir grupla hâlâ en güçlü parti onlarınkiydi. Karşılarında 100 vekille Komünistler, ufak kayıplar yaşayarak sırasıyla 121 ve 90 vekil çıkaran Sosyal Demokratlar ile Merkez vardı. Ancak Naziler de dahil pek çok kişi bu sonuçları sahici, nihai bir çöküşün başlangıcı olarak yorumluyordu; kasım ortasında yapılan bir dizi yerel seçimde bu çöküş doğrulanmış gibi görünüyordu. Pek çok insan Nazilerin sözde ve eylemde gaddarlığını yadırgıyordu. Hitler'in başka sorunları da vardı: Finansal desteğe çok muhtaç olduğu için partisinin programına ve başlığına taşıdığı sosyalizm iddialarından vazgeçeli uzun zaman olmuştu ama anti-Marksist ve antisemitist olsalar da hâlâ "Alman Sosyalizmi"ni, tarımsal, antikapitalist kolektivizmlerini aklından atamayan eski Naziler vardı. Nazilerin önde gelen "sosyalist" ideologlarından, son derece uyanık bir örgütçü olan Gregor Strasser partideki tüm görevlerinden istifa etti; Goebbels gelecekten korkuyor, Hitler karamsar bir şekilde intihar imaları yapıyordu. İmdada Hitler'in sağcı rakipleri yetişti. Hindenburg 17 Kasım'da gözdelerinden biri olan von Papen'in istifa etmesine istemeden de olsa izin verdi. Ancak her ne kadar sevilmese de von Papen yerini alacak biri bulununcaya kadar iktidarda kalmaya devam etti. Von Papen'in kabinesinin çoğunu devralan Schleicher oldu. Ancak sağda da, solda da kimsenin kendisine güvenmediği Schleicher 28 Ocak 1933'te istifa etti.

Tüm bunlar olurken Weimar Cumhuriyeti entrikaların sonuncusunu ve en vahimini yaşıyordu. Schleicher'e duyduğu nefret ve iktidara dönme arzusuyla dolu olan von Papen görevinden ayrılır ayrılmaz Hitler'i maşa gibi kullanmaya karar verdi. Von Papen de bu adamı küçümsemişti. Hitler ile özel bir buluşma gerçekleştirdi ve yaşlı Hindenburg'u Hitler'i Şansölye yapmaya ikna etmeyi denedi. "Yaşlı Adam" isteksizdi ama o sırada von Papen'e güvendi, ki bu güvenin kendisi bile yargı gücünün azaldığının, yaşının çok ilerlediğinin bir alametiydi. Sekreteri Otto Meissner, oğlu Oskar gibi etrafındaki diğer güvenilir kişiler de Hitler'in atanmasına destek verdi. Schleicher bile istifasının ardından bu yolun izlenmesinde ısrar etti. Hindenburg'un tüm danışmanları emindi: Şansölye Yardımcısı von Papen ile kabinedeki diğer güvenilir muhafazakârlar Hitler'i kontrol altında tutacaktı. Yaşlı adam razı oldu ve 30 Ocak 1933 tarihinde Adolf Hitler'i Almanya Şansölyesi yaptı. Cumhuriyet'in adı kalmış, kendi-

si can vermişti; yapısal hataların, gönülsüz müdafilerin, ilkesiz aristokratlar ile sanayicilerin, tarihsel bir otoriterlik mirasının, dünyanın feci halinin, kasten işlenmiş bir cinayetin kurbanıydı.

Nazilerin iktidarı ele geçirmesinin ve sonrasında attıkları "yasal" adımların kisvesi ne olursa olsun, bu cinayetin ta kendisiydi. Karl Dietrich Bracher şöyle yazar: "'Yasallığı' vurgulayan Hitler, yeterli çoğunluğa sahip bir parlamenter koalisyonun lideri olarak değil (savunmaya çalışan kişiler yanıltıcı biçimde hâlâ böyle derler), Weimar Anayasası'ndaki otoriter bir boşluktan faydalanarak hükümete girmiş, savunmak için yemin ettiği bir anayasayı derhal yok etmeye soyunmuştu. İktidarın sahiden ele geçirilmesi adımı atılmıştı. Artık yasallık taktiklerinin devrim stratejisiyle birleştirilmesi ve kısa süre içerisinde siyasal, toplumsal, entelektüel tüm teminatların, karşı güçlerin önüne geçecek, bunları ortadan kaldırıp hizaya sokacak özel bir iktidarı ele geçirme tekniğinin ortaya çıkarılması gerekiyordu."[6] Kültürel tarihine kıyasla Weimar Cumhuriyeti'nin siyasi tarihi iç karatıcıdır ancak sonradan yaşananlara, tüm canlı kültürel güçlerin bozulmasının, çürümesinin, bastırılmasının, sistematik yalancılığın, yıldırmanın, siyasi cinayetin ve bunu izleyen organize kitle katliamının tarihine kıyasla yine de bir El Dorado'dur. İşte *bu* tarihin ışığında şunu demek abartı değil, makul bir gerçekçilik olur: Weimar'ın ölümü karanlık bir çağın doğumu olmuştur.

6 Karl Dietrich Bracher, "The Technique of the National Socialist Seizure of Power", *The Path to Dictatorship, 1918-1933: Ten Essays by German Scholars* (çev. John Conway, 1966), s. 118-119.

KAYNAKÇA

Bu kaynakça kapsamlı olmakla birlikte eksiksiz değildir. Okurun Londra'daki Wiener Kütüphanesi tarafından yayımlanan bibliyografyaya bakmasını öneririm: *From Weimar to Hitler: Germany 1918-1933* (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskı, 1964). Burada yararlı, ilginç ya da bir nedenden dolayı önemli bulduğum kitaplarla makalelere yoğunlaştım. Tüm kaynaklara değilse de çoğuna ilişkin kısa değerlendirmeler ekledim ve ben normalde Almanca orijinalini kullanmış olsam da okura kolaylık olsun diye mümkün olan yerlerde kaynakların İngilizce baskısını verdim. Yine okura kolaylık olsun diye bibliyografyayı bölümlere ayırdım; bununla muazzam kaynak yığınına bir nebze düzen veren kaba bir ayrım yapmak amaçlandı.

KAYNAKLAR VE BELGELER

Bu kitap Weimar'ın öğrencileri ve canlı tanıklarıyla yapılmış mülakatlar ile yazışmalara çok şey borçludur. Bu isimlerin listesi için önsöze bakınız.

Toplu Yazışmalar

Barlach, Ernst, *Leben und Werk in seinen Briefen* (ed. Friedrich Dross), 1952.

Beckmann, Max, *Briefe im Kriege* (der. Minna Tube), 2. Baskı, 1955. Üslubunun gelişimini gösteriyor.

Benjamin, Walter, *Briefe*, 2 cilt, (ed. Gershom Sholem ve Theodor Adorno), 1966.

Freud, Sigmund, *A Psycho-Analytical Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham, 1907-1926*, (ed. Hilda C. Abraham ve Ernst L. Freud, çev. Bernard Marsh ve Hilda C. Abraham), 1965. Almanya'daki gelişmeler konusunda öğretici.

George, Stefan, *Briefwechsel zwischen George und Hofmannsthal* (ed. Robert Boehringer), 2. Baskı, 1953.

—, *Stefan George-Friedrich Gundolf Briefwechsel* (ed. Robert Boehringer), 1962. Aralarındaki ilişki ve Gundolf'un savaş zamanındaki şovenizmi konusunda oldukça aydınlatıcı.

Goll, Iwan ve Claire Goll, *Briefe* (önsöz Kasimir Edschmid), 1966.

Hofmannsthal, Hugo von ve Helene von Nostitz, *Briefwechsel* (ed. Oswalt von Nostitz), 1965.

—, Edgar Karg von Bebenburg, *Briefwechsel* (ed. Mary E. Gilbert), 1966.

—, Arthur Schnitzler, *Briefwechsel* (ed. Therese Nickl ve Heinrich Schnitzler), 1964. Çok önemli, özenle yazılmış, seçkin bir zihnin gelişimini ve tesadüfen de Berlin'in önemini anlatıyor.

Landauer, Gustav, *Sein Lebensgang in Briefen*, 2 cilt (ed. Martin Buber), 1929.

Mann, Heinrich, *Briefe an Karl Lemke, 1917-1949*, 1963.

Mann, Thomas, *Briefe, 1889-1936* (ed. Erika Mann), 1962. Öğretici olsa da çok titiz bir editörlüğe maruz kaldığı için tam bir kavrayış sağlayamıyor.

—, *Thomas Mann-Heinrich Mann: Briefwechsel, 1900-1949*, 1965. İki düşman kardeş karşı karşıya.

Meinecke, Friedrich, *Ausgewählter Briefwechsel* (ed. Ludwig Dehio ve Peter Classen), 1962. Önemli ama özellikle Siegfried A. Kaehler'in yanıtları) bazen iç karartıcı olabiliyor.

Mendelsohn, Erich, *Briefe eines Architekten* (ed. Oskar Beyer), 1961. Kendisinin dışavurumcu mimari felsefesini güzel anlatıyor.

Nolde, Emil, *Briefe aus den Jahren 1894-1926* (ed. Max Sauerlandt), 1927.

Rathenau, Walther, *Briefe*, 2 cilt, 4. baskı, 1927.

—, *Politische Briefe*, 1929. Bir hayli önemli.

Rilke, Rainer Maria, *Gesammelte Briefe*, 6 cilt (ed. Ruth Sieber-Rilke ve Carl Sieber), 1936-1939.

—, *Briefe*, 2 cilt (ed. Karl Altheim), 1950. Daha erişilebilir ama eksikleri olan bir baskı.

Spengler, Oswald, *Briefe, 1913-1936* (ed. Anton M. Koktanek), 1963. Bu kısaltılmış versiyonun İngilizcede Arthur Helps'in (1966) kısalttığı bir versiyon bulunuyor ama önermem; orijinal metinler Spengler'in zihniyetini ve çalışma alışkanlıklarını oldukça güzel aktarıyor.

Tucholsky, Kurt, *Ausgewählte Briefe, 1913-1935* (ed. Mary Gerold-Tucholsky ve Fritz J. Raddatz), 1962. Eksiksiz değilse de, çarpıcı ve harika bir metin.

Wolff, Kurt, *Briefwechsel eines Verlegers, 1911-1963*, 1966. Herkesi tanıyan, en iyi olanlardan bazılarının da yayıncılığını yapmış ilerici bir yayıncının aydınlatıcı mektupları.

Wolfskehl, Karl, *Briefe und Aufsätze, München 1925-1933* (ed. Margot Ruben), 1966. Stefan George hakkında çok fazla bilginin bulunduğu mektuplar s. 19-181 arasında.

Zweig, Stefan: *Stefan Zweig, and Friderike Zweig: Their Correspondence, 1912-1942* (çev. ve ed. Henry G. Alsberg), 1954. Çeviri her zaman isabetli değil ama dokunaklı.

Otobiyografiler, Günlükler, Sözlü Tarih Anlatımları

Alexander, Franz, *The Western Mind in Transition: An Eyewitness Story*, 1960. Kısmen otobiyografi, kısmen psikanaliz hareketinin biyografisi.

Baum, Vicki, *Es war alles ganz anders: Erinnerungen*, 1962. "Her Şey Çok Farklıydı" diyen başlığı çok şey anlatıyor; dürüst, naif, çaresizce kültürlüymüş gibi görünmeye çalışıyor ama Ullstein endüstrisinin iyi bir manzarasını çiziyor.

Bebel, August, *Aus meinem Leben*, 3 cilt (1910-1914). Sosyal Demokrat Parti'nin büyük liderinin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki klasik hatıraları.

Beckmann, Max, *Leben in Berlin: Tagebuch, 1908-9* (ed. Hans Kinkel), 1966. Mükemmel açıklama notlarıyla birlikte.

Beloch, Karl Julius (aşağıya Steinberg bölümüne bakınız).

Below, Georg von (aşağıya Steinberg bölümüne bakınız).

Benn, Gottfried, *Doppelleben*, in *Gesammelte Werke*, 4 cilt (ed. Dieter Wellershoff), 1958-1961, IV, s. 69-176. Sağcı dışavurumcu bir şairin farkında olmadan çok şeyi ortaya koyduğu bir otoportre çalışması. Benn'in seçme yazıları E.B. Ashton'un editörlüğünde *Primal Vision* (1958) başlığı ile akıcı bir İngilizceyle yayımlandı.

Bernauer, Rudolf, *Das Theater meines Lebens: Erinnerungen*, 1955. Jessner kültüne dair doğru bilinen yanlışları ortaya koyuyor.

Bismarck, Otto von, *Gedanken und Erinnerungen*, 3 cilt, 1921 ed. Üzerine çok fazla çalışmanın yapıldığı ünlü hatıralar; kullanırken temkinli olmak gerekli.

Bonn, M. J., *Wandering Scholar*, 1949. Liberal ve mantıklı bir iktisatçının harika otobiyografisi.

Brecht, Arnold, *Aus nächster Nähe: Lebenserinnerungen 1884-1927*, 1966. Kıdemli bir demokrat memurun keskin gözlemleri.

Brentano, Lujo, *Mein Leben*, 1931. Hem bir liberal hem de yurtsever olan "koltuk sosyalisti" etkili ve ilginç bir Alman iktisatçının hatıraları.

Ebert, Friedrich, *Schriften, Aufzeichnungen, Reden* (ed. Paul Kampffmeyer), 1926. Sınırlılıklarına rağmen dürüst ve enerjik bir adam olan Weimar'ın ilk devlet başkanının ölümünden sonra derlenen belgeleri.

Ernst, Max, "An Informal Life of M. E.", William S. Lieberman (ed.), *Max Ernst* (1961), s. 7-24. Bu otobiyografi Ernst'in tabloları kadar gerçeküstücü.

Graf, Oskar Maria, *Gelächter von Aussen: Aus meinem Leben, 1918-1933*, 1966.

Glum, Friedrich, *Zwischen Wissenschaft, Wirtschaft und Politik: Erlebtes und Erdachtes in vier Reichen*, 1964. Dindar, geri kafalı ama verdiği ayrıntılar yararlı.

Groener, Wilhelm, *Lebenserinnerungen* (ed. Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen), 1957. Weimar'daki son derece önemli bir asker.

Grosz, George, *A Little Yes and a Big No*, 1946. Görsel çalışmalarına ilişkin kıymetli bir rehber.

Guthmann, Johannes, *Goldene Frucht: Begegnungen mit Menschen, Gärten und Häusern*, 1955. Sanatçılar ve yayıncılar arasında mükemmel bağlantılara sahip zengin bir duayen.

Haas, Willy, *Die literarische Welt: Erinnerungen*, 1960. Bir eleştirmenin ve bir editörün kısa olsa da mükemmel hatıraları.

Hartmann, Heinz, "Reminiscences", *Oral History Collection*, Columbia University, 1963. Alman psikanaliz ortamına ilişkin kimi pasajlar.

Hasenclever, Walter, "Autobiographisches", Walter Hasenclever, *Gedichte, Dramen, Prosa* (ed. Kurt Pinthus, 1963), s. 501-508.

Hauptmann, Gerhart, *Die grossen Beichten*, 1966. Yazarın önceki otobiyografileri olan *Das Abenteuer meiner Jugend* ve *Buch der Leidenschaft* bu çalışmada derlenmiş, ek olarak yazarın özel yaşamına ilişkin şimdiye dek yayımlanmamış materyaller sunuluyor. Yapmacıklı ve umut kırıcı ama değersiz de değil.

Heuss, Theodor, *Erinnerungen, 1905-1933*, 1963. Friedrich Naumann'ın arkadaşı, Hitler'in düşmanı iyi bir Alman'ın hatıraları.

Hollaender, Friedrich, *Von Kopf bis Fuss*, 1965. Gözde bir bestecinin hatıraları.

Jäckh, Ernst, *Weltsaat: Erlebtes und Erstrebtes*, 1960. Berlin Hochschule für Politik ve onun dünya barışı çabaları üzerine biraz hayalci ama kıymetli materyalle dolu bir çalışma.

Kästner, Erich, "Meine sonnige Jugend", *Kästner für Erwachsene* (1966), s. 527-528.

Kessler, Harry Graf, *Tagebücher, 1918-1937*, 1961. Paha biçilmez; zengin bir estet, aristokrat ve demokrat bir politikacı olan Kessler herkes hakkında yazıp müthiş eleştirilerde bulunuyor. Zaman zaman içindeki oyun yazarı, tarihçiye galebe çalıyor ama yalnızca zaman zaman (Bazı eleştiriler için bkz. yukarıdaki Glum kısmı). Kessler'in günlüğünün bazı bölümleri Sarah Gainham tarafından tercüme edildi ve *Encounter*'da yayımlandı, XXIX, 1 (Temmuz 1967), s. 3-17; 2 (Ağustos 1967), s. 7-17; 3 (Eylül 1967), s. 17-28.

Köstler, Arthur, *Arrow in the Blue: An Autobiography*, 1952. Son dönem Weimar atmosferine dair duru bir anlatım.

Kortner, Fritz, *Aller Tage Abend*, 1959. Müthiş, siyaseten de bilinçli bir aktörün mükemmel bir etki bırakan hatıraları.

Kühlmann, Richard von, *Erinnerungen*, 1948.

Loewenstein, Rudolph M., "Reminiscences", *Oral History Collection*, Columbia University, 1965. 1925 yılına değin Berlin'deki psikanalize ilişkin kısa ama eğitici bir çalışma.

Mann, Heinrich, *Ein Zeitalter wird besichtigt*, 1945. Biraz hayal kırıklığına uğratıyor; ancak denemeler (bkz. aşağıda ikinci bölüm) çok daha ilginç.

Mann, Klaus, *The Turning Point: Thirty-Five Years in this Century*, 1942. Duyarlı; parlak, iddialı bir genç adamın çevresindeki edebiyat dünyasına verdiği tepkiler açısından ilginç.

Mann, Thomas, *A Sketch of my Life*, 1960.

Mann, Viktor, *Wir waren fünf: Bildnis der Familie Mann*, 1949. Altbaşlığının dediğini yapıyor ve bir aile portresi çiziyor.

Marcuse, Ludwig, *Mein zwanzigstes Jahrhundert: Auf dem Weg zu einer Autobiographie*, 1960. Özellikle rahat olmaya çalışan bir üslubu var ama çok öğretici.

Mayer, Gustav, *Erinnerungen: Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung*, 1949. Diğer çalışmalarının yanında önemli ve hacimli bir Engels biyografisi de yazmış Yahudi akademisyen bir entelektüelin hatıratı.

Mehring, Walter, *Die verlorene Bibliothek: Autobiographie einer Kultur* (gözden geçirilmiş baskı, 1964; daha önce yayımlanan İngilizce baskı, *The Lost Library*, 1946). Bir politik şairin çok sevdiği kitaplarıyla söyleşi biçiminde yazdığı lirik anıları.

Meinecke, Friedrich, *Erlebtes, 1862-1901*, 1941.

—, *Strassburg, Freiburg, Berlin, 1901-1919*, 1949. Yazışmalarla birlikte okunmayı hak ediyor.

Nabokov, Vladimir, *Speak Memory*, 1951. 20'lerdeki Berlin'e ilişkin kimi güzel satırlar.

Nolde, Emil, *Das eigene Leben* (2. Baskı, Christian Wolff, 1949).

—, *Jahre der Kämpfe* (2. Baskı, Christian Wolff, 1958). Bu iki cilt onun yaşamını 1914 yılına kadar getiriyor; önyargılı.

Noske, Gustav, *Von Kiel bis Kapp*, 1920.

—, *Aufstieg und Niedergang der deutschen Sozialdemokratie*, 1947. Cumhuriyet'in kendinden menkul "kan tazısının" mecburen savunmada kalan hatıraları.

Osborn, Max, *Der Bunte Spiegel: Erinnerungen aus dem Kunst-, Kultur-, und Geistesleben der Jahre 1890 bis 1933*, 1945. Etkili bir tiyatro eleştirmeninin anıları.

Piper, Reinhard, *Mein Leben als Verleger*, 1964, daha önceki iki otobiyografiyi [*Vormittag* (1947) ve *Nachmittag* (1950)] bir araya getiriyor.

Rachfahl, Felix (aşağıya Steinberg kısmına bakınız).

Reik, Theodor, "Reminiscences", *Oral History Collection*, Columbia University, 1965.

Scheidemann, Philipp, *Memoiren eines Sozialdemokraten*, 2 cilt, 1928. Devrimde kilit rol oynayan bir aktörün önemli hatıraları.

Schnabel, Artur, *My Life and Music*, 1961. 1945 yılında Chicago Üniversitesi'nde yapılan otobiyografik konuşmaların bir derlemesi.

Schoenberger, Franz, *Confessions of a European Intellectual*, 1946.

—, *The Inside Story of an Outsider*, 1949. *Simplicissimus*'un editörünün yazdığı kıymetli anılar; bu ikinci çalışmanın başlığı tezimin kurgulanmasına yardımcı oldu.

Steinberg, Sigfrid, *Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, 2 cilt, 1925-1926. Önde gelen Alman entelektüellerinin otobiyografik metinlerini derleyen daha büyük bir çabanın parçası olan bu set Karl Julius Beloch, Georg von Below, (metinde alıntı yaptığım) Felix Rachfahl ve pek çok diğer tarihçinin otobiyografilerini içeriyor.

Straus, Rahel, *Wir lebten in Deutschland: Erinnerungen einer deutschen Jüdin, 1880-1933* (ed. Max Kreutzberger), 1961. Almanya'nın ilk kadın doktoru (ve bir Yahudi) hayatını anlatıyor.

Stresemann, Gustav, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden* (ed. Henry Bernhard), 1932-1923. Sorunlu bir miras; bkz. Hans W. Gatzke, "The Stresemann Papers", *Journal of Modern History*, XXVI (1954), s. 49-59.

Susman, Margarete, *Ich habe viele Leben gelebt. Erinnerungen*, 1964. George çevresine diğer şair ve yazarlar kadar yakın olan entelektüel, Yahudi bir kadın.

Toller, Ernst, "Eine Jugend in Deutschland" ve "Briefe aus dem Gefängnis", Toller, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte* (önsöz, Kurt Hiller, 1961), s. 25-234. Trajik dışavurumcu figürün samimi bir dille yazılmış, son derece ilginç hatıraları.

Ullstein, Heinz, *Spielplatz meines Lebens: Erinnerungen*, 1961. Büyük bir yayıncılık imparatorluğunun kendisi yayıncılığa ilgi duymayan bir mensubunun bütünüyle yüzeysel ama öğretici hatırları.

Walter, Bruno, *Theme and Variations; An Autobiography* (çev. James A. Galston), 1946. Masum, ketum, kültürel yaşantı konusunda iyi.

Wassermann, Jakob, *Mein Weg als Deutscher und Jude*, 1921. Hem bir Alman hem de bir Yahudi olma girişimine dair önemli bir tanıklık.

Wolff, Kurt, *Autoren, Bücher, Abenteuer: Betrachtungen und Erinnerungen eines Verlegers*, 1965. Samimi ifadeler ve denemeler.

Zuckmayer, Carl, *Als Wär's ein Stück von mir*, 1966. Muazzam bir enerjiye sahip bu kitap 20'lerin tüm kültürel cephesini ve siyasal cephesinin de çoğunu ele alıyor. Müthiş.

Zweig, Stefan, *The World of Yesterday*, 1953. Önemli, nostaljik.

SİYASET, İKTİSAT, TOPLUM, EĞİTİM, DÜŞÜNCE

Bu bölümde genel tarih, belirli konu ya da şehirlere dair tarih çalışmaları, toplumsal yapıyla değişim, siyasal düşünce ve genel felsefe çözümlemeleri, gençlik hareketine, üniversitelere, okullara, psikanaliz de dahil olmak üzere çeşitli uzmanlaşmış enstitülere ilişkin çalışmalar ve önde gelen figürlere ilişkin monografiler ve biyografiler bulunuyor.

Abraham, Karl, "Die Psychoanalyse als Erkenntnisquelle für die Geisteswissenschaften", *Neue Rundschau*, XXXI, 2. Kısım, 1920, s. 1154-1174. Genel (kültürlü) okura seslenen ilk psikanaliz özetlerinden biri.

Anderson, Evelyn, *Hammer or Anvil*, 1945. Radikal bir duruşa sahip bir Alman işçi hareketi tarihi.

Angress, Werner T., *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923*, 1963. Ayrıntılı bir anlatım.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, 1951 [Türkçesi: *Totalitarizmin Kaynakları*, 3 cilt, çev. Bahadır Sina Şener, İsmail Serin, İletişim, İstanbul, sırasıyla 1997, 1998 ve 2014].

Aron, Raymond, *German Sociology* (1936; çev. Mary ve Thomas Bottomore), 1964. Kısa ve fikir verici bir inceleme.

Aster, Ernst von, "Metaphysik des Nationalismus", *Neue Rundschau*, XLIII, 1. Kısım, 1932, s. 40-52. Dönemin sağcı fikriyatına ilişkin iyi bir analiz.

—, "Othmar Spanns Gesellschaftsphilosophie", *Die Gesellschaft*, VII, 2. Kısım, 1930, s. 230-241. Sağcı bir "düşünüre" dair mükemmel, iğneleyici bir çalışma.

Ausnahmezustand (ed. Wolfgang Weyrauch), 1966. Şiirsel girişi ve tam tarihlerin bulunmayışı nedeniyle yara alan, yazılarını *Weltbühne* ve *Tagebuch*'tan almış genel bir antoloji.

Baum, Marie, *Leuchtende Spur: Das Leben Ricarda Huchs*, 1950. Nezih bir muhafazakâr yazara ve tarihçiye dair, methiyesi bol olan ancak tümüyle de faydasız denilemeyecek bir çalışma.

Below, Georg, *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen: Geschichte und Kulturgeschichte*, 1916. Hem siyasal hem de meslekî konularda gerici olan birinin kaleminden çıkmış Almanya'da tarihin tarihi çalışması.

Bendix, Reinhard, *Max Weber: An Intellectual Portrait*, 1962. Bir portreden çok Weber'in muazzam sayıdaki çalışmalarının geniş bir özeti fakat bu açıdan değerli.

Bergsträsser, Ludwig, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland* (11. Baskı,

Wilhelm Mommsen tarafından), 1965. IV. ve V. bölümleri özellikle bu konuyla ilgili olan standart bir çalışma.

Berichte der deutschen Hochschule für Politik, VIII, sayı 7, Ekim 1930, s. 113-129. Onuncu yıl kutlamalarını raporluyor.

Bernstein, Eduard, *Die deutsche Revolution*, 1921. Hür fikirli bir sosyalistin kaleminden çıkmış üzücü ama hakkaniyetli bir devrim tarihi.

Besson, Waldemar, "Friedrich Meinecke und die Weimarer Republik", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, VII, 1959, s. 113-129. Titiz ve eleştirel.

Böhme, Helmut, *Deutschlands Weg zur Grossmacht*, 1966. Modern araştırma tekniklerini kullanan, Almanya'nın 19. yüzyılda güç kazanmasına ilişkin yakın dönemde çıkmış derinlemesine bir analiz.

Bracher, Karl Dietrich, *Deutschland zwischen Demokratie und Diktatur: Beiträge zur neueren Politik und Geschichte*, 1964. Almanya'nın önde gelen modern tarihçisi tarafından yazılmış önemli denemelerin derlemesi (ayrıca bkz. *The Path to Dictatorship*).

—, *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, 1955. Bu ustaca yazılmış çalışmanın ilk bölümleri Weimar'ın sonuyla ilgili.

—, Wolfgang Sauer, and Gerhard Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung: Studien zur Errichtung des totalitären Herrschafts-systems in Deutschland, 1933-1934*, 1960. Bracher'in 1 ile 368. sayfalar arasındaki bölümü, Weimar'ın yapısı, düşüşü, iktidarın "yasal" gaspı ve Nazi iktidarının ilk yılını ele alıyor. Birinci sınıf.

—, *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*, 1963. Kısa bir girişle birlikte Weimar Anayasası.

Brackmann, Albert, "Kaiser Friedrich in 'mythischer Schau'", *Historische Zeitschrift*, CXXXX, 1929, s. 534-549; "Nachwort", *a.g.e.*, CXXXXI, 1930, s. 472-478. Ernst Kantorowicz's *Kaiser Friedrich der II* çalışmasının bir incelemesi ve Kantorowicz'in yanıtına bir yanıt.

Brecht, Arnold, *Federalism and Regionalism in Germany: The Division of Prussia*, 1945. Prusya'yı bölme planlarını haritalarla birlikte tartışıyor.

—, *Prelude to Silence: The End of the German Republic*, 1944.

—, "Bureaucratic Sabotage", *Annals of the American Academy of Political Science*, CLXXIX, Ocak 1937, s. 48-57. Konuya ilişkin klasik bir makale.

Briefs, Goetz, "Das gewerbliche Proletariat", *Grundriss der Sozialökonomik*, Kısım IX, "Das soziale System des Kapitalismus", 1. Bölüm, "Die gesellschaftliche Schichtung im Kapitalismus", 1926, s. 142-240. Öncü bir sosyoloji çalışmasının öncü bölümü, Weimar döneminin en iyi çalışmalarına tipik bir örnek (bu bibliyografyada şu isimlere de ayrıca bkz. Brinkmann, Lederer, Marschak ve Michels).

Brinkmann, Carl, "Die Umformung der kapitalistischen Gesellschaft in geschichtlicher Darstellung", *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, 2, s. 1-21 (üste bkz.).

—, "Die Aristokratie im kapitalistischen Zeitalter", *a.g.e.*, s. 22-34 (üste bkz.).

Bullock, Alan, *Hitler: A Study in Tyranny* (gözden geçirilmiş baskı), 1964. Eksiksiz bir biyografi.

Bussmann, Walter, *Treitschke: Sein Welt- und Geschichtsbild*, 1952.

—, "Siegfried A. Kaehler: Ein Gedenkvortrag", *Historische Zeitschrift*, CLXXXX-VIII, 1964, s. 346-360.

Carsten, F.L., *The Reichswehr and Politics, 1918-1933* (Almancası 1964; ufak farklılıklar taşıyan İngilizce versiyonu, 1966). Çok kıymetli bir inceleme.

Cassirer, Toni, *Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer*, 1950. Yer yer asabice yazılmış ancak genellikle ilginç.

Conze, Werner, "Brünings Politik unter dem Druck der grossen Krise", *Historische Zeitschrift*, CIC, 1964, s. 529-550. Weimar'ın son döneminin uzmanından mükemmel bir inceleme.

Craig, Gordon, *The Politics of the Prussian Army*, 1955. Fena olmayan bir genel tarih çalışması. 8 ile 11 arasındaki bölümler dünya savaşıyla Cumhuriyet'i ele alıyor (ayrıca bkz. Carsten).

—, *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (gözden geçirilmiş baskı), 1965. Almanya'nın dışişleri bakanlarına ve politikalara dair kolay anlaşılır dersler.

—, "Engagement and Neutrality in Weimar Germany", *Journal of Contemporary History*, II, 2, Nisan 1967, s. 49-63. Bazı Weimar dönemi yazarlarının siyasete yaklaşımını çözümlüyor.

Curtius, Ernst Robert, *Deutscher Geist in Gefahr*, 1932. Seçkin bir Alman araştırmacının kaleminden çıkan, bir vicdan, akıl, insanlık çağrısı olarak derlenmiş makaleler.

Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, 4. Baskı, 1965. Parlak bir Alman sosyolog tarafından yazılmış Almanya da dahil modern topluma ilişkin Marksist olmayan bir görüş.

—, *Society and Democracy in Germany* (1965; yazarın kendi çevirisi, 1967). "Alman sorunu"nun ciddi, disiplinli, dürüst bir sosyolojik analizi; Almanya'da son on yılda çıkan belki de en iyi kitap.

Dehio, Ludwig, *Germany and World Politics in the Twentieth Century*, çev. Dieter Pevsner, 1959. Alman emperyalizmini, Almanya'nın görev duygusunu, Versay Antlaşması'nı yeniden ele alan, çoğu 1950'lerde yazılmış harika bir makale derlemesi; "Ranke ve Alman Emperyalizmi" konusunda saygılı ama yıkıcı bir metin de içeriyor. Vazgeçilmez.

—, *The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle* (1948; çev. Charles Fullman, 1962). Almanya'nın genişleme dürtüsünü Avrupa devlet sistemi içerisine yerleştirmeye çalışıyor.

Dorpalen, Andreas, *Hindenburg and the Weimar Republic*, 1964. Net bir çalışma.

—, "The German Historians and Bismarck", *Review of Politics*, XV, 1, Ocak 1953, s. 53-67. Geniş Bismarck literatürünü değerlendiriyor.

—, "Historiography as History: The Work of Gerhard Ritter", *Journal of Modern History*, XXXIV, 1, Mart 1962, s. 1-18.

Epstein, Klaus, *Matthias Erzberger and the Dilemma of German Democracy*, 1959. Merhum Alman-Amerikalı tarihçinin son dönemine ilişkin önemli bir siyasi biyografi.

Eschenburg, Theodor, *Die improvisierte Demokratie: Gesammelte Aufsätze zur Wei-*

marer Republik, 1963. Çoğunlukla Stresemann, Papen, Brüning ve diğer öncü kişiliklere dayalı, deneyimli bir gözlemci tarafından Weimar'a ilişkin yazılmış bir siyasi inceleme derlemesi.

Eyck, Erich, *Bismarck and the German Empire* (daha uzun bir Almanca yazılmış çalışmanın kısaltılarak tercüme edilmiş hali), 1963.

—, *A History of the Weimar Republic*, 2 cilt (1956; çev. Harlan P. Hanson ve Robert L.G. Waite, 1962-1964). Zeki ve aklı başında bir liberal tarafından yazılmış vazgeçilmez bir siyasal tarih çalışması.

Feldman, Gerald D., *Army, Industry and Labor, 1914-18*, 1966. Göz ardı edilen bir konuya ilişkin mükemmel bir monografi.

Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands, 1914-18* (3. gözden geçirilmiş baskı), 1964. Almanya'nın saldırgan savaş hedeflerine ilişkin, biraz takıntılı biçimde de olsa belgeleme işini ayrıntılı bir şekilde yapan meşhur ve tartışmalı bir inceleme (ayrıca bkz. Gatzke).

—, "Der deutsche Protestantismus und die Politik im 19. Jahrhundert", *Historische Zeitschrift*, CLXXI, 3, Mayıs 1951, s. 473-518 (ayrıca bkz. Holborn).

Flexner, Abraham, *Universities: American, English, German*, 1930. Öncü bir karşılaştırmalı inceleme; cömert ama eleştiriden yoksun da değil.

Frank, Philipp, *Einstein: His Life and Times*, 1947. Almanya'nın en büyük bilim insanı ve en ünlü sürgününün sağlam bir biyografisi.

Freisel, Ludwig, *Das Bismarckbild des Alldeutschen Verbandes von 1890 bis 1933: Ein Beitrag zum Bismarckverständnis des deutschen Nationalismus*, 1964. Siyasal algıya ilişkin öğretici bir monografi.

Frobenius, Else, *Mit uns zieht die neue Zeit: Eine Geschichte der deutschen Jugendbewegung*, 1927. Fazlaca coşkulu ama öğretici; kendisi de gençlik hareketinin bir ürünü olan bir gençlik hareketi tarihi çalışması (ayrıca bkz. Laqueur).

Freud, Sigmund, "The Resistances to Psycho-Analysis", 1925. *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, XIX, 1961, s. 213-224. Erken Weimar dönemindeki psikanalizin durumuyla ilgili (ayrıca bkz. Hartmann ve Loewenstein).

Fromm, Erich, *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology, and Culture* (1966 baskısı). Fromm'un İsa üzerine yazdığı on yıkıcı makaleyi içeriyor (1930).

—, *Escape from Freedom*, 1941. Nazizm'in psikolojisini özgürlüğün yüklerinden bir kaçış olarak yorumlamaya yönelik tartışmalı olsa da hâlâ önemli bir çaba.

Gatzke, Hans W., *Germany's Drive to the West: A Study of Germany's Western War Aims During the First World War*, 1950 (ayrıca bkz. Fischer).

—, *Stresemann and the Rearmament of Germany*, 1954. İkisi de güvenilir çalışmalar.

Gay, Peter, *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Marx*, 1952. Savaşa karşı çıkan, Weimar Cumhuriyeti'ni yaşayan deneyimli revizyonist sosyalistin entelektüel biyografisi (ayrıca bkz. Schorske).

Geiger, Theodor, *Die soziale Schichtung des deutschen Volkes*, 1932. Bağımsız Marksist bir bakış açısından Almanya'nın toplumsal yapısını analiz etmeye yönelik hâlâ kıymetli bir çaba; özellikle Nazizm'in yükselişine ilişkin çözümlemesi hâlâ önemli.

Gilbert, Felix, "European and American Historiography", John Higham, Leonard Krieger ve Felix Gilbert, *History* (1965), s. 315-387. 20. yüzyıl tarihçilerine dair parlak bir çalışma, Meinecke'yi ele alışı benim kitaptaki ele alışımdan daha olumlu.

Goetz, Walter, *Historiker in meiner Zeit: Gesammelte Aufsätze*, 1957. Demokrat bir kültür tarihçisinden modern Alman tarihçilerine ve modern Alman tarihçilik mesleğine ilişkin önemli incelemeler.

Goodspeed, D. J., *Ludendorff: Genius of World War I*, 1966.

Gordon, Harold J., *The Reichswehr and the German Republic, 1919-1926*, 1957 (ayrıca bkz. Carsten ve Craig).

Grabowsky, Adolf ve Walther Koch (ed.), *Die freideutsche Jugendbewegung: Ursprung und Zukunft*, 1920. İlginç bir inceleme derlemesi. Paul Tillich'in gençlik ve din üzerine, diğerlerinin gençlik, devlet ve cinsellik ilişkisine dair incelemeleri.

Groener-Geyer, Dorothea, *General Groener: Soldat und Staatsmann*, 1954. Savunmacı ama öğretici, belgelerin bulunduğu mükemmel bir ek bölümü mevcut.

Grünberg, Carl, *Festrede, gehalten zur Einweihung des Instituts für Sozialforschung ... Juni 22, 1924*, Frankfurter Universitätsreden, XX, 1924. Enstitünün işlevine ilişkin samimi bir Marksist bakış (ayrıca bkz. Horkheimer).

Gumbel, Emil Julius, *Zwei Jahre Mord*, 1921.

—, *Vier Jahre politischer Mord*, 1922.

—, *Verräter verfallen der Feme*, 1929.

—, *Lasst Köpfe rollen*, 1932. Cumhuriyet boyunca gerçekleşen siyasi suikastlara ilişkin çok kıymetli, bütünüyle güvenilir bir dizi çalışma.

Habermas, Jürgen, *Strukturwandlung der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, 2. baskı, 1965. Kamuoyu kavramıyla kamuoyunun önemi bağlamındaki değişimlerin önemli bir çözümlemesi.

Halévy, Elie, *The Era of Tyrannies* (1938; çev. R. K. Webb, 1965). Bu büyük tarihçinin önemli incelemesi "The World Crisis of 1914-1918: An Interpretation"ı (1929) da içeriyor: s. 209-247.

Halperin, S. William, *Germany Tried Democracy: A Political History of the Reich from 1918 to 1933*, 1946. Hakkaniyetli bir altbaşlığa sahip bu kitap Cumhuriyet'teki siyasal gelişmelerin güvenilir, duru bir anlatımını sunuyor. Kendi kısa tarih derlememde faydalandım.

Hamerow, Theodore S., *Restoration, Revolution, Reaction: Economics and Politics in Germany, 1815-1871*, 1958. Bismarck'ın iktidara gelmesinden önce ve iktidarda olduğu dönemde Alman tarihinin yararlı bir incelemesi.

Hampe, K., "Das neueste Lebensbild Kaiser Friedrichs II.", *Historische Zeitschrift*, CXXXXVI, 1932, s. 441-475. Ernst Kantorowicz'in müthiş biyografisinin titiz, eleştirel bir incelemesi.

Hannover, H. and E., *Politische Justiz, 1918-1933*, 1966. Weimar Cumhuriyeti'ndeki "siyasi adaletin" acımasız eleştirisi. Moral bozucu ama çok temel.

Hartenstein, Wolfgang, *Die Anfänge der deutschen Volkspartei, 1918-1920*, 1962. Almanların artık yazmaya başladığı türden modern bir monografi (ayrıca bkz. Morsey).

Heidegger, Martin, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Freiburger Universitätsreden, XI, 1933. Heidegger'in Nazilerin iktidara gelmesinin ardından Freiburg rektörü olarak yaptığı bednam açılış konuşması; savunucuları onun zorlu felsefi düşüncesini açıklarken bu metne de bir açıklama bulmak için bir hayli ter dökmüştü.

Heuss, Theodor, *Friedrich Naumann: Der Mann, Das Werk, Die Zeit*, 1937. Demokratik bir emperyalistin önemli biyografisi.

—, *Hitlers Weg: Eine historisch-politische Studie über den Nationalsozialismus*, 1932. İronik ve kâhince.

—, *Robert Bosch: Leben und Leistung*, 1946. İlerici bir sanayicinin biyografisi.

Hiller, Kurt, *Köpfe und Tröpfe: Profile aus einem Vierteljahrhundert*, 1950. Dobra, dürüstçe yazılmış portreler.

Hofstadter, Richard, "The Paranoid Style in American Politics", *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (1965), s. 3-40. Alman siyaseti bağlamında da aydınlatıcı olan bir çalışma.

Holborn, Hajo, *The Political Collapse of Europe*, 1951. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Avrupa'nın siyasal kaderine ilişkin yoğun, zengin bir analiz.

—, "Protestantismus und politische Ideengeschichte", *Historische Zeitschrift*, CXXXXIV, 1931, s. 15-30.

—, "Der deutsche Idealismus in sozialgeschichtlicher Beleuchtung", *Historische Zeitschrift*, CLXXIV, Ekim 1952, s. 359-384. Almanya'nın 19. yüzyılın sonunda Batı'dan ayrılmasının kökenlerine odaklanan etkili olmuş, bu etkinin hakkını vermiş bir çalışma.

Horkheimer, Max, *Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung*, Frankfurter Universitätsreden, XXXVII, 1931. Önemli bir çalışma ancak daha o günden Ezop dilini kullanır olmuş (ayrıca bkz. Grünberg).

—, (ed.), *Studien über Autorität und Familie*, 1936. Fransa'da sürgünde olan Institut für Sozialforschung'un üyeleri tarafından hazırlanmış, içinde Horkheimer, Erich Fromm, Herber Marcuse ve diğerlerinin makalelerinin bulunduğu ünlü bir derleme.

Hühnerfeld, Paul, *In Sachen Heidegger*, 1961. Heidegger'in açık, muvazeneli, yıkıcı bir eleştirisi.

International Institute of Social History: A Short Description of its History and Aims (tarihsiz, 1935?).

International Institute of Social History: A Report on its History, Aims and Activities, 1933-1938 (tarihsiz, 1939?). Institut für Sozialforschung'a ilişkin New York'ta hazırlanmış ancak Marksist eğilimini biraz törpülemiş öğretici raporlar.

Jäckh, Ernst, ed., *Politik als Wissenschaft: Zehn Jahre deutsche Hochschule für Politik*, 1931. Bir yeni yıl özel baskısı.

Joll, James, *The Second International, 1889-1914*, 1955. Açık ama dili çok yorucu.

—, *Three Intellectuals in Politics*, 1960. Kitaptaki üç entelektüelden biri de Rathenau. İyi bir inceleme (s. 57-129).

Jones, Ernest, *The Life and Work of Sigmund Freud*, 3 cilt, 1953-1957. Son ciltte Weimar Almanya'sındaki psikanalize ilişkin yeterli olmasa da biraz materyal bulunabiliyor.

Kampffmeyer, Paul, *Fritz Ebert*, 1923. Kısa bir takdir beyanı.

Kantorowicz, Ernst, *Kaiser Friedrich der II.*, 2 cilt, 1927, 1931.

—, "Mythenschau,' Eine Erwiderung", *Historische Zeitschrift*, CXXXXI, 1930, s. 457-471. Albert Brackmann'ın Kantorowicz'in müthiş kitabına yazdığı eleştiriye Kantorowicz'in cevabı (ayrıca bkz. Brackmann).

Kehr, Eckart, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik, 1894-1901*, 1930. Alman deniz kuvvetlerinin yeniden silahlanmasını yurtiçindeki iktisadi baskılarla ilişkilendiren ünlü tez.

—, *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsätze zur preussisch-deutschen Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (ed. Hans-Ulrich Wehler), 1965. Wehler'in sunuşu yazarı takdir eden bir biyografi, biraz fazla enerjik bir savunma içeriyor; Prusya bürokrasisine ve diğer hassas konulara ilişkin yazılmış makaleler çoğunlukla bir hayli özgün ve meselenin derinine iniyor.

Kessler, Harry Graf, *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk* (1929; İngilizce baskı, 1930; bkz. Hans Fürstenberg'in yazdığı uzun son sözü de içeren yeniden basım [1963?]). Anlaşılması güç, derin çelişkilerle dolu bir devlet adamı ve ütopyacının açık bir dille yazılmış biyografisi.

Kiaulehn, Walther, *Berlin: Schicksal einer Weltstadt*, 1958. 19. ve 20. yüzyıldaki Berlin'i kasten popüler bir dille anlatan, yine de çok öğretici ve zengin bir çalışma.

Kindt, Werner, *Grundschriften der deutschen Jugendbewegung*, 1963. Gençlik hareketi üzerine yazılmış muazzam sayıdaki metnin zekice yapılmış, kapsamlı bir derlemesi; bolca yararlandım.

Klemperer, Klemens von, *Germany's New Conservatism: Its History and Dilemma in the Twentieth Century*, 1957. Sağcı düşüncenin mükemmel bir incelemesi.

Knowles, David, "The Monumenta Germaniae Historica", *Great Historical Enterprises and Problems in Monastic History* (1963), s. 63-97. 19. ve 20. yüzyılın Alman tarih araştırmacılığının inanılmaz bir anlatımı.

Koplin, Raimund, *Carl von Ossietzky als politischer Publizist*, 1964.

Krieger, Leonard, *The German Idea of Freedom: History of a Political Tradition*, 1957. Almanya'daki fikirlerin siyasetle ilişkisine dair önemli bir tarih çalışması.

Krill, Hans-Heinz, *Die Ranke-Renaissance: Max Lenz und Erich Marcks*, 1962. İki Ranke yandaşına, çalışmalarının siyasal sonuçlarına ilişkin mükemmel bir çalışma.

Krockow, Christian Graf von, *Die Entscheidung: Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*, 1958. Tümü de Nazilerle çeşitli bağları bulunan üç "felsefi" irrasyonaliste ilişkin karşılaştırmalı bir çalışma.

Kurucz, Jenö, *Struktur und Funktion der Intelligenz während der Weimarer Republik*, 1967. Cumhuriyet entelektüellerinin sosyolojik durumuna ilişkin soyut ama fikir verici kısa bir çözümleme.

Lampl-de Groot, Jeanne, "Die Entwicklung der Psychoanalyse in Deutschland bis 1933", *Ansprachen und Vorträge zur Einweihung des Instituts-Neubaues am 14. Oktober 1964*, Sigmund Freud Institut, Frankfurt am Main (tarihsiz, 1964). Yalnızca bir taslak, bir başlangıç.

Laqueur, Walter Z., *Young Germany: A History of the German Youth Movement*, 1962. Hayret verici bir alana ilişkin güvenilir bir kılavuz.

—, ve George L. Mosse (ed.), *The Coming of the First World War*, 1966. Bir dizi makale.

Laue, Theodore von, *Leopold Ranke: The Formative Years*, 1950. Kısa, mükemmel bir çalışma.

Lederer, Emil ve Jakob Marschak, "Der neue Mittelstand", *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, 1. Bölüm, 1926, s. 120-141 (ayrıca bkz. Briefs).

Leipart, Theodor, *Carl Legien*, 1929. Olağanüstü bir Alman işçi önderinin biyografisi.

Lenz, Max ve Erich Marcks (ed.), *Der Weltkrieg im Spiegel Bismarckischer Gedanken*, 1915. Bismarck'ın ruhunun ölümünün ardından nasıl yaşadığını ya da nasıl kullanıldığını gösteren savaş zamanında hazırlanmış yurtsever bir derleme.

Lilge, Frederic, *The Abuse of Learning: The Failure of the German University*, 1948. Yıkıcı bir inceleme.

Loewenthal, Leo, "German Popular Biographies: Culture's Bargain Counter", Kurt H. Wolff ve Barrington Moore, Jr. (ed.), *The Critical Spirit: Essays in Honor of Herbert Marcuse* (1967), s. 267-283. Stefan Zweig ve diğerlerinin biyografilerinin ilginç bir içerik çözümlemesi; kolaya kaçıp üstünlük belirten sıfatları nasıl kullandıklarını, ucuz iyimserliklerini ve entelektüel ucuzluklarını gösteriyor.

Mann, Golo, *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (1966 baskısı). Enerjik, rahat, otoriterlik karşıtı, ilginç.

Mann, Heinrich, *Essays* (1960 baskısı). İlk döneminde yazdığı ve kardeşi Thomas'ı gücendiren "Voltaire-Goethe" ve "Zola" da dahil en provokatif performanslarını ve 1920'lerde yazdığı denemeleri içeren bu cilt son derece önemli.

Mannheim, Karl, *Essays on the Sociology of Knowledge* (ed. Paul Kecskemeti), 1952. Mannheim'ın Weimar döneminde yazdığı, onun *İdeoloji ve Ütopya* çalışmasını çevreleyen en önemli sosyolojik incelemelerini tercüme eden kullanışlı bir derleme.

Masur, Gerhard, *Prophets of Yesterday: Studies in European Culture, 1890-1914*, 1961. Avrupa tarihinin çok önemli bir dönemiyle ilgili; Masur'un açıklamaları her zaman doğru değil, bazen de Freud'da olduğu gibi karikatürize.

Mayer, Arno J., *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918*, 1959. Sıradışı ve konusuna hâkim bir diplomatik tarih; savaşan güçlerin yıpranmışlığını çözümlüyor.

—, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918-1919*, 1967. En az diğeri kadar konusuna hâkim bir devam çalışması; Sovyet Rusya'nın Avrupa Uyumu'ndan dışlanışına odaklanıyor.

Mehring, Franz, *Die Geschichte der deutschen Sozialdemokratie* (I. ve II. Bölüm), 2 cilt, 1897-1898. Deneyimli bir sosyalist entelektüelin yazdığı, 1830 ile 1891 yılları arasını anlatan özenli, tümüyle sistematik bir tarih çalışması.

Meinecke, Friedrich, *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*, 1907. Meinecke'yi ünlü yapan kitap; kozmopolitizmden milliyetçiliğe, Humboldt'tan Bismarck'a bir anlatım hattı var.

—, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, 1924. İnce bir zekânın ürünü olan bu kitabın Douglas Scott tercümesiyle yayımlanan ancak kitaba hiç uygun düşmeyen, insanı yanlış yönlendiren bir şekilde *Makyavelcilik* (1965) diye adlandırılmış bir İngilizce baskısı da bulunuyor.

—, *Die Entstehung des Historismus*, 2 cilt, 1936. Tarihsiciliğin canlı bir savunması, bence yetersiz ancak parlak bir çözümlemesi.

—, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections* (1946; çev. Sidney B. Fay, 1950). Alman tarihine ilişkin yer yer dokunaklı, yer yer hazin değerlendirmeler.

—, *Politische Schriften und Reden* (ed. Georg Kotowski), 1958. Siyaset üzerine bir konuşmalar, denemeler derlemesi.

—, "Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik", *Historische Zeitschrift*, CXXV, 1922, s. 248-283.

—, "Values and Causalities in History" (1928), çev. Julian H. Franklin, Fritz Stern (ed.), *The Varieties of History* (1956), s. 267-288.

Meyer, Henry Cord, *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815-1945*, 1955.

Michels, Robert, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, çev. Eden ve Cedar Paul (1949 baskısı). Çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki Alman Sosyal Demokrat Partisi'nden örneklerle ilerleyen klasik bir demokratik kötümserlik çalışması.

—, "Psychologie der antikapitalistischen Massenbewegungen", *Grundriss der Sozialökonomik*, IX, 1. Bölüm, 1926, s. 241-359 (ayrıca bkz. Briefs).

Mitchell, Allan, *Revolution in Bavaria, 1918-1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic*, 1965. Fazla dikkatli bir belgesel çalışma.

Modern Germany in Relation to the Great War, by Various German Writers, çev. William Wallace Whitelock, 1916. Otto Hintze, Ernst Troeltsch, Hans Delbrück, Friedrich Meinecke tarafından yazılmış mahcup savunmalar: Dramatik bir hüsran filminin yıldızlarla dolu kadrosu.

Mohler, Armin, *Die konservative Revolution in Deutschland, 1918 bis 1932: Grundriss ihrer Weltanschauungen*, 1950. İktisadi pusulada sağcı Alman fikriyatının çok kapsamlı bir incelemesi.

Mommsen, Hans, "Zum Verhältnis von politischer Wissenschaft und Geschichtswissenschaft in Deutschland", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, X, 1962, s. 341-372. Alman tarihyazımının yeniden değerlendirilmesinin bir parçası.

Mommsen, Wolfgang J., *Max Weber und die deutsche Politik*, 1959. Bir kahramanın çok ihtiyaç duyulan incelemesi; kitap Weber'in bir siyasal liberal olmadığı sonucuna varıyor.

—, "Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber", *Historische Zeitschrift*, CCI, 1965, s. 557-612. Kitabına yapılmış mükemmel bir ek; Weber tartışmasına ilişkin tam bir bibliyografya, Weber'in asıl dert edindiği şeyin karizma olduğunu düşünüyor.

Morsey, Rudolf, *Die deutsche Zentrumspartei, 1917-1923*, 1966. Etraflı, model alınacak bir monografi.

Mosse, George L., *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, 1964. Irkçılığı, gençlik hareketini, siyasi nosyonları inceleyerek "*völkisch*e" unsurların altını çiziyor.

—, "Die deutsche Rechte und die Juden", Werner E. Mosse (ed.), *Entscheidungsjahr 1932: zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik* (1963), s. 183-246.

Nettl, J. P., *Rosa Luxemburg*, 2 cilt, 1966. Kapsamlı ve mükemmel bir biyografi.

Neumann, Franz L., *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* (2. baskı, 1944). Uzun sunuş bölümü Neumann'ın Weimar'ın iç yapısına dair yorumunu özetliyor; önemli bir bağımsız Marksist bakış.

—, "The Social Sciences", *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), s. 4-26. Almanya ve Amerika'daki sosyal bilimlerin parlak bir karşılaştırmalı çözümlemesi, çok değerli kişisel anılarla birlikte (ayrıca bkz. Panofsky ve Tillich).

Neumann, Sigmund, *Die Parteien der Weimarer Republik* (1932; Karl Dietrich Bracher'ın yazdığı önsözle birlikte 1965 baskısı). Weimar siyasetinin mükemmel, vazgeçilmez bir incelemesi.

—, "Die Stufen des preussischen Konservatismus: Ein Beitrag zum Staats- und Gesellschaftsbild Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert", *Historische Studien*, sayı 190, 1930. Karl Mannheim'ın çalışmasıyla karşılaştırılması gereken önemli bir sosyo-tarihsel muhafazakârlık çözümlemesi.

Neurohr, Jean F., *Der Mythos vom dritten Reich: Zur Geistesgeschichte des Nationalsozialismus*, 1957. Ölümcül bir mitin iyi bir çözümlemesi.

Oberschall, A., *Empirical Social Research in Germany, 1848-1914*, 1965. Kısa; daha fazla araştırma yapılması gerekiyor ama şu an için oldukça yararlı (ayrıca bkz. Shad).

Panofsky, Erwin, "The History of Art", *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), s. 82-111. Alman ve Amerikan üniversitelerindeki sanat tarihi eğitimi yöntemlerinin esprili bir karşılaştırması (ayrıca bkz. Neumann, Franz ve Pevsner).

PEM (Paul Erich Marcus'un mahlası), *Heimweh nach dem Kurfürstendamm: Aus Berlins glanzvollsten Tagen und Nächten*, 1952. "Altın 20'ler"deki Berlin'e dair nostaljik anılar.

Pevsner, Nikolaus, "Reflections on Not Teaching Art History", *The Listener*, XLVIII, sayı 1235, 30 Ekim 1952, s. 715-716. Almanların konuyu öğretme biçimlerine ilişkin öğretici hatıralar (ayrıca bkz. Panofsky).

Pflanze, Otto, *Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815-1871*, 1963. Mükemmel bir birinci cilt.

—, "Bismarck and German Nationalism", *American Historical Review*, LX, 3, Nisan 1955, s. 548-566.

Plessner, Helmuth, *Die verspätete Nation: Über die politische Verführ-barkeit bürgerlichen Geistes*, 1959. Almanların "Alman" değerleri uğruna bilerek Batı'yı reddedişini anlamaya uğraşan bir çalışma.

Ramm, Agatha, *Germany, 1789-1919: A Political History*, 1967. Zekice, yeterince ayrıntılı bir inceleme, çok tavsiye ederim.

Rathenau, Walther, *Die neue Wirtschaft*, 1918.

—, *Der neue Staat*, 1919. Rathenau'nun düşünce tarzını anlamak için çok önemli iki polemik broşür. İkincisi "Devrim" karşısında hissedilen derin hayal kırıklığının hiddetli bir dışavurumu.

Rauschning, Hermann, *Die Konservative Revolution: Versuch und Bruch mit Hitler*, 1941. Başlangıçta Hitlerin müttefiki, sonra da düşmanı olan, Nazilerin hakiki "muhafazakâr devrime" ihanet ettiğini iddia eden önemli, rahatsız edici bir deneme.

Röhl, J.C.G., *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890-1900*, 1967. Bulanık bir dönemi aydınlatmak için belgeleri mükemmel bir şekilde kullanıyor.

Rosenberg, Arthur, *The Birth of the German Republic, 1871-1918* (1928; çev. Ian F.D. Morrow, 1931).

—, *A History of the German Republic* (1935; çev. Ian F.D. Morrow ve L. Marie Sieveking, 1936). İkisi de vazgeçilmez kitaplar; sol-radikal bir yönelimi var ama bağımsız; derin meseleleri kavrayışı hayranlık uyandırıcı.

Rothfels, Hans, "Problems of a Bismarck Biography", *Review of Politics*, IX, 3, Temmuz 1947, s. 362-380. Kapsamlı bir meseleye yapılmış iyi bir katkı.

Schieder, Theodor (ed.), *Hundert Jahre Historische Zeitschrift 1859-1959*, 1959. Kapsamlı ama hayal kırıklığına uğratan bir makale derlemesi; Almanya'daki yüz yıllık tarihyazımının pek çok yönünü aydınlatıyor ama bazı çok önemli konulara girmiyor.

—, "Grundfragen der neuen deutschen Geschichte: Zum Problem der historischen Urteilsbildung", *Historische Zeitschrift*, CLXXXXII, 1961, s. 1-16.

Schimanski, Stefan, "Önsöz", Martin Heidegger, *Existence and Being* (çev. Douglas Scott, R.F.C. Hull ve Alan Crick, 1949). *Varlık ve Zaman*'ın yazarından dört kısa inceleme, Schimanski'nin kısa, Werner Brock'un uzun sunuşuyla.

Schmitt, Carl, *Hugo Preuss: Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der deutschen Staatslehre*, 1930. Alman anayasasının "babasına" ilişkin, onunla aynı görüşe sahip olmayan, kıvrak bir zekâya sahip bir hukuk kuramcısının değerlendirmeleri (ayrıca bkz. Simons).

Schnabel, Franz, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, 4 cilt (2. Baskı, 1937-1949). 19. yüzyıl Almanya'sına ilişkin, liberal ama çok da liberal olmayan ayrıntılı bir yorum. II. cilt (s. 245-253), Wartburg'da yapılan 1817 toplantılarının bir anlatımını içeriyor.

Schorske, Carl E., *German Social Democracy, 1905-1917: The Development of the Great Schism*, 1955. Parlak, önemli.

Schwabe, Klaus, "Zur politischen Haltung der deutschen Professoren im ersten Weltkrieg", *Historische Zeitschrift*, CLXXXXIII, 1961, s. 601-634. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman entelektüellerinin şovenizmine dair mükemmel (yani korkunç) örneklerle dolu.

Sell, Friedrich C., *Die Tragödie des deutschen Liberalismus*, 1953. Bilindik bir hikâyeyi güzel anlatıyor.

Shad, Susanne P., "Empirical Social Research in Weimar Germany", Columbia University'de bir bitirme tezi, 1964.

Sheehan, James J. *The Career of Lujo Brentano: A Study of Liberalism and Social Reform in Imperial Germany*, 1966.

Siefert, Hermann, *Der bündische Aufbruch, 1918-1923*, 1963. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gençlik hareketlerine ilişkin tiz bir çalışma.

Simons, Walter, *Hugo Preuss*, 1930.

Sontheimer, Kurt, *Anti-Demokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933*, 1962. Cumhuriyet'teki sağcı felsefelere ilişkin mükemmel bir inceleme.

Spengler, Oswald, *The Decline of the West*, 2 cilt (1918-1922; çev. Charles Francis Atkinson, 1926-1928).

—, *Preussentum und Sozialismus*, 1919. İkisi de belge olarak son derece önemli.

Srbik, Heinrich Ritter von, *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart*, 2 cilt, 1950-1951. Dili kapsayıcı, felsefesi muhafazakâr.

Stampfer, Friedrich, *Die vierzehn Jahre der ersten deutschen Republik* (3. baskı, 1953). Her şeyi birebir yaşamış sosyal demokrat bir yayıncının kaleminden Cumhuriyet'in bir tarihi.

Steinhausen, Georg, *Deutsche Geistes- und Kulturgeschichte von 1870 bis zur Gegenwart*, 1931.

Sterling, Richard W., *Ethics in a World of Power: The Political Ideas of Friedrich Meinecke*, 1958. Büyük bir Alman tarihçinin siyasal düşüncesine ilişkin ilk bütünlüklü değerlendirme.

Stern, Fritz, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*, 1961. Üç vizyoner Langbehn, Lagarde, Moeller van den Bruck'e ilişkin iyi bir çalışma.

—, "The Political Consequences of the Unpolitical German", *History*, sayı 3, 1960, s. 104-134. Önemli bir başlığa dair aklı başında bir değerlendirme.

Stolper, Gustav, *The German Economy, 1870-1940*, 1940. Önemli.

Stolper, Toni, *Ein Leben in Brennpunkten unserer Zeit: Gustav Stolper, 1888-1947*, 1960. Çok yönlü bir iktisat tarihçisinin eşi tarafından yazılmış bilgilendirici biyografisi.

Suhrkamp, Peter, "Die Sezession des Familiensohnes: Eine nachträgliche Betrachtung der Jugendbewegung", *Neue Rundschau*, XLIII, 1. Bölüm, 1932, s. 94-112.

—, "Söhne ohne Väter und Lehrer: Die Situation der bürgerlichen Jugend", *a.g.e.*, s. 681-696. Yönünü yitirmiş kaosun kıyısındaki gençliğe ilişkin anlayışlı iki çözümleme.

Taylor, A.J.P., *The Course of German History*, 1945.

—, *Bismarck: The Man and the Statesman*, 1955. İkisi eser de tipik Taylor'ı yansıtır: Parlak üslup, ilham verici fikirler, eksantrik yorum.

The Path to Dictatorship, 1918-1933: Ten Essays by German Scholars, çev. John Conway, 1966. Karl Dietrich Bracher, Kurt Sontheimer, Rudolf Morsey, Hans Rothfels ve altı araştırmacının daha siyasal partiler, antidemokratik düşünce, Nazi taktikleri üzerine radyo konuşmaları. Önemi yazıdan yazıya değişiyor ancak Fritz Stern'in sunuşu ve Weimar'ın son beş yılına ilişkin çıkarılan kronoloji yararlı.

Thimme, Anneliese, *Gustav Stresemann: Eine politische Biographie zur Geschichte der Weimarer Republik*, 1957. Ciddi, duygusallıktan uzak, revizyonist, önemli.

Tietz, Georg, *Hermann Tietz: Geschichte einer Familie und ihrer Warenhäuser*, 1965. Büyük mağaza ve sahiplerine dair.

Tillich, Paul, "The Transmoral Conscience", James Luther Adams (ed. ve çev.), *The Protestant Era* (1951), s. 152-166.

—, "The Protestant Message and the Man of Today", *a.g.e.*, s. 189-204. Weimar'ın son dönemlerindeki liberal ilahiyata ışık tutuyor ikisi eser de.

—, "The Conquest of Theological Provincialism", *The Cultural Migration: The European Scholar in America* (1953), s. 138-156. Ikisi de mütevazı ve eğlenceli. Tillich Almanya'daki ilahiyat gururunun Almanya'daki durumunu ve Amerika'da ne öğrendiğini anlatıyor (ayrıca bkz. Neumann, Franz ve Panofsky).

Troeltsch, Ernst, *Spektator-Briefe* (ed. Hans Baron), 1924. Alman Devrimi'ne ve 1918-1922 yılları arasındaki dünya politikasına ilişkin toplu denemeler; çok aydınlatıcı.

Turner, Henry Ashby, Jr., *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, 1963. Güvenilir bir soruşturma.

Waite, Robert G. L., *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918-1923*, 1952.

Wassermann, Jakob, "Rede an die studentische Jugend über das Leben im Geiste: Zum Goethetag 1932", *Neue Rundschau*, XLIII, bölüm 1, 1932, s. 530-544. Bir romancının gençliğe haklı seslenişi.

Weber, Marianne, *Max Weber: Ein Lebensbild*, 1926. Önemli bir biyografi.

Weber, Max, *Gesammelte Politische Schriften* (genişletilmiş ikinci baskı, hazırlayan Johannes Winckelmann, 1958). Kritik önem taşıyor; Weber iç ve dış politikaya ilişkin uzun uzun yazmış ve sesine kulak verilmişti.

Wehler, Hans-Ulrich (ed.), *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, 1966. Eckart Kehr'in kısa yazılarının editörü tarafından bir araya getirilmiş çeşitli bir toplumsal tarih derlemesi; burada 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Almanya'sıyla ilgili pek çok deneme mükemmel.

Wheeler-Bennett, John W., *The Nemesis of Power: The German Army in Politics, 1918-1945*, 1954. (ayrıca bkz. Carsten ve Craig).

Wucher, Albert, *Theodor Mommsen: Geschichtsschreibung und Politik*, 1956. Sürekli birilerine hürmet edilen bir literatür içinde istisnai, ferahlatıcı bir inceleme.

Zehn Jahre Berliner Psychoanalytisches Institut (Polyklinik und Lehranstalt), 1930. Enstitünün tarihine ve başarılarına ilişkin ayrıntılar sunan bir yıldönümü baskısı.

Ziekursch, Johannes, *Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches*, 3 cilt, 1925-1930. Bugün o kadar da sansasyonel gelmeyecektir (yine de hâlâ okunmaya değer) ancak hür yargısı ve sunumundaki açıklık nedeniyle Weimar tarihyazımında olay haline gelmişti.

SANAT

Bu bölümde ressamlar, grafik sanatçıları, heykeltraşlar, besteciler, diğer müzisyenler, mimarlar ve sanat tarihi var.

Barr, Alfred H., Jr., *Cubism and Abstract Art*, 1936. Alman sanatçıları da içeren öncü bir inceleme.

Bayer, Herbert, Ise Gropius ve Walter Gropius (ed.), *Bauhaus 1919-1928* (1938, yeni baskı 1959). Klasik bir sergiye eşlik eden klasik bir kitap (ayrıca bkz. Wingler).

Bing, Gertrud, *Aby M. Warburg*, 1958. Yakın bir meslektaşının Warburg Enstitüsü'nün kurucusuna ilişkin incelemesi.

Buchheim, Lothar-Günther, *Der Blaue Reiter und die Neue Künstler-Vereinigung München*, 1959.

—, *The Graphic Art of German Expressionism*, 1960.

Drexler, Arthur, *Ludwig Mies van der Rohe*, 1960. Kısa, iyi resimlenmiş.

Eckardt, Wolf von, *Eric Mendelsohn*, 1960. Faydalı, kısa bir inceleme.

Edschmid, Kasimir, *Über den Expressionismus in der Literatur und die neue Malerei*, 1921. Öncü bir yazardan önemli bir beyanat.

Fitch, James Marston, *Walter Gropius*, 1960. Kısa, iyi bir çalışma.

—, "A Utopia Revisited", *The Columbia University Forum*, IX, 4, Sonbahar1966, s. 34-39. Bauhaus'a bugünden bir bakış, içinde bazı üzücü fotoğraflar var.

Goergen, Aloys, "Beckmann und die Apocalypse", *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), s. 9-21.

Grohmann, Will, *Das Werk Ernst Ludwig Kirchners*, 1926. Çok önemli; Kirchner'in son yirmi yılı hariç yaşamı.

—, *Zeichnungen von Ernst Ludwig Kirchner*, 1925. Çizimler konusunda hayli iyi.

—, *Ernst Ludwig Kirchner*, 1961.

—, *Wassily Kandinsky: Life and Work*, 1959. Bir *œuvre* [eserleri] kataloğu da var.

Gropius, Walter, *The New Architecture and the Bauhaus* (1965 baskısı), çev. P. Morton Shand. Çıkış manifestosu.

—, *Scope of Total Architecture* (1962 baskısı). Kısa metinlerin bir derlemesi.

Grote, Ludwig, *Der Blaue Reiter: München und die Kunst des 20. Jahrhunderts*, 1949.

—, *Die Maler am Bauhaus*, 1950.

—, (ed.), *Oskar Kokoschka*, incelemeler, Münih'teki 1950 sergisinin kataloğu. Grote'nin tüm çalışmaları gibi iyi.

Haftmann, Werner, *Emil Nolde* (1958; çev. Norbert Gutermann, 1959).

—, *The Mind and Work of Paul Klee*, 1954.

—, *Painting in the Twentieth Century*, 2 cilt (2. baskı, 1965).

Hamilton, George Heard, *Painting and Sculpture in Europe, 1880-1940*, 1967. Pelican Sanat Tarihi serisi içerisindeki harika bir kitap; hacimli ama özlü bir dili olması açısından dikkat çekici.

Heise, Carl Georg, *Persönliche Erinnerungen an Aby Warburg*, 1947. Kişisel, etkileyici hatıralar.

Hess, Hans, *Lyonel Feininger*, 1961. *Œuvre* kataloğunun da bulunduğu standart bir çalışma. Feininger'in çizimlerine ilişkin kitap hâlâ doldurulmayı bekleyen bir boşluk.

Kandinsky, Wassily ve Franz Marc, *Der Blaue Reiter* (1912; belge editörü, Klaus Lankheit, 1965). Kritik önem taşıyan bir belge.

—, *Über das geistige in der Kunst*, 1912.

—, *Punkt und Linie zu Fläche: Beitrag zur Analyse der malerischen Elemente*, 1926. Bauhaus- 9 numaralı kitap.

Klee, Paul, *Pedagogical Sketchbook* (1925; çev. Sibyl Moholy-Nagy, 1953). Bauhaus-2 numaralı kitap; önemli bir çalışma.

Kuhn, Charles L., *German Expressionism and Abstract Art: The Harvard Collections*, 1957. Jakob Rosenberg'in giriş niteliğindeki incelemesiyle birlikte; son derece bilgilendirici bir katalog.

—, *Supplement*, 1967. Harvard kataloğunu güncelliyor.

Kultermann, Udo, *Geschichte der Kunstgeschichte: Der Weg einer Wissenschaft*, 1966. Fazlaca popüler olduysa da dışavurumcu dönem ve Warburg grubuna ilişkin faydalı bölümler içeriyor.

McCoy, Esther, *Richard Neutra*, 1960. Almanya'dan 1923 yılında ayrılan önemli bir mimara ilişkin bir monografi çalışması.

Moholy-Nagy, Laszlo, *Malerei, Fotografie, Film* (2. baskı, 1927).

—, *The New Vision: From Material to Architecture* (1929; çev. Daphne M. Hoffmann, 1938).

Moholy-Nagy, Sibyl, *Moholy-Nagy, a Biography*, 1950.

Myers, Bernard S., *The German Expressionists: A Generation in Revolt* (1963; kısaltılmış baskı, 1966). Hareketleri ve tek tek sanatçıları ele alan müthiş bir inceleme; harika bir de kaynakçası var.

Panofsky, Erwin, "A. Warburg", *Repertorium für Kunstwissenschaft*, LI, 1930, s. 1-4. Ölümünün ardından yazılmış kısa, kavrayışlı bir biyografi.

Pevsner, Nikolaus, *Pioneers of Modern Design, from William Morris to Walter Gropius* (3. baskı, 1960). Bauhaus'a vesile olan hareketin son derece açık bir çözümlemesi. Vazgeçilmez.

Redlich, H. F., *Alban Berg, the Man and His Music*, 1957. Önemli bir modern bestecinin kıymetli biyografisi (ayrıca bkz. Reich).

Reich, Willi, *Alban Berg: Leben und Werk*, 1963.

Reifenberg, Benno, "Max Beckmann" (1921), *Blick auf Beckmann: Dokumente und Vorträge* (1962), s. 101-109.

Reti, Rudolph, *Tonality in Modern Music*, 1958. Bir besteci modern müziğe, özellikle de Almanlara (Schönberg, Berg ve Webern'e) bakıyor.

Richter, Hans, *Dada: Art and Anti-Art*, 1965. Kapsamlı bir anlatım (ayrıca bkz. Rubin).

Roh, Franz, *Nach-Expressionismus*, 1925. Dışavurumculuğun "ölümünün" ardından yazılmış, *"neue Sachlichkeit"* çağrısı yapan bir tarihçe.

Röthel, Hans K. ve J. Cassou, *Vasily Kandinsky, 1866-1944, A Retrospective Exhibition*, 1962. New York Guggenheim Müzesi'ndeki müthiş retrospektifin harika kataloğu.

Russell, John, *Max Ernst*, 1967. Kapsamlı, iyi resimlenmiş bir monografi çalışması.

Saxl, Fritz, "Die Bibliothek Warburg und ihr Ziel", Fritz Saxl (ed.), *Vorträge der Bibliothek Warburg, 1921-1922* (1923), s. 1-10. Warburg Enstitüsü'nün ilk yöneticisinin açılış dersi.

—, "Ernst Cassirer" Paul Arthur Schilpp (ed.), *The Philosophy of Ernst Cassirer* (1949), s. 47-51. Warburg Enstitüsü'nün en seçkin üyelerinden biri tarafından yazılmış önemli hatıralar.

Scheffler, Karl, *Max Liebermann* (yeni baskı, 1953). Almanya'nın en sevilen ressamının, dışavurumcu bir dönemin enerjik izlenimcisinin biyografisi.

Selz, Peter, *Emil Nolde*, 1963. 1963 tarihli gezici bir serginin kısa ama samimi monografisi ve kataloğu.

—, *German Expressionist Painting*, 1957. İyi bir genel anlatım.

—, *Max Beckmann*, 1964. Mükemmel bir katalog ve monografi çalışması.

Taylor, Joshua C., *Futurism*, 1961. Savaş öncesindeki bu önemli hareketin gezici sergisinin iyi bir kataloğu.

Verkauf, Willy, Marcel Janco ve Hans Bolliger (ed.), *Dada: Monographie einer Bewegung*, 1958. Cömert bir biçimde resimlenmiş.

Warburg, Aby, *Gesammelte Schriften*, 2 cilt, 1932. Öncü bir sanatçının, acılar içindeki bir insanın çığır açıcı yazıları.

Whittick, Arnold, *Erich Mendelsohn*, 1940. Yararlı bir anlatım.

Wingler, Hans M. (ed.), *Das Bauhaus, 1919-1933: Weimar, Dessau, Berlin*, 1962. Tüm boyutları Bauhaus'a dair muazzam, baştan sona açıklamalı, mükemmel bir şekilde resimlenmiş bir belge derlemesi. Çok temel.

Worte zur Beisetzung von Professor Dr. Aby M. Warburg (tarihsiz, 1929? sonu).

Wuttke, Dieter, "Aby Warburg und seine Bibliothek", *Arcadia*, 1, 3, 1966, s. 319-333. Mükemmel bir biyografiyle birlikte bilgilendirici bir makale.

IV. Edebiyat

Bu kısımda şairlerin, romancıların ve oyun yazarlarının tek tek ve toplu eserleri var. Genel tiyatro kitapları da dahil edildi.

Allemann, Beda, *Hölderlin und Heidegger* (2. baskı, 1954). İki yazar arasındaki yakınlığı ele alan bir çalışma.

Barlach, Ernst, *Das dichterische Werk*, 3 cilt (ed. Klaus Lazarowicz and Friedrich Dross), 1956-1959.

Benjamin, Walter, *Schriften*, 2 cilt (ed. Theodor W. Adorno, Gretel Adorno ve Friedrich Podszus), 1955. 1940 Eylül ayında, İspanya sınırında İspanyol askerleri tarafından ölümüne kovalanırken, tam da güvenliğe kavuşmak üzereyken intihar eden müthiş toplum ve edebiyat eleştirmeninin toplu yazıları (Seçme yazılarını bir araya getiren, editörlüğünü Siegfried Unseld'in yaptığı tek ciltlik *Illuminationen* başlıklı bir yararlı bir derlemesi de vardır [1961]).

Beissner, Friedrich, *Hölderlin Heute: Der lange Weg des Dichters zu seinem Ruhm*, 1963. Baş Hölderlin araştırmacısının dersi.

Benn, Gottfried, *Gesammelte Werke*, 4 cilt (ed. Dieter Wellershoff), 1958-1961.

Bithell, Jethro, *Modern German Literature, 1880-1938* (2. baskı, 1946). Önyargıları olan ama güvenilir bir inceleme.

Boehringer, Robert, *Mein Bild von Stefan George*, 1951. İki birbiriyle ilişkili cilt bir arada; ikincisi çoğu muhteşem olan bir resim albümü, ilki ikincisine atıf yapan bir biyografik belge.

Brecht, Bertolt, *Gesammelte Werke*, 8 cilt (ed. Elizabeth Hauptmann), 1967. Şimdiye kadarki en iyi edisyon.

——: *Bertolt Brechts Dreigroschenbuch*, 1960. Oyunu, senaryoyu ve diğer kıymetli belgeleri içeriyor.

Broch, Hermann, *Gesammelte Werke*, 10 cilt, 1952-1961.

—, *The Death of Vergil*, çev. Jean Starr Untermeyer, 1945. En önemli romanı.

Büchner, Georg, *Sämtliche Werke* (ed. Hans Jürgen Meinerts), 1963. Bulunması kolay pek çok edisyondan biri.

Butler, E.M., *The Tyranny of Greece over Germany*, 1935. Alman zihniyetinin mitik bir Yunan antikitesi tarafından ele geçirildiğini savunan, abartılı ama güçlü bir argüman.

Cassirer, Ernst, *Idee und Gestalt* (2. baskı, 1924). Hölderlin ve Kleist üzerine incelemeler de dahil, Alman edebiyatı üzerine düzeyli beş inceleme.

David, Claude, *Von Richard Wagner zu Bertolt Brecht: Eine Geschichte der neueren deutschen Literatur* (1959; Almancaya çev., Hermann Stiehl, 1964). Seçkin bir Fransız araştırmacının kaleminden çıkmış makul bir tarih çalışması.

Dilthey, Wilhelm, "Hölderlin", *Das Erlebnis und die Dichtung* (1957 baskısı), s. 221-291. İlk olarak 1867 yılında yazılmış olmasına karşın bu öncü inceleme bu kolektif çalışmanın ilk baskısı (1905) için yeniden yazılmıştı.

Döblin, Alfred, *Die drei Sprünge des Wang-lun, Chinesischer Roman*, 1915.

—, *Berlin Alexanderplatz: Die Geschichte von Franz Biberkopf*, 1929. Birinci sınıf bir dışavurumcu yazarın en önemli iki romanı; ikincisi özellikle dikkate değer.

Emrich, Wilhelm, *Franz Kafka* (2. baskı, 1960). En iyi çalışmalardan biri (ayrıca bkz. Politzer ve Sokel).

Esslin, Martin, *Brecht: The Man and his Work*, 1959. Brecht'in yaşamına ve yazılarına ilişkin kapsamlı bir çalışma.

Fairley, Barker, *A Study of Goethe*, 1947. Goethe'nin akıl sağlığıyla bir tuttuğu nesnellik mücadelesini çözümlediği için burada ayrıca önem taşıyan müthiş bir inceleme.

Fallada, Hans, *Little Man, What Now?* (1932; çev. Eric Sutton, 1933). Tipik bir bunalım dönemi romanı; kendi zamanında son derece popülerdi, bugün de çok okunuyor.

Feuchtwanger, Lion, *Erfolg: Drei Jahre Geschichte einer Provinz*, 2 cilt, 1930. Feuchtwanger'in en popüler romanı; 1920'lerin başındaki Bavyera'ya ilişkin, içinde Bertolt Brecht'i de barındıran gerçek olaylardan ve kişilerden esinlenilmiş bir roman.

Garten, H. F., *Gerhart Hauptmann*, 1954.

—, *Modern German Drama*, 1959. Ciddi ve faydalı.

George, Stefan, *Gesamtausgabe der Werke*, 18 cilt (1927-1934). Çok kullanışlı iki ciltlik bir seçki de vardır (ed. Robert Boehringer, 1958).

Gerhard, Melitta, *Stefan George, Dichtung und Kündung*, 1962.

Goering, Reinhard, *Prosa, Dramen, Verse* (ed. Dieter Hoffmann), 1961. 1917 yılında *Seeschlacht* isimli sükse yapan bir çalışması da bulunan sağcı bir dışavurumcunun kullanışlı seçkisi.

Grimm, Hans, *Volk ohne Raum*, 1926. Ünlü *völkische* roman.

Gundolf, Friedrich, *Shakespeare und der deutsche Geist*, 1911.

—, *Stefan George*, 1920.

—, *Heinrich von Kleist*, 1922. George'un favori talebesinin belki de en önemli çalışmaları.

Günther, Herbert, *Joachim Ringelnatz in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1964. Nükteli bir şairin resimli biyografisi.

Haas, Willy, *Bert Brecht*, 1958. Kısa, izlenimci.

Hasenclever, Walter, *Gedichte, Dramen, Prosa* (ed. Kurt Pinthus), 1963. Dışavurumcu yazarın çalışmalarından yapılmış cömert bir seçki.

Hatfield, Henry, *Thomas Mann* (gözden geçirilmiş baskı, 1962). Açık, kısa, güvenilir.

—, *Aesthetic Paganism in German Literature from Winckelmann to the Death of Goethe*, 1964. Duyarlı; E.M. Butler'ın Hölderlin'e ve diğer yazarlara ilişkin abartılı ifadelerini düzeltiyor.

Hauptmann, Gerhart, *Sämtliche Werke* (Centenar Ausgabe, hazırlanıyor, ed. H.-E. Hass), 1962——.

Heerikhuizen, F. W. van, *Rainer Maria Rilke: His Life and Work* (1946; çev. Fernand G. Renier ve Anne Cliff, 1951). Mübalağalı onca metin içerisinde duyarlı bir biyografi.

Heller, Erich, *The Ironic German: A Study of Thomas Mann*, 1958. Üslup sahibi bir çalışma.

—, *The Disinherited Mind: Essays in Modern German Literature and Thought* (2. baskı, 1959). İlham verici bir derleme.

Herald, Heinz, *Max Reinhardt*, 1953.

Hering, Gerhard F., "Sonsöz", Zuckmayer, *Meisterdramen* (1966), s. 583-590. Bilgilendirici, kısa bir inceleme.

Hesse, Hermann, *Gesammelte Schriften*, 7 cilt (1957).

—, *Demian* (1919; çev. Michael Roloff ve Michael Lebeck, 1965) [Türkçesi: *Demian Emil Sinclair'in Gençliğinin Öyküsü*, çev. Kâmuran Şipal, Can, İstanbul, 2003].

—, *Steppenwolf* (1927; çev. Basil Creighton, düzelti Joseph Mileck ve Horst Frenz, 1963) [Türkçesi: *Bozkırkurdu*, çev. Kâmuran Şipal, YKY, İstanbul, 2003].

—, *Magister Ludi* (1943; çev. Mervyn Savill, 1949). Hesse'nin üç en sevilen romanı İngilizcede.

Hofmannsthal, Hugo von, *Gesammelte Werke*, hazırlanıyor, şimdiye kadar 15 cild, ed. Herbert Steiner (1945——).

—, "Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation", *Die Berührung der Sphären* (1931), s. 422-442, Hofmannsthal'ın düzyazılarının işe yarar bir derlemesi.

Hölderlin, Friedrich, *Werke* [ed. Fritz Usinger (tarihsiz)]. Pek çok edisyondan biri ancak bunda iyi bir seçki yapılmış, yararlı da bir sunuşu var.

Holthusen, Hans Egon, *Rainer Maria Rilke: A Study of his Later Poetry*, çev. J.P. Stern, 1952.

—, *Rainer Maria Rilke in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1958. Yazar iki çalışmasında da hayranlığını belirtiyor ama yine de makul kalabilmiş.

Horvath, Ödön von, *Stücke* (ed. Traugott Krischke), 1961.

Johann, Ernst, *Georg Büchner in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1958.

Kafka, Franz, *The Trial* (1925 yılında yayımlayan Max Brod; çev. Willa ve Edwin Muir, 1937) [Türkçesi: *Dava*, çev. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul, 2015].

—, *The Castle* (yayın tarihi 1926, aynı baskı; aynı çevirmen, 1930) [Türkçesi: *Şato*, çev. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul, 2018].

—, *Amerika* (yayın tarihi 1927, aynı baskı; çev. Edwin Muir, 1946) [Türkçesi: *Amerika*, çev. Ayça Sabuncuoğlu, Can, İstanbul, 2006].

—, *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande und andere Prosa aus dem Nachlass* (ed. Max Brod), 1953. Babasına yazdığı mektubu da içeriyor [Türkçesi: *Taşrada Düğün Hazırlıkları*, çev. M. Kamil Utku, Altıkırkbeş, İstanbul, 2017].

Kaiser, Georg, *Stücke, Erzählungen, Aufsätze, Gedichte* (ed. Walther Huder), 1966. Kaiser'in çok sayıdaki önemli çalışmasının tek ciltlik iyi bir seçkisi (ayrıca bkz. Kenworthy).

Karasek, Hellmuth, *Carl Sternheim*, 1965. Nüktedan oyun yazarına dair kısa, iyi resimlenmiş çalışması.

Kästner, Erich, *Kästner für Erwachsene* (ed. Rudolf Walter Leonhardt), 1966. Başlıktan da anlaşılabileceği üzere bu seçkide onu dünyaca ünlü hale getiren çocuk kitapları (*Emil und die Detektive, Der 35. Mai* vs.) bulunmuyor; içinde şiirlerinden seçmeler, otobiyografisi ve romanı *Fabian Die Geschichte eines Moralisten* (1931) var.

Kenworthy, B.J., *Georg Kaiser*, 1957. İngilizcede faydalı bir çalışma.

Kesting, Marianne, *Bertolt Brecht in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1959.

Killy, Walther, *Deutscher Kitsch: Ein Versuch mit Beispielen*, 1962. İzahlı ilginç bir sunuşa sahip, Alman edebiyatının berbat çalışmalarından yapılmış harika bir derleme.

Kraus, Karl, *Ausgewählte Werke* (hazırlanıyor, ed. Heinrich Fischer), 1952——.

Kutscher, Artur, *Frank Wedekind: Sein Leben und Seine Werke*, 3 cilt, 1922-1931. Alman tiyatrosunun büyük isyancısının standart biyografisi.

Landmann, Georg Peter (ed. *Der George-Kreis*), 1965. Zekice yazılmış kapsamlı bir antoloji.

Lasker-Schüler, Else, *Sämtliche Gedichte* (ed. Friedhelm Kemp), 1966.

Mann, Heinrich, *Little Superman* (1918; çev. Ernest Boyd, 1945).

—, *Small Town Tyrant* (1905, çev. 1944 yılında). Ünlü *Mavi Melek* filminin uyarlandığı roman.

—, *Novellen*, 1963. Kısa romanlarının ya da uzun hikâyelerinin bir derlemesi. Bu üç kitaplık liste kendisinin çok kapsamlı ve çeşitli ürünlerinin yalnızca küçük bir seçkisini sunabiliyor.

Mann, Klaus, *Mephisto: Roman einer Karriere*, 1936. Şeytani bir roman; Mann bir zamanlar eniştesi olan aktör ve prodüktör Gustav Gründgens'in göz kamaştırıcı kariyerini, kimliğini gizlemeye pek de çalışmadan anlatıyor.

Mann, Thomas, *Gesammelte Werke* (ed. Hans Bürgin), 12 cilt, 1960. Dört ciltlik denemeleri ve konuşmaları da kapsayan, mevcut en iyi edisyon.

—, *Buddenbrooks* (1901; çev. H.T. Lowe-Porter, 1924) [Türkçesi: *Buddenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü*, çev. Kasım Eğit ve Yadigar Eğit, Can, İstanbul, 2006].

—, *The Magic Mountain* (1924; çev. H.T. Lowe-Porter, 1927) [Türkçesi: *Büyülü Dağ* (iki cilt), çev. İris Kantemir, Can, İstanbul, 2022].

—, *Joseph and His Brothers*, 4 cilt (1933-1943; çev. H.T. Lowe-Porter, 1933-1944).

—, *Stories of Three Decades* (çev. H.T. Lowe-Porter, 1936).

—, *Essays of Three Decades* (çev. H.T. Lowe-Porter, 1947). Bu İngilizce metinler yalnızca numunelik; pratikte yazarın tüm çalışmaları İngilizceye tercüme edildi.

Müllenmeister, Horst, *Leopold Jessner: Geschichte eines Regiestils*, 1956. Almanca yazılmış yararlı bir tez; çok daha fazlasının yapılması gerekli.

Muschg, Walter, *Die Zerstörung der deutschen Literatur* (3. ve çok genişletilmiş baskı, 1958). Edebiyat eleştirisini müphem metafiziğe dönüştürmeye yönelik Alman temayülünün can düşmanı tarafından yazılmış iyi temellendirilmiş denemeler.

—, *Von Trakl zu Brecht: Dichter des Expressionismus*, 1961. Enerjik, çoğunlukla da müthiş çalışmalar.

Musil, Robert, *The Man Without Qualities* (ilk "eksiksiz" versiyon A. Frisé tarafından hazırlandı, 1952; çev. Eithne Wilkins ve Ernst Kaiser, 3 cilt, 1953-1960).

Pinthus, Kurt (ed.), *Menschheitsdämmerung: Ein Dokument des Expressionismus* (1920; iyileştirilmiş ikinci baskı, 1959). İlk baskı önemli bir belge derlemeesiydi; ikincisi daha da kıymetli.

Piscator, Erwin, *Das politische Theater* (1929; ed. Felix Gasbarra, 1962). 1920'lerin sonunda Berlin'deki radikal tiyatronun manifestosu.

Politzer, Heinz, *Franz Kafka: Parable and Paradox*, 1962. Mükemmel.

Raabe, Paul (ed.), *Expressionismus: Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen*, 1965. Canlı tanıkların anlatımlarıyla kapsamlı bir antoloji.

—— ve H.L. Greve (ed.), *Expressionismus: Literatur und Kunst, 1910-1923*, 1960. Marbach'taki Schiller Ulusal Müzesi'ndeki önemli bir serginin çok bilgilendirici, iyi belgelendirilmiş kataloğu.

Remarque, Erich Maria, *All Quiet on the Western Front* (1929; çev. A.W. Wheen, 1929) [Türkçesi: *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, çev. Burhan Arpad, Everest, İstanbul, 2015]. Ünlü savaş karşıtı roman: *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*.

—, *The Road Back* (1931; çev. A.W. Wheen, 1931) [Türkçesi: *Dönüş Yolu*, çev. Burhan Arpad, Everest, İstanbul, 2012]. Birincisi kadar ünlü olmayan bir devam romanı.

Riess, Curt, *Gustav Gründgens: Eine Biographie*, 1965. Yazarın Gründgens'e hayran olduğu ve onu savunmaya çalıştığı belli oluyor ancak önde gelen bir oyuncunun ve prodüktörün hayatına ilişkin bilgilendirici olmadığı da söylenemez (ayrıca bkz. Mann, Klaus).

Rilke, Rainer Maria, *Sämtliche Werke* (ed. Ernst Zinn ve Ruth Sieber-Rilke), 6 cilt, 1955-1966. Insel Verlag tarafından hazırlanmış, geniş bir seçkiyi de barındıran üç ciltlik bir edisyonu da var (1966).

Roth, Joseph, *Romane, Erzählungen, Aufsätze*, 1964. Paris'te sürgündeyken ölümüne içen bir romancının cömert seçkisi.

Rühle, Günther, *Theater für die Republik, 1917-1933, im Spiegel der Kritik*, 1967. Weimar tiyatrosundaki oyunların kullanışlı, cömert bir antolojisi, tam açıklamalı, mükemmel de bir sunuşu var.

Salin, Edgar, *Um Stefan George: Erinnerung und Zeugnis* (2. baskı, 1954). George'un talebelerinin eserleri içerisinde belki de en bilgilendirici olanı (ayrıca bkz. Boehringer ve Wolters).

—, *Hölderlin im George-Kreis*, 1950.

Schick, Paul, *Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1965.

Schmalenbach, Fritz, "The Term 'Neue Sachlichkeit'", *Art Bulletin*, XXII, 3, Eylül 1940, s. 161-165. Önemli bir ismin çözümlemesi.

Schnitzler, Arthur, *Die erzählenden Schriften*, 2 cilt, 1961.

—, *Die dramatischen Werke*, 2 cilt, 1962. Kullanışlı dört ciltlik bir set.

Schonauer, Franz, *Stefan George in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1960. Kayda değer fotoğraflarla birlikte oldukça doğrudan bir anlatım.

Schröter, Klaus, *Heinrich Mann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1967.

Schumacher, Ernst, *Die dramatischen Versuche Bertolt Brechts, 1918-1933*, 1955. Ortodoks Marksist, dolayısıyla okuması zahmetli olsa da, olgularla dolu bir eser.

Sertorius, Lilli, *Der Wandel des deutschen Hölderlinbildes*, 1928. Almanların Hölderlin'e bakışındaki radikal değişimleri gösteren kısa bir tez.

Sembdner, Helmut, ed., *Heinrich von Kleists Nachruhm* (1967). Bu büyük Alman edebiyat figürünün ölümünden sonra farklı ele alınış biçimlerini belgeleyen harika, iyi kurgulanmış ve açıklamalı antolojisi.

Sinn und Form, Özel Sayı, Bertolt Brecht, 1949.

—, İkinci Özel Sayı, Bertolt Brecht, 1957. İkisi de (ama özellikle ikincisi) Doğu Almanya kaynaklı oluşlarının getirdiği öngörülebilirliklerini gölgede bırakan önemli bilgilerle dolu.

Sokel, Walter H., *The Writer in Extremis: Expressionism in Twentieth-Century German Literature*, 1959. Dışavurumcu Alman edebiyatının özünü iktisadi pusulada kavramaya yönelik, faydalı bir çaba.

—, *Franz Kafka: Tragik und Ironie*, 1964.

Sontheimer, Kurt, *Thomas Mann und die Deutschen*, 1961. Thomas Mann'ın siyasi görüşlerinin tümüyle değilse de ikna edici bir müdafaası.

Steffen, Hans (ed.), *Der deutsche Expressionismus: Formen und Gestalten*, 1965. Esas olarak dışavurumcu şairlere dair ancak diğer sanatlardaki Dışavurumculuğa da değinen bir dizi inceleme; genel olarak tatmin edici.

Sternheim, Carl, *Das Gesamtwerk* (ed. Wilhelm Emrich), 8 cilt, 1963-1968. Parlak, tercümeye direnen bir satiristin toplu eserleri.

Strich, Fritz, *Deutsche Klassik und Romantik*, 1922.

Tank, Kurt Lothar, *Gerhart Hauptmann in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, 1959.

Toller, Ernst, *Prosa, Briefe, Dramen, Gedichte*, önsöz. Kurt Hiller, 1961. Toller'i savunan kavgacı bir önsöze sahip geniş bir seçki.

Torberg, Friedrich, *Der Schüler Gerber*, 1929. Bir öğrencinin intiharını anlatan, türünün tipik örneklerinden bir roman.

Tucholsky, Kurt, *Gesammelte Werke* (ed. Mary Gerold-Tucholsky ve Fritz J. Raddatz), 3 cilt, 1960. Eksiksiz değilse de boşluklara dikkat çekiliyor.

Viëtor, Karl, *Georg Büchner: Politik, Dichtung, Wissenschaft*, 1949. Deneyimli bir Cermen araştırmacısı tarafından yapılmış kısa bir değerlendirme.

Wassermann, Jakob, *Der Fall Maurizius*, 1928. Artık değilse de Cumhuriyet sırasında son derece ünlü olan bir yazarın belki de hâlâ en çok bilinen romanı.

Wedekind, Frank, *Prosa, Dramen, Verse* (ed. Hansgeorg Maier), 2 cilt, 1964. Çok kullanışlı eksiksiz basım.

Weigand, Hermann J., *Thomas Mann's Novel 'Der Zauberberg'*, 1933. Etkileyici bir çözümleme.

Weisstein, Ulrich, *Heinrich Mann: Eine historisch-kritische Einführung in sein dichterisches Werk*, 1962. Kısa ama faydalı.

Werfel, Franz, *Nicht der Mörder, der Ermordete ist Schuldig*, 1920.

—, *Verdi* (1924; çev. Helen Jessiman, 1925). Werfel için bir mihenktaşı.

—, *The Forty Days of Musa Dagh* (1933; çev. Geoffrey Dunlop, 1934).

—, *Erzählungen aus zwei Welten* (ed. A.D. Klarmann, 3 cilt, 1951-1954).

—, *Die Dramen* (ed. A.D. Klarmann, 2 cilt, 1959).

Willett, John, *The Theatre of Bert Brecht: A Study from Eight Aspects*, 1959. İyi bir çözümleme.

Wolters, Friedrich, *Stefan George und die Blätter für die Kunst*, 1930. Hâlâ önemli.

Zuckmayer, Carl, *Meisterdramen*, 1966. En iyi bilinen çalışmalarını içeriyor ama ilk döneminde yazdığı dışavurumcu oyunlar yok.

Zweig, Arnold, *The Case of Sergeant Grischa* (1927; çev. Eric Sutton, 1928).

Zweig, Stefan, "Abschied von Rilke" (1926), *Begegnungen mit Menschen, Büchern, Städten* (1956 baskısı), s. 59-73.

—, "Hölderlin", *Baumeister der Welt* (1951), s. 159-246.

—, "Heinrich von Kleist", *a.g.e.*, s. 247-301.

FİLM VE YAYINCILIK ENDÜSTRİSİ

Piper ve Wolff gibi yayıncıların otobiyografileri de bu açıdan çok yararlı.

Arnheim, Rudolf, *Film als Kunst*, 1932. 1933 yılında L.M. Sieveking ve Ian F.D. Morrow tarafından tercüme edildi ama uzun süredir bulunamıyor; teorik kitabının önemli bir kısmı *Film as Art* (1966) başlığıyla yeniden yayımlandı.

Balázs, Béla, *Der Film: Werden und Wesen einer neuen Kunst*, 1961. Bilgili ve zeki bir eleştirmen olan bir Marksistin çoğu 1920'lerde yazılmış toplu denemeleri.

"Ein Jahrhundert *Frankfurter Zeitung*, begründet von Leopold Sonnemann", *Die Gegenwart*, XI, 29 Ekim, 1956, özel sayı. Weimar Almanya'sındaki en iyi gazetenin cömert, harika bir incelemesi (gerçi daha fazlası da yapılabilirdi).

Erman, Hans, *August Scherl*, 1954. Şirketini Hugenberg'e satan Berlinli güçlü bir gazete yayıncısının biyografisi.

Griffith, Richard, *Marlene Dietrich, Image and Legend*, 1959. Çizimleri güzel bir broşür.

Grothe, Wolfgang, "*Die neue Rundschau* des Verlages S. Fischer", *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel*, Frankfurter Ausgabe, XVII, 14 Aralık 1961. En iyi yazarların seve seve yazdıkları aylık bir edebiyat dergisine dair ilginç bir inceleme.

Hintermeier, Mara ve Fritz J. Raddatz (ed.), *Rowohlt Almanach, 1908-1962*, 1962. Büyük bir yayıncının bazı kayda değer yazarları da içeren listesine ilişkin parlak ve hacimli bir inceleme.

Kiaulehn, Walther. *Mein Freund der Verleger: Ernst Rowohlt und seine Zeit*, 1967. Müşfik bir anlatım; *Rowohlt Almanac*'ına mükemmel bir ek.

Kracauer, Siegfried, *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*, 1947 [Türkçesi: *Caligari'den Hitler'e: Alman Sinemasının Psikolojik Tarihi*,

çev. Ertan Yılmaz, Deki, Ankara, 2011]. Tezi biraz fazla esnetilmiş olsa da vazgeçilmez bir çalışma. Bu kitaba çok şey borçluyum.

Kurtz, Rudolf, *Expressionismus und Film*, 1926. Öncü bir deneme.

Mendelssohn, Peter De, *Zeitungsstadt Berlin: Menschen und Mächte in der Geschichte der deutschen Presse*, 1959. İnsanı çileden çıkaran bir kitap; ayrıntılarla ve mükemmel çizimlerle dolu ama tek taraflı, eleştirellikten yoksun ve yüzeysel.

Osborn, Max (ed.), *50 Jahre Ullstein, 1877-1927*, 1927. Resmî.

Rotha, Paul, *The Film Till Now* (gözden geçirilmiş baskı, 1967). Öncü bir yazardan kapsamlı bir inceleme.

Schlawe, Fritz, *Literarische Zeitschriften*, Part II, *1910-1933*, 1962. Olgulara dayalı kapsamlı bir inceleme, çok yararlı. Aynısının gazetelerde yapılması gerekli.

Ullstein, Hermann, *The Rise and Fall of the House of Ullstein*, 1943. Gereksiz yerleri çok, yalnızca bazı bölümleri bilgilendirici.

Weinberg, Herman G., *Joseph von Sternberg: A Critical Study*, 1967.

DİZİN

I. Frederick William (Prusya İmparatoru) 153
II. Frederick (Prusya İmparatoru) 72, 73, 115
II. William (İmparator) 21, 48, 190

Abraham, Karl 55, 56
Adler, Alfred 58
Adorno, Theodor 64
Albers, Josef 129, 130
Alexander, Franz 55
Alman Cumhuriyeti'nin Tarihi (Rosenberg) 177
Alman Ulusal Partisi 174, 195, 203
Antigone (Hasenclever) 148
Apolitik Bir Adamın Düşünceleri (Thomas Mann) 99, 100, 120
Arendt, Hannah 16, 17, 95, 102, 158, 177
Arndt, Ernst Moritz 121
Aster, Ernst von 185
Auguste Victoria, Empress 21

Baal (Brecht) 88
Baba Katli (Bronnen) 151
Baba ve Oğul (Goltz) 153, 154
Bacon, Francis 133
Bahr, Hermann 83
Barlach, Ernst 145
Bassermann, Albert 146, 147
Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok (Remarque) 176, 178, 207
Batı'nın Çöküşü (Spengler) 113
Baudelaire, Charles 69
Bauhaus 24, 127-133, 135, 140, 158
Baum, Vicki 175, 176
Bavaria Sovyet Cumhuriyeti 190
Bayer, Herbert 129, 130
Bayle, Pierre 15
Beard, Charles 50, 60
Becker, Carl 59
Beckmann, Max 16, 140, 141, 143, 144, 148, 169
Beethoven, Ludwig van 11, 66
Behrens, Peter 24
Belediye Operası, Berlin 171
Beloch, Karl Julius 121
Below, Georg von 117, 121
Benjamin, Walter 64
Benn, Gottfried 172
Berg, Alban 88, 139, 171
Bergson, Henri 26
Berlin Alexanderplatz (Döblin) 172
Berlin Enstitüsü 57, 58
ayrıca bkz. Psikanaliz Enstitüsü, Berlin

Berlin Üniversitesi 56, 65, 66, 116
Berliner Illustrirte 175
Berliner Lokalanzeiger 174
Berliner Zeitung 175
Bernstein, Eduard 27, 31
Bertram, Ernst 71
Bir Aile (Unruh) 148
Bismarck, Otto von 19, 21, 44, 48, 49, 59, 97, 98, 115, 120, 124
Blatt der Hausfrau 175
Blücher, Gebhard von 114
Blüher, Hans 105
Boehm, Max Hildebert 62
Bonn, M. J. 33
Bosch, Robert 44, 60
Brahm, Otto 83
Brecht, Arnold 38, 47
Brecht, Bertolt 11, 16, 25, 28, 48, 62, 88, 89, 139, 160, 168, 176, 179, 180
Breslau Üniversitesi 65, 169
Breuer, Hans 105
Breuer, Marcel 129, 130, 132
Bronnen, Arnolt 151
Brüning, Heinrich 45, 49, 177, 205-207
Buber, Martin 91
Buddenbrooklar (Thomas Mann) 23
Burckhardt, Jacob Christoph 52
Burschenschaften 114
Butler, Nicholas Murray 61
Büchner, Georg 82, 87-89
Büyük Frederick, Prusya Kralı 99, 113, 123, 124, 153
Büyülü Dağ (Thomas Mann) 15, 122, 162, 164-168

Carnegie Vakfı 61
Cassirer, Ernst 11, 16, 52-54, 84
Cassirer, Paul 28
Cemaat ve Cemiyet (Tönnies) 108
Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst, Prens 22
Clemenceau, Georges 33, 34
Curtius, Ernst Robert 58, 185

Çocuğun Doğuşu (Norden) 54

Dante Alighieri 15, 69
Danton'un Ölümü (Büchner) 87, 88
Darwin, Charles 125
Däubler, Theodor 142
Debussy, Claude 26
Delbrück, Hans 118
Descartes, René 133
Deutsche Hochschule für Politik 60, 62
Deutsche Volkspartein 46
Deutsches Theater, Berlin 83, 171
Devlet Aklı Düşüncesi (Meinecke) 122, 123
Devlet Operası, Berlin 171
Devlet Tiyatrosu, Berlin 171
Die Dame 175
Die literarische Welt 169
Dietrich, Marlene 11, 15, 100, 135
Dilthey, Wilhelm 80
Dix, Otto 41
Dolchstosslegende 38
Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç 26
Döblin, Alfred 172
Dr. Caligari'nin Muayenehanesi (Janowitz–Mayer) 15, 135, 137, 140
Duino Ağıtları (Rilke) 75, 76
Dünya Vatandaşlığı ve Ulus-Devlet (Meinecke) 123

Ebert, Friedrich 30, 32, 38, 65, 66, 96, 190-192, 196, 198, 200
École Libre des Sciences Politiques, Paris 59
Einstein, Albert 16, 85, 126, 127
Eisner, Kurt 32, 37, 190, 192
Eitingon, Max 55
Eliot, T. S. 80
Empedokles'in Ölümü (Hölderlin) 80
Ernst, Max 25
Erzberger, Matthias 34, 40, 191, 195
Eylem (Pfemfert) 23

Fagus Ayakkabı Kalıbı Fabrikası 24
Feininger, Lyonel 25, 128, 129, 140, 141, 143
Fenichel, Otto 55

Feuchtwanger, Lion 29
Fırtına (Walden) 23
Filarmoni Orkestrası, Berlin 171
Fischer, Samuel 66, 172
Fischer Verlag 56
Frankfurt Enstitüsü 62, 64
ayrıca bkz. Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, Frankfurt
Frankfurt Üniversitesi 62
Frankfurter Zeitung 34, 103, 104
Freiburg Üniversitesi 11
Freie Volksbühne 88
Freud, Sigmund 11, 26, 49, 55-58, 64, 107
Freyer, Hans 101
Fridericus Rex 154
Fromm, Erich 49, 64
Furtwängler, Wilhelm 171

Galsworthy, John 171
Gas (Kaiser) 146
Gaudi, Antonio 26
Gauguin, Paul 25
Genç Gerber (Torberg) 182
George, Stefan 30, 68, 69, 71, 73, 74, 80, 91
Gilbert, Felix 17, 45, 57, 72, 82, 119, 186
Goebbels, Joseph 61, 111, 178, 207, 209
Goethe Toplulukları 92
Goethe, Johann Wolfgang von 12, 19-21, 57, 69, 71, 80, 83, 91-93, 115, 161
Goetz, Walter 120, 121
Gogh, Vincent van 25
Goltz, Joachim von der 153, 154
Gooch, G. P. 61
Graetz, Paul 172
Grekofil, Almanya'dakiler 80
Grimm, Hans 108
Groener, Wilhelm 38, 45, 181, 190, 191, 207
Gropius, Walter 11, 16, 17, 24, 27, 127-135, 139
Grossmann, Henryk 63, 64
Grosz, George 16, 28, 95, 96, 135, 141, 145
Grotius, Hugo 15
Grünberg, Carl 62-64
Gumbel, E. J. 41
Gundolf, Friedrich 30, 68, 69, 71, 73
Guttmann, Simon 29
Günther, Hans F. K. 181

Haas, Willy 90, 135, 138, 150, 169
Hamburg Üniversitesi 52, 53
Hampe, Karl 72
Händler und Helden (Sombart) 107
Hänisch, Konrad 146
Hannele'nin Göğe Yükselişi (Hauptmann) 22
Hartlaub, Gustav 161
Hasenclever, Walter 23, 84, 91, 148-151
Hauptmann, Gerhart 22, 65, 66, 84, 88, 146, 171, 172
Heckel, Erich 25
Hegel, Georg W. F. 51, 62, 64, 126
Heidegger, Martin 13, 81, 93, 109-111, 172
Heine, Heinrich 15, 116
Heitere Fridolin 175
Hellingrath, Norbert von 80, 81, 93
Hemes, Edmund 40
Herder, Johann Gottfried von 71
Herzfelde, Wieland 28
Hesse, Hermann 152, 172
Hesterberg, Trude 172
Heuss, Theodor 16, 60, 73, 74
Heym, Georg 159
Hindemith, Paul 139
Hindenburg, Paul von 9, 101, 154, 155, 157, 190, 200, 201, 204-209
Hintze, Otto 24, 118, 119
Hitler, Adolf 9, 16, 27, 40, 101, 104, 178, 183, 186, 199, 203, 204, 206-210
Hitler-Ludendorff Darbesi 40
Hofmannsthal, Hugo von 26, 69, 84, 91, 109, 111-114, 125, 171, 172

Hohenzollern Hanedanı 120
Holborn, Hajo 17, 61, 98, 121, 122, 158, 177
Homburg Prensi (Kleist) 86, 87
Horkheimer, Max 63, 64
Horney, Karen 55
Hölderlin, Friedrich 69, 75, 80-83, 86, 87, 89, 91-93, 109
Huch, Ricarda 57
Hugenberg, Alfred 61, 174, 175, 182, 202-204, 207
Humboldt, Alexander von 98
Humboldt, Karl Wilhelm 19
Hume, David 125
Husserl, Edmund 111
Huxley, Aldous 150
Hühnerfeld, Paul 109
Hyperion (Hölderlin) 80, 81

I. G. Farben 37
Ibsen, Henrik 25, 91, 146
Itten, Johannes 130

İlkbahar Uyanışı (Wedekind) 21, 152

Jäckh, Ernst 60
Jacobsohn, Siegfried 29
Jaeger, Werner 16
Janacek, Leos 171
Janowitz, Hans 135, 138
Jena Üniversitesi 181
Jenufa (Janacek) 171
Jessner, Leopold 146-148, 160, 171
Jung, Carl Gustav 57, 58
Jünger, Ernst 109

Kabarett der Komiker 23
Kafka, Franz 152
Kahl, Wilhelm 45
Kaiser Friedrich der II (Kantorowicz) 71
Kaiser, Georg 148
Kaiser, Roma ve Diriliş (Schramm) 54
Kammerspiele, Berlin 171
Kampf, Arthur 65
Kandinsky, Wassily 16, 21, 22, 25, 129, 131, 132, 135, 140, 143
Kantorowicz, Ernst 72, 73, 125
Kapitalist Sistemin Birikim ve Çöküş Yasası (Grossmann) 63
Kapp Darbesi 29, 47, 48, 194
Kapp, Wolfgang 40, 194, 195
Kästner, Erich 169
Katil değil, Maktul Suçlu (Werfel) 152, 208
Katolik Merkez Partisi 34, 102, 191
Kayser, Rudolf 160
Keats, John 91
Kehr, Eckart 49, 50, 57, 71, 72, 124
Kerr, Alfred 16, 89, 162
Kesişim (Zuckmayer) 160
Kessler, Harry Graf 21, 28, 29, 35, 38, 46, 47, 157, 177
Kierkegaard, Soren 109
Kipling, Rudyard 26
Kirchheimer, Otto 64
Kirchner, Ernst Ludwig 11, 22, 25, 26, 143
Klages, Ludwig 108
Klee, Paul 25, 129, 132, 140, 143
Kleiber, Erich 171
Klein, Melanie 55
Kleist Cemiyeti 84
Kleist, Hans Jürgen von 86
Kleist, Heinrich von 57, 82-84, 86, 87, 89, 154
Kollwitz, Käthe 21, 142
Kommerell, Max 71, 73
Kornfeld, Paul 160
Kortner, Fritz 179, 186
Köhler, Wolfgang 16
Köstler, Arthur 179, 186
Kracauer, Siegfried 103, 135, 138, 161, 183
Kraus, Karl 26
Kroll Opera, Berlin 171
Kumarbaz Dr. *Mabuse* (Lang) 140
Kühlmann, Richard von 60

Lang, Fritz 140, 182
Laocoön (Lessing) 54
Lazarsfeld, Paul 17, 64
Lehar, Franz 172
Lehmann, Paul 54

Lenel, Walter 43
Lenz (Büchner) 87
Lenz, Max 118
Leonce ve Lena (Büchner) 87
Leonhard, Rudolf 25
Leopardi, Giacomo 91
Lessing, Gotthold Ephraim 54
Leuthen Marşı 154
Liebermann, Max 84, 85
Liebknecht, Karl 30, 32, 142, 146, 190, 192
Liebknecht, Wilhelm 97
Lloyd George, David 34, 198
Locarno Antlaşması 174, 200
Locke, John 125
Loewenstein, Rudolph M. 17, 55-57
Loewenthal, Leo 64
Löbe, Paul 65, 66
Ludwig, Emil 71
Luther, Martin 114, 115
Luxemburg, Rosa 32, 146, 190, 192

Machiavelli, Niccolò 123
Macke, August 22
Mallarmé, Stéphane 26, 69
Malte Laurids Brigge'nin Notları (Rilke) 78
Mann, Heinrich 100, 172
Mann, Thomas 16, 34, 35, 74, 84, 99, 101, 122, 123, 162-168, 172, 184
Mannheim, Karl 16
Mannheim Müzesi 161
Marburg Üniversitesi 109
Marc, Franz 21-23, 25, 142
Marcks, Erich 116, 118, 119
Marcks, Gerhard 129
Marcuse, Herbert 64
Marcuse, Ludwig 101, 102, 116
Marinetti, Filippo Tommaso 25
Martin, Karlheinz 171
Marx, Karl 12, 15, 32, 62, 64, 113, 125, 199, 200
Maurizius Davası (Wassermann) 184
Mavi Süvari 22
Mayer, Carl 135
Mayer, Gustav 91, 116
Mehring, Walter 23, 69, 70
Meier-Graefe, Julius 169
Meinecke, Friedrich 24, 28, 35, 38, 43-45, 50, 59, 92, 93, 98, 108, 116, 117, 119, 122-125, 157, 184
Mendelsohn, Erich 126-128, 139
Mercan (Kaiser) 152
Metropolis (Lang) 182, 183
Meyer, Adolf 24
Meyer, C. F. 92
Milletler Cemiyeti 174
Mitik Düşünmede Kavram Formu (Cassirer) 54
Moholy-Nagy, Laszlo 129, 130
Molière 171
Mommsen, Theodor 97, 116
Mosse Yayınevi 172, 175
Mosse, George L. 18, 101
Mörike, Eduard Friedrich 92
Munch, Edvard 25, 142
Muschg, Walter 74-76, 86
Münih Üniversitesi 111

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi 104, 199
ayrıca bkz. Naziler
Natorp, Paul 106
Naumann, Friedrich 59, 60, 119
Naziler 13, 16, 35, 40, 43, 45, 51, 68, 69, 75, 85, 86, 102-104, 106, 110, 111, 142, 143, 145, 149, 150, 152, 177, 178, 180-183, 186, 199, 202-210
Neue Rundschau 56, 160, 184
Neumann, Franz 50, 59, 64, 65, 89, 177
Neumann, Sigmund 60
Nietzsche, Friedrich Wilhelm 52, 69, 71, 80, 83, 91, 110, 166
Nolde, Emil 22, 25, 139, 142, 143
Norden, Eduard 54
Noske, Gustav 38, 192, 195
Novembergruppe 139, 141

Oğul (Hasenclever) 23, 150, 151
Oncken, Hermann 50, 119
Orpheus'a Soneler (Rilke) 75

Ossietzky, Carl von 36, 101, 115, 172, 178
Otello (Verdi) 162

Pan-Alman Birliği 38
Pandora'nın Kutusu (Wedekind) 146
Panofsky, Erwin 16, 17, 52, 54
Pechstein, Max 25
Pfemfert, Franz 23
Piper, Reinhard 140
Piscator, Erwin 172
Plutarkhos, 68, 71
Pollock, Friedrich 63
Pommer, Erich 136
Preuss, Hugo 11, 36
Prusyalılık ve Sosyalizm (Spengler) 113, 114
Psikanaliz Enstitüsü, Berlin 51, 55

Querschnitt 175

Rachfahl, Felix 121
Rado, Sandor 55
Ranke, Leopold von 117-119
Rathenau, Walther 109, 115, 196, 197
Reich, Wilhelm 55
Reinhardt, Max 16, 24, 171
Remarque, Erich Maria 176, 178, 207
Reutter, Otto 172
Ricardo, David 125
Rilke, Rainer Maria 28, 74-82, 89, 91, 92, 159, 160
Rimbaud, Arthur 26
Robert, Eugen 171
Rodin, Auguste 78
Rosenberg, Arthur 10, 19, 177
Rosenkavalier, Der (Strauss) 21
Rousseau, Jean Jacques 15, 125
Rowohlt, Ernst 23, 169
Röhm, Ernst 40
Ruhun Hasmı Olarak Tin (Klages) 108

Sachs, Hanns 55
Sağdan Devrim (Freyer) 108
Salin, Edgar 68, 80
Salome (Strauss) 21
Salomon, Albert 60
Sanat İçin İşçi Konseyi 139
Sanat Yaprakları 69
Sanatta Tinsellik Üzerine (Kandinsky) 22
Sans Souci Değirmeni 154
Savaş Gemisi Yapımı ve Parti Politikası (Kehr) 49
Saxl, Fritz 52, 53
Schäfer, Dietrich 124
Scheidemann, Philipp 19, 30, 34, 35, 189, 190, 192, 195
Scheler, Max 60
Scherer, Wilhelm 83
Schiller, Johann Christoph Friedrich von 12, 80, 91-93, 98, 146, 171
Schlemmer, Oskar 129
Schlieffen, Alfred von, 19
Schnitzler, Arthur 26, 146
Schopenhauer, Arthur 21, 166
Schönberg, Arnold 24, 88
Schramm, Percy 54
Schwarzschild, Leopold 172
Sembolik Formlar Felsefesi (Cassirer) 54
Sezar 71, 73
Shakespeare, William 69, 71, 73, 171
Shaw, George Bernard 164, 171
Shelley, Percy Bysshe 91
Siegfried, André 61
Simon, Heinrich 103
Simons, Hans 60
Skowronnek, Richard 176
Smuts, Jan Christiaan 34
Sombart, Werner 107
Sonnemann, Leopold 103
Sosyal Demokrat Parti 34, 41, 102, 181, 190, 191, 195
Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Planlama Deneyleri (Pollock) 63
Sözde Antik Ortaçağ Edebiyatı (Lehmann) 54
Spahn, Martin 61
Spann, Othmar 125
Spengler, Oswald 70, 109, 113
Staatliche Schauspielhaus, Berlin 146
Staatsbürgerschule 60
Staël, Madame de 93

Stampfer, Friedrich 37
Sternheim, Carl 23, 24, 46, 161
Stolper, Toni 20
Strauss, Richard 21
Stresemann, Gustav 45-48, 102, 154, 173, 174, 177, 192, 195, 196, 198-200, 202-204
Strich, Fritz 86, 87
Strindberg, August 25
Suhrkamp, Peter 185

Şen Bağ (Zuckmayer) 161

Tagebuch 29, 41
Tebaa (Heinrich Mann) 23
Techow, Ernst-Walter 115
Tempo 175
The German Catastrophe (Meinecke) 92
Tillich, Paul 11, 16, 57, 110
Times (Londra) 177
Toller, Ernst 88, 139, 148, 176, 182
Tonio Kröger (Thomas Mann) 23, 166
Toplumsal Araştırmalar Dergisi 64
Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, Frankfurt 51, 62
Torberg, Friedrich 182
Tönnies, Ferdinand 107, 125
Treitschke, Heinrich von 124
Tribüne Theater, Berlin 171
Troeltsch, Ernst 49, 119, 125
Tschudi, Hugo von 21, 22
Tucholsky, Kurt 75, 169, 172, 176, 177

UFA 154, 174
Uhu 175
Ullstein Yayınevi 71, 172, 175, 176, 179, 186
Uluslararası Psikanaliz Derneği 24
Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü 62
ayrıca bkz. Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü
Unruh, Fritz von 148, 171
Usener, Hermann 52

Uznach'ın Okulu (Sternheim) 161
Üç Kuruşluk Opera (Brecht) 15, 172, 179, 180

Vagts, Alfred 50
Valéry, Paul 80
Van de Velde, Henry 26
Varlık ve Zaman (Heidegger) 13, 109-111
"Vatan Türküsü" (Arndt) 121
Venedik'te Ölüm (Thomas Mann) 23
Verdi (Werfel) 162
Verdi, Giuseppe 162
Vernunftrepublikaner 43-45, 48, 119, 124, 167, 186
Versay Antlaşması 29, 33, 35, 43, 62, 81, 148, 174, 192-194, 196
Villon, François 26
Voltaire 125
Vorwärts 103
Vossische Zeitung 175
Völkischer Beobachter 103

Wagner, Richard 115, 162, 166
Walden, Herwarth 23
Waldoff, Claire 172
Wallas, Graham 27
Walter, Bruno 11, 16, 170-172
Wandervogel 104-106
Warburg Enstitüsü 51, 54, 55
Warburg Kültür Tarihi Kütüphanesi 51
ayrıca bkz. Warburg Enstitüsü
Warburg, Aby 51
Wassermann, Jakob 184
Weber, Max 59, 117, 158
Wedekind, Frank 21, 23, 88, 146, 152
Weill, Kurt 139
Weimar Anayasası 11, 36, 98, 206, 210
Weltbühne 23, 29, 41, 101
Werfel, Franz 26, 89, 91, 150, 152, 159, 162, 171, 208
Werkbund Fuarı, Köln 24
Whitman, Walt 26
Wiene, Robert 136, 140

Wilamovitz-Möllendorf, Ulrich von 84
Wilhelm Tell (Schiller) 146
Wissell, Rudolph 37
Wolfers, Arnold 60
Wolff, Kurt 23, 150
Wolters, Friedrich 73
Woyzeck (Büchner) 87
Wozzeck (Berg) 88, 171
Wright, Frank Lloyd 26
Yersiz Yurtsuz Millet (Grimm) 108
Ziekursch, Johannes 49
Zola, Émile 100
Zuckmayer, Carl 88, 100, 150, 160, 161, 172, 173, 176
Zweig, Arnold 87
Zweig, Stefan 75, 76, 78, 79, 81, 84, 86, 87, 91, 170, 172

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde Versay Antlaşması Alman toplumunu derin bir buhrana sürüklemişti. Weimar kültürü, bu buhranın içerisinden filizlendi ve kısa ömürlü ama kendine özgü demokratik bir deneyime sahne oldu. Weimar demokrasisinin ayırt ediciliğinin kanıtı olarak Weimar Anayasası çalışmalara epey konu olmuştur ancak Weimar'ın sınırlarını aşıp 20. yüzyılda sanatta, edebiyatta, müzikte Batı kültürünün pek çok veçhesine etki etmiş "Weimar kültürü" dendiğinde ne anlayabiliriz?

Peter Gay'in *Weimar Kültürü* kitabı, bir sanatsal arayışa ve uyanışa eşlik eden bu kültürün canlı ve akıcı bir anlatımını sunarak Weimar deneyiminin saklı hazinesini okurlarına teslim ediyor.

"Birkaç ay içinde Adolf Hitler Almanya Şansölyesi oldu ve Weimar ahalisi yanına Weimar ruhunu da alarak dört bir yana dağıldı: Kimi kendi içine, Ezop diline çekildi, kimileri soykırım kamplarında ölüme gitti... Ancak kimisi de Weimar ruhunu hayatın içine, müthiş kariyerler yaparak iz bıraktıkları laboratuvarlara, hastanelere, gazeteciliğe, tiyatrolara, üniversitelere taşıdı ve bu ruh gerçek yurduna orada kavuştu, sürgünde."

PETER GAY

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3423-2

9 789750 534232

KDV'DEN MUAFTIR